

STUDIA IURISPRUDENTIAE DOCTORANDORUM
MISKOLCIENSIIUM

MISKOLCI DOKTORANDUSZOK
JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYAI

31.

MISKOLCI EGYETEM
ÁLLAM-ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DEÁK FERENC ÁLLAM-ÉS JOGTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

**STUDIA IURISPRUDENTIAE DOCTORANDORUM
MISKOLCIENSIMUM**

MISKOLCI DOKTORANDUSZOK JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYAI
2026. évi 1. szám

Tomus 31

Szerkesztő:
Prof. Dr. Róth Erika

A folyóirat titkára:
Dr. Sági Edit
Dr. Udvarhelyi Bence

A tanulmányok technikai szerkesztésében közreműködött:
dr. Harsányi Vivien, dr. Kertész Tamás, dr. Bucsí Anikó, Elgabaili Tira,
dr. Fráter-Bihari Petra, dr. Molnár Dalma Laura, dr. Tóth Adél, dr. Molnár
Andrea

Miskolci Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar
Felelős kiadó: Prof. Dr. Csák Csilla

ISSN 1588-7901
MISKOLC, 2026.

TARTALOMJEGYZÉK

TRUONG THI ANH NGUYET

Inclusion of Environmental Interests in Hungary's Bilateral Investment Treaties...7

BENE ENIKŐ INGE

Építésügyi eljárások joggyakorlata – jogi dilemmák a régi törvény alapján.....23

DAJKA-CZIFRA BEÁTA

A modern irodai munkavégzés kihívásai és következményei.....47

Petra FRÁTER-BIHARI

Dark Patterns as Unfair Commercial Practices and Some Possible Links to Child Protection.....65

HARSÁNYI VIVIEN

Gyermekvédelmi beavatkozás: jogi lehetőségek és korlátok a veszélyeztetettség felismerésében.....86

KÁLLAI ERIKA

Az urbanizáció hatása a madárvilágra.....101

KERTÉSZ TAMÁS

Kockázat és kockázatviselés a római jogban.....131

KÖTELES ÁDÁM

A realizmus perspektívái.....147

MICHAŁ MRUGALA

Private and state monopolies in the Kingdom of Poland in the years 1821–1830.....165

KRISTIJAN PANEV

The Impact of Open Balkan Initiative on Cross-Border Employment and Labour Mobility.....181

GÁBOR RÉVÉSZ

Sexual communication, interaction and consent among adolescents in the context of grey areas and sexual harassment.....199

SIMON LAVINIA REGINA

Fenntarthatóság és szellemi tulajdonvédelem – összehasonlítható célok?.....215

SZŰCS DÁNIEL

Az emberkereskedelem elleni uniós küzdelem új mérőköve, a 2011/36/EU irányelv 2024. évi módosítása.....237

Előszó

A Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolája gondozásában megjelenő *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium* 2026. évi első számában megjelenő tanulmányok címe alapján is meggyőződhet róla az olvasó, hogy fiatal kutatóink érdeklődése rendkívül érdekes témák felé irányul. Szerzőink között magyar és külföldi PhD hallgatók, a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola és más magyarországi jogi karok doktoranduszai is szerepelnek. Van, aki mögött már többéves elmélyült kutatómunka áll, és van, aki még a doktori képzés elején tart, kezdeti kutatási eredményeit tárja elénk.

Öröndetes, hogy a magyar nyelvű doktori képzésben résztvevő hallgatók részéről is egyre inkább megszokottá válik, hogy hazai kiadványokban is idegen, elsősorban angol nyelven publikálnak. Tapasztalhatjuk ezt a most megjelenő lapszámban is, bár ezúttal a magyar nyelvű írások vannak többségben.

A külföldi doktoranduszok munkái még színesebbé teszik az egyébként is gazdag tartalmat, hiszen olyan országok jogi problémáira hívják fel a figyelmet, amelyek a magyar kiadványokban ritkán kapnak teret, a hazai kutatók többsége nem rendelkezik ezekkel kapcsolatban átfogó ismeretekkel.

Bár a folyóirat ezen számában megjelenő dolgozatok témája között viszonylag kevés a kapcsolat, mégis felfedezhetők közös pontok. Ilyen például a fenntarthatóság, amelyre négy szerző is kiemelt figyelmet szentelt. A publikációkból az is kiderül, hogy az egyes jogterületek klasszikus kérdésein túl a közelmúltban felmerült problémák kutatására is egyre többen vállalkoznak, csatlakozva ezzel a nemzetközi trendekhez.

Truong Thi Anh Nguyet is egy ilyen viszonylag új tendencia vizsgálatára vállalkozik, amikor azt tekinti át, miként épülnek be Magyarország legújabb kétoldalú beruházási szerződéseibe a környezetvédelmi rendelkezések és záradékok.

Bene Enikő Inge a Kúria joggyakorlat elemző csoportja által adott tárgykörben készített összefoglaló véleményt alapul véve vizsgálja az építésügyi hatósági eljárás gyakorlati kérdéseit a bírói gyakorlat és a statisztikai adatok elemzésén keresztül.

Dajka-Czifra Beáta munkajogi tárgyú dolgozatában az elmúlt években az irodai munkavégzés terén tapasztalható változásokat vizsgálja, rámutatva az azokkal járó előnyökre és a megváltozott körülmények között újonnan jelentkező kockázatokra is.

Fráter-Bihari Petra egy szintén rendkívül aktuális és széles felhasználói kört érintő jelenséggel, az ún. sötét mintázatokkal (dark patterns) foglalkozik írásában. Bemutatja az ezzel kapcsolatos jogi szabályozást és felhívja a figyelmet a fogyasztókat, különösen a gyermekeket fenyegető veszélyekre.

Harsányi Vivien dolgozatának fókuszában ugyancsak a gyermekek, a gyermekvédelem egyes kérdései állnak. A gyermekvédelmi beavatkozás jogi kereteit és gyakorlati korlátait vizsgálja a 2020-2024. közötti időszak statisztikai adatai és egy konkrét eset alapján.

Kállai Erika az urbanizációnak a madárvilágra gyakorolt hatását elemzi, ezen keresztül hívja fel a figyelmet a madarak és fák alkotta ökoszisztémák megóvásának és védelmének fontosságára.

Kertész Tamás a kockázat és a kockázatviselés római jogi megjelenési formáit vizsgálja, különös figyelmet szentelve a szerződéses jogviszonyokban érvényesülő kockázat megosztásának szabályaira.

Köteles Ádám jogelméleti tárgyú dolgozatában az amerikai és az azzal párhuzamosan fejlődött skandináv jogi realizmus közös jellemzőit és eltérő sajátosságait mutatja be.

Michał Mrugała a Lengyel Királyságban 1821–1830 között működő monopóliumrendszert elemzi, amelynek kulcsfontosságú szerepe volt az állami pénzügyek helyreállításában. Részletesen tárgyalja az egyes monopóliumok működési mechanizmusait, fejlődésüket, a társadalomra gyakorolt hatásukat és az általuk kiváltott vitákat.

Kristijan Panev a Nyílt Balkán Kezdeményezésnek (Open Balkan Initiative) a munkaerő mobilitására és a határokon átnyúló foglalkoztatásra gyakorolt lehetséges hatását vizsgálja Macedóniában. Betekintést nyújt továbbá a Macedóniában a külföldiek – különösen a Nyílt Balkán Kezdeményezés tagállamainak állampolgárai – foglalkoztatására vonatkozó jogszabályokba.

Révész Gábor a szexuális beleegyezésről ír tanulmányában, amely minden szexuális interakció és kapcsolat alapja, és amely megkülönbözteti a szexuális viselkedés elfogadható formáit a zaklatástól. A szerző rámutat, hogy probléma forrása lehet az, hogy a beleegyezés több módon kommunikálható és lényeges, hogy a partner helyesen értelmezi-e azt.

Simon Lavínia Regina dolgozatában a fenntarthatóság és a szellemi tulajdonvédelem kapcsolatát vizsgálja az Európai Unió, Németország és India példáján keresztül.

Szűcs Dániel először az Európai Parlament és a Tanács az emberkereskedelem megelőzéséről, és az ellene folytatott küzdelemről, az áldozatok védelméről, valamint a 2002/629/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról szóló 2011/36/EU irányelvvel kapcsolatban kialakult gyakorlati tendenciákat és az azzal kapcsolatos statisztikai adatokat ismerteti, majd az irányelvnek a 2024. évi módosítását mutatja be.

A Szerkesztők bízunk benne, hogy ebben a lapszámban is minden kedves olvasónk talál több, az érdeklődési körébe tartozó tanulmányt. Kérjük, hogy amennyiben arra alkalmasnak találják, ajánlják a megjelent írásokat tanítványaik, kutatótársaik, diáktársaik figyelmébe. Mivel a megjelent tanulmányok többsége az azt jegyző szerző szűkebb doktori kutatási témájához kapcsolódik, támogathatják a további kutatást azzal, ha megjegyzéseiket, javaslataikat eljuttatják a szerzőhöz.

Prof. Dr. Róth Erika
a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola vezetője

TRUONG THI ANH NGUYET*

Inclusion of Environmental Interests in Hungary's Bilateral Investment Treaties

Abstract: There is a trend of incorporating the environmental provisions and clauses in Hungary's recent bilateral investment treaties ('BITs'). The environmental clauses in Hungary's BITs are significant as it ensures that investment protection aligns with sustainable development, thereby promoting corporate social responsibility and enabling states to regulate and implement legitimate measures for environmental protection. This paper examines a legal analysis of environment-related provisions in Hungary's recent BITs. It further analyzes the significance of these provisions for Hungary.

Keywords: Hungary, bilateral investment treaties, environmental interests, sustainable development, investment protection.

1. Introduction

It holds the view that international investment agreements (IIAs) could foster sustainable investments, such as renewable energy investments, by providing foreign investors with legal protection for their property.¹ The traditional bilateral investment treaties (BITs) have been concluded for the main objective of the promotion and protection of investors and their investments.² These investment treaties often impose restrictive standards on a state's capacity to implement environmental protection measures.³ In this sense, there is a lack of sustainable development and environmental considerations in the early generation of BITs.

The references to sustainable development in international investment agreements (IIAs) have sharply increased, particularly in treaties signed in recent years.⁴ The environmental dimension is one of three important components of

* PhD student at the Ferenc Deák Doctoral School of Law, University of Miskolc. Supervisor: Dr. Mátyás Imre, PhD associate professor

¹ MARIUS D.-LISA B.-FREUDENBERGER-THOMAS, D.: The Rise of Sustainability Provisions in International Investment Agreements. *Global Environmental Politics*, 2024/24, 10-36.

² MARC J.: Investments, Bilateral Treaties. *Oxford Public International Law*, 2014. <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1061> (Accessed: 8 October 2025). See also: JESWALD, W.: BIT by BIT: The Growth of Bilateral Investment Treaties and Their Impact on Foreign Investment in Developing Countries. *The International Lawyer*, 1990/24, 661-662.

³ MARKUS G. - MARIOS T.: Synergies and Approaches to Climate Change in International Investment Agreements: Comparative Analysis of Investment Liberalization and Investment Protection Provisions in European Union Agreements. *Journal of World Investment & Trade*, 2022/23, 778-812.

⁴ MARIUS D.-LISA B. - FREUDENBERGER-THOMAS D.: i.m. 2024, 10-36.

sustainable development goals.⁵ Environmental protection is a topic that is constantly growing and evolving in the context of international economic law.⁶ Environmental protection has become of paramount importance, which is shown in even of economic policy.⁷ The relationship between environmental protection clauses and investment clauses has become a central issue of international investment law today.⁸

In addition, the relationship between international investment law and environmental protection has long been depicted as one of normative conflict, due to the incompatible obligations under special regimes.⁹ Since the 1990s and 2000s, there is an increasing incorporation of environmental chapters or language on environmental concerns in international investment agreements,¹⁰ which could strengthen investment protection and promote sustainable development.¹¹ These investment treaties aim to eliminate the negative impacts of investment on the environment and promote green development.¹² In contrast to the old IIAs, modern IIAs often include interpretive provisions and general exceptions to safeguard states' ability to pursue environmental policies.¹³ This is in contrast with the traditional BIT regime, which is primarily designed to protect investors and has not fully evolved to address environmental and social responsibility concerns yet.¹⁴

This paper is structured as follows. Following this introduction, the second section provides an overview of the foreign investment treaties landscape and environmental policies of Hungary Government. The third section explores the

⁵ United Nations General Assembly: *A/RES/60/1. 2005 World Summit Outcome*, 2005. <https://peacemaker.un.org/en/documents/ares601-2005-world-summit-outcome> (Accessed: 8 October 2025).

⁶ VÍÑUALES JE.: *Foreign Investment and the Environment in International Law*. Cambridge University Press, 2012, 67.

⁷ MATTHIAS H.: Environmental Protection and Sustainable Development. In *Principles of International Economic Law*. Oxford University Press, 2016, 136-157.

⁸ XIWEN M.: The Legal and Practical Issues of Environmental Protection in International Investment Law. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences*, 2023/24, 308.

⁹ International Law Commission (ILC): Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law-Report of the Study Group of the International Law Commission, *UN Doc A/CN.4/L.682*, 2006, 8.

¹⁰ KATHRYN G.-JOACHIM P.: Environmental Concerns in International Investment Agreements: A Survey. *OECD Working Papers on International Investment*, 2011/01.

¹¹ SHAWKAT A.-ABDULLAH A. F.: *Foreign Investment, Human Rights and Environmental Protection: Striking a Balance for Sustainable Development*. Routledge Publisher, 2024.

¹² YU L.: Research on Environmental Protection Clauses in International Investment Agreements. *Law and Humanities*, 2025/1, 13-20.

¹³ CRINA B.-RIDDHI J.-KABIR D.: Recent Trends in Investment Arbitration on the Right to Regulate, Environment, Health and Corporate Social Responsibility: Too Much or Too Little. *ICSID Review*, 2023/38, 381-421.

¹⁴ DANIEL R.: Bilateral investment treaties and the environment: A new approach to a global crisis. *International Law and Politics*, 2022/54, 214.

evolution of environmental provisions in Hungary's investment treaties. The next two sections then examines the typologies and substantive environment-related clauses in Hungary's recent BITs and exceptional cases of environment clauses. The paper aims to analyze how the environment-related provisions are incorporated in the recent BITs of Hungary, mainly in the period from 2000s to present. The paper then evaluates the significance of the environmental clauses in Hungary's recent BITs before concluding with some striking points in the final section.

2. Foreign investment treaties landscape and environmental policies of Hungary Government

2.1. Foreign investment treaties landscape

Hungary was one of the first countries of Central-Eastern Europe to adopt BITs in an effort to attract large-scale foreign investment.¹⁵ Since 1986 until present, Hungary has signed 72 BITs¹⁶ as part of overall strategy for liberalization and globalization. Hungary signed the first BIT with Germany in 1986. The early generation of Hungary BITs contained no environmental considerations. Since the 2000s, the incorporation of environmental provisions and clauses in Hungary BITs has been adopted widely. It reflect a shift towards integrating environmental considerations and significance into investment treaties. Including environmental clauses in international investment law is significant as it ensures that investment protection aligns with environmental sustainability, human rights, and health standards, thereby promoting corporate social responsibility and allowing states to implement legitimate measures for environmental protection.¹⁷

2.2. Environmental policies

As a member of the European Union (EU) and the United Nations (UN), Hungary participates in a wide range of global and regional agreements related to the environment, climate change, biodiversity, and sustainable development. More specifically, Hungary was among the first countries in EU to ratify the Paris Agreement 2015¹⁸ and has implemented measures aimed at achieving climate

¹⁵ VERONIKA K.: Chapter 6: Hungary. Investment Arbitration in Central and Eastern Europe. *Elgar Publishing*, 2019., https://www.elgaronline.com/edcollchap/edcoll/9781788115162/14_chapter6.xhtml (Accessed: 8 October 2025).

¹⁶ UNCTAD, The information is available at <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/countries/94/hungary> (Accessed: 8 October 2025).

¹⁷ HERDEGEN M.: The Interplay of Investment Protection and Other Areas of International Law. *Oxford University Press*, 2024.

¹⁸ The Paris Agreement is a legally binding international treaty on climate change. It was adopted by 195 Parties at the UN Climate Change Conference (COP21) in Paris, France, on 12 December 2015. It entered into force on 4 November 2016. Hungary signed the Paris Agreement on April 22, 2016, and ratified it on October 5, 2016. Available at: <https://unfccc.int/node/61080> (Accessed: 8 October 2025).

neutrality by 2050.¹⁹ Furthermore, Hungary is a member of the European Green Deal²⁰ and European Climate Law.²¹ At national level, Hungary adopted the National Environmental Programme V (NEP-V) in 2022, which serves as a national environmental programme until 2026. It is aligned with the 8th European Union Environmental Action Programme and connects to the national sustainable development strategy.²² These environmental policies shows Hungary's efforts to integrate environmental concerns into national policies in alignment with sustainable development goals. The Hungary Government is committed to reducing environmentally harmful activities and protecting the environment. All investments are expected to meet the highest environmental standards, non-compliant companies will face penalties.²³ The commitment to environmental protection at domestic level also shows the Hungary's approach to environment within its BITs and in alignment with EU legal frameworks.

3. Evolution of environment-related provisions in Hungary's bilateral investment treaties (BITs)

3.1. The early generation of BITs (BITs signed in the period of 1980s and 1990s)

In the period of 1980s, there is a lack of environmental clauses in Hungary BITs. The early generation of BITs prioritized investor protection and economic development. The lack adequate environmental clauses in this period recalls the need for updating the formulation and substantive environment clauses in the next period.

In the period of 1990s, there are 33 BITs signed between Hungary and other Contracting Parties. Generally, there is lack of provisions and clauses on

¹⁹EPRS European Parliamentary Research Service: Hungary's climate action strategy, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/769532/EPRS_BRI\(2025\)769532_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/769532/EPRS_BRI(2025)769532_EN.pdf) (Accessed: 8 October 2025).

²⁰ The European Green Deal, initiated by the European Commission, represents a significant development priority of the European Union to become the world's first climate neutral continent by 2050. Hungary's Government has started to adopt the European Green Deal strategy by increasing its climate ambitions by legislating a carbon neutrality target for 2050.

²¹ In 2021, the EU adopted its first European Climate Law. It set in stone Europe's goals to become climate-neutral by 2050 and a target of 55% less emissions by 2030. Available at: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/story-von-der-leyen-commission/european-green-deal_en (Accessed: 8 October 2025).

²²Eight National Communication and Fifth Biennial Report of Hungary: https://unfccc.int/sites/default/files/resource/Hungary_NC8_BR5_fin_upload.pdf?utm_source=chatgpt.com (Accessed: 8 October 2025).

²³ KCG PARTNERS: Hungarian Government Introducing New Restrictions to Curb Pollution, 2025 <https://celegalmatters.com/hungary/29264-hungarian-government-introducing-new-restrictions-to-curb-pollution> (Accessed: 8 October 2025).

environment in these investment treaties.²⁴ Moreover, these treaty provisions are silent in providing the states' rights to regulate in the public interests which concerning environmental protection. This means that investors are not explicitly prohibited from challenging environmental regulations that may affect their investments. This absence could potentially limit the host state's ability to implement and enforce environmental policies without the risk of facing investor-state disputes. However, the Hungary-Russian Federation BIT (1995) is an exception in this regard. More specifically, the environment is incorporated to Article 2(3) of this BIT, which states: "*This Agreement shall not preclude the application of either Contracting Party of measures, necessary for the maintenance of defence, national security and public order, protection of the environment, morality and public health*".²⁵ This treaty explicitly states that the host states must implement or maintain environmental measures, including local content requirements and commitments to technology transfer.²⁶

In addition, the environment concern is stated in the Hungary-Thailand BIT (1991). Article 5(c) of this BIT stipulates that the provisions of this Agreement relative to the grant of treatment not less favourable than that accorded to the nationals or companies of either Contracting Party or of any third State shall not be construed so as to oblige one Contracting Party to extend to the nationals or companies of the other Contracting Party the benefit of any treatment, preference or privileges which may be extended by the former Contracting Party by virtue of: (c) any arrangement with a third country or countries in the same geographical region designed to promote regional cooperation in the economic, social, labour, environmental, industrial or monetary fields within the framework of specific projects.²⁷

²⁴ See e.g. Hungary-Cuba BIT (1999), Hungary-Latvia BIT (1999), Hungary-Lithuania BIT (1999), Hungary-Singapore BIT (1997), Hungary-Chile BIT (1997), Hungary-Slovenia BIT (1996), Hungary-Croatia BIT (1996), Hungary-Albania BIT (1996), Hungary-Egypt BIT (1995), Hungary-Moldova BIT (1995), Hungary-Kazakhstan BIT (1994), Hungary-Ukraine BIT (1994), Hungary-Mongolia BIT (1994), Hungary-Vietnam BIT (1994), Hungary-Bulgaria BIT (1994), Hungary-Romania BIT (1993), Hungary-Paraguay BIT (1993), Hungary-Malaysia BIT (1993), Hungary-Argentina BIT (1993), Hungary-Slovakia BIT (1993), Hungary-Czech Republic BIT (1993), Hungary-Poland BIT (1992), Hungary-Indonesia BIT (1992), Hungary-Portugal BIT (1992), Hungary-Turkey BIT (1992), Hungary-Morocco BIT (1991), Hungary-Canada BIT (1991), Hungary-Australia BIT (1991), Hungary-China BIT (1991), Hungary-Israel BIT (1991), Hungary-Norway BIT (1991).

²⁵ Hungary-Russian Federation BIT (1995), art. 2(3).

²⁶ KEZHEN S.-WEI S.: Environmental Protection Provisions in International Investment Agreements: Global Trends and Chinese Practices. *Sustainability*, 2023, 2.

²⁷ Hungary-Thailand BIT (1991), art. 5(c).

3.2. The modern generation of BITs (BITs signed in the period from 2000s to present)

In this period, the environmental issues are explicitly stated in a vast number BITs of Hungary as a response to environmental concerns. The environmental protection provisions appear to broadly encompass the preamble,²⁸ article on promotion and protection of investments,²⁹ article on investment and regulatory measures,³⁰ article on expropriation,³¹ article on investment and environment,³² the exclusion of environment clauses in applying the settlement of investment disputes between a contracting party and an investor of the other contracting party, settlement of disputes between the contracting parties.³³

Overall, there appears to be a shift from earlier BITs in 1980s-1990s in which no environmental clauses to more recent BITs with the explicit 'environment' language in the 2000s until present. Notably, the period from 2017 to 2024 marks the dynamism of this country in integrating the environmental provisions into signed BITs. Recent treaties show an increasing reference to environmental protection, from 2 BITs in 2017 to 7 BITs from 2020 onwards, which contain more clauses related to the environment. In 2024, Hungary Government signed investment treaties with Bahrain³⁴ and Georgia³⁵ which include the environmental interests.

²⁸ See e.g. Preambles of the Hungary-Georgia BIT; Hungary-Turkmenistan BIT; Hungary-San Marino BIT; Hungary-Oman BIT; Hungary-United Arab Emirates BIT; Hungary-Kyrgyzstan BIT; Hungary-Cabo Verde BIT; Hungary-Belarus BIT; Hungary-Iran, Islamic Republic of BIT.

²⁹ See e.g. Hungary-Turkmenistan BIT, art. 2(7); Hungary-San Marino BIT, art. 2(7); Hungary-Oman BIT, art. 2(7); Hungary-United Arab Emirates BIT, art. 2(7); Hungary-Kyrgyzstan BIT, art. 2(7); Hungary-Cabo Verde BIT, art. 2(8); Hungary-Belarus BIT, art. 2(7); Hungary-Iran, Islamic Republic of BIT, art. 2(6).

³⁰ See e.g. Hungary-Georgia BIT, art. 3(1)(b); Hungary-Turkmenistan BIT, art. 3(1); Hungary-San Marino BIT, art. 3(1); Hungary-Oman BIT, art. 3(1); Hungary-United Arab Emirates BIT, art. 3(1); Hungary-Kyrgyzstan BIT, art. 3(1); Hungary-Cabo Verde BIT, art. 3(1); Hungary-Belarus BIT, art. 3(1); Hungary-Iran, Islamic Republic of BIT, art. 4(1).

³¹ See e.g. Hungary-Georgia BIT, art. 6(5); Hungary-Turkmenistan BIT, art. 6(2)(c); Hungary-Oman BIT, art. 6(4)(c); Hungary-Kyrgyzstan BIT, art. 6(2)(c); Hungary-Cabo Verde BIT, art. 6(4)(c); Hungary-Belarus BIT, art. 6(2)(c); Hungary-Iran, Islamic Republic of BIT, art. 5(4).

³² See Hungary-Georgia BIT (2024).

³³ See Hungary-Georgia BIT, art. 13(16).

³⁴ This treaty enters into force in 07 July, 2025. The treaty is available at: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/8643/download> (Accessed: 8 October 2025).

³⁵ This treaty enters into force in 24 January, 2025. The treaty is available at: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/8554/download> (Accessed: 8 October 2025).

4. The typologies and substantive environment-related clauses in Hungary's recent bilateral investment treaties

In the period from 2000s to 2009, the scope of environment clause is specified in only Article on Promotion and Protection of Investments.³⁶ For example, in the Hungary-Tajikistan BIT (2017), the environment clause is stated in only clause 3 of Article 2 on Promotion and Protection of Investments: “*The Contracting Party shall not encourage investment by lowering domestic environmental, labour or occupational health and safety legislation or by relaxing core labour standards. Where a Contracting Party considers that the other Contracting Party has offered such an encouragement, it may request consultations with the other Contracting Party and the two Contracting Parties shall consult with a view to avoiding any such encouragement*”.³⁷

In the Hungary-Cambodia BIT (2016), the environment clause is stated in only Clause 3 of Article 2 on Promotion and Protection of Investments: “*The Contracting Party shall not encourage investment by lowering domestic environmental, labour or occupational health and safety legislation or by relaxing core labour standards. Where a Contracting Party considers that the other Contracting Party has offered such an encouragement, it may request consultations with the other Contracting Party and the two Contracting Parties shall consult with a view to avoiding any such encouragement*”.³⁸

In the Hungary-Jordan BIT (2007), the environment clause is stated in only Clause 3 of Article 2 on Promotion and Protection of Investments: “*The Contracting Party shall not encourage investment by lowering domestic environmental, labour or occupational health and safety legislation or by relaxing core labour standards. Where a Contracting Party considers that the other Contracting Party has offered such an encouragement, it may request consultations with the other Contracting Party and the two Contracting Parties shall consult with a view to avoiding any such encouragement*”.³⁹

As can be seen that, these aforementioned investment treaties share the similarity in using phrase “not lowering environmental standards”. This kind of commitment challenges the host state in considering investor protection and ensuring that future regulatory changes do not degrade environmental protections to attract investment.

In the period from 2019 onwards, the scope of environment clauses are broader to cover: (i) The preamble, (ii) Article on Promotion and Protection of Investments, (iii) Article on Investment and regulatory measures, (iv) Article on Expropriation, (v) Article on Investment and Environment, (vi) Article on Settlement of Investment Disputes. It can be seen that the environment clauses in these

³⁶ See e.g. Hungary-Tajikistan BIT (2017), art. 2(3); Hungary-Cambodia BIT (2016), art. 2(3); Hungary-Jordan BIT (2007), art. 2(3).

³⁷ See Hungary-Tajikistan BIT, art. 2(3).

³⁸ See Hungary-Cambodia BIT, art. 2(3).

³⁹ See Hungary-Jordan BIT, art. 2(3).

investment treaties of this period are wider compared to that of in the period before 2019. A survey of the structure of Hungary's BITs is listed below.

(i) There are ten BITs containing a reference to the environment in their preambles

These include the Hungary-Bahrain BIT (2024), Hungary-Georgia BIT (2024), Hungary-Turkmenistan BIT (2023), Hungary-San Marino BIT (2022), Hungary-Oman BIT (2022), Hungary-United Arab Emirates BIT (2021), Hungary-Kyrgyzstan BIT (2020), Hungary-Cabo Verde BIT (2019), Hungary-Belarus BIT (2019), Hungary-Iran, Islamic Republic of BIT (2017). These investment treaties have the similarities in formulas of preamble.

For example, preamble of the Hungary-Georgia BIT stipulates: “*Seeking to ensure that investment is consistent with the protection of health, safety and the environment, the promotion and protection of internationally and domestically recognised human rights, labour rights, and internationally recognised standards of corporate social responsibility*”.⁴⁰ It can be noted that the recognition of environmental protection in preamble is regarded as an overarching treaty objective.

(ii) There are eight BITs containing a reference to the environment in article on Promotion and Protection of Investments

Examples of this group of BITs are the Hungary-Turkmenistan BIT (2023), Hungary-San Marino BIT (2022), Hungary-Oman BIT (2022), Hungary-United Arab Emirates BIT (2021), Hungary-Kyrgyzstan BIT (2020); Hungary-Cabo Verde BIT (2019), Hungary-Belarus BIT (2019), Hungary-Iran, Islamic Republic of BIT (2017).

For instance, Article 2(7) of the Hungary-Oman BIT (2022) provides that *the Contracting Parties recognise that it is inappropriate to encourage investment by relaxing domestic core labour standards, public health, safety or environmental measures*.⁴¹ Meanwhile, Article 2(7) of the Hungary-San Marino BIT (2022) uses the wording “*shall not encourage investment by lowering domestic environmental standard*”.⁴² These provisions could be understood as the state's duty to take environmental protection measures. However, the provision does not regulate a minimum standard for what measures must require. This raises a question on whether the BITs should be renegotiated to include a ‘minimum environmental standard’ to regulate the operations of foreign investors.

⁴⁰ Hungary-Georgia BIT, preamble.

⁴¹ Hungary-Oman BIT, art. 2(7).

⁴² Hungary-San Marino BIT (2022), art. 2(7).

(iii) There are ten BITs containing a reference to the environment in Article on Investment and Regulatory Measures

A list of BITs in this group is the Hungary-Bahrain BIT (2024), Hungary-Georgia BIT (2024), Hungary-Turkmenistan BIT (2023), Hungary-San Marino BIT (2022), Hungary-Oman BIT (2022), Hungary-United Arab Emirates BIT (2021), Hungary-Kyrgyzstan BIT (2020), Hungary-Cabo Verde BIT (2019), Hungary-Belarus BIT (2019), Hungary-Iran, Islamic Republic of BIT (2017). An example in this regard is Article 3(1) of the Hungary-Kyrgyzstan BIT, which stipulates: “*The provisions of this Agreement shall not affect the right of the Contracting Parties to regulate within their territories through measures necessary to achieve legitimate policy objectives, such as the protection of public health and child care, safety, environment or public morals, public education and public training, social or consumer protection or promotion and protection of cultural diversity*”.⁴³

Another formulation of Article on Investment and Regulatory Measures is the example of the Hungary-Bahrain BIT (2024), which states in Article 3(1): “The Contracting Parties reaffirm their right to regulate within their respective territories to achieve legitimate policy objectives, such as the protection of public health, social services, public education, safety, environment including climate change, public morals, social or consumer protection, privacy and data protection, or promotion and protection of cultural diversity”.⁴⁴

This treaty Article emphasizes the state’s right to regulate in the public interests, including the environmental and climate change purposes. This right is construed as the right of states to depart from their investment commitments for public interests, including health, environment, sustainable development, corporate social responsibility. Such regulatory actions do not impose an obligation on the state to provide compensation in pursuing these public objectives.⁴⁵

(iv) There are eight BITs containing a reference to the environment in Article on Expropriation

These include the Hungary-Bahrain BIT (2024), Hungary-Georgia BIT (2024), Hungary-Turkmenistan BIT (2023), Hungary-San Marino BIT (2022), Hungary-Oman BIT (2022), Hungary-Kyrgyzstan BIT (2020), Hungary-Cabo Verde BIT (2019), Hungary-Belarus BIT (2019). Article 6(2)(c) of the Hungary-Belarus BIT, for instance, stipulates that *non-discriminatory measures that the Contracting Parties take for reason of public purpose including for reasons of public health, safety, and environmental protection, which are taken in good faith, which are not arbitrary, and which are not disproportionate in light*

⁴³ Hungary-Kyrgyzstan BIT, art. 3(1).

⁴⁴ Hungary-Bahrain BIT, art. 3(1).

⁴⁵ CATHARINE T.: The Right to Regulate in International Investment Law. Oxford, Hart Publishing, 2014.

*of their purpose, shall not constitute indirect expropriation.*⁴⁶ The similar formulation is also identifies in Article 6(2)(c) of the Hungary-Kyrgyzstan BIT.⁴⁷

(v) There are two BITs including Articles on investment and environment

Examples of this group are the Hungary-Bahrain BIT (2024) and Hungary-Georgia BIT (2024), which includes a stand-alone provision on investment and environment. More specifically, Article 11 of the Hungary-Georgia BIT (2024) provides: “1. The Contracting Parties reaffirm the importance of the right of each Contracting Party to determine its sustainable development policies and priorities, to establish its own standards of environmental protection, consistently with internationally recognized standards and agreements on environmental protection, that have been endorsed or are supported by that Contracting Party, and shall effectively implement the Paris Agreement under the United Nations Framework Convention on Climate Change, done at Paris, on 12 December 2015. 2. The Contracting Parties shall not encourage investment by weakening or reducing the levels of protection afforded in their domestic environmental laws”.⁴⁸ This clause expresses the state’ right to regulate in environment in relationship with domestic laws.

5. Exceptional cases of environmental clauses

Specially, the environment-related provisions also expressed in the articles on National and Most-Favoured-Nation Treatment standards. For example, in the Hungary-United Arab Emirates BIT, Article 4(2) on National and Most-Favoured-Nation Treatment states: “*Each Contracting Party shall in its territory accord to investors of the other Contracting Party and their investments treatment not less favourable than that it accords, in like situations, to investors of a third country or to their investments with respect to the operation, conduct, management, maintenance, use, enjoyment and sale or disposal of their investments in its territory. The concept in like situation requires an overall examination on a case-by-case basis of all situations of an investment including inter alia, its effects on the person of the third party, its effects upon the local population or the environment, the sector in which the investment is made. The examination shall not be limited to or biased toward any one of these factors*”.⁴⁹

In the Hungary-Iran, Islamic Republic of BIT, Article 3(6) on National and Most-Favoured-Nation Treatment stipulates: “*For greater certainty, a determination of whether an investment or an investor is in like situations for the purposes of paragraphs 1 and 2 of this Article shall be made based on an assessment of the totality of circumstances related to the investor or the investment, including: (a) the effect of the investment on i. the local community*

⁴⁶ Hungary-Belarus BIT, art. 6(2)(c).

⁴⁷ Hungary-Kyrgyzstan BIT, art. 6(2)(c).

⁴⁸ Hungary-Georgia BIT, art. 11.

⁴⁹ Hungary-United Arab Emirates BIT, art. 4(2).

where investment is located; ii. the environment, including effects that relate to the cumulative impact of all investments within a jurisdiction; (b) the character of the measure, including its nature, purpose, duration and rationale; and (c) the regulations that apply to investments or investors”.⁵⁰

Moreover, Article 3(7) of this BIT states: “A measure of the Contracting Party that treats investors of the other Contracting Party or their investments less favourably than: (a) its own investors or their investments is not inconsistent with paragraph 1 of this Article; or (b) investors of another State or their investments is not inconsistent with paragraph (2) of this Article; if it is adopted and applied by the Contracting Party in pursuit of a legitimate public purpose that is not based on the nationality of the investor or of nationality of the owner of an investment, either explicitly or factually, including the protection of health, safety, the environment, and internationally and domestically recognized labour rights, or the elimination of bribery and corruption, and it bears a reasonable connection to the stated purpose”.⁵¹

Furthermore, Article 13(16) of the Hungary-Georgia BIT (2024) provides that the provisions of the Article 13 (Settlement of Investment Disputes between a Contracting Party and an Investor of the other Contracting Party) and Article 15 (Settlement of Disputes between the Contracting Parties) shall not apply to the Article 10 (Corporate Social Responsibility), Article 11 (Investment and Environment) and Article 12 (Investment and Labour).⁵²

6. The significance of the substantive environment-related clauses in Hungary’s recent bilateral investment treaties

It is indisputable that environmental clauses have played a crucial role in Hungary’s recent BITs.

(i) Enhance the host state’s right to regulate and policy space for public interests

By explicitly preserving policy space for environmental protection, environmental clauses in BITs are increasingly intended to strengthen a state’s regulatory power. Environmental considerations can empower the state’s rights to regulate environmental protection without the fear of breaching investor obligations. This is particularly relevant in the context of investor-state dispute settlement (ISDS), where states have faced challenges when enacting environmental regulations. In addition, the environmental clauses are typically interpreted as reaffirming the domestic environmental policy space of States,⁵³ despite their specific treaty languages vary.

⁵⁰ Hungary-Iran, Islamic Republic of BIT, art. 3(6).

⁵¹ Hungary-Iran, Islamic Republic of BIT, art. 3(7).

⁵² Hungary-Georgia BIT, art. 13(16).

⁵³ SHUNTA Y.: Greening Regional Trade Agreements on Investment. *OECD Trade and Environment, Working Papers*, 2020/3, 2.

(ii) Align with sustainable development goals

The environmental dimension is one of the important objectives of sustainable development goals.⁵⁴ Including environmental clauses in international investment law is significant as it ensures that investment protection aligns with environmental sustainability, human rights and health standards, thereby promoting corporate social responsibility and allowing states to implement legitimate measures for environmental protection.⁵⁵ It is worth mentioning that the incorporation of environmental interests in investment treaties show the commitment of Hungary Government in alignment of BITs with the 2030 Sustainable Development Agenda.⁵⁶

(iii) Balance between host state's public interests and investment protection

On the one hand, the environment clauses in BITs generally can help to balance the host states' environmental commitments and investment protection without risking investor claims.⁵⁷ The field of environmental protection has particularly crystallized the existing tensions within the international investment legal framework between foreign investor's rights and states' right to regulate,⁵⁸ on the other hand. The effectiveness of these clauses depends on their clarity, enforceability and the willingness of arbitral bodies to recognize public interest considerations alongside investor rights.⁵⁹

(iv) Foster the environmental obligations and corporate social responsibilities (CSRs)

Since environmental protection is an important component of responsible investment,⁶⁰ the incorporation of environmental clauses in investment treaties enables countries to promote responsible investment that supports both economic development and environmental protection. In addition to protecting the host

⁵⁴ UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: *A/RES/60/1. World Summit Outcome, 2005*, Available at: <https://peacemaker.un.org/en/documents/ares601-2005-world-summit-outcome> (Accessed: 8 October 2025).

⁵⁵ HERDEGEN M.: i.m. 2024.

⁵⁶ Directorate-General for External Policies: *Europe's approach to implementing the Sustainable Development Goals: good practices and the way forward, 2019*. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/160360/DEVE%20study%20on%20EU%20SDG%20impl](https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/160360/DEVE%20study%20on%20EU%20SDG%20implementation%20formatted.pdf)
[ementation%20formatted.pdf](https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/160360/DEVE%20study%20on%20EU%20SDG%20impl%20formatted.pdf) (Accessed: 8 October 2025).

⁵⁷ TAABEER-ALI F.-SHAHID A.: *Investment Law and the Right to Regulate Public Health and Environmental Protection*, *Journal of Social Sciences Review*, 2024/4, 42-51.

⁵⁸ CAMILLE M.: *Balancing Investors' Rights with Environmental Protection in International Investment Arbitration*, *The International Lawyer*, 2017/50, 530.

⁵⁹ STANISLAVA N.: *The Neglected Public Interest in Investor-State Dispute Settlement: Environmental and Human Rights Considerations*, *European Energy and Environmental Law Review*, 2024/33, 214-231.

⁶⁰ KEZHEN S.-WEI S.: i.m. 2023, 3.

state's right to regulate environmental standards, the environmental clauses could encourage corporate social responsibility among investors.⁶¹

7. Conclusion

Environmental clauses in international investment treaties have become increasingly important instrument for balancing foreign investment with the Sustainable Development Goals (SDGs). In contrast to the silent trend of the environmental protection clauses in the old BITs of Hungary (concluded in the periods of 1980s and 1990s), the Hungary's recent BITs (concluded in the period from 2000s onwards) promote environmental protection by incorporating the environment-related provisions in these BITs. The update shows the Hungary government's recognition of environmental consideration in BITs. It is generally true that the modern generation of Hungary's BITs takes an important role in promoting state's sustainable development objectives.

The environment clauses in Hungary's recent BITs can take various forms, including the preambles, provisions on promotion and protection of investments, investment and regulatory measures, expropriation, investment and environment. These investment treaties help to balance between investment protection, host state's public interests and sustainable development goals. These environment clauses enable states to address environmental issues without risking investor claims. It also encourages corporate social responsibility among investors and more stable and legal environment.

Bibliography

CAMILLE M.: Balancing Investors' Rights with Environmental Protection in International Investment Arbitration. *The International Lawyer*, 2017/ 50.

CATHARINE T.: The Right to Regulate in International Investment Law. *Oxford, Hart Publishing*, 2014.

CRINA B.- RIDDHI J.- KABIR, D.: Recent Trends in Investment Arbitration on the Right to Regulate, Environment, Health and Corporate Social Responsibility: Too Much or Too Little. *ICSID Review*, 2023/ 38.

⁶¹ NATHALIE, B.-OSTERWALDER: Inclusion of Investor Obligations and Corporate Accountability Provisions in Investment Agreements. *Handbook of International Investment Law and Policy, Springer Nature*, 2020, 1-20.

DANIEL R.: Bilateral investment treaties and the environment: A new approach to a global crisis. *International Law and Politics*, 2022/54(211).

Directorate-General for External Policies: Europe's approach to implementing the Sustainable Development Goals: good practices and the way forward, 2019. Available at:

<https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/160360/DEVE%20study%20on%20EU%20SDG%20implementation%20formatted.pdf> (Accessed: 8 October 2025).

HERDEGEN M.: The Interplay of Investment Protection and Other Areas of International Law. *Oxford University Press*, 2024.

International Law Commission (ILC): Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law-Report of the Study Group of the International Law Commission, *UN Doc A/CN.4/L.682*, 2006, para 8.

JESWALD W.: BIT by BIT: The Growth of Bilateral Investment Treaties and Their Impact on Foreign Investment in Developing Countries. *The International Lawyer*, 1990/24.

KATHRYN G.-JOACHIM P.: Environmental Concerns in International Investment Agreements: A Survey. *OECD Working Papers on International Investment*, 2011/01.

KEZHEN S.-WEI S.: Environmental Protection Provisions in International Investment Agreements: Global Trends and Chinese Practices. *Sustainability*, 2023.

MARC J.: Investments, Bilateral Treaties. *Oxford Public International Law*, 2014. Available at:
<https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1061> (Accessed: 8 October 2025).

MARKUS G.-MARIOS T.: Synergies and Approaches to Climate Change in International Investment Agreements: Comparative Analysis of Investment Liberalization and Investment Protection Provisions in European Union Agreements. *Journal of World Investment & Trade*, 2022/23.

MARIUS D.-LISA B.-FREUDENBERGER-THOMAS D.: The Rise of Sustainability Provisions in International Investment Agreements. *Global Environmental Politics*, 2024/24.

MATTHIAS H.: Environmental Protection and Sustainable Development. In *Principles of International Economic Law*. Oxford University Press, 2016.

NATHALIE B.-OSTERWALDER: Inclusion of Investor Obligations and Corporate Accountability Provisions in Investment Agreements. *Handbook of International Investment Law and Policy*, Springer Nature, 2020.

STANISLAVA N.: The Neglected Public Interest in Investor-State Dispute Settlement: Environmental and Human Rights Considerations. *European Energy and Environmental Law Review*, 2024/33.

SHAWKAT A.-ABDULLAH A. F.: Foreign Investment, Human Rights and Environmental Protection: Striking a Balance for Sustainable Development. Routledge Publisher, 2024.

SHUNTA Y.: Greening Regional Trade Agreements on Investment. *OECD Trade and Environment, Working Papers*, 2020/3.

TAABEER-ALI F. - SHAHID A.: Investment Law and the Right to Regulate Public Health and Environmental Protection. *Journal of Social Sciences Review*, 2024/4.

UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: *A/RES/60/1, 2005 World Summit Outcome*, 2005. Available at:

https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf (Accessed: 8 October 2025).

VERONIKA K.: Chapter 6: Hungary. Investment Arbitration in Central and Eastern Europe. *Elgar Publishing*, 2019. Available at:

https://www.elgaronline.com/edcollchap/edcoll/9781788115162/14_chapter6.xhtml (Accessed: 8 October 2025).

VIÑUALES J.E.: Foreign Investment and the Environment in International Law. *Cambridge University Press*; 2012.

XIWEN M.: The Legal and Practical Issues of Environmental Protection in International Investment Law. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences*, 2023/24.

YU L.: Research on Environmental Protection Clauses in International Investment Agreements. *Law and Humanities*, 2025/1.

UNCTAD, available at: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/countries/94/hungary> (Accessed: 8 October 2025).

United Nations Climate Change, available at <https://unfccc.int/node/61080> (Accessed: 8 October 2025).

Other sources:

European Commission: The European Green Deal, available at: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/story-von-der-leyen-commission/european-green-deal_en (Accessed: 8 October 2025).

European Parliament: Briefing: Roadmap to EU climate neutrality-Scrutiny of Member States. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/769532/EPRS_BRI\(2025\)769532_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/769532/EPRS_BRI(2025)769532_EN.pdf) (Accessed: 8 October 2025).

Bilateral investment treaties signed by Hungary Government, UNCTAD, available at: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/countries/94/hungary> (Accessed: 8 October 2025).

BENE ENIKŐ INGE*

Építésügyi eljárások joggyakorlata – jogi dilemmák a régi törvény alapján

Absztrakt: Az elmúlt évben lépett hatályba az építési törvény, méghozzá a Magyar Építészetről szóló 2023. évi C. törvény, vagyis a Méptv. Ezen új jogszabály már most láthatóan számos gyakorlatbeli változást fog eredményezni a jogterületen, így a jogszabályváltozások körében bekövetkező tudományos elemzésnek jócskán lehet létjogosultsága. Jelen tanulmány is éppen egy ilyen munka elvégzésére irányul, azonban a módszert és a vizsgálat tárgyát bizonyos szempontból leszűkítve. A vizsgálat tárgya a dolgozatomban a régi építési törvény joggyakorlati megközelítésű feldolgozása. Ehhez a Kúria által 2021.El.II.JGY.K.1. számú, az „Építésügyi hatósági eljárások gyakorlata” tárgykörben felállított joggyakorlat elemző csoport összefoglaló véleményét vettem alapul, és az ebben foglalt jogi dilemmákat. Így az intézkedési határidő, szerzett jog védelme, ügyféli jogállás, keresetösségi jog, perindítási jog, szakértői vizsgálat kérdései, a közigazgatási jog és a polgári jog területére kerülő ügyek közötti határmezsgyéi kerülnek a vizsgálatom fókuszpontjára. Tehát összességében az építésügyi hatósági tárgykörben, a közigazgatási bíróság színe előtt felmerülő jogalkalmazói dilemmák vizsgálatát, annak statisztikáját szeretném elvégezni és elemezni a fentiekben említett, már kidolgozásra került joganyag mentén, illetve ehhez hozzátéve az összefoglaló vélemény lezárását követően megjelenő jogeseteket, illetve azok problematikáit is. A munkám módszertanaként a társadalomtudományi módszerek közül a statisztikai elemzés módszerét választottam. Ennek oka az, hogy a fentiekben említett és tervezett, a már kidolgozott összefoglaló véleményre fókuszálódott joggyakorlati megközelítésű feldolgozás nem jogesetek elemzését fogja jelenteni, hiszen olyan már rendelkezésére áll a jogtudománynak, hanem ezen jogesetek, illetve kérdések statisztikai elemzését kívánom lefolytatni. Ennek lényege az, hogy a fentiekben részletezett szempontok és elvárások alapján egy olyan statisztikát készítek el, amely segítséget nyújt a jogalkalmazói dilemmák egyszerűbb átláthatóságához, számszerűségének megállapításához, gyakoriságának megállapításához és a további tudományos vizsgálódásra legérdekesebb területek felfedezéséhez. Ezáltal pedig a további, már új Méptv. alapján végzendő kutatások alapját, illetve kutatásra érdemes jogintézményeket, jogalkalmazói kérdéseket kívánom feltérképezni.

Kulcsszavak: építésügy, építésügyi hatóság, magyar építészet jogi háttere, építésügyi joggyakorlat

Abstract: Last year, the construction law came into force, namely Act C of 2023 on Hungarian Architecture, or the Méptv. This new law will already clearly result in numerous practical changes in the legal field, so the scientific analysis of the changes in the law may have a good reason to exist. This study is also aimed at carrying out such work, but with the

* PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, Témavezető: Prof. Dr. Árva Zsuzsanna PhD egyetemi tanár

method and the subject of the study narrowed down in certain respects. The subject of the study in this thesis is the processing of the old construction law from a jurisprudential approach. For this, I took as a basis the summary opinion of the jurisprudential analysis group set up by the Curia in the subject area of "Practice of construction authority procedures" No. 2021.El.II.JGY.K.1., and the legal dilemmas contained therein. Thus, the issues of the time limit for taking action, protection of acquired rights, client status, right of action, right to initiate legal proceedings, expert examination, the boundaries between cases falling into the field of administrative law and civil law are the focus of my investigation. So, overall, I would like to conduct an examination of the dilemmas of law enforcement that arise in the field of construction authorities, before the administrative court, and analyze their statistics along the legal material already developed mentioned above, and adding to this the legal cases that appear after the conclusion of the summary opinion, and their problems. I have chosen the method of statistical analysis from among the social science methods as the methodology of my work. The reason for this is that the above-mentioned and planned processing with a jurisprudential approach focused on the already developed summary opinion will not mean an analysis of legal cases, since such are already available to legal science, but I wish to conduct a statistical analysis of these legal cases and issues. The essence of this is to prepare statistics based on the aspects and expectations detailed above that will help to make law enforcement dilemmas more transparent, to determine their quantifiable nature, to determine their frequency, and to reveal the areas most worthy of further scientific investigation. In this way, I intend to map out the basis for further research to be conducted under the new Construction Act, as well as legal institutions and law enforcement issues worthy of research.

Keywords: construction law, construction authority, legal background of Hungarian construction law, legal practice of construction

1. Bevezetés

Az elmúlt évben hatályba lépett új építési törvény, a Magyar Építészetről szóló 2023. évi C. törvény számos újdonságot hordoz magában. Ezért jelen dolgozatom témája is ennek kutatásához igazodva dolgozza fel a korábbi évek során megszületett joggyakorlat-elemző csoport munkáját. Ennek megfelelően a korábbi esetjogot áttekintve jelen tanulmányban kimunkálásra a régi építési törvény egy bizonyos részlete, melyhez a Kúria által kidolgozott, az „Építésügyi hatósági eljárások gyakorlata” tárgykörben felállított joggyakorlat elemző csoport összefoglaló véleményét vettem alapul. Ezzel együtt az ebben helyet kapó jogi dilemmákkal foglalkoztam és mindezt statisztikai alapon dolgoztam át hozzátevé a saját magam által kutatott esetjogot is.

Mindezeket összevetve dolgozatomban nem a teljes joganyag feldolgozását végeztem el, tekintettel annak terjedelmére.

1.1. Jelen tanulmány alapja

A Kúria 2019-ben joggyakorlat-elemző csoportot állított fel az építésügyi hatósági eljárási gyakorlatok vizsgálata tárgyában. Ennek célja az volt, hogy megvizsgálja az építésügyi hatósági eljárások szabályozásában 2013-ban bekövetkezett változásokat és a felmerülő jogkérdéseket.¹

A joggyakorlat-elemző csoport a saját feldolgozásához

- az építési engedélyezési, használatbavételi engedélyezési,
- fennmaradási engedélyezési,
- bontás,
- intézkedési határidő, szerzett jog védelme,
- építésfelügyeleti és építészrendészeti eljárás, a veszélyhelyzet elhárítása,
- ügyféli jogállás az építésügyi hatósági eljárásokban,
- a keresetösségi jog a közigazgatási perekben,
- a szakértői bizonyítás egyes kérdései,
- a megismételt hatósági eljárás szabályai, a jogszabályváltozások figyelembe vétele, a közigazgatási jogalkalmazói problémák az építésügyi igazgatás területén,
- a korlátozási kártalanítás,
- az épület, illetve a kivitelezési munka okozta szomszédjogi jogsértések megítélése a joggyakorlatban a szomszédjogi generálklauzula alapján,
- szabályozási modellváltás az építésügyi hatósági eljárásokban,
- szabályozási modellváltás hatása az építésügyi igazgatásra a településtervezés joganyagában,
- a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű beruházások helye a jogalkotásban,
- a plázastop szabályozás indokai és tartalma a jogalkotó szemszögéből

megnevezésű témákat dolgozta fel és végzett részletes esetelemzést.

A Kúria e munkájában a 2013-ban bekövetkezett jogszabályi változásokat vette alapul, azon belül is széles körben ismertette az új szabályozásokon alapuló ítéleteket, melyen keresztül bemutatta a hatósági jogalkalmazás problémáját. A joggyakorlat-elemzés alapjául láthatóan az építési,- fennmaradási,-

¹ Kúria „Az építésügyi hatósági eljárások gyakorlata” tárgy körben felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye, 2021.EI.II.JGY.K.1., https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/az_epitesugyi_hatosagi_eljarasok_gyakorlata_osszefoglalo_velemenypdf (letöltés dátuma: 2025. 12. 10.)

használatbavételi eljárások szolgáltak, helyet kaptak továbbá az önkormányzatok településfejlesztési és településrendezési tevékenysége, az építésfelügyeleti és építésrendészeti eljárások is.

1.2. A dolgozat célja, kutatási módszere

Jelen munkában a fentiekből kiindulva arra vállalkoztam, hogy a joggyakorlat-elemző csoport által már elvégzett és összegyűjtött jogi problémákat megvizsgálva és további esetelemzést végezve összegyűjtem valamennyi témához kapcsolódó jogesetet. Az összegyűjtött jogesetekből pedig egy statisztikai eredményt állítsak fel. Ehhez azonban meghatároztam egy keretet is, így időbeli szempontból az utóbbi 10 év eseteinek áttekintésére, tematika szempontjából pedig a Kúria által meghatározott témák szerint dolgoztam. Ezen belül a terjedelemtől tekintettel csak az építési, engedélyezési, fennmaradási és használatbavételi eljárástípusokkal foglalkoztam.

A munkám módszertanaként a társadalomtudományi módszerek közül a statisztikai elemzés módszerét választottam.

A felhasznált adatbázis jelen esetben a Kúria joggyakorlat-elemző csoport munkája, illetve a Jogtárban és BHGY-ben fellelhető valamennyi releváns jogeset tekintettel az időbeli lehatárolásra is.

A dolgozat alapját képezi még természetesen az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény (Étv.) releváns törvényhelyei.

A dolgozat célja mindezeknek megfelelően a régi törvénnyel kapcsolatos ügyek statisztikai elemzése. Ennek keretében egy olyan munka elkészítésére törekszem, melynek lényege a rendelkezésre álló joggyakorlat, illetve jogesetek, és kérdések statisztikai elemzése.

2. Az építési engedélyezési és használatbavételi eljárás

2.1. Jogszabályi környezet

Elsőkörben az engedélyezési és használatbavételi eljárásokkal szükséges foglalkozni.² Ehhez szükséges némi jogszabályi alapot is bemutatni, így fontos megemlíteni, hogy építési tevékenységet lefolytatni csak az építési törvényben foglaltak, valamint az egyéb jogszabályok megtartásán túl, csak a helyi építési szabályzatban foglalnak megfelelően szabad. Ha egy adott területre vonatkozóan nincs hatályban helyi építési szabályzat vagy az nem szabályoz teljeskörűen, építési

² Kúria „Az építészügyi hatósági eljárások gyakorlata” tárgykörben felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye, 2021.EI.II.JGY.K.1., https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/az_epitesugyi_hatosagi_eljarasok_gyakorlata_osszefoglalo_velemeny.pdf, 11.o. (letöltés dátuma: 2025. 12. 10.)

munkát és egyéb építési tevékenységet végezni, csak e törvény, valamint az építésügyi követelményekre vonatkozó egyéb jogszabályok megtartásával és csak akkor lehet, ha a célzott hasznosítás jellege, a kialakuló telek mérete, a tervezett beépítés mértéke – beépítettség és építménymagasság – valamint módja, rendeltetése (terület felhasználása) illeszkedik a meglévő környezethez.³

Meg kell különböztetni egyszerű bejelentéshez kötött és engedélyhez kötött tevékenységeket. Az építőnek tehát az építés megkezdése előtt kell tisztáznia azt, hogy melyik esetkör áll fenn és adott esetben engedély iránti kérelmet kell kérnie. Az építésügyi hatóság jogosult ellenőrizni az építési tevékenységet és lefolytatja a hatósági eljárást (Étv. 34. § (1) bekezdés).

Abban az esetben adja meg a hatóság az engedélyt, hogyha a kérelem megfelel a jogszabályban foglalt szakszerűségi követelményeknek. Az építési tevékenység során az építető felelősségét és az építésfelügyeleti hatóság körében pedig azt, hogy jogosult megvizsgálni azt, hogy az építési tevékenység megfelel-e a jogszabályi előírásoknak, építési engedélynek és az építésügyi előírásoknak (Étv. 43. § (1) és 46. § (2) bekezdés).⁴

2.2. Jegesetek

2.2.1. Az adott építési tevékenységre alkalmazandó előírások

A Kúria megállapítása szerint az engedélyezési eljárásban a felmerülő jogkérdés – többek között – az volt, hogy az adott építési tevékenységre milyen építésügyi előírásokat kell alkalmazni, ha az engedélykérelem benyújtása óta (után) az építető számára kedvezően változtak az építésügyi szabályok.

Az első rendelkezésünkre álló vizsgált ügyben az építető azon az alapon támadta az építést nem engedélyező határozatot, hogy az nem a hatályos jogszabályokat alkalmazta.⁵ A Kúria Kfv.VI.37.238/2017/4. számú döntésében kimondta, hogy az építési engedélyezési eljárásban az engedély megadhatóságát a hatályos jogszabályok szerint kell elbírálni.⁶ A Kfv.VI.37.738/2017/3. számú ítéletében a Kúria arról foglalt állást, hogy amennyiben az építési engedély megadásakor hatályos jogszabályok időközben megváltoztak, az építési engedély abban az

³ Étv. 18. § (1) és (2) bekezdések

⁴ Kúria „Az építésügyi hatósági eljárások gyakorlata” tárgykörben felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye, 2021.EI.II.JGY.K.1., https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/az_epitesugyi_hatosagi_eljarasok_gyakorlata_osszefoglalo_velemen.pdf, 11.o. (letöltés dátuma: 2025. 12. 10.)

⁵ Kúria „Az építésügyi hatósági eljárások gyakorlata” tárgykörben felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye, 2021.EI.II.JGY.K.1., https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/az_epitesugyi_hatosagi_eljarasok_gyakorlata_osszefoglalo_velemen.pdf, 12.

⁶ Kúria Kfv.VI.37.238/2017/4.

esetben hosszabbítható meg, ha az engedélyezett építési tevékenység legalább tartószerkezet kész állapotban van.⁷ A Kúria a Kfv.II.37.287/2017/9. számú ítéletében azt fejtette ki, hogy a 2015. november 7-én indult újabb megismételt eljárásban főszabályként az alapeljárás megindításakor hatályos építészügyi szabályok szerint kell eljárni, azonban a hatóságnak azt kellett vizsgálni, hogy az Étv. 36. § (4) bekezdése alapján a 2015. november 7-én hatályban lévő építészügyi szabályok az építető számára kedvezőbben változtak-e. Az építészügyi hatóságnak minden megismételt eljárásban vizsgálni kell, hogy melyik időpont szerinti jogszabályokat kell alkalmazni attól függően, hogy az építetőre melyik a kedvezőbb. Arról is rendelkezett a Kúria, hogy amennyiben az építetőre kedvezőtlenebb jogszabály a kérelem benyújtását követően lép hatályba, úgy az nem alkalmazható az adott ügyben.⁸

Összességében megállapítható, hogy mind 3 ügyben kimondásra került az építető számára kedvezőbb jogszabály alkalmazásának követelménye abban az esetben, ha az építési engedély megadásakor hatályos jogszabályok megváltoztak. Kivételt képeznek azok az esetek, amikor a hatályba lépett új jogszabály kedvezőbb az építetőre nézve.

2.2.2. Övezeti és építészügyi előírások

Az építési övezeti szabályokkal kapcsolatosan a Kúria a Kfv.II.38.047/2015/5. számú ítéletében kifejtette, hogy a helyi építési szabály jogszabály, amelynek előírásai a perben nem vitathatók. Amennyiben eltér a helyi építési szabály az általános szabályoktól, abban az esetben a helyi építési szabályok az irányadók.⁹

A Kfv. III.38.201/2016/3. számú ítéletében kimondta, hogy amennyiben az adott övezetre szabadon álló általános beépítési mód van meghatározva, akkor az építészügyi hatóság az oldalhatáron állóra változást tartalmazó beépítési módot nem engedélyezheti.¹⁰

2.2.3. *Natura 2000 terület*

A Natura 2000 terület hatálya alá tartozó ingatlanok vonatkozásában azzal kapcsolatban volt jogvita, hogy az építési engedélyezési eljárásban a jogszabály mellékletét képező térképszelvény értelmezésével lehet-e egy adott ingatlant Natura 2000 területnek tekintetni. A Kúriának erre adott válasza az volt, hogy nem, méghozzá a Kfv.III.37.072/2015/10. számú jogeset alapján. A tényállás szerint a felperes a tulajdonában lévő ingatlanon lovarda és ehhez kapcsolódó létesítmények építésének engedélyezését kérte. Az első- és másodfokú hatóság nem járult hozzá az engedélyezéshez tekintettel arra, hogy a terület Natura 2000-

⁷ Kúria Kfv.VI.37.738/2017/3.

⁸ Kúria Kfv.II.37.287/2017/9.

⁹ Kúria Kfv.II.38.047/2015/5.

¹⁰ Kúria Kfv.III.38.201/2016/3.

nek számít. A felperes felülvizsgálati kérelme alapján indult eljárásban a Kúria hatályon kívül helyezte az elsőfokú bíróság ítéletét, az alperes döntését, az elsőfokú hatóságot új eljárás lefolytatására kötelezte és kimondta, hogy a Tvt. 41/A. § (1) bekezdése szerint a Natura 2000 területeket a Kormány jelöli ki és teszi közzé, meghatározza a területekre vonatkozó szabályokat, és a Natura 2000 területeken lévő földrészszeleteket a miniszter hirdeti ki. A felperes engedélykérelme olyan ingatlanra vonatkozott, amely a jogszabályban nem szerepel. Valamely földrészszelet ex lege azáltal lesz Natura 2000 terület, hogy a földrészszelet helyrajzi száma a jogszabályban kihirdetésre kerül, és a jogszabály melléklet részének (térképi fedvény) jelentősége nincsen. A megismételt közigazgatási eljárásban a felperes kérelméről annak megfelelően kell dönten, hogy a kérelem tárgya Natura 2000 területet nem érint.

Összességében megállapítható, hogy az összesen megvizsgált 3 eset alapján az a következtetés vonható le, hogy amennyiben a helyi építési szabály egy adott kérdéskört szabályozása alá von, akkor nem lehet eltérően rendelkezni azért, mert általános jellegű jogszabály másképp szabályozza az adott kérdést.

2.2.4. Építési telek fogalma

Az építési telek fogalmával kapcsolatos egyik kúriai ügyben az építésügyi hatóság megadta az ingatlanon meglévő üzemanyag töltő állomás shop és gasztró egység építésére az építési engedélyt. A hatósági határozatban utaltak arra, hogy az ingatlanak a közterülettel közös határvonala van és az az ingatlanal teljes kérelléségében erről a közterületről gépjárművel megközelíthető. A felperes keresetében arra hivatkozott, hogy ez az ingatlan nem minősül építési teleknek, ezt az elsőfokú bíróság elutasította. A Kúria a Kfv.III.37.159/2016/5. számú ítéletében kimondta, hogy a helyi építési rendelet tartalmazza azon épületeket, amelyek a lakóterületen elhelyezhetők, és a rendelet határozza meg a fő rendeltetést kiszolgáló vagy kiegészítő funkciójú (önálló) épület definícióját. A Kúria álláspontja szerint a helyi rendelet, és annak mellékletében foglaltak taxatív zárt felsorolásnak minősülnek. Az építeni tervezett shop és gasztró egység árusító pavilon, így a fő rendeltetést kiszolgáló vagy kiegészítő funkciójú (önálló) épületnek minősül. Ennek megfelelően a Kúria úgy foglalt állást, hogy egyetértve az elsőfokú bíróság döntésével építési teleknek minősül az ingatlan, mivel közterületi kapcsolattal rendelkezik.¹¹ Az építési telek megközelíthetősége volt a következő lényegi kérdés, amellyel a Kúria a Kfv.II.37.164/2018/8. számú döntésében foglalkozott. Kimondta, hogy az Étv. 19. § (2) bekezdés bd) pontja

¹¹ Kúria „Az építésügyi hatósági eljárások gyakorlata” tárgykörben felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye, 2021.El.II.JGY.K.1., https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/az_epitesugyi_hatosagi_eljarasok_gyakorlata_osszefoglalo_velemeny.pdf, 15.

értelmében, beépítésre szánt területen új építményt építeni, meglévő építményt átalakítani, bővíteni, rendeltetését vagy használati módját megváltoztatni csak akkor szabad, ha a megfelelő megközelítés biztosított, illetőleg biztosítható. Az OTÉK 33. § (1) bekezdés a) pontja szerint épület csak olyan telken vagy építési telken helyezhető el, amelynek megközelíthetősége gépjárművel közterületről vagy magánútról közvetlenül biztosított. A Kúria rámutatott arra, hogy a jogszabály helyes értelmezése szerint egy olyan út, amely további útkapcsolattal nem rendelkezik, nem teljesíti a közúthálózathoz való csatlakozás feltételét. Ennek okán az engedélyezési kérelem elutasítása jogszerű volt.¹² Az útkapcsolat hiányának megítélésével foglalkozó Kúria Kfv.III. 37.878/2015/5. számú ítélete kimondta, hogy megfelelő útkapcsolat hiányában nem teljesíthető az építési engedélykérelem.¹³ A tényállás szerint az engedélykérelemmel érintett ingatlan megfelelő útkapcsolattal nem rendelkezik, mivel egy másik helyrajzi számú erdőművelési ágú ingatlan elzárja az önkormányzati úttól. A jogvita eldöntése szempontjából irreleváns, hogy a felperes a más tulajdonában álló, az ingatlan-nyilvántartásban erdő művelési ágként nyilvántartott ingatlan egy részét ingatlanának megközelítésére használja.¹⁴

Összességében a három eset alapján az volt megállapítható, hogy az építési telek fogalmát illetően az Étv. zárt taxatív felsorolást tartalmaz, továbbá értelmezte az útkapcsolatokra vonatkozó szabály jelentését.

2.2.5. Kereseti kérelemhez kötöttség

A kereseti kérelemhez kötöttség témájában is több ítélet született. Lényeges, hogy a rendelkezési jog azt jelenti, hogy a fél anyagi és eljárási jogával szabadon rendelkezik. A 2/2011. (V. 9.) KMK véleményben a Legfelsőbb Bíróság kifejtette, hogy nem akadály a felülvizsgálatnak, ha a fél a keresetlevelében nem jelöli meg azt a konkrét jogszabályhelyet, amelyre a keresetét alapítja, viszont a keresetéből ez egyértelműen kiderül.

Ezen iránymutató szabály alapján a – joggyakorlat-elemző csoport által már feldolgozott adatok alapján – a Kúria több ízben is állást foglalt, amely döntésekben arról folyt a jogvita, hogy a félnek a számára nyitva álló 30 napos keresetindítási határidőn belül meg kell-e jelölnie a konkrét jogszabálysértést, illetve nem irányadó az, hogy a fél a nyitva álló 30 napon túl határozza meg a kereset irányultságát.

¹² Kúria Kfv.II.37.164/2018/8.

¹³ Kúria Kfv.III.37.878/2015/5.

¹⁴ Kúria „Az építészügyi hatósági eljárások gyakorlata” tárgykörben felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye, 2021.EI.II.JGY.K.1., https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/az_epitesugyi_hatosagi_eljarasok_gyakorlata_osszefoglalo_velemenypdf, 16.

De a joggyakorlat-elemző csoport megfogalmazott néhány olyan kitételt, mely korlátozza a keresetindítási határidőn belül történő jogszabálysértés-megjelölést. Ilyen az, hogy ha a felperes a keresetében csak eljárásjogi jogszabálysértésre hivatkozott, akkor az első tárgyaláson előterjesztett anyagi jogszabálysértése elkésztett.¹⁵

A Kúria a Kfv.II.37.489/2018/2. számú ítéletében vizsgálta a kereseti kérelemhez kötöttség megtartottságát. Kimondta, hogy a bíróságnak kell megvizsgálnia a jogi képviselő eljárási jogosultságát, az ügyvéd képviseleti jogosultságát és állást kell foglalnia, hogy a bírósági nyilvántartás adatainak, vagy az alapszabálynak van-e jelentősége, mert ettől függően kell megállapítania, hogy a perbeli képviseletre adott meghatalmazás jogszerű volt-e és ennek jogkövetkezményét a bíróságnak kell levonnia.¹⁶

A keresetváltoztatás határideje és a keresetpontosítás témájában a Kúria Kfv.VI.637.888/2017/5. számú ítéletében és a Kfv.II.38.347/2018/9. ítéletében a jogszabálysértés megjelölésével kapcsolatban és a keresetpontosítással kapcsolatban foglalt állást. Megállapítható volt, hogy a pert a jogerős határozat kézbesítésétől számított 30 napon belül lehet megállapítani, konkrétan meg kell jelölni azokat a jogszabálysértéseket, melyre a felperes hivatkozni kíván.¹⁷

Mind 3 megvizsgált jogeset alátámasztotta azt a jelenleg hatályos perrendtartási szabályt, mely szerint a kereseti kérelem előterjesztésére nyitva álló határidőn belül kell megjelölni a jogszabálysértést, mely később nem módosítható és melyhez a bíróság kötve van.

2.2.6. Szakhatóság

A népegészségügyi szakhatóság bevonása kérdésében döntött a Kúria a Kfv.37.996/2018/7. számú ítéletében és kimondta, hogy a szakhatóság bevonása szükséges és megállapította, hogy az építmények elhelyezése során biztosítani kell a környezetvédelmi és természetvédelmi sajátos követelményeket és érdekeket. Az építményt úgy kell megvalósítani, hogy az a környezet higiéniáját és a rendeltetészerűen használók egészségét ne veszélyeztesse.¹⁸ A Kúria Kfv.II.38.347/2018/9. számú döntésében kimondta, hogy az alperes a szakhatósági állásfoglaláson alapuló döntésének meghozatala során nem a mérlegelési jogkörében járt el. A felperes élelmiszerlánc-áruház építésére kért engedélyt. Az elsőfokú hatóság megkereste a Kormányhivatalt szakhatósági

¹⁵ Kúria „Az építésügyi hatósági eljárások gyakorlata” tárgykörben felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye, 2021.EI.II.JGY.K.1., https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/az_epitesugyi_hatosagi_eljarasok_gyakrolata_osszefoglalo_velemeny.pdf, 17.

¹⁷ 18-19.o.

¹⁸ Kúria Kfv.VI:37.996/2018/7.

állásfoglalás kiadása céljából, azonban ő nem adta meg tekintettel arra, hogy az érintett területen már működnek azonos profilú kereskedelmi létesítmények. Ugyanígy a másodfokon eljáró szakhatóság sem adta meg a hozzájárulását, majd a felperes pert indított, a Kúria pedig kimondta, hogy a szakhatósági állásfoglalást be kellett szerezni és annak eredményét a hatóság köteles volt figyelembe venni. Mivel a szakhatóság nemleges eredményt adott, ezért nyilvánvalóan a hatóságnak az engedély megtagadásáról kellett döntenie és ez nem mérlegelési jogkörben való eljárást jelent. A Kúria szerint sem a szakhatósági állásfoglalás, sem az alperes döntés nem tartalmazta annak okát, hogy mi alapján jutottak arra a következtetésre, hogy az áruházlánc felépítésével járó hátrányok jelentősen meghaladták volna az építkezésből származó előnyöket.¹⁹

Mindkét eset azt támasztotta alá, hogy engedélyezési ügyekben szakhatóság igénybevétele kötelezővé tehető és abban az esetben azzal ellentétes döntést sem a hatóság, sem a bíróság nem hozhat, vagyis annak figyelembe vétele kötelező.

2.2.7. Használatbavételi engedélyezési eljárás

A joggyakorlat-elemző csoport foglalkozott még a használatbavételi eljárásokkal kapcsolatos ügyekkel. Egészen pontosan a használatbavételi engedély megadásának feltételeivel, rendeltetésszerű és biztonságos használat teljesülésével.

Az Étv. 44. §-a szabályozza a használatbavétellel kapcsolatos követelményeket, vagyis, hogy az építetőnek minden olyan építményről, építményrészeiről, amelyre építési engedélyt kellett kérnie annak használatbavétele előtt - az e törvény végrehajtására kiadott jogszabály eltérő rendelkezése hiányában - használatbavételi engedélyt kell kérnie, vagy az építmény elkészültét be kell jelentenie. Az építészügyi és építésfelügyeleti hatósági eljárásokról és ellenőrzésekről, valamint az építészügyi hatósági szolgáltatásról szóló 312/2012. (XI.8.) Korm. rendelet rendelkezései kimondják, hogy használatbavételi engedély alapján mi vehető használatba.

A joggyakorlat-elemző csoport utalt a Kúria Kfv.II.37.286/2015/10. számú, a Kfv.III.37.343/2016/8. számú, a Kfv.IV.37.751/2018/5. számú és a Kfv.II.37.044/2018/5. számú döntéseire.²⁰ Az első ügyben azt rögzítette a Kúria, hogy a használatbavételi engedély jogszerűsége mikor állapítható meg, vagyis akkor, hogy ha a megvalósult építmény a jogszabályban, illetve az építési engedélyben előírtaknak megfelel. A második esetben az volt a lényege, hogy a használatbavételi engedélyezési eljárás során a hatóságnak abban kell döntenie, hogy az épületet az építési (fennmaradási) engedélynek megfelelően,

¹⁹ Kúria Kfv.II.38.347/2018/9.

²⁰ Kúria „Az építészügyi hatósági eljárások gyakorlata” tárgykörben felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye, 2021.EI.II.JGY.K.1., https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/az_epitesugyi_hatosagi_eljarasok_gyakorlata_osszefoglalo_velemeny.pdf, 21-22.

rendeltetésszerű és biztonságos használatra alkalmas módon építették-e meg. A harmadik esetben azzal foglalkozott a Kúria, hogy rendeltetésszerű és biztonságos használatra az építmény nem tekinthető alkalmasnak addig, amíg a jogszabályban előírt mennyiségű és fajtájú gépjármű elhelyezési lehetőség nincs biztosítva és idézte a Kúria Kfv.III.37.825/2015/8. és Kfv.III.37.028/2016/4. számú ítéleteit. Az utolsóként említett releváns ítéletében a Kúria kifejtette azon gyakorlatát, miszerint a használatbavételi engedély a jogerős építési engedély tartalmának függvényében vizsgálható és dönthető el. Kiemelt jelentősége van annak is, hogy a felperes a kiadott építési engedéllyel kapcsolatosan nem élt jogorvoslattal. A használatbavételi engedély jogszerűsége az építési engedélyben rögzített előírások betartásának a függvénye.²¹ Fontos még a BH2012.26., mely szerint a környezetvédelmi érdekek képviseletére létrehozott szervezet keresetjogi joga az építésügyi eljárásokban nem korlátlan, kizárólag az építésügyi hatóság határozatában foglalt környezetvédelmi szakhatósági előírásokat támadhatja alappal.²² A Kúria Kfv.37.050/2023/7. számú döntés szerint az építési engedélyhez kötött építmény az engedélyezett tervdokumentációban szereplő telepítési helyhez képest eltérő helyen történő megvalósítása jogszerűen csak az építésügyi hatóság újabb előzetes engedélyével, vagy módosított építési engedéllyel valósulhat meg, ennek hiányában az építményre használatbavételi engedély nem adható.²³ A Kúria Kfv.37.300/2023/8. számú ítélete kimondta, hogy a használatbavételi engedélyezési eljárás során az építésügyi hatóságnak vizsgálnia kell, hogy az építmény az építési engedélynek megfelelően, az építési tevékenységet az építési engedélynek és ahhoz tartozó engedélyezési záradékkal ellátott építészeti-műszaki dokumentációnak megfelelően végezték-e el, az építmény az építési engedélyben megjelölt rendeltetésnek megfelelő és biztonságos használatra alkalmas állapotban van-e, és a használatbavételi engedély csak akkor adható meg, ha az építmény az OTÉK-ban meghatározott rendeltetésszerű és biztonságos használat követelményeinek, az építési engedélynek és a hozzá tartozó engedélyezési záradékkal ellátott építészeti-műszaki dokumentációnak megfelel. Ha a fennmaradási engedély kérelem előterjesztését követően a hatóság egyúttal használatbavételről is dönt, akkor az építési és fennmaradási engedélyben foglaltakat együttesen kell vizsgálnia.²⁴ A Kúria Kfv. 37.824/2022/12. számú döntése szerint a 210/2009. Korm. rendelet 2021. január 1. napjától hatályos 27. §-a alapján a jegyző, mint kereskedelmi hatóság hatásköre az üzletként szolgáló épület jogszabályoknak való megfeleltetése körében kiterjed arra is, hogy az

²¹ Kúria Kfv.II.37.044/2018/5.

²² BH2012. 26.

²³ Kúria Kfv.37.050/2023/7.

²⁴ Kúria Kfv.37.300/2023/8.

rendelkezik-e használatbavételi vagy fennmaradási engedéllyel.²⁵ A Kfv.37.275/2022/11. határozatában kifejtette, hogy a közigazgatási perben a bíróság a rendelkezésre álló bizonyítékokat értékelni köteles annak megállapítására, hogy az építésügyi hatóság a rendeltetésszerű és biztonságos építményhasználatot gátló hiányosság miatt tagadta-e meg a használatbavételi engedély kiadását.²⁶

Fontos még megemlíteni a Kúria Kfv.37.438/2021/8. számú döntést, mely szerint építési- és használatbavételi engedély-köteles épület létesítése esetén a kötelező engedélyek megléte az épület ingatlan-nyilvántartási átvezetésének feltétele.²⁷ További fontos döntések a használatbavétel vonatkozásában: a Kúria Kfv.37.258/2021/7. számú ügy, a Kfv. 38.250/2018/11. számú ügy, a Kfv.37.751/2018/5. számú ügy, Kfv.37.044/2018/5. számú ügy, a Kfv.37.343/2016/8. számú ügy, mely kimondta, hogy a használatbavételi engedélyezési eljárás során a hatóságnak abban kell döntenie, hogy az épületet az építési (fennmaradási) engedélynek megfelelően, rendeltetésszerű és biztonságos használatra alkalmas módon építették-e meg.²⁸

A Kfv. 37.378/2016/4. számú döntés a használatbavétel és az engedélyezés elhatárolásában foglalt állást, még hozzá kimondta, hogy a használatbavételi engedélyezési eljárás elkülönül az építési engedélyezési eljárástól, a jogszabályi rendelkezések pontosan meghatározzák azt, hogy az építésügyi hatóságnak milyen körben kell a használatbavételi engedélyezési eljárás során vizsgálnia.²⁹ Továbbá a használatbavételi engedéllyel nem rendelkező épület esetében vélemezhető, hogy az veszélyezteti a személy- és vagyonbiztonságot, ezért a használatot meg kell tiltani (Kúria Kfv. 37.614/2015/5.)³⁰ A használatba vételi engedély megadását megelőző szemlén a felperes részvételének a hiánya az ügy érdemét nem érinti. Nincs ügydöntő jelentősége, hogy a szemlére a szomszédot meghívják-e, vagy sem (Kúria Kfv. 37.583/2014/2.) (Habár véleményem szerint ez inkább a keresetösségi jog kérdésébe tartozhatna). A Kúria Kfv.37.603/2012/25. számú döntésében kimondta, hogy a használatbavételi engedély tárgyában hozott építésügyi hatósági döntés jogszerűségének felülvizsgálatakor a jogerős építési engedélyben foglaltakat kell összevetni a ténylegesen megvalósult építménnyel. Az Étv. 44. § (3) bekezdése alapján a használatbavételi engedélyt a hibák, hiányosságok megszüntetésétől kellett volna függővé tenni és ennek érdekében a használatbavételi engedély megadását mindkét kérdéskörben feltételekhez kellett

²⁵ Kúria Kfv. 37.824/2022/12.

²⁶ Kúria Kfv. 37.275/2022/11.

²⁷ Kúria Kfv. 37.438/2021/8.

²⁸ Kúria Kfv. 37.343/2016/8.

²⁹ Kúria Kfv. 37.378/2016/4.

³⁰ Kúria Kfv. 37.614/2015/5.

volna kötni. A jogvita mikénti eldöntése szempontjából irreleváns, hogy a jogerős építési engedélyben foglaltak ebben a körben milyen okból nem teljesültek.³¹ Jelentősséggel bír továbbá a Kfv.37.506/2012/11. számú döntés, amely szerint a használatbavételi eljárásban a fennmaradási és továbbépítési engedély jogszerűsége már nem vizsgálható, csak az abban foglaltaknak való megfelelés.³² Összességében megállapítható, hogy a használatbavételi eljárás témájában összesen 19 db kúriai döntést néztem meg, itt azonban a teljesség kedvéért egészen 2012-es évig nyúltam vissza. Mindezek alapján megállapítottam, hogy sok kérdés merült fel ebben a körben és alapvetően olyan kérdéseket is nyugvópontra helyezett a Kúria, melyek az egyes elhatárolási nehzségeket érinthetik. Például kimondásra került, hogy használatbavételi engedélyezési eljárás elkülönül az építési engedélyezési eljárástól, a jogszabályi rendelkezések pontosan meghatározzák azt, hogy az építésügyi hatóságnak milyen körben kell a használatbavételi engedélyezési eljárás során vizsgálnia. Ezzel együtt abban is egyértelmű a Kúria álláspontja, hogy a jogerős építési engedélyben foglaltakhoz használatbavételi engedélyezési eljárás során nem nyúlhatnak, pont ezért irreleváns az is, hogy az építési engedélyben foglaltak milyen okból nem teljesültek. A hatóságnak minden esetben abban kell döntenie, hogy az épületet az építési (fennmaradási) engedélynek megfelelően, rendeltetésszerű és biztonságos használatra alkalmas módon építették-e meg, az alkalmasság kérdésköre pedig esetfüggő.

2.2.8. A 10 éves korlátozó szabály alkalmazása

A Kúria a Kfv.III.37.769/2011/4. számú döntésében az irányadó tényállás szerint a felperes egy Balatonkenese belterületén lévő, közös tulajdonban álló ingatlanon építési engedély nélküli hétvégi házat létesített (10 év eltelt azóta), majd hatósági bizonyítvány kiállítását kérte annak érdekében, hogy bekerüljön az ingatlan-nyilvántartásba. Az elsőfokú hatóság kiállította a hatósági bizonyítványt, majd ezzel egyidejűleg megtiltotta a hétvégi ház használatát. A felperes fellebbezése folytán eljáró másodfokú hatóság kimondta azt, hogy az építmény használatának megtiltása nem ütközik az építéstől vagy használatbavételtől számított 10 éves korlátozó szabályba, azért, mert az csak a fennmaradási engedélyekre vonatkozik. A felperes keresetet indított, melyben arra hivatkozott, hogy a 10 éves korlát nem csak a fennmaradási, hanem a használatbavételi engedélyekre is vonatkozik, ezért az alperes nem tilthatta volna meg a használatot. Az elsőfokú bíróság a keresetet elutasította azzal, hogy a 10 éves korlát a használatbavétel során nem irányadó. A felperes felülvizsgálat iránti kérelme folytán eljáró Kúria azzal érvelt, hogy azokban az esetekben, amikor a használatbavételre vonatkozó szabályok nem lennének alkalmazhatóak, akkor a fennmaradási engedélyre vonatkozó szabályokat kell

³¹ Kúria Kfv. 37.603/2012/25.

³² Kúria Kfv. 37.506/2012/11.

alkalmazni. Álláspontja szerint tehát az időmúlásra vonatkozó kitéltet alkalmazni kell a használatától való eltiltás körében is, így a Kúria kiterjesztette az időbeli elévülési határidőre vonatkozó szabályait (Étv. 48. § (9) bek.) az építési törvény szankciós jellegű intézkedéseire.³³

2.2.9. A fennmaradási engedélyezési eljárás

A fennmaradási engedélyezési eljárással kapcsolatban is végzett kutatást a joggyakorlategyző-csoport. Az Étv. 2000. március 1-jétől hatályos 48. §-a rendelkezik az építmény fennmaradásának engedélyezéséről.³⁴

A 48. § (1) bekezdése kimondja, hogy szabálytalan a jogszerűtlenül, jogosulatlanul vagy szakszerűtlenül megkezdett és végzett tevékenység. Jogszerűtlen az építési tevékenység, ha jogszerűtlen az építési tevékenység, ha a) a jogszabály alapján hatósági engedélyhez vagy tudomásulvételhez kötött építési vagy bontási tevékenységet aa) engedély vagy tudomásulvétel nélkül, ab) az engedélytől vagy tudomásulvételtől eltérően, ac) az engedély véglegessé válása nélkül – kivéve, ha a döntés azonnal végrehajthatóvá válik –, vagy ad) a végleges engedély végrehajthatóságának felfüggesztése ellenére; b) a 33/A. § szerinti egyszerű bejelentéshez kötött építési tevékenységet ba) bejelentés nélkül, bb) természetes személy esetében 300 négyzetméter összes hasznos alapterületet meghaladóan nem saját lakhatás biztosítása érdekében, illetve a megépült lakóépületben nem csak egy lakást kialakítva, bc) természetes személy esetében a meglévő lakóépület 300 négyzetméter összes hasznos alapterületet meghaladó bővítését nem saját lakhatás biztosítása céljából, nem saját lakhatásra szolgáló lakóépület tekintetében, vagy bd) természetes személy építtető kivételével, 300 négyzetméter összes hasznos alapterületet meghaladó lakóépület esetében bejelentéssel; c) ahhoz jogszabály alapján építési napló vezetése szükséges, valamint a tevékenységet építési napló hiányában végzik.³⁵

A jogalkotó egyébként 2013. január 1. napján beiktatta a 48/A. §-t, melyben meghatározta a fennmaradási engedély feltételeit.³⁶

Az ezzel kapcsolatos vizsgált ügyek témái a következők voltak: alkalmazandó szabály, az építési hatóság tényállás-tisztázási kötelezettsége, örökségvédelmi

³³ HOFFMANN I.: A Kúria ítélete az építmény használatától való eltiltástól, In.: Jogesetek Magyarázata 2013/3.

³⁴ Kúria „Az építészeti hatósági eljárások gyakorlata” tárgykörben felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye, 2021.EI.II.JGY.K.1., https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/az_epitesugyi_hatosagi_eljarasok_gyakorlata_osszefoglalo_velemeny.pdf, 23.

³⁵ Étv. 48. § (1) bekezdés, (2) bekezdés

³⁶ Kúria „Az építészeti hatósági eljárások gyakorlata” tárgykörben felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye, 2021.EI.II.JGY.K.1., https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/az_epitesugyi_hatosagi_eljarasok_gyakorlata_osszefoglalo_velemeny.pdf, 23.

érintettség, építési jogosultság igazolása, a hatóság mérlegelési jogköre és a közérdek sérelmének vizsgálata. Ez összesen 15 db bemutatott jogesetet jelentett.³⁷

2.2.10. Alkalmazandó jog

Az alkalmazandó jog kérdésére a joggyakorlat elemző csoport kifejtette, hogy az irányadó gyakorlat alapján mindig a kérelem benyújtásakor hatályos jogszabály az alkalmazandó, azonban ez alól kivétel, ha időközben olyan jogszabályváltozás történik, melyet a folyamatban lévő ügyekben is alkalmazni kell. A Kúria a Kfv.II.37.017/2019/6. számú ítéletében kifejtette, hogy a kérelem benyújtásakor hatályos jogszabályok az alkalmazandók a fennmaradási és továbbépítési engedély benyújtásakor. És ez alól, csak a kérelmezőre kedvezőbb a folyamatban lévő eljárásokban is alkalmazandó jogszabály jelenthet kivételt.³⁸ A Kúria Kfv.II.37.967/2018/5. számú ügyben rögzítette, hogy az építető 2011. október 26-án nyújtotta be kérelmét, így az akkor hatályos építésügyi szabályoknak megfelelően kellett a fennmaradási engedélyezési tervdokumentációt elkészítenie és igazolnia az elvégzett építési munkák tekintetében a rendeltetésszerű és biztonságos használatra való alkalmasságot, azonban az esetben egy olyan jogszabály-módosítás történt, mely szerint az építető által végzett építési tevékenységek engedély nélkül végezhetővé váltak. A módosító rendelet kimondta azt is, hogy a hatályba lépéskor folyamatban lévő eljárásokban is alkalmazni kell a módosításokat. Így helyesen döntött az elsőfokú bíróság arról, hogy ítéletét a módosító rendelkezés alapulvételével hozta meg.³⁹

Összességében megállapíthatóvá vált, hogy az alkalmazandó jog mindig a kérelem benyújtásakor hatályos jogszabály, azonban ez alól kivételt képez az, hogyha olyan jogszabály-módosítás történik, mely az építetőre vonatkozó kedvezőbb szabályozást kínál, így értelemszerűen a kedvezőbb jogszabály az alkalmazandó.

A Kúria Kfv.38.246/2019/5. számú ügyben a fennmaradási engedély megadását az alkalmazandó jog tekintetében vizsgálta és kimondta, hogy az építési szabályzatot mint jogszabályi rendelkezést a hatálya alatt keletkezett tényekre és jogviszonyokra a jogszabály hatályvesztését követően is alkalmazni kell. Jogszabály ettől eltérően rendelkezhet, és a hatályát veszített szabályzat alkalmazását a hatályvesztés utáni tényekre és jogviszonyokra vonatkozóan, meghatározott határidőig kimondhatja. Ebben az esetben az irányadó - anyagi jogi értelemben - a korábban hatályos szabályzat. És mivel a felperes az alkalmazandó jog alapján az építményt nem szabályszerűen építette meg, úgy fennmaradási engedély azért nem volt kiadható, mert az alkalmazandó jogszabályokban alapvetően mezőgazdasági

³⁷ Lásd: 23-32.

³⁸ Kúria Kfv.II.37.017/2019/6.

³⁹ Kúria Kfv.II.37.967/2018/5.

területre előírt feltételek nem teljesülnek, és az építmény ehhez képest rendeltetése, méretei, elhelyezése alapján nem is tehető szabályossá.⁴⁰

2.2.11. Tényállás-tisztázási kötelezettség

Az építési hatóság tényállás tisztázási kötelezettségével kapcsolatos ügyben a Kúria a Kfv.II.37.990/2015/5. számú ügyben kimondta, hogy a hatóság – mivel kérelemre indult az ügy – tényállás-tisztázási kötelezettsége fennállt és ez nem jelent egyet a bizonyítási kötelezettséggel. A hatóság összeveti a releváns tényeket a kérelmező bizonyítékaival, valamint hiánypótlást bocsáthat ki. Amennyiben ennek a kérelmező nem tesz eleget, úgy a tényállás-tisztázási kötelezettségének nem tesz eleget, melynek jogi következményeit viselnie kell. Vagyis a kérelmének elutasítása jogszerű volt.⁴¹ Ugyanezen döntéshez volt hasonló a Kúria Kfv.VI.37.418/2016/3. számú döntés, mely kimondta, hogy a megvalósult építési munkák fennmaradását akkor veheti tudomásul a hatóság, hogyha a kérelem megfelel az Étv. 36. § (1) bekezdésének, mely szerint a kérelemhez csatolni kell a mellékleteket is.⁴²

A joggyakorlatelemző-csoport következő esete a Kúria a Kfv.II.37.776/2015/7. számú döntés volt, melynek témája a hatóság felhívására benyújtott kérelem volt. A Kúria e döntésében kimondta, hogy az építésügyi hatóság tájékoztatási kötelezettségének körét is meghatározta, amikor rögzítette, a hatóságnak nem feladata a felperes helyett és releváns adatok hiányában dönteni, tanácsot adni. A felperes szabadon dönt abban, hogy a területén melyik épületet kívánja megtartani vagy lebontani, az általa teremtetett törvényt sértő helyzetet miként kívánja orvosolni.⁴³ A Kúria a Kfv.II.38.121/2015/4. számú ítéletében kimondta, hogy az építési hatóságot egy kérelemre, a fennmaradás engedélyezhetősége iránt indult eljárásban hivatalból bizonyításra nem lehet kötelezni.⁴⁴

2.2.12. Örökségvédelmi érintettség

Az örökségvédelmi érintettség kapcsán kiemelte a joggyakorlatelemző-csoport, hogy a Kúria Kfv.II.37.630/2011/6. számú döntés releváns ügy volt e témában. Ennek lényege az volt, hogy az építésügyi és örökségvédelmi szakmai szervezet és szakhatóság az örökségvédelmi szempontokkal összeegyeztethetőnek ítélte az elvégzett építőipari kivitelezést. Az épület nem nyilvántartott műemlék, csupán a városközpont történelmi település részének műemléki jelentőségű területén helyezkedik el.⁴⁵

⁴⁰ Kúria Kfv.38.246/2019/5.

⁴¹ Kúria Kfv.II.37.990/2015/5.

⁴² Kúria Kfv.VI.37.418/2016/3.

⁴³ Kúria Kfv.II.37.776/2015/7.

⁴⁴ Kúria Kfv.II.38.121/2015/4.

⁴⁵ Kúria Kfv.II.37.630/2011/6.

2.2.13. Építési jogosultság igazolása

Az építési jogosultság igazolásával kapcsolatban is több Kúriai döntés született, melyek a következők: Kfv.III.37.145/2015/5. számú kúriai ítélet, Kfv.II.37.776/2015/7. számú és Kfv.VI.37.038/2018/11. számú kúriai ítéletek és a Kfv.II.37.630/2017/6. számú ítélete. E döntések közös problémája, hogy a 2012. december 31-ig hatályos Étv. 48. § (1) bekezdése szerint a fennmaradási engedély kiadásának feltétele volt az építési jogosultság megfelelő igazolása. Ennek felsorolását különböző jogszabályok alapján lehetett megállapítani, így a KTM rendelet, ÖTM rendelet és a 193/2009. Korm. rendelet sorolta fel őket tulajdoni megoszlás alapján.⁴⁶ Az első releváns ügyben a tényállás szerint az építési jogosultságot igazoló irat a fennmaradási engedély megadhatóságának kötelező kelléke és önmagában megalapozta a kereset elutasítását az a tény, hogy a felperes nem rendelkezett a tulajdonostársak hozzájáruló nyilatkozatával vagy az azt pótló bírósági ítélettel.⁴⁷ A második kettő ítélet közös pontja az volt, hogy mindkettőben felfüggesztésre került a hatósági eljárás annak okán, hogy az építetők tulajdonostársai hozzájáruló nyilatkozatai pótlásra kerüljenek, így az építetők igazolta építési jogosultságát.⁴⁸ A Kúria Kfv.II.37.630/2017/6. számú ítélete kimondta, hogy a 2013. január 1-jét követő építéshatósági eljárásokban az építési jogosultság igazolása, a tulajdonostársak hozzájáruló nyilatkozatának beszerzése már nem volt feltétele a fennmaradási engedély kiadásának. Ugyanakkor azt is kimondta, hogy nem jogosult sem a hatóság, sem a bíróság polgári jogi igényeket eldönteni és ezért a felperes, a társaság és az építetők közötti jogvitában nem jogosult dönteni, az a polgári bíróságra tartozik.⁴⁹

2.2.14. A hatóság mérlegelési jogköre és a közérdek védelme

A hatóság mérlegelési jogköre és a közérdek sérelmének vizsgálata témájában is több kúriai döntést elemzett a csoport. E körben ki is fejtették, hogy 2016. május 12-ig az egyik leggyakrabban előforduló jogi problémát képezték. Ennek a kérdésnek kiindulópontja volt az, hogy az Étv. 48. § (2) bekezdés b) pontja, majd a 48/A. § (1) bekezdés d) pontja lehetőséget biztosított a fennmaradási engedély megadására akkor is, ha az építmény jogszerűtlenül vagy szakszerűtlenül került megvalósításra, de a szabálytalanság nem sértette a közérdeket.⁵⁰ Ide kapcsolódott a Kúria Kfv.III.37.483/2015/9. számú ügy, Kúria Kfv.II.37.776/2015/7. számú ítélet és a Kúria Kfv.II.38.121/2015/4. számú ítélet.

⁴⁶ 29.o.

⁴⁷ Kúria Kfv.III.37.145/2015/5.

⁴⁸ Kúria Kfv.II.37.776/2015/7. és Kúria VI.37.038/2018/11.

⁴⁹ Kúria Kfv.II.37.630/2017/6.

⁵⁰ 30.o.

A Kúria Kfv.37.723/2018/6. számú döntése szerint szabálytalan építési tevékenység esetén a fennmaradási engedély megadása indokolt akkor, ha a közérdeksérelem hiánya igazolható.⁵¹

A Kúria Kfv.37.562/2017/6. számú döntése kimondta, hogy az építési hatóság mérlegelési jogkörébe tartozik annak eldöntése, hogy a szabálytalanul, engedély nélkül felépült építményre - egyéb engedélyezési ok, illetőleg jogcím hiányában - ad-e fennmaradási engedélyt önmagában arra tekintettel, hogy a jogsértően létesített épület egyébként a közérdeket nem sérti. Az építési szabályok súlyos megsértése a bontást megalapozza.⁵²

A Kúria Kfv.37.483/2015/9. számú döntése szerint felépítmény építési engedély nélkül történt bővítése esetén a fennmaradási engedély megadhatósága iránti eljárás mérlegelési jogkörbe tartozó, így a döntés felülvizsgálatára is ez irányadó.⁵³

A Kúria Kfv.37.795/2014/8. számú döntése szerint a fennmaradási engedélyezési eljárásban a szabálytalansággal okozott közérdeksérelem vizsgálata során a szabálytalanság mibenlétéből kell kiindulni. Az ingatlan legnagyobb beépíthetőségére, továbbá az oldal- és hátsókert minimális méretére vonatkozó jogszabályi előírások sérelme egyúttal közérdeksérelmet is megvalósít.⁵⁴

Kifejtette azt is a joggyakorlatelemző-csoport, hogy ez a kérdéskör 2016. május 13-tól már nem aktuális.⁵⁵

2.2.15. Egyéb

A Kfv.37.700/2023/11. számú döntésben a Kúria kimondta, hogy az építésügyi és építésfelügyeleti hatósági eljárásokról és ellenőrzésekről, valamint az építésügyi hatósági szolgáltatásról szóló 312/2012. (XI. 8.) Kormányrendelet 53. § (1) bekezdése szerint az építési engedély tekintetében a jogutódlás bejelentésének a használatbavételi és fennmaradási engedély iránti kérelem előterjesztéséig van lehetőség.⁵⁶

A Kfv. 37.640/2023/8. számú döntés olyan módon foglalt állást, hogy amennyiben a felperes keresetében kifejezetten állítja, hogy nem vitatja a fennmaradási engedély megadásának jogszerűségét és csak az építési bírság mellőzését kéri, akkor a közigazgatási perben nem lehet érdemben vitatni az építkezés szabálytalanságát, az e megállapítást alátámasztó tényeket, alkalmazandó jogszabályok értelmezését.⁵⁷

⁵¹ Kúria Kfv.37.723/2018/6.

⁵² Kúria Kfv.37.562/2017/6.

⁵³ Kúria Kfv.37.483/2015/9.

⁵⁴ Kúria Kfv.37.795/2014/8.

⁵⁵ 32.o.

⁵⁶ Kúria Kfv.37.700/2023/11.

⁵⁷ Kúria Kfv.37.640/2023/8.

2.2.16. Fennmaradási engedély megadásának feltételei

A Kúria Kfv.37.773/2022/5. számú eseti döntésében kimondta, hogy nem adható fennmaradási engedély arra az épületre, amelynek vonatkozásában nem teljesülnek teljesszűrés az irányadó jogszabályokban meghatározott feltételek. A Kúria Kfv.37.555/2022/8. számú döntése kimondta, hogy az épület teljes egészében történő, bontási engedély nélkül végzett elbontása esetén ténylegesen nincs megmaradó épületrész, „fennmaradásról” fizikai értelemben nincs szó, de a szabályosság tétele (szabálytalanság megszüntetése) csak fennmaradási engedélyezési eljárás keretében történhet, ezért az építésfelügyeleti hatóság a hivatalbóli eljárása során jogszerűen hozhat fennmaradási engedély megszerzésére kötelezést tartalmazó határozatot. Az ezt követően benyújtott fennmaradási engedélyre indult eljárásban kerülhet sor a jogszerűtlen bontás - építésügyi hatóság általi - tudomásvételre határozattal, építési bírság kiszabása mellett.⁵⁸

A Kfv.37.031/2021/5. számú kúriai ügy akként foglalt állást a fennmaradás kérdéskörében, hogy amennyiben a bővítéssel érintett építmény az építkezés időpontjában hatályos jogszabályi rendelkezéseknek és a helyi építési szabályzatnak nem felel meg, annak fennmaradása nem engedélyezhető, ezért az építkezéssel megvalósított épületrészek lebontásának elrendelésére jogszerűen kerül sor.⁵⁹ A fennmaradási engedélykérelemről rendelkezett ismét a Kúria a Kfv.37.568/2014/8. számú ügyében, mikor kimondta, hogy a kérelem előírt mellékletek hiányában történő benyújtása jogszerű következménye annak elutasítása és a szabálytalan építmény bontásának elrendelése.⁶⁰ A fennmaradási engedély kiadásának és az építésügyi bírság kiszabásának szabályairól rendelkezett a Kfv.37.461/2014/6. számú ügyben.

A Kúria Kfv. 37.612/2018/6. számú döntése szerint nem adható fennmaradási engedély a szabálytalanul (engedély nélkül) létrehozott épületre, ha azzal a telek beépítettsége - az épület tervezett átalakítása után is - meghaladná az adott övezetre irányadó maximális beépítési mértéket.⁶¹ A Kúria Kfv. 37.144/2018/7. számú döntés szerint a szabálytalanul megépített épületre fennmaradási és továbbépítési engedély a megvalósítandó cél szerinti funkció, alkalmasság alapján lehet. Ha a hatóság a fennmaradási engedélyt megadja, egyidejűleg bírságot szab ki. A Kúria Kfv.37.446/2016/7. számú döntése szerint a szakszerűtlenül vagy jogszerűtlenül megvalósított építmény esetén fennmaradási engedély csak akkor adható, ha az átalakítással, visszabontással vagy egyéb módon szabályossá tehető.⁶² A Kúria Kfv.37.832/2016/5. számú döntése a fennmaradási engedély

⁵⁸ Kúria Kfv.37.555/2022/8.

⁵⁹ Kúria Kfv.37.031/2021/5.

⁶⁰ Kúria Kfv.37.568/2014/8.

⁶¹ Kúria Kfv.37.612/2018/6.

⁶² Kúria Kfv.37.446/2016/5.

megadásának feltétele körében kimondta, hogy jogszabályban kötelezően beszerzendőként előírt szakhatósági hozzájárulás hiányában fennmaradási és használatbavételi engedély nem adható. Nem jogszabálysértő, ha a bíróság a felperes kereshetőségi joga tárgyában ítélettel dönt, és annak hiányát abban állapítja meg és indokolja.⁶³ További releváns ügy a Kúria Kfv.37.909/2016/5. számú döntése, valamint a Kúria Kfv.37.451/2015/8. számú döntése volt.

A Kúria Kfv.37.069/2016/5. számú döntés kimondta, hogy a fennmaradási engedély iránti kérelem tárgyában való döntés nem előkérdése a bontásról rendelkező döntést megelőző eljárásnak.⁶⁴ A Kúria kifejtette, hogy jogszerűtlen építkezés esetén - amennyiben a hatóság fennmaradási engedély iránti kérelem benyújtására való felhívása eredménytelen - a bontás elrendelése jogszerű.⁶⁵

2.2.17. Elhatárolás más eljárásoktól

A Kúria a Kfv.38.250/2018/11. számú döntésében ismét kijávitási eljárás és fennmaradási eljárás közötti elhatárolási kérdésben foglalt állást, és kimondta, hogy az építési engedély magassági adata olyan alapadat, amely kijávitási eljárás keretében nem módosítható. Az építési engedélytől való eltérés esetén az építési engedély alapján nem adható ki használatbavételi engedély, ebben az esetben fennmaradási engedélyezési eljárást kell lefolytatni.⁶⁶

A Kúria Kfv.37.091/2022/6. számú döntés az építési helyen kívül létesített építmény szabályossága megítélésének kérdésében adott választ, a Kúria Kfv.37.487/2021/8. számú döntés kimondta, hogy az Étv. 48. § (2) bekezdés a-c) pontjában meghatározott jogszerűtlen és az Étv. 48. § (5) bekezdésében meghatározott szakszerűtlen építési tevékenységek esetén nem új építési, hanem fennmaradási és továbbépítési kérelmet kell előterjeszteni. Kifejtette, hogy az építési és a fennmaradási engedélyezési eljárás egymást kizáró eljárások, tehát ha egy építkezésnél a jogerős építési engedélytől eltértek, arra fennmaradási és szükség esetén továbbépítési engedély kerülhet kiadásra. Ennek ellenére az érdekelt több alkalommal is új építési engedély iránti kérelmet terjesztett elő.⁶⁷

2.2.18. Kereshetőségi jog

A kereshetőségi jog vonatkozásában döntött a Kúria amikor kimondta, hogy építési ügyben a szomszéd kereshetőségi joga akkor áll fenn, ha a közvetlen érdekséremlme igazolt. Fennmaradási engedélyezési ügyben nem minősül

⁶³ Kúria Kfv.37.832/2016/5.

⁶⁴ Kúria Kfv.37.069/2016/5.

⁶⁵ Kúria Kfv.38.061/2014/4.

⁶⁶ Kúria Kfv.38.250/2018/11.

⁶⁷ Kúria Kfv.37.487/2021/8.

jelentéktelen érdeksérelemnek a beépítettség 20%-kal történő túllépése, valamint a zöldfelületi mutató 9%-os nem teljesítése (Kúria Kfv.37.798/2017/8.).

A fennmaradási engedélyezési eljárás körében 43 releváns ügyet azonosítottam. A vizsgált 43 fennmaradási engedélyezéssel kapcsolatos kúriai eset alapján az egyes döntések több szempont szerint voltak csoportosíthatók, különös tekintettel az eljárás tárgyára és a mérlegelés körében figyelembe vett körülményekre. Ilyen volt az alkalmazandó jog kérdése, melyben egységes volt az álláspont abban, hogy a kérelem benyújtásakor hatályos jog az alkalmazandó jog, kivéve akkor, hogyha közben az építetőre kedvezőbb jogszabály lép hatályba. A tényállás-tisztázási kötelezettség kapcsán egyértelmű volt abban a gyakorlat, hogy a felet terheli a tényállás-tisztázásának kötelezettsége, a hatóságot pedig nem lehet hivatalbóli bizonyításra kötelezni. Egységes csoportot képezett továbbá az építési jogosultságot igazoló irat benyújtásának kötelezettsége, a hatóság mérlegelési köre és közérdek védelme, a szomszéd keresetőségi joga, és a más hatósági eljárásoktól való elhatárolása.

3. Összegzés

A fentiek alapján az alábbi adatokra jutottam:

- Engedélyezési eljárás
 - alkalmazandó jog: 3 ügy
 - helyi építési előírások: 2 ügy
 - Natura 2000 területnek minősítés: 1 ügy
 - Építési telek fogalma: 3 ügy
 - Kereseti kérelemhez kötöttség: 3 ügy
 - Szakhatóság 2 ügy
- Használatbavételi eljárás: 23 ügy
- Fennmaradási eljárás
 - Alkalmazandó jog: 3 ügy
 - Tényállás-tisztázási kötelezettség: 4 ügy
 - Örökségvédelmi érintettség: 1 ügy
 - Építési jogosultság igazolása: 5 ügy
 - A hatóság mérlegelési jogköre és a közérdek védelme: 7 ügy
 - Egyéb: 2 ügy
 - Fennmaradási engedély megadásának feltételei: 12 ügy
 - Más eljárásoktól való elhatárolási kérdések: 3 ügy
 - Keresetőségi jog: 1 ügy

Mindezen adatok szerint arra a megállapításra jutottam, hogy a korábbi Étv. hatálya alatt felmerülő jogkérdések következetes képet mutattak, valamint az

eljárásjogban általánosságban felmerülő kérdéseket tükrözték. Erre mutat az alapvető keresetösségi jog kérdése, a fennmaradási engedély feltételeinek jogértelmezése, az alkalmazandó jog és az enyhébb jog alkalmazási szükségességének kérdése is. Ebből alapvetően az anyagi jog körében volt legtöbbet előforduló kérdés előtérben, méghozzá a hatóság mérlegelési köre, közérdek védelme és a fennmaradási engedély megadásának feltételei körében. Ennek megfelelően az új törvényben is hasonlóan a régihez a már jól kimunkált eljárási kérdések helyett az anyagi jogi kérdések kerülnek majd előtérbe.

Irodalomjegyzék:

Kúria „Az építésügyi hatósági eljárások gyakorlata” tárgykörben felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye, 2021.El.II.JGY.K.1., https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/az_epitesugyi_hatosagi_eljarasok_gyakorlat_a_osszefoglalo_velemenypdf
HOFFMANN I.: A Kúria ítélete az építmény használatától való eltiltástól, In.: Jogesetek Magyarázata 2013/3.

Az épített környezet al-
akításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény (Étv.)

Kúria Kfv.VI.37.238/2017/4.

Kúria Kfv.VI.37.738/2017/3.

Kúria Kfv.II.37.287/2017/9.

Kúria Kfv.II.38.047/2015/5.

Kúria Kfv.III.38.201/2016/3.

Kúria Kfv.II.37.164/2018/8.

Kúria Kfv.III.37.878/2015/5.

Kúria Kfv.VI.37.996/2018/7.

Kúria Kfv.II.38.347/2018/9.

Kúria Kfv. 37.378/2016/4.

Kúria Kfv. 37.614/2015/5.

Kúria Kfv. 37.603/2012/25.

Kúria Kfv. 37.506/2012/11.

Kúria Kfv.II.37.044/2018/5.

BH2012. 26.

Kúria Kfv.38.246/2019/5.

Kúria Kfv.II.37.990/2015/5.

Kúria Kfv.VI.37.418/2016/3.

Kúria Kfv.II.37.017/2019/6.
Kúria Kfv.II.37.967/2018/5.
Kúria Kfv.II.37.776/2015/7.
Kúria Kfv.II.38.121/2015/4.
Kúria Kfv.II.37.630/2011/6.
Kúria Kfv.37.050/2023/7.
Kúria Kfv.37.300/2023/8.
Kúria Kfv. 37.824/2022/12.
Kúria Kfv. 37.275/2022/11.
Kúria Kfv. 37.438/2021/8.
Kúria Kfv. 37.343/2016/8.
Kúria Kfv.III.37.145/2015/5.
Kúria Kfv.II.37.776/2015/7.
Kúria VI.37.038/2018/11.
Kúria Kfv.II.37.630/2017/6.
Kúria Kfv.37.723/2018/6.
Kúria Kfv.37.562/2017/6.
Kúria Kfv.37.483/2015/9.
Kúria Kfv.37.795/2014/8.
Kúria Kfv.37.700/2023/11.
Kúria Kfv.37.640/2023/8.
Kúria Kfv.37.555/2022/8.
Kúria Kfv.37.031/2021/5.
Kúria Kfv.37.568/2014/8.
Kúria Kfv.37.612/2018/6.
Kúria Kfv.37.446/2016/5.
Kúria Kfv.37.832/2016/5.
Kúria Kfv.37.069/2016/5.
Kúria Kfv.38.061/2014/4.
Kúria Kfv.38.250/2018/11.
Kúria Kfv.37.487/2021/8.

DAJKA-CZIFRA BEÁTA*

A modern irodai munkavégzés kihívásai és következményei

Absztrakt: A modern irodai munkavégzés az elmúlt évtizedben jelentős átalakuláson ment keresztül a digitalizáció, a távmunka és a rugalmas foglalkoztatási formák elterjedésének következtében. Az információs technológiák fejlődése növelte a hatékonyságot és a hozzáférhetőséget, ugyanakkor új pszichoszociális és egészségügyi kockázatokat is teremtett. A folyamatos online jelenlét, az állandó elérhetőség elvárása, valamint a munka és a magánélet határainak elmosódása fokozott stresszhez, kiegészhez és mentális megterheléshez vezethet. Emellett a hosszan tartó ülőmunka és a nem megfelelő ergonómiai környezet mozgásszervi problémák, látásromlás és egyéb egészségügyi panaszok kialakulását segítheti elő.

Kulcsszavak: modern irodai munkavégzés, ergonómia, pszichoszociális kockázatok, munkakörnyezet, munkavédelem

Abstract: Modern office work has undergone a significant transformation in the past decade due to the spread of digitalization, remote work, and flexible forms of employment. The development of information technologies has increased efficiency and accessibility, but at the same time it has also created new psychosocial and health risks. Constant online presence, the expectation of constant availability and the blurring of boundaries between work and private life can lead to increased stress, burnout, and mental strain. In addition, prolonged sitting and inadequate ergonomic environments can contribute to the development of musculoskeletal problems, vision impairment and other health complaints.

Keywords: modern office work, ergonomics, psychosocial risks, work environment, occupational safety

1. Bevezetés

A 21. század munkaerőpiacát alapvetően formálta a digitalizáció, a globalizáció és a technológiai fejlődés. A hagyományos, fizikai jelenlétén alapuló munkavégzési formák mellett egyre nagyobb teret nyert az irodai, szellemi munkavégzés, amelyet informatikai eszközök, online platformok és folyamatos digitális kapcsolattartás jellemez. A modern irodai munka ma már nem csupán egy munkahelyi környezetet jelent, hanem egy komplex, gyorsan változó rendszert, amely új típusú elvárásokat, terheléseket és kockázatokat hordoz magában. Az információs társadalom kialakulásával az irodai dolgozók munkája jelentősen felgyorsult. Az e-mailek, azonnali üzenetküldő alkalmazások és online meetingek állandó elérhetőséget teremtenek, amely elmoshatja a munka és a magánélet határait. A járványhelyzet

* PhD hallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola. Témavezető: Dr. Mélypataki Gábor, egyetemi docens

idején kiemelten fontos volt, hogy azokban a munkakörökben, ahol megoldható, a munkáltatók lehetővé tegyék az otthoni munkavégzést. Az otthoni munkavégzés egyrészt biztonságosabb járvány idején, mint az irodai, másrészt az iskolák bezárása nyomán a szülőknél így könnyebb volt gondoskodniuk a gyerekek elhelyezéséről. Ugyanakkor az otthoni munkavégzésjelentős alkalmazkodást igényelt úgy a munkavállalók, mint a vállalatok részéről.¹

A távmunka és a hibrid munkavégzés terjedése különösen a Covid–19 világjárványt követően új lehetőségeket biztosított a rugalmasság terén, ugyanakkor új kihívásokat is generált a munkaszervezés, az önszabályozás és a mentális egészség területén. A folyamatos online jelenlét és a teljesítménykényszer hosszú távon stresszhez, kiegészhez és pszichoszociális kockázatokhoz vezethet.

A modern irodai munkakörnyezet másik jelentős sajátossága az ülőmunka dominanciája. A napi 6–8, vagy akár több óras számítógép előtti munkavégzés mozgásszegény életmódhoz, tartáshibákhoz, gerinc- és ízületi problémákhoz, valamint látásromláshoz járulhat hozzá. Az ergonómiai szempontok figyelmen kívül hagyása tovább növeli a munkavállalók egészségügyi kockázatait. A fizikai terhelés ugyan kisebb mértékű, mint a fizikai munkakörökben, ám a statikus testhelyzetből fakadó hosszú távú következmények komoly népegészségügyi problémát jelenthetnek. Emellett a modern szervezeti kultúra és a teljesítményorientált vállalati környezet is jelentős hatással van a munkavállalók jólétére. A versenyképesség, a hatékonyság és az állandó fejlődés elvárása gyakran fokozott pszichés nyomással jár. A munkahelyi bizonytalanság, a projektalapú foglalkoztatás, valamint az automatizáció miatti jövőbeni kiszolgáltatottság érzése tovább növeli a stressz-szintet. A munkavállalók számára mindez alkalmazkodási kényszert és folyamatos kompetenciafejlesztési igényt jelent.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a modern irodai munkavégzés nem csupán kihívásokat, hanem lehetőségeket is hordoz. A rugalmas munkaszervezés, az otthoni munkavégzés, a digitális együttműködési eszközök és a tudásalapú gazdaság fejlődése új karrierutakat és jobb munka–magánélet egyensúlyt tehet lehetővé.

A kulcskérdés tehát az, hogy miként lehet a technológiai fejlődés előnyeit úgy kihasználni, hogy közben minimalizáljuk az egészségügyi, pszichológiai és társadalmi kockázatokat. A modern irodai munkavégzés vizsgálata ezért interdiszciplináris megközelítést igényel, amely ötvözi a munkaszervezési, egészségügyi, pszichológiai és társadalomtudományi szempontokat. Jelentősége a témának nemcsak a munkavállalók jóléte, hanem a szervezetek hosszú távú fenntarthatósága és versenyképessége szempontjából is kiemelkedő.

¹ PILLÓK Péter et al. (szerk.): Századvég Riport 2021. Társadalom, gazdaság és politika napjainkban (Budapest, 2022) 151 o.

2. A modern irodai munkavégzés jellemzői és jelentősége

Az irodai munka a foglalkoztatás egyik meghatározó formájává vált. A szolgáltató szektor térnyerése, a digitalizáció és a globalizáció következtében egyre többen dolgoznak olyan munkakörökben, amelyek elsősorban szellemi tevékenységet, információfeldolgozást és kommunikációt igényelnek. A digitalizáció és az automatizációs folyamatok megjelenése a papírmunkával járó végtelen munkát is minimalizálja. Az online eszközök és felhő alapú rendszerek használata ugyanis jelentősen megkönnyíti a dokumentumok kezelését és rendszerezését, új szintre emelve a munkahelyi rugalmasságot.² A modern irodai munkavégzés nem csupán a hagyományos „íróasztal melletti” munkát jelenti, hanem egy komplex, technológiailag támogatott és rugalmas munkaszervezési formát, amely jelentős hatással van a gazdaságra és a munkavállalók életére egyaránt. A hagyományos munkahelyek száma csökken, a foglalkoztatás újabb és újabb, s olcsóbb megoldásait keresik a munkaadók, hogy a világméretű versenyben megőrizzék, vagy erősítsék pozíciójukat.³

A modern irodai munka egyik legfontosabb jellemzője a digitalizáció. A számítógépek, a felhőalapú rendszerek, az online kommunikációs platformok és a különböző vállalatirányítási szoftverek alapvetően átalakították a munkafolyamatokat. Az információ gyorsan és hatékonyan áramlik, a dokumentumok elektronikus formában készülnek és tárolódnak, a csapatmunka pedig gyakran virtuális térben zajlik. Az e-mail, a videokonferencia és az azonnali üzenetküldő alkalmazások lehetővé teszik, hogy a munkatársak földrajzi távolságtól függetlenül együtt dolgozzanak. A modern irodai munkavégzés egyre gyakrabban kötődik távmunka- vagy hibrid munkarendhez. A munkavállalók nem feltétlenül egy konkrét fizikai irodában végzik feladataikat, hanem otthonról vagy más helyszínről is dolgozhatnak, mely növeli az autonómiát, ugyanakkor új kihívásokat is teremt, például a munka és a magánélet határainak elmosódását, illetve a folyamatos online jelenlét elvárását. A technológia fejlődése és a digitalizáció lehetővé tették, hogy a munkavégzés helye egyre kevésbé legyen kötött egy adott fizikai térhez. Az otthoni munkavégzés (home office) és a hibrid munkamodellek elterjedése jelentős változást hozott, különösen a pandémia hatására, amely során a vállalatok tömegesen álltak át távoli munkavégzésre. Az új technológiák ugyanis olyan új élethelyzeteket is generálnak, amelyek azon a ponton túl lesznek, ami a kölcsönös alkalmazkodásból

² Az irodai, adminisztrációs munka átalakulása és jövője a 21. században. <https://www.pccsma.hu/az-irodai-adminisztracios-munka-atalakulasa-es-jovoje-a-21-szazadban/> (letöltés dátuma: 2026. 01.25.)

³ MATISCSÁKNÉ Lizák Marianna (szerk.): Emberi erőforrás gazdálkodás., 2016, Budapest: Wolters Kluwer Kft. DOI: doi.org/10.55413/9789632956176 (letöltés dátuma: 2026. 01.25.)

fakad. Olyan szabályokra van szükség, amelyek a lehető leggyorsabban képesek reagálni a kritikus helyzetekre.⁴

A távmunka egy atipikus foglalkoztatási forma, melyet jogi keretek szabályoznak. Az Mt. megfogalmazása szerint a „távmunkavégzés a munkáltató telephelyétől elkülönült helyen rendszeresen folytatott olyan tevékenység, amelyet számítástechnikai eszközrel végeznek és eredményét elektronikusan továbbítják.⁵ Feleknek a munkaszerződésbe foglalva kell megállapodniuk a munkavállaló távmunkában való foglalkoztatásáról.⁶ A Mt. 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) meghatározása szerint a távmunkavégzésnek két típusát különíthetjük el; az egyik az ún. hibrid forma, amikor a munkáltató telephelyétől elkülönült helyen való munkavégzésre csak a munkaidő egy részében kerül sor, a másik forma pedig az, amikor a munkaidő teljes tartama alatt eltérő helyen dolgozik a munkavállaló.⁷

A távmunkavégzés – vagy home office – egyre elterjedtebb munkavégzési forma, amely lehetővé teszi, hogy az alkalmazottak otthonról vagy egyéb távoli helyszínekről dolgozzanak. Azonban a távmunkavégzés szabályozása fontos, hogy mind a munkáltató, mind a munkavállaló érdekei érvényesüljenek, és a munkahelyi teljesítmény, valamint a munka-magánélet egyensúlya megfelelő legyen. Magyarországon a távmunkavégzés szabályait a Munka Törvénykönyve és különböző munkavédelmi előírások is szabályozzák. A távmunka a munkavégzés azon formája, amikor a munkavállaló rendszeresen nem az irodában, hanem egy távoli helyről dolgozik, ez a hely lehet az otthona, de akár egy kávézó, coworking iroda vagy bármely más hely, amely alkalmas a munkavégzésre. A távmunka kifejezés jellemzően arra utal, hogy a munkavégzés nem helyhez kötött, és a technológia révén rugalmasan elvégezhető.

Az utóbbi időszakban kezdett terjedni a távmunkához részben kapcsolódva a home office kifejezés. A home office-t a távmunkavégzés szinonimájaként használják. A két jogintézmény azonban nem azonos. A különbség lényege a funkcióban van. A távmunkavégzés egy atipikus munkavégzési forma, mely feltételezi a számítástechnológiai és IKT-eszközök aktív használatát.⁸

A home office esetében a munkavégzés függő és kevésbé önálló, amelyet a munkáltató egyoldalúan elrendelhet. Ezzel szemben a távmunka szintén függő jogviszonyt jelent, azonban nagyobb önállósággal jár, és kizárólag távmunkaszerződés alapján végezhető. A távmunkának két fő alakzata alakult ki; az

⁴ MÉLYPATÁKI Gábor: Az Ipar 4.0. és a jog kapcsolata – Problémafelvetések a foglalkoztatás és szociális biztonság témaköre kapcsán, Jogelméleti Szemle 1. szám, 2023.

DOI: doi.org/10.59558/jesz.2023.1.61 (letöltés dátuma: 2026.02.10.)

⁵ Mt. 196.§ (1) bekezdés

⁶ Mt. 196.§ (2) bekezdés

⁷ Mt. 196.§ (1) bekezdés

⁸ MÉLYPATÁKI Gábor –MÁTÉ Dávid Adrián –RÁCZ Zoltán: Publicationes Universitatis Miskolcensissectio Juridica et Politica Tomus XXXVIII/2(2020) Miskolc 2021 214 o.

egyik amikor a munkavállaló munkája egy részét a munkahelyén, másik részét pedig a saját lakásán végzi. A távmunka másik alakzata a kizárólagosan otthon végzett képernyős feldolgozói, vagy egyéb ilyen jellegű tevékenység. Előre kell bocsátani, hogy a magyar szabályozás ez utóbbit veszi alapul.⁹ A munkáltató biztosítja az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés követelményeit. Jogszabályban meghatározott esetben, illetve, ha a munkáltató elrendeli, a munkába lépést megelőzően és a munkaviszony fennállása alatt rendszeres időközönként a munkáltató ingyenesen köteles biztosítani a munkavállaló munkaköri alkalmassági vizsgálatát.¹⁰

Az irodai munka további jellemzője a csapatmunka és a projektalapú működés erősödése. A szervezetek egyre inkább komplex, több szakterületet érintő feladatokat látnak el, amelyek együttműködést igényelnek. Az információmegosztás, a hatékony kommunikáció és a problémamegoldó képesség kulcsfontosságú kompetenciává vált. Emellett a folyamatos tanulás is elengedhetetlen, mivel a technológiai fejlődés gyors üteme miatt az ismeretek és készségek gyorsan elavulhatnak. A modern irodai munkavégzés jelentősége több szinten is megmutatkozik, gazdasági szempontból hozzájárul a termelékenység növeléséhez és az innovációhoz. A tudásalapú gazdaságban az információ és a szellemi tőke kiemelt értéket képvisel, így az irodai munkát végzők szerepe stratégiai jelentőségű. Társadalmi szinten az irodai munka gyakran magasabb képzettséget igényel, ami ösztönzi az oktatásba való befektetést és a kompetenciafejlesztést. Az automatizáció és a mesterséges intelligencia fejlődése miatt a hagyományos fizikai munkák egy részét gépek váltják fel, miközben a tudásalapú és kreatív munkák felértékelődnek. A munkavállalók részéről egyre nagyobb az igény az élethosszig tartó tanulásra, mivel a gyorsan változó munkaerőpiacon való boldoguláshoz folyamatosan új készségek elsajátítása szükséges. Mivel az egyén életének a munkahely az egyik alapvető színtere, az egész életen át tartó tanulás stratégiáiban is mind fontosabbá válik a tanulás elérhetőbbé tétele minél több munkahelyen, illetve a munkahelyi (és munka melletti) tanulás megkönnyítése.¹¹ A munkakörök dinamikusan változnak, és egyre többször előfordul, hogy a munkavállalóknak teljesen új készségeket kell elsajátítaniuk pályafutásuk során. Az élethosszig tartó tanulás és az átképzések szerepe így kulcsfontosságúvá válik.

Fontos megemlíteni a modern irodai munkavégzés árnyoldalait is. A tartós ülőmunka egészségügyi kockázatokkal járhat, például mozgásszervi problémákkal

⁹ PRUGBERGER Tamás – KENDERES György: Az atipikus munkaviszonyok a munkaerő-kölcsönzés és a távmunkavégzés tükrében, MJSZ 4. évfolyam 2009. 2. szám 49 o.

¹⁰ Mt. 51. § (4) bekezdés

¹¹ KUN Attila: Az egész életen át tartó tanulás (lifelong learning) jogi keretei a munka világában, különös tekintettel a munkaviszonyra, Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XIX. Budapest, 2017. 19 o.

vagy keringési betegségekkel. A mentális terhelés, a határidők nyomása és az állandó elérhetőség pedig stresszhez és kiegészhez vezethet. Ezért a munkáltatóknak és a munkavállalóknak egyaránt törekedniük kell az egészséges munkakörnyezet kialakítására, az ergonomikus munkaállomások biztosítására, valamint a munka–magánélet egyensúlyának megőrzésére.

Elmondható összességében tehát, hogy a modern irodai munkavégzés a digitális korszak egyik alapvető jelensége, amely jelentősen formálja a gazdasági működést és a mindennapi életet. Jellemzői a technológiai támogatottság, a rugalmasság, az együttműködés és a folyamatos tanulás egyszerre teremtenek új lehetőségeket és kihívásokat. A jövőben várhatóan tovább erősödik az irodai munka szerepe, miközben egyre nagyobb hangsúly kerül a fenntartható és emberközpontú munkaszervezésre.

3. Az ergonómia alapjai az irodai környezetben

A munkával foglalkozó különböző tudományterületek alakultak ki, s fontosságuk számottevően megnőtt. Ennek egyik példája a 20. században „született” ergonómia. Közismert, hogy a munka szerepe és fejlődése az ember evolúciójához kapcsolódik.¹² A XXI. században az emberek életük nagy részét a munkahelyükön töltik. Ezáltal egy olyan ergonomikus irodai környezet kialakítása szükséges, melyben a munkavállaló az adott munkafolyamatot maximális hatékonysággal tudja elvégezni.¹³ Az 50/1999.(XI.3.) EüM rendelet¹⁴ hatálya kiterjed mindenre, aki 4 órán keresztül rendszeresen képernyős eszközt használ. A rendelet 3. számú melléklete tér ki a képernyős munkahely kialakításának, így a berendezések, a környezet, valamint az ember-gép kapcsolatának minimális követelményeire. A távmunka elterjedése egyre nagyobb figyelmet irányít a munkahelyi környezet fizikai és ergonómiai kockázataira. Az informatikai eszközök használatával járó lehetséges fizikai hatásainak listája igen hosszú. A három legnagyobb kockázati tényező a rossz testtartás, a nem megfelelő használati technika és a túlzott igénybevétel.¹⁵

Az ergonómiai fő célja, az emberi igények kielégítése mellett növelje a hatékonyságot és a megbízhatóságot. Kiderült ugyanis, hogy az ember képességeinek és a gép lehetőségeinek összekapcsolása-optimális környezeti

¹² SIMAI Mihály: A munka jövője, a tudomány és a tanulás a 21. század világában, Magyar Tudomány 179(2018)1, 3–13 DOI: 10.1556/2065.179.2018.1.1

¹³ GROZDICS Anett Tímea – GIRÁN János – CAKÓ Balázs – BORSOS Ágnes: Az irodater komfortjának vizsgálata a munkavállalók szempontjából, Tudásmenedzsment 24. évf. 2. szám 5-17 (2023 DOI: 10.15170/TM.2023.24.2.2

¹⁴ 50/1999. (XI. 3.) EüM rendelet a képernyő előtti munkavégzés minimális egészségügyi és biztonsági követelményeiről

¹⁵ HAMPEL György: A képernyős eszközök káros hatásai, a káros hatások megelőzésének módjai, Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok, (2023) XVIII. évfolyam, Különszám, pp. 183 – 197

feltételek mellett-lényegesen képes javítani a rendszer működését.¹⁶ Mindenképpen fontos tehát a munkahelyi környezetet és a munkaeszközöket az ember testi és szellemi adottságaihoz igazítani. Nem csupán a kényelmet szolgálja, hanem alapvető szerepet játszik az egészség megőrzésében, a munkavégzés hatékonyságának növelésében és a hosszú távú terhelés csökkentésében. Az irodai munka térnyerésével az ergonómia jelentősége különösen felértékelődött, hiszen a tartós ülőmunka számos mozgásszervi és mentális problémához vezethet.

Igen látványos a számítógépes ülő munkahelyek számának robbanásszerű megszorodása az utóbbi évtizedekben.

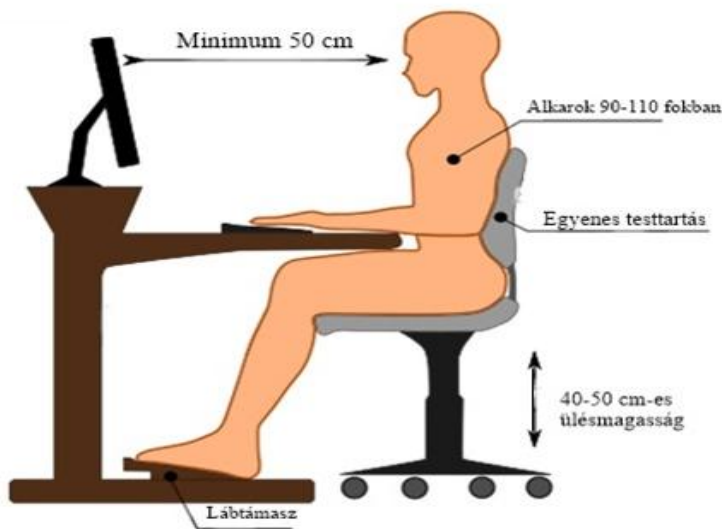
Az ülő munkahelyek:

- ipari jellegű tevékenységekhez (ezen belül szalagmunkához is)
- irodai jellegű tevékenységhez,
- járművezetéshez kapcsolódnak.¹⁷

Az irodai ergonómia egyik legfontosabb tényezője a munkaasztal és a szék megfelelő kialakítása. A jól beállított szék biztosítja a gerinc természetes görbületének megtartását, alátámasztja a derekat, és lehetővé teszi, hogy a talpak stabilan a talajon helyezkedjenek el. Az asztal magasságának olyannak kell lennie, hogy a karok lazán, nagyjából derékszögben hajlítva pihenjenek rajta. A helytelen testtartás hosszú távon hát-, nyak- és derékfájdalmat okozhat, valamint hozzájárulhat a krónikus mozgásszervi megbetegedések kialakulásához.

¹⁶ UNGVÁRY György: Munkaegészségtan, Medicina kiadó Rt.Budapest, 2000. 619 o.

¹⁷ UNGVÁRY György: Munkaegészségtan, Medicina kiadó Rt.Budapest, 2000. 623 o.

1.ábra¹⁸ Egészség az irodában is: Ergonómia

Az ülőmunkából adódó mozgásszervi panaszok egyik fő oka a hosszan tartó, statikus, rossz testhelyzet, ami tehát nemcsak a dolgozó felnőtteket, hanem a diákokat is érintheti. Ilyenkor jellemzően a fej előre tolódik, a vállak előre esnek, a háti gerinc görbülete fokozódik, a medence pedig túlságosan hátra billen.¹⁹

Az eszközök elhelyezése szintén kulcsfontosságú. A monitort szemmagasságban, körülbelül karnyújtásnyi távolságra célszerű elhelyezni, hogy elkerülhető legyen a nyak előrehajlítása vagy túlzott hátrahajlása. A billentyűzet és az egér pozíciója akkor ideális, ha használat közben a csukló egyenes marad, és nem alakul ki tartós feszültség a vállakban. A nem megfelelően elhelyezett eszközök túlterhelhetik a nyakat, a vállat és a csuklót, ami akár ínhüvelygyulladásához vagy egyéb túlterheléses panaszokhoz is vezethet. A környezeti tényezők, például a világítás és a zajszint, szintén meghatározóak. A megfelelő fényviszonyok csökkentik a szem fáradását és a fejfájás kialakulásának esélyét. A természetes fény előnyös, de fontos, hogy ne

¹⁸ Egészség az irodában is: Ergonómia <https://irodai-butor.hu/egeszseg-az-irodaban-is-ergonomia-67> (letöltés dátuma: 2026.02.15.)

¹⁹ Megelőzhető az ülőmunka káros hatása <https://semmelweis.hu/hirek/2022/11/29/megelőzhető-az-ülomunka-karos-hatasai/> (letöltés dátuma: 2026.02.18.)

okozzon tükröződést a képernyőn. A túl erős vagy túl gyenge mesterséges világítás egyaránt megterhelő lehet. Emellett a zajszint is befolyásolja a koncentrációt és a mentális jóllétet. A túlzott háttérzaj csökkenti a figyelmet és növeli a stresszt, míg a kiegyensúlyozott, nyugodt környezet támogatja a hatékony munkavégzést. Nem szabad megfeledkezni a mozgás és a rendszeres szünetek fontosságáról sem. Az ülőmunka során ajánlott óránként legalább néhány percre felállni, megmozgatni a végtagokat, nyújtógyakorlatokat végezni vagy rövid sétát tenni. A rendszeres mozgás javítja a vérkeringést, csökkenti az izomfeszültséget és hozzájárul a mentális felfrissüléshez. A rövid szünetek segítenek fenntartani a koncentrációt és megelőzni a kiegészítést.

Mindenképpen fontos megemlíteni, hogy az ergonómia tudatos alkalmazása az irodai környezetben nem csupán kényelmi kérdés, hanem az egészségmegőrzés és a hatékony munkavégzés alapfeltétele. A megfelelő bútorok, az eszközök helyes elrendezése, a kedvező környezeti feltételek és a rendszeres mozgás együttesen biztosítják, hogy a dolgozók hosszú távon is megőrizték testi és szellemi jólétüket.

Legfontosabb kulcstényezők az irodai ergonómiában:

- Munkaasztal és szék: a testtartás támogatása, a kényelmes ülés és a testtámasz biztosítása.
- Eszközök elhelyezése: a monitor, laptop, billentyűzet és egér optimális pozicionálása a nyak, váll és csukló terhelésének csökkentésére.
- Környezet: megfelelő világítás és zajszint a koncentráció és a szemkomfort érdekében.
- Mozgás és szünetek: rendszeres felállás, nyújtás és rövid szünetek beiktatása a testi fáradtság minimalizálására.

A modern üzleti világban, ahol a munkavállalók átlagosan napi nyolc órát töltenek számítógép előtt ülve, az irodai ergonómia már nem pusztán kényelmi kérdés, hanem stratégiai üzleti prioritás. Magyarországon évente több mint 40.000 munkavállalót érint valamilyen, munkával összefüggő mozgásszervi megbetegedés, amelyek jelentős része megelőzhető lenne a megfelelő ergonómiai intézkedésekkel.²⁰

4. A munkavédelem jelentősége a modern irodai munkavégzésben

Magyarországon a munkavédelem alapvető szabályait a munkavédelmi jogszabályok²¹ határozzák meg, amelyek a munkáltató felelősségévé teszik a biztonságos és egészséget nem veszélyeztető munkakörnyezet biztosítását. Az európai uniós irányelvek szintén hangsúlyozzák a kockázatértékelés fontosságát, amely az irodai munkakörnyezetre is kiterjed.

²⁰ Irodai ergonómia és munkavédelem. https://officeartdesign.com/irodai-ergonomia-es-munkavedelem/#Mozgasszervi_megbetegedések_megelőzése (letöltés dátuma: 2026.02.20.)

²¹ 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről 54. § (1) (d) bekezdés

Fontos megemlíteni a kockázatértékelést, mely a megelőzés egyik legmodernebb eszköze, amely a munkahely és a munkakörnyezet aktuális állapotát veszi alapul. Célja, hogy feltárja és meghatározza azokat a lehetséges egészségkárosító hatásokat és veszélyforrásokat, amelyek a munkavállalókra kockázatot jelenthetnek vagy egészségkárosodást okozhatnak. A munkáltató köteles minőségileg, illetve szükség szerint mennyiségileg értékelni a munkavállalók egészségét és biztonságát veszélyeztető kockázatokat, különös tekintettel az alkalmazott munkaeszközökre, veszélyes anyagokra és készítményekre, a munkavállalókat érő terhelésekre, valamint a munkahelyek kialakítására.²² Az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzésre vonatkozó szabályokat úgy kell meghatározni, hogy végrehajtásuk megfelelő védelmet nyújtson a munkavállalókon túlmenően a munkavégzés hatókörében tartózkodónak és a szolgáltatást igénybe vevőnek is. A munkaeszközöket úgy kell kialakítani, hogy lehetőleg zárják ki a nem szervezett munkavégzés keretében történő rendeltetésszerű használat esetén is a balesetet, az egészségkárosodást.

54. § ^{*}(1) Az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés érdekében a munkáltató köteles figyelembe venni a következő általános követelményeket:

d) ^{*} az emberi tényező figyelembevétele a munkahely kialakításánál, a munkaeszközök és munkafolyamat megválasztásánál, különös tekintettel az egyhangú, kötött ütemű munkavégzés időtartamának mérséklésére, illetve káros hatásának csökkentésére, a munkaidő beosztására, a munkavégzéssel járó pszichoszociális kockázatok okozta igénybevétel elkerülésére.²³ A hazai modellben a munkavédelmi jog célja az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés személyi, tárgyi és szervezeti feltételeinek biztosítása. A munkavédelmi szabályok alapján a munkavédelmi szabályt szegő munkáltató bírsággal sújtható, amely alkalmas lehet a megelőzés, illetve a "büntetés" céljának előmozdítására.²⁴ Az egyik legnagyobb munkavédelmi kihívás az ergonomikus munkakörnyezet biztosítása. Az irodákban a munkáltatók felelősek a megfelelő munkaállomások kialakításáért, otthoni munkavégzés esetén azonban ez a feladat a munkavállalókra hárul. Az otthoni munkavégzés egyik legnagyobb kockázata a helytelenül kialakított munkaállomás. Az otthoni munkavégzés előnyei nem mindenki számára egyformán elérhetők. Azok, akik nem rendelkeznek megfelelő technológiai eszközökkel vagy stabil internetkapcsolattal, hátrányba kerülhetnek. Sokan nem rendelkeznek ergonomikus bútorokkal, így egy konyhaasztalnál vagy egy

²² MÉLYPATAKI Gábor: A veszélyes anyagokkal foglalkozó üzemek létesítésével és működtetésével összefüggő munkajogi és társadalombiztosítási felelősségi kérdések, Publicationes Universitatis Miskolcensis Series Juridica et Politica 2017: XXXV.pp.366-380.

²³ 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről 54. § (1) (d) bekezdés

²⁴ TRENYISÁN Máté: A munkáltatói kárfelelősség célja és szabályozási modelljei (MJO, 2024/4., 1-10. o.)

kanapén dolgoznak, ami hosszútávon komoly mozgásszervi problémákhoz vezethet. A nem megfelelő szék, az alacsony vagy túl magas asztal, valamint a rosszul beállított monitor okozhatja a gerincferdülést, a nyaki- és hátfájdalmakat, valamint a csukló- és könyökfájdalmakat. Az ergonómiai szempontok figyelembevétele nélküli munkakörnyezet hosszútávon csökkentheti a munkavállalók termelékenységét és ezzel párhuzamosan növelheti az egészségügyi problémák kialakulásának esélyét. A távmunka gyakran együtt jár a mozgáshiányos életmóddal, mivel a munkavállalók napjuk jelentős részét ülve, egyhelyben töltik. A tartós ülés rontja a vérkeringést, hozzájárulhat a testsúlynövekedéshez, és fokozza a szív- és érrendszeri betegségek kialakulásának kockázatát. A rendszeres fizikai aktivitás elmaradása következtében az izmok és az ízületek merevebbé válhatnak, ami további mozgásszervi panaszokhoz vezethet. A megelőzés érdekében lényeges, hogy a dolgozók időről időre tartsanak szünetet, végezzenek nyújtógyakorlatokat, illetve a nap folyamán iktassanak be rövid sétákat vagy egyéb testmozgást. Az állítható magasságú íróasztalok alkalmazása szintén támogatja, hogy a munkavégzés során váltakozhasson az ülő és az álló testhelyzet. A hagyományos irodákban a munkakörnyezet kialakítása rendszerint megfelel az ergonómiai és munkabiztonsági előírásoknak, míg az otthoni munkavégzés esetében ezek a feltételek nem minden esetben adóttak. A nem megfelelően rögzített vagy elhelyezett kábelek miatti botlásveszély, az elégtelen megvilágításból fakadó szemfáradtság, illetve az elektromos eszközök meghibásodása következtében kialakuló tüzesetek komoly kockázatot jelenthetnek. A balesetek megelőzése érdekében elengedhetetlen, hogy a munkavállalók tudatosan és körültekintően alakítsák ki saját munkaterületüket.

Kiemelt jelentősége van a vezetékek rendezett elhelyezésének, a stabil, csúszásmentes padló biztosításának, valamint a megfelelő fényviszonyok megteremtésének. Emellett célszerű rendszeresen ellenőrizni az elektromos berendezések állapotát az áramütés és a tüzesetek megelőzése érdekében. Az otthoni munkavégzés sajátossága, hogy a munkavédelmi szabályok betartásának ellenőrzése nehezebb, hiszen a munkáltatók korlátozottabb rálátással rendelkeznek a munkakörnyezetre. A számítógépes munkavégzésre kialakított munkaállomásoknak ugyanakkor – a munkavégzés időtartamától függetlenül – meg kell felelniük az ergonómiai követelményeknek.

Felmerül a kérdés, hogy a korábban beszerzett bútorok, irodai székek és világítási rendszerek megfelelnek-e a legújabb előírásoknak. A munkaállomások korszerűsítése vagy cseréje jelentős anyagi ráfordítást igényelhet a vállalatoktól, ugyanakkor a nem megfelelően kialakított munkakörnyezet rontja a munkavállalók teljesítményét. Ennek következtében növekedhet a betegszabadságok száma és időtartama, ami további költségeket jelent a szervezetek számára. Érdemes ezért megfontolni, hogy egy tudatos, egyszeri beruházás hosszú távon kedvezőbb

megoldást kínálhat-e, mint a folyamatos, termelékenységsökkenésből eredő veszteségek viselése. A távmunka egyesek számára javítja a munkahatékonyságot, mások esetében azonban a családi és háztartási feladatok, valamint a kevésbé strukturált munkakörnyezet megnehezíthetik a stabil teljesítmény fenntartását. A rendszeres vezetői visszajelzés és támogatás hiánya tovább erősítheti ezeket a nehézségeket, megnehezítve a munkavállalók számára saját teljesítményük tudatos követését és fejlesztését.

A munkavédelem és az ergonómia különösen a szellemi tevékenységet végzők esetében szorosan kapcsolódik az irodai munkakörnyezethez. Azokon a munkahelyeken, ahol tudatosan érvényesítik az ergonómiai elveket, a munkatársak komfortérzete javul, ami növeli motivációjukat és elkötelezettségüket. Ennek következtében mérséklődik a betegszabadságok száma is, különösen akkor, ha a számítógépes munkavégzés ergonómikus feltételei biztosítottak. Az ergonómiai szempontok emellett egyre meghatározóbbá válnak az állásválasztás során, mivel a munkavállalók számára kiemelt jelentőséggel bír a megfelelő munkakörnyezet.

A Randstad 2018-as, legfrissebb kutatása szerint a munkavállalók a fizetés (75 %) után a munkakörnyezetet (64 %) tartják a legfontosabb szempontnak egy munkahely kiválasztásánál.²⁵

2. ábra²⁶ Mít is jelent az ergonómikus környezet?

²⁵ Mít is jelent az ergonómikus környezet? <https://liwing.hu/mit-is-jelent-az-ergonomikus-munkakornyezet/> (letöltés dátuma: 2026.02.22.)

²⁶ Mít is jelent az ergonómikus környezet? <https://liwing.hu/mit-is-jelent-az-ergonomikus-munkakornyezet/> (letöltés dátuma: 2026.02.22.)

5. Pszichoszociális kockázatok és mentális egészség

A modern irodai munkavégzés egyik legjelentősebb kihívása a pszichoszociális kockázatok kezelése. A fokozott teljesítménykényszer, az állandó online jelenlét, az információs túlterhelés és a munka-magánélet elmosódása stresszt és kiegészít okozhat. A távmunka elterjedése tovább növelte az izoláció és a társas támogatás hiányának kockázatát. A távmunkát végzők és a digitális platformokon dolgozók gyakran szembesülnek a társas kapcsolatok hiányával. A munkatársakkal és a vezetőkkel való közvetlen interakció elmaradása fokozhatja a magányosság és az elszigeteltség érzését, ami hosszú távon csökkentheti a motivációt és a teljesítményt. A munkahelyi stressz hosszú távon nemcsak az egyén egészségét, hanem a szervezet működését is veszélyezteti: csökken a produktivitás, nő a hiányzások száma, romlik a munkahelyi légkör. A munkáltatóknak ezért fontos feladatuk a pszichoszociális kockázatok felmérése és kezelése, például támogató vezetői kultúra kialakításával, rugalmas munkaszervezéssel és a mentális egészséget támogató programok bevezetésével. A munkavállalót a munkahelyén érő azon hatások (konfliktusok, munkaszervezés, munkarend, foglalkoztatási jogviszony bizonytalansága stb.) összessége, amelyek befolyásolják az e hatásokra adott válaszreakcióit, illetőleg ezzel összefüggésben stressz, munkabaleset, lelki eredetű szervi (pszichoszomatikus) megbetegedés következik be.²⁷ A munka és a magánélet dinamikája az elmúlt évtizedekben jelentős változásokon ment keresztül, amelyek új pszichoszociális kockázatokhoz hoztak magukkal. Ezek a kockázatok jelentős hatást gyakorolhatnak az egyének mentális és fizikai jólétére, valamint a társadalmi kapcsolatok minőségére. A legfontosabb tényezők közé tartozik a magány és az elszigeteltség, a kiegészítés és a mentális terhelés, valamint a munka és a magánélet közötti határvonal elmosódása. A Randstad új globális kutatásából kiderül, hogy a munka és a magánélet egyensúlya tűnik a munkavállalói fluktuáció legfőbb katalizátorának, megelőzve az olyan okokat, mint a megélhetési költségek emelkedése miatt "alacsony fizetés", valamint a "karrierlehetőségek hiánya".²⁸

A modern munkahelyi környezetben, különösen a távmunka elterjedésével, egyre több munkavállaló tapasztalja meg a magány és az elszigeteltség érzését. Azok, akik otthonról dolgoznak, gyakran kevesebb személyes kapcsolatot ápolnak kollégáikkal, ami csökkenti a társas támogatás lehetőségét. A munkahelyi közösség hiánya hosszú távon negatív hatással lehet a munkavállalók mentális egészségére, növelve a depresszió és a szorongás kockázatát. A megfelelő szociális kapcsolatok kialakítása

²⁷ 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről 87. § (1/H.) bekezdés

²⁸ Hogyan tarthatja meg legjobb dolgozóit? a kulcs a munka-magánélet egyensúlya.

<https://www.randstad.hu/workforce-insights/employer-branding/hogyan-tarthatja-meg-legjobb-dolgozoit-a-kulcs-a-munka/> (letöltés dátuma: 2026.02.23.)

és fenntartása kulcsfontosságú a magány ellensúlyozásában, amelyben a munkáltatóknak is szerepet kell vállalniuk.

A folyamatos teljesítménykényszer és a túlzott munkaterhelés növeli a kiégés kockázatát. A jelenben tapasztalható folyamatosan növekvő munkaterhelés és a megnövekedett terheléshez kapcsolt szükséges új időbeosztás miatt, a konfliktusok és a válságok kezelése központi elemmé válik a jövőben a munkapszichológia és a vállalati menedzsment területén.²⁹ A kiégés szindróma egyre elterjedtebb jelenség, amely a munkahelyi stressz tartós fennállásából fakad. A kiégés tünetei közé tartozik a fizikai és érzelmi kimerültség, a motiváció elvesztése és az alacsony önértékelés. A munkavállalók mentális egészségének védelme érdekében a munkáltatóknak olyan intézkedéseket kell bevezetniük, amelyek elősegítik a munkahelyi stressz csökkentését, például rugalmas munkaidő, mentálhigiénés támogatás és pihenőidők biztosítása révén. A munkáltatóknak és munkavállalóknak egyaránt törekedniük kell a munkaidő világos meghatározására és betartására. A digitális technológiák térnyerésével a munka és a magánélet közötti határvonal egyre inkább összemosódik. Az e-mailek és a munkahelyi üzenetek állandó jelenléte folyamatos rendelkezésre állást sugall, ami megnehezíti a tényleges kikapcsolódást és a munkahelyi feszültség oldását. Hosszabb távon ez fokozhatja a stresszt és a szorongást, miközben csökkenti a családdal és barátokkal eltöltött minőségi időt. A munka és a magánélet egyensúlyának megőrzéséhez tudatos határhúzásra van szükség, például a munkaidő egyértelmű kijelölésére és a munkahelyi elvárások megfelelő kezelésére. A munka és a magánélet közötti egyensúly a szakmai és a magánélet közötti megfelelő egyensúly megteremtését jelenti. Bár ez mindenki esetében máshogy nyilvánulhat meg, egy dolog biztos: ez az egyensúly nemcsak a fizikai és a mentális jóllét szempontjából fontos, mivel időt és teret biztosít a saját érdeklődési körbe tartozó egyéb tevékenységek végzésére és a személyes kapcsolatok ápolására, hanem a termelékenység szempontjából is lényeges, mivel jobb eredményekhez és a munkával való nagyobb fokú elégedettséghez vezet.³⁰

6. Összegzés

A modern irodai munkavégzés számos láthatatlan kockázatot rejt magában, amelyek hosszú távon komoly következményekkel járhatnak. A munkavédelem szerepe ezért ma már nem korlátozódik a fizikai biztonság garantálására, hanem kiterjed az ergonómikus munkakörnyezet kialakítására, a mentális egészség védelmére és az új

²⁹ FEHÉR Pálma Virág: A mentális egészség és a digitális pszichoterápia jövőjét érintő kérdések társadalomkritikai megközelítésben 2022. 22 o. <https://doi.org/10.52993/PSYHUNG.10.2022.1.2>

³⁰ A munka és a magánélet közötti megfelelő egyensúly megteremtése.

https://eures.europa.eu/striking-right-balance-between-work-and-personal-time-2024-04-05_hu (letöltés dátuma: 2026.02.25.)

technológiai kihívások kezelésére is. A munkavédelem tudatos alkalmazása nemcsak az egyének jóllétét szolgálja, hanem a szervezetek hatékonyságát és a társadalom fenntartható fejlődését is elősegíti. A munkahelyi biztonságot nem csupán a fizikai eszközök biztosítása garantálja, hanem a vonatkozó jogszabályok és előírások betartása is. A munkavédelmi szabályok meghatározzák az ergonomikus bútorok, világítás, szellőzés és tűzvédelmi intézkedések követelményeit. A jogi keretek és az oktatás biztosítják, hogy a dolgozók tisztában legyenek jogaikkal, és a munkáltatók felelősségteljesen alakítsák ki az irodai környezetet.

A jövő munkahelye csak akkor lehet valóban modern, ha egyben biztonságos és egészséges is. A hosszú távú egészség és hatékonyság érdekében a vállalatoknak olyan kultúrát kell kialakítaniuk, amely előtérbe helyezi az egészségtudatos munkavégzést, a rendszeres szüneteket, a testmozgást és a stresszkezelést. A fenntartható irodai kultúra nemcsak a dolgozók jólétét növeli, hanem a cég hatékonyságát, lojalitását és munkahelyi légkörét is javítja.

Felhasznált jogszabályok

Mt. 196.§ (1) bekezdés

Mt. 196.§ (2) bekezdés

Mt. 51. § (4) bekezdés

50/1999. (XI. 3.) EüM rendelet a képernyő előtti munkavégzés minimális egészségügyi és biztonsági követelményeiről

1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről 54. § (1) (d) bekezdés

1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről 87. § (1/H.) bekezdés

Felhasznált irodalomjegyzék

Pillók Péter et al. (szerk.): Századvég Riport 2021. Társadalom, gazdaság és politika napjainkban (Budapest, 2022) 151 o.

Matiscsákné Lizák Marianna (szerk.): Emberi erőforrás gazdálkodás., 2016, Budapest: Wolters Kluwer Kft. DOI: doi.org/10.55413/9789632956176 (letöltés dátuma: 2026. 01.25.)

Mélypataki Gábor: Az Ipar 4.0. és a jog kapcsolata – Problémafelvetések a foglalkoztatás és szociális biztonság témaköre kapcsán, Jogelméleti Szemle 1 szám, 2023.

DOI: doi.org/10.59558/jesz.2023.1.61 (letöltés dátuma: 2026.02.10.)

Mélypataki Gábor –Máté Dávid Adrián –Rácz Zoltán: Publicationes Universitatis Miskolcensis sectio Juridica et Politica Tomus XXXVIII/2(2020) Miskolc 2021 214 o.

Prugberger Tamás – Kenderes György: Az atipikus munkaviszonyok a munkaerő-kölcsönzés és a távmunkavégzés tükrében, MJSZ 4. évfolyam 2009. 2. szám 49 o.

Kun Attila: Az egész életen át tartó tanulás (lifelong learning) jogi keretei a munka világában, különös tekintettel a munkaviszonyra, Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XIX. Budapest, 2017. 19 o.

Simai Mihály: A munka jövője, a tudomány és a tanulás a 21. század világában, Magyar Tudomány 179(2018)1, 3–13 DOI: 10.1556/2065.179.2018.1.1

Grozdis Anett Tímea – Girán János – Cakó Balázs – Borsos Ágnes: Az irodater komfortjának vizsgálata a munkavállalók szempontjából, Tudásmenedzsment 24. évf. 2. szám 5-17 (2023 DOI: 10.15170/TM.2023.24.2.2

50/1999. (XI. 3.) EüM rendelet a képernyő előtti munkavégzés minimális egészségügyi és biztonsági követelményeiről

Hampel György: A képernyős eszközök káros hatásai, a káros hatások megelőzésének módjai, Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok, (2023) XVIII. évfolyam, Különszám, pp. 183 – 197

Ungváry György: Munkaegészségtan, Medicina kiadó Rt.Budapest, 2000. 619 o.

Ungváry György: Munkaegészségtan, Medicina kiadó Rt.Budapest, 2000. 623 o.

Mélypataki Gábor: A veszélyes anyagokkal foglalkozó üzemek létesítésével és működtetésével összefüggő munkajogi és társadalombiztosítási felelősségi kérdések, Publicationes Universitatis Miskolcensis Series Juridica et Politica 2017: XXXV.pp.366-380.

Trenyisán Máté: A munkáltatói kárfelelősség célja és szabályozási modelljei (MJO, 2024/4., 1-10. o.)

Fehér Pálma Virág: A mentális egészség és a digitális pszichoterápia jövőjét érintő kérdések társadalomkritikai megközelítésben 2022. 22 o.
<https://doi.org/10.52993/PSYHUNG.10.2022.1.2>

Internetes források

Az irodai, adminisztrációs munka átalakulása és jövője a 21. században.
<https://www.pecsma.hu/az-irodai-adminisztracios-munka-atalakulasa-es-jovoje-a-21-szazadban/> (letöltés dátuma: 2026. 01.25.)

Egészség az irodában is: Ergonómia <https://irodai-butor.hu/egeszseg-az-irodaban-is-ergonomia-67>
(letöltés dátuma: 2026.02.15.)

Megelőzhető az ülőmunka káros hatása
<https://semmelweis.hu/hirek/2022/11/29/megelozheto-az-ulomunka-karos-hatasa/> (letöltés dátuma: 2026.02.18.)

Irodai ergonómia és munkavédelem. <https://officeartdesign.com/irodai-ergonomia-es-munkavedelem/#Mozgasszervi megbetegedések megelőzése>
(letöltés dátuma: 2026.02.20.)

Mit is jelent az ergonomikus környezet? <https://liwing.hu/mit-is-jelent-az-ergonomikus-munkakornyezet/> (letöltés dátuma: 2026.02.22.)

Hogyan tarthatja meg legjobb dolgozóit? a kulcs a munka-magánélet egyensúlya.
<https://www.randstad.hu/workforce-insights/employer-branding/hogyan-tarthatja-meg-legjobb-dolgozoit-a-kulcs-a-munka/> (letöltés dátuma: 2026.02.23.)

A munka és a magánélet közötti megfelelő egyensúly megteremtése.
https://eures.europa.eu/striking-right-balance-between-work-and-personal-time-2024-04-05_hu (letöltés dátuma: 2026.02.25.)

Petra FRÁTER-BIHARI*

Dark Patterns as Unfair Commercial Practices and Some Possible Links to Child Protection

Absztrakt: A sötét mintázatok (*dark patterns*) mint kereskedelmi gyakorlatok nem csupán a videojátékok esetében – például zsákmánydoboz formájában – nyerne értelmezést, hanem a különböző közösségimédia-platformok használata közben, esetleg az online vásárlások során, de még egy mobiltelefonos applikáció letöltésekor és annak használatakor is felfelbukkanhatnak. Ezen mintázatok a kognitív képességeinket „támadják” és megjelenhetnek szöveges, képi vagy vegyes formában egyaránt. Felismerésük még egy idősebb felhasználó számára sem mindig egyszerű, a gyermekek tekintetében pedig ez a jelenség különösen jelentős veszélyforrás lehet. Tanulmányunkban egyrészt olyan sötét mintázatokot mutatunk be, amelyekkel a gyermekkorú fogyasztók nap mint nap találkozhatnak az online térben, másrészt görcső alá vesszük az ezekhez kapcsolódó jogi szabályozást, különös tekintettel a vonatkozó reklámjogi és fogyasztóvédelmi előírásokra. Harmadrészt pedig elemezzük a Gyermek Jogairól Szóló Egyezményt, feltérképezve, hogy annak rendelkezései kapcsolatba hozhatók a vizsgált jelenséggel.

Abstract: *Dark patterns* as commercial practices are not only found in video games – for example, in the form of *loot boxes*¹ – but can also appear when using various social media platforms, when shopping online, and even when downloading and using a mobile phone application. These patterns “attack” our cognitive abilities and can appear in text, image, or mixed forms. Recognising them is not always easy, even for older users, and this phenomenon can be a particularly significant source of danger for children. In our study, we present the *dark patterns* that child consumers may encounter daily in the online space. We also examine the relevant legal regulations, including the applicable advertising law and consumer protection regulations, and thirdly, we analyse the Convention on the Rights of the Child, exploring how its provisions relate to the phenomenon under investigation.

Kulcsszavak: sötét mintázatok, reklámok, Fttv., UCP irányelv, gyermekvédelem

Keywords: dark patterns, advertisements, Fttv., UCP Directive, child protection

* PhD student, University of Miskolc, Ferenc Deák Doctoral School of Law, Faculty of Law, Hungary; Supervisor: Tímea Dr. Heinerné Dr. Barzó, Professor, Head of Department of Civil Law; petrabihari@gmail.com; ORCID: 0009-0002-0822-4060.

¹ A loot box is a design practice used in video games that functions as a kind of virtual lucky dip. By opening these gift boxes, players can obtain random rewards (e.g., character upgrades) and may even receive special, rare items that are only available through loot boxes, which they can later sell for virtual or real money. See more in the later part of the study. See more: KIRÁLY P. B.: *Lootbox: Szerencsejáték a videojátékokban?* Arsboni, 2018. <https://arsboni.hu/lootbox-szerencsejatek-a-videojatekokban/>, (Accessed: 23 February 2026).; DÉVÉNYI J.: *Mi az a lootbox, és mit tud tenni a jogalkotó? – 1. rész.*, 2023, <https://ludovikacollegium.hu/2023/07/12/mi-az-a-loot-box-es-mit-tud-tenni-a-jogalkoto-1-resz/>, (Accessed: 23 February 2026).

1. Introductory Thoughts

Life without the internet would be almost unimaginable today. We read news on various news-sharing sites, conduct some of our Christmas shopping online, establish and maintain relationships on various social media platforms, try to keep ourselves entertained with mobile games during boring moments, and even our television viewing habits are significantly influenced by the emergence of streaming sites. However, it would be naïve to claim that children, who are the most vulnerable members of the digital society, are not actively present in the online space using various devices.

Numerous studies have been published in recent years, all of which have produced worrying results regarding minors' use of devices and screen time. A survey published in 2019 showed that 75% of Hungarian preschoolers use some kind of smart device in their daily lives, and 23% have their own digital device.² According to another study, 80–90% of preschoolers use some kind of digital device daily, and 30–35% have their own device.³ According to a survey published by the Pew Research Center in 2020, children often come across smart devices before the age of 3, in many cases using several devices simultaneously.⁴

Of course, as children grow older, the amount of time they spend in front of screens (the so-called *screen time*) increases, and the stories of the past are replaced by content on social media platforms and online shopping.⁵ The question is, however, whether only these platforms can be dangerous to children, or whether games that seem innocent and educational at first glance can also hide dark design patterns?

A study conducted in 2023 examined the five most popular *freemium mobile games*⁶ specifically designed for children aged 0–5. The study found that even in apps

² HÓDI Á. – TÓTH E. – B. NÉMETH M. – FÁYNYÉ DOMBI A.: Óvodások IKT-használata otthon – szülői minta és szerepvállalás. *Neveléstudomány*, 2019/2., 22–41; <https://doi.org/10.21549/NTNY.26.2019.2.2>.

³ Kormányzati Informatikai Fejlesztési Ügynökség: *Magyarország Digitális Gyermekevédelmi Stratégiája: Mit gondolnak az óvodások a digitalizációról?* 2021, <https://digitalisgyermekvedelem.hu/digimini>, (Accessed: 10 February 2026).

⁴ AUXIER B. – ANDERSON M. – PARRIN P. – TURNER E.: *Children's engagement with digital devices, screen time*. Pew Research Centre. 2020, <https://www.pewresearch.org/internet/2020/07/28/childrens-engagement-with-digital-devices-screen-time/>, (Accessed: 10 February 2026).

⁵ About this see: BARZÓ T. – FRÁTER-BIHARI P.: Gyermekek az online térben. *In Medias Res*, 2025/1., 117–143; <https://doi.org/10.59851/imr.14.1.7>.

⁶ The term "freemium mobile game" is used for apps that can be downloaded for free by anyone from a digital store (Google Play Store, Apple Store, etc.) and later offer optional purchase options to players. See more: GÖNCZY B.: *Üzleti modellek és fogyasztói döntések a digitális játékpiacon*. Széchenyi István Egyetem, Győr, 2018, https://www.ecosim.hu/ecosim_wwww/data/downloads/51/gonczy_balazs_uzleti_modellek_es_fogyasztoi_dontesek_a_digitalis_jatekpiacon.pdf, (Accessed: 10 February 2026).

designed to entertain young children, there are *dark patterns* that are the result of deliberate human design. Advertisements, in-game purchases, aesthetic manipulation techniques, and various subscription options also appeared in the apps.⁷

In a study conducted in June 2024, 1,496 mobile games were examined using a binary rating system provided by players, where participants could answer yes or no to the question of whether they had encountered dark design solutions within each freemium game. Based on the evaluations, a total of 85,388 *dark patterns* were identified.⁸

Finally, it is worth mentioning the *dark patterns* that appear on various social media platforms. In this context, it should be noted that in 2022, the European Data Protection Board adopted a recommendation on *dark patterns* on social media platforms, identifying 6 categories of design patterns, including several specific solutions such as emotional manipulation, continuous nudging, hidden advertising, language barriers, and misleading information.⁹ Even older, more experienced users find it difficult to detect these design solutions, and we believe that minors are in an even more difficult position. The constant, often aimless scrolling and short Facebook and TikTok reels videos, lasting only a few seconds, can also be seen as the result of perfect human design and manipulation. They bind and hold the user, almost causing addiction. This forced continuity¹⁰ can clearly be considered a dark pattern, but it should be noted that a commercial practice or program design pattern is only considered unlawful if it corresponds to one of the items on the prohibited list in Annex 1 of the Digital Services Act (hereinafter: DSA).¹¹

⁷ SOUSA S. – OLIVEIRA O.: The dark side of fun: Understanding Dark Patterns and Literacy Needs in Early Childhood Mobile Gaming. *European Conference on Games Based Learning*, 2023, 17(1), 603–604; <https://doi.org/10.34190/ecgbl.17.1.1656>.

⁸ NIKNEJAD S. – MILDNER T. – ZARGHAM N. – PUTZE S. – MALAKA R.: Level Up or Game Over: Exploring How Dark Patterns Shape Mobile Games. *MUM '24: Proceedings of the International Conference on Mobile and Ubiquitous Multimedia*, 2024, 148–156; <https://doi.org/10.1145/3701571.3701604>.

⁹ European Data Protection Board (2022) Guidelines 03/2022 on deceptive design patterns in social media platform interfaces: how to recognise and avoid them. https://www.edpb.europa.eu/system/files/2023-02/edpb_03-2022_guidelines_on_deceptive_design_patterns_in_social_media_platform_interfaces_v2_en_0.pdf (Accessed: 11 February 2026).

¹⁰ BARABÁS A. (2025) A sötét minták, *Erdélyi Jogélet*, 2024/2., 123–137; <https://doi.org/10.47745/ERJOG.2024.02.08>.

¹¹ European Parliament, Council of the European Union (2022) Regulation 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TEXT/HTML/?uri=CELEX:32022R2065>, (Accessed: 20 November 2025).

In the following, we will review the conceptual approaches to *dark patterns* and then examine whether it is possible to find a connection between these program design patterns, commercial practices, and certain rights of children. Finally, after looking at a few specific examples, we will take a closer look at the relevant child protection rules on both sides of the border.

2. Conceptual Analysis

2.1. *Dark Pattern, Design, or Solution?*

In this chapter of our study, we take a summary approach to dark design solutions in general, without distinguishing between their possible subgroups.

From a literature perspective, it can be noted that the term *dark patterns* is typically associated with Harry Brignull who coined the term in 2010 and has been systematically collecting individual design solutions ever since.¹² Since then, numerous authors have attempted to define this phenomenon, categorizing its various forms.¹³

Dark patterns are generally understood to be factors that influence consumer decisions, through which a business or service provider can manipulate a fundamental decision. The classic decision-making mechanism – which involves problem recognition, interest, information gathering, evaluation, decision-making, and post-decision behaviour¹⁴ – can be distorted, which can have emotional and intellectual causes. These, in our opinion, are clearly evident in children, especially in early childhood, when children lack insight and judgment, as well as social causes. There are basically three terms used to describe this phenomenon – its foreign language equivalent – as follows: *dark solutions*, *dark patterns*, and *dark templates*. In this study, for the sake of simplicity, we use these three terms as synonyms.

The term *pattern* refers to a program design pattern, i.e., a set of reusable object-oriented software elements that the interface designer builds from, so it is similar in meaning to the terms *model* or *template*. According to Réka Pusztahelyi, it is therefore more appropriate to use the term *pattern*.¹⁵

¹² See more: Deceptive Patterns [Online]. Elérhető: <https://www.deceptive.design/> (Accessed: 10 December 2025).

¹³ See the list of Luguri and Strahilevitz in MORRISON B., et al. (2021) *Mental Models of Dark Patterns. Discussion Papers*. SPRITE, pp. 3–5; https://eprints.bournemouth.ac.uk/37008/1/SPRITE_Lit_Review8.pdf, (Accessed: 10 January 2026).

¹⁴ PUSZTAHELYI R. – BUSKÓ T.: A fogyasztói döntéshozatal (kifürkészhetetlen) útjai a digitális térben a viselkedéstudományok és a pszichológia tükrében. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica, Tomus XL/2*, 2022, 329–353. <https://doi.org/10.32978/sjp.2022.028>.

¹⁵ PUSZTAHELYI R.: Sötét minták alkalmazása mint a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat. *In Médias Res*, 2025/2., 67–93; <https://doi.org/10.59851/imr.14.2.4>.

According to the official translation of the Digital Services Act, the term *pattern* means the solution.¹⁶ The DSA states *that dark patterns on online interfaces of online platforms are practices that materially distort or impair, either on purpose or in effect, the ability of recipients of the service to make autonomous and informed choices or decisions. Those practices can be used to persuade the recipients of the service to engage in unwanted behaviours or into undesired decisions which have negative consequences for them (...).*¹⁷

Although the Unfair Commercial Practices Directive (hereinafter: UCPD)¹⁸ does not use the term *dark pattern*, it regulates unfair commercial practices on three levels, and its Annex 1 specifically contains provisions aimed at protecting children as consumers.¹⁹

It is also worth mentioning the term *dark commercial practice* used by the Organization for Economic Co-operation and Development (hereinafter: OECD), which the organization has already addressed in a document published in 2022.²⁰ Based on this, it can be concluded that due to the diversity of dark design patterns, they cannot be defined by a single definition, and the Consumer Protection Committee only proposes a conceptual approach.

At the national level, it is worth highlighting Act XLVII of 2008 on the prohibition of unfair commercial practices against consumers (hereinafter: Fttv.), which implements the UCPD Directive into domestic law. Although it does not use the term *dark commercial practices expressis verbis*, it regulates commercial practices that are unlawful, misleading or aggressive – which correspond to the categories of the phenomenon we are examining – and its Annex 28 expressly contains child protection provisions.²¹

In addition to the rules mentioned above, there are other related legal sources, but we will not discuss them here.²²

¹⁶ SZILÁGYI P.: *Sötét mintázatok, sötét megoldások, különös tekintettel az online platformokra*. Nemzeti Média-és Hírközlési Hatóság, Budapest, 2023, 10.

¹⁷ DSA, Preamble (67).

¹⁸ European Parliament, Council of the European Union (2005) Directive 2005/29/EC Of The European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council ('Unfair Commercial Practices Directive'). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32005L0029> (Accessed: 23 February 2026).

¹⁹ UCPD, Annex 1 point 28.

²⁰ OECD (2022) *Dark Commercial Patterns: OECD Digital Economy Papers*. Paris: OECD Publishing.

²¹ Point 28 of Annex of the Fttv.: Directly urging children in advertising to buy or use the advertised product, or to persuade their parents or other adults to buy the advertised product for them.

²² BARTA J.: Kiskorú fogyasztók Uniós védelme a feljük irányuló online reklámokkal, online hirdetéstechnikákkal szemben. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2023/4, 69–82; <https://doi.org/10.32575/ppb.2023.4.4>.

In summary, we can conclude that *dark patterns* and *dark commercial practices* refer to patterns that influence user and consumer choices by exploiting our cognitive vulnerabilities, distorting classic decision-making through deception, manipulation, or aggression, so that the person concerned does not necessarily make the best decision for them – and their choice may even take a completely different direction. We believe that this phenomenon is even more evident in applications specifically designed for children, video games, and in some cases, influencer content or social media platforms that use the so-called *zero-price business model*.²³

2.2. The Legal definition of the Child in General and From a Consumer Protection Perspective

The Universal Declaration of Human Rights, adopted in 1948, did not yet contain the concept of the child *expressis verbis* and did not provide a specific age definition, but it did establish that childhood entitles children to special care and support, a statement that remains valid today.²⁴ The alpha and omega of the concept of a child are laid down in the Convention on the Rights of the Child. On this basis, a child is legally defined as follows: a child means every human being below the age of eighteen years unless under the law applicable to the child, majority is attained earlier.²⁵

At the EU level, it is worth referring to the Charter of Fundamental Rights of the European Union²⁶, which, although it does not define who is considered a child, nevertheless lists several special rights to which children are entitled as a priority.

²³ The zero-price business model essentially means that companies attract consumers with various types of content and then display advertisements to these consumers, thereby encouraging them to make purchases. See more: BARZÓ T. – HALÁSZ Cs.: A magánélethez való jog és a véleménynyilvánítás szabadsága ütközéspontjai az online közösségi térben. In *Medias Res*, 2022/2., 108; <https://doi.org/10.59851/imr.11.2.7>;

Információs Társadalomkutató Intézet: *A Gazdasági Versenyhivatal Facebook határozata – az ingyenesség ára*. 2020, <https://itki.uni-nke.hu/hirek/2020/01/13/a-gazdasagi-versenyhivatal-facebook-hatarozata-az-ingyennesseg-ara> (Accessed: 27 January 2026);

HALÁSZ Cs. (ed.): Collection of Terms In. HALÁSZ, Cs. (ed.): *Children in Digital Age. Human Rights – Children's Rights (International and Comparative Children's Rights)*. Central European Academic Publishing, Miskolc–Budapest, 2025, 309–312; <https://doi.org/10.71009/2025.csh.cida>.

²⁴ United Nations (1948) Universal Declaration of Human Rights, Article 25 point 2.

²⁵ United Nations (1989) Convention on the Rights of the Child, Article 1.

²⁶ European Parliament, Council of the European Union, European Commission (2016) Charter of Fundamental Rights of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A12016P%2FTXT>, (Accessed: 17 January 2026).

At the national level, we note that the definition of a child as a legal entity is fundamentally age-specific, whether in terms of private law, criminal law²⁷, or even labour law²⁸. This study does not provide a detailed presentation of these legal distinctions. Of the areas mentioned, we will examine the scope of special protection in more detail only through the lens of civil law, advertising law, and consumer protection law.

Act V of 2013 on the Civil Code (hereinafter: Civil Code) – contrary to the Convention – uses the term *minor* rather than *child*, attributing significance to three age groups, which is particularly important in the context of legal declarations. Under the Civil Code, a minor is a person who has not yet reached the age of 18, unless a minor who has reached the age of 16 marries with the permission of the guardianship authority and becomes an adult.²⁹

Act XLVIII of 2008 on the basic conditions and certain restrictions of economic advertising activities (hereinafter: Advertising Act) defines the group of children in terms of age, separating children from young people. Accordingly, the former category refers to persons who have not yet reached the age of fourteen, while the latter category refers to minors who have reached the age of fourteen but have not yet reached the age of eighteen.³⁰ With regard to these persons, the legislator has laid down both general and product-specific advertising restrictions and prohibitions.

Finally, regarding the interpretation of children as legal entities and consumers, it is essential to consider the domestic consumer protection law. Although the law lists several unfair practices against consumers, it does not expressly define the concept of a child. A consumer is defined as a natural person acting for purposes outside their independent occupation or economic activity, without distinguishing between child and adult consumers, so that protection extends to all persons.³¹ However, it should be noted that point 28 of the Annex to the law expressly prohibits advertisements from directly encouraging minors to purchase or use the advertised product or to persuade their parents or other adults to purchase the advertised product for them. It is important to emphasize that the legislator only requires that the advertisement call on minors to purchase a product or use a service but does not stipulate that this must ultimately be done directly by the minor, as the

²⁷ Act C of 2012 on the Criminal Code contrary to the Civil Code, it uses the term *child* rather than *minor*. The criminal law approach deals with childhood as an obstacle to criminal liability, as a reason for excluding or limiting criminal liability.

²⁸ Act I of 2012 on Labour Code deals with the issue of childhood from the perspective of employment. See details in Article 34.

²⁹ Civil Code, Article 2:10.

³⁰ Advertising Act, Article 3 points c) and e).

³¹ Fttv., Article 2 point a).

call itself is considered unlawful.³² Here the position of the American Psychological Association is worth noting; proposing that states with advertising aimed at children under the age of eight should be restricted or completely banned, as children of this age are unable to process the persuasive intent of advertisements.³³

No single document at the international or EU level provides a separate definition of a child consumer. All legal acts apply the concept of children as defined in the Convention on the Rights of the Child, treating them as a group of consumers who deserve special protection in commercial practices.

In summary, we can conclude that children as consumers do not have their own legal terminology at either the national or international level. At the same time, it is important to emphasize, as the OECD has pointed out, that children have become increasingly active consumers over time, both online and offline, as they have their own income (in the form of pocket money or even wages) and influence their parents' purchasing habits.³⁴ It is worth noting that some studies have shown that the younger generations have a close, emotional connection to their mobile phones – which are digital devices that are relevant to online shopping and mobile games – and that their mental energy and immediate decision-making capacity are largely dependent on the use of smartphones, or at least on their availability.³⁵

Young consumers in the 21st century encounter design patterns and solutions every day that, based on the limitations of their cognitive abilities and using neuromarketing tools, seek to influence their consumption habits in video games, mobile games, or on various online platforms, such as social media.

3. Certain Relevant Articles of the Convention on the Rights of the Child

The intersection between *dark patterns* and certain children's rights may seem difficult to define at first glance, but upon closer examination of certain articles of the Convention on the Rights of the Child (hereinafter: Convention), the connection between the phenomenon under examination and possible aspects of child protection becomes clear.

The Convention was the first to regulate children's rights in a comprehensive and complex manner, distinguishing and grouping together political, social, and

³² VJ/123/2009., VJ/124/2009.

³³ WILCOX B. L. et al.: *Report of the APA Task Force on Advertising and Children*. American Psychological Association, 2004, p. 5, <https://www.apa.org/pi/families/resources/advertising-children.pdf> (Accessed: 11 November 2025).

³⁴ OECD (2020) *Protecting children online: An overview of recent developments in legal frameworks and policies*. Paris: OECD Publishing; <https://doi.org/10.1787/9e0e49a9-en>.

³⁵ MELUMAD S. – HADI R. – HILDEBRAND C. – WARD A.F.: Technology-Augmented Choice: How Digital Innovations Are Transforming Consumer Decision Processes. *Customer Needs and Solutions*, 7(3), 2020, 93; <https://doi.org/10.1007/s40547-020-00107-4>.

economic rights. Hungary was the first country in Central and Eastern Europe to ratify its provisions. It breaks sharply with the previous understanding of law, as it changes the passive status of children and defines them as active legal entities with rights, whose protection is a priority legal policy objective.³⁶

Regarding the rights listed in the Convention and related to *dark patterns*, we must first highlight the protection of the best interests of the child, as set out in Article 3.³⁷ According to a study commissioned by the European Commission and published in 2022, *dark patterns* are a concept generally used to describe practices on digital platforms that lead consumers, including child consumers, to make decisions, deceive them, or manipulate them into making decisions that are often not in their best interests.³⁸ Although the concept does not use the terms *best interests* or *overriding interests*, the best interests are defined as a benchmark, which in our opinion is consistent with the provisions of Article 3 of the Convention. Thus, if a design solution – whether in a phone app, video game, or online interface – does not serve the best interests of the consumer and corresponds to an unfair commercial practice as defined in point 28 of Annex 1 to the UCPD, a violation of children's rights can also be established.

In connection with the right to express of a view set out in Article 12 of the Convention³⁹, it is worth highlighting design solutions that also deprive children – and consumers in general – of their right to make free and independent decisions, thereby distorting their opinions. It should be noted here that this point of the Convention refers to children with the capacity to form their own opinions, a definition which is also reflected in the provisions of the Civil Code (among others), but which is not specifically defined. In the event of litigation, it must be determined on a case-by-case basis whether the child concerned has the capacity to discern. However, the General Comment No. 12 of the United Nations seeks to provide guidance on this issue, which may be helpful. Questions and push messages such as *Are you sure you want to leave?*; *We are very sorry to see you go!*; *Are you sure you want to miss out on this offer?* etc., manipulate consumer decision-making and may hinder the enforcement of children's right to digital self-determination.

³⁶ BEREZCKI I.: *Gyermekek jogok a szülői felelősségről szóló nemzetközi magánjogi szabályozás perspektívájából*. Wolters Kluwer, Budapest, 2021, 32.

³⁷ Convention on the Rights of the Child, Article 3 para. 1: In all actions concerning children, whether undertaken by public or private social welfare institutions, courts of law, administrative authorities or legislative bodies, the best interests of the child shall be a primary consideration.

³⁸ SZILÁGYI P.: i.m. 10.

³⁹ Convention on the Rights of the Child, Article 12 para. 1: States Parties shall assure to the child who is capable of forming his or her own views the right to express those views freely in all matters affecting the child, the views of the child being given due weight in accordance with the age and maturity of the child.

The connection between the right to privacy set out in Article 16 and dark commercial practices can be seen, for example, when a child encounters the following text message in a video game: *Hey, You there? Sharing and connecting with others helps make the world a better place! Share your location!*. In other words, the game encourages and influences the child to share their geolocation data for the sake of potential friends, thereby allowing access not only to their privacy but also to their personal data. A child may not necessarily know or be able to distinguish between lawful and unlawful data collection, and such a motivational message may not seem dangerous to them at first. It is therefore extremely important for parents to provide appropriate education and communication, and for game developers and designers to comply with legislation and lawful commercial practices.

It is also worth mentioning the right to access relevant information, as set out in Article 17. In many cases, obscure design solutions obscure reality – by displaying false discounts – make it difficult to access information – in many cases, it is difficult to unsubscribe from newsletters – or conceal any additional costs that may arise. These cases are just a fraction of the misleading practices observed in commerce, which even older consumers find difficult to spot and fall victim to, succumbing to tempting but misleading sales campaigns and promotions, while child consumers are even more vulnerable.

Finally, we mention the right to rest and leisure enshrined in Article 31, in relation to which it is worth turning our attention to gaming addiction, the decline and lack of social relationships, the decline in creativity, and the psychological effects that may arise. With regard to exposure to *dark patterns* and the harmful, negative effects associated with them, it can be said that boys typically encounter patterns related to design solutions found in video games, such as *loot boxes*, and electronic devices, while girls typically encounter patterns on social media platforms and online store interfaces in their everyday lives.⁴⁰ In the following, we will review some dark design patterns for the sake of concrete illustration, paying particular attention to mobile games developed specifically for preschool and elementary school children, as well as certain patterns appearing on social media platforms that may have an addictive effect.

4. Dark Patterns in Everyday Life

As we mentioned in the introduction, *dark patterns* can appear in many forms and on many platforms. In this section of our study, we present a few specific

⁴⁰ European Parliament (2023) Draft report on addictive design of online services and consumer protection in the EU single market 2023/2043 (INI), 5. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/IMCO-PR-750069_EN.pdf, (Accessed: 20 November 2025).

examples – without claiming to be exhaustive –, that are often found in video games, mobile games developed for children, online stores, and social media platforms.

Before reviewing the specific examples, we believe it is important to examine the *classification of dark patterns* in order to gain a more accurate picture of these manipulative and deceptive commercial techniques. Although Harry Brignull played a major role in coining the term, we cannot overlook Zagal, Björk, and Lewis, who categorized *dark patterns* in games in 2013, shortly after Brignull's definition was established.⁴¹ Based on their work, the various solutions can be divided into four groups.

The first category includes *dark patterns that are designed to increase the amount of time spent playing the game*, often through deception or coercion. Typical examples within this group are unskippable in-game advertisements or various in-game rewards, the latter of which are given in exchange for activity, but this group also includes the so-called checkpoints that occur in video games, which serve to automatically save the game state. If the player does not reach this point and quits, their results up to that point are lost and they must restart the level or mission. Typical examples include Sniper Elite and Battlefield V.

The second group of *dark patterns in games includes solutions that encourage players to make financial decisions*. One such technique is the use of *loot boxes*, which can be defined as in-game treasure chests. The essence of these solutions, which contain an element of chance, is that players can use virtual or real money to open one of these boxes as a reward, which may contain benefits – such as upgrades to a character's skins – but they may also be faced with the following message: *Sorry, you didn't win this time! But you can try again... for... money!*. In our opinion, this design pattern can even be addictive and reinforce the desire to gamble, which can have harmful consequences in the long term.⁴²

The third group consists of *social design patterns* that seek to exploit players' emotions and social relationships.

Finally, the fourth category includes *psychological design solutions* that seek to encourage players to make decisions that are not necessarily in their best interests. These can include *collect them all* type calls or various aesthetic manipulation solutions that attack the limitations of psychological abilities.

⁴¹ ZAGAL J. P. – BJÖRK S. – LEWIS C.: *Dark Patterns in the Design of Games*. Proceedings of Foundations of Digital Games, 2013,

<https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1043332&dswid=1933>,
(Accessed: 12 February 2026).

⁴² RÓKUS Á.: FIFA Ultimate Team, OSM és Block Blast! – A gyermekeket érintő tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok a videójátékokban. *Közgazgatási és Infokommunikációs Jogi PhD Tanulmányok*, 2024/II., 5–25, <https://doi.org/10.47272/KIKPhD.2024.2.1>.

To illustrate the dark design solutions that occur in online shopping, it is worth referring to the six patterns identified by the OECD that we encounter daily.⁴³ These include, for example, fake countdown timers, which are prominently displayed in a conspicuous place to encourage shoppers not to miss out on non-recurring offers, or which give the impression that there is only a very low stock of a given product, or use fake reviews to try to prove that the product or service is limited and unique, thus giving consumers the impression that they are getting something special. We believe that this type of pressure can encourage underage consumers to make financial decisions that could be considered unnecessary spending.

Misleading or hidden information is also common on online platforms, one example of which is unsubscribing from newsletters. Users often skip over pop-up messages without reading them, enter their personal data and email address, and then find it very difficult to remove the unwanted messages, which are hidden in an almost invisible place. The same is true of procedures that make it difficult to cancel a service (i.e. *roach motel*).

Finally, we also mention the case of infinite scrolling on social media platforms, which is closely related to increased screen time among minors. As Réka Pusztahelyi points out⁴⁴, these types of design solutions can lead to addictive user behaviour.

Although social media addiction is not yet included in the World Health Organization's official list of diseases, we believe it is only a matter of time, as the phenomenon has a strong scientific background and is of public interest.

5. Other Sources of Consumer Protection for Children Within and Beyond the Borders

In this chapter of our study, we would like to draw attention to a few additional legal regulations that are intended to ensure the (digital) protection of children, among other things.

Among the documents closely related to the Convention, we first mention the *General Comment No. 7 of the United Nations on the implementation of children's rights in early childhood*, which defines this stage of life as the period from birth to the age of eight, emphasizing the special significance of this age. At this age, children undergo the most rapid physical and intellectual changes and development, learning about and beginning to understand the processes taking place around them and the world, but at the same time, as mentioned earlier, they are not yet able to draw a clear line between reality and fiction, native content and advertising, so their vulnerability to

⁴³ LAGORCE N.: Six 'dark patterns' used to manipulate you when shopping online. <https://www.oecd.org/en/blogs/2024/09/six-dark-patterns-used-to-manipulate-you-when-shopping-online.html> (Accessed: 27 January 2026).

⁴⁴ PUSZTAHELYI R.: i.m. 67–93.

certain shady commercial practices is obvious. Due to their relative immaturity, the protection of their (best) interests depends primarily on their parents and secondarily on the authorities and the state, so the ultimate responsibility lies with the state, which must take appropriate measures and implement complex and effective regulations against unfair commercial practices and those who engage in them. Article 31 of the Convention, concerning the right to rest and leisure, states that play, as a form of recreation, can greatly contribute to a child's development and creativity, but there is no justification for children, especially young children, to make purchases within these games, be exposed to advertising on a daily basis, or be influenced by calls to collect all items of a certain type.

In connection with the Convention, we would also like to mention the *General Comment No. 25 of the United Nations on children's rights in relation to the digital environment*, which was published in 2021. The document acknowledges that technological changes, digital networks, content, and services are constantly transforming the opportunities and habits of young people (and society as a whole), but at the same time, the digital world also carries risks and violations of rights. *Dark patterns* can be considered such a risk factor. Research shows that even children below the minimum age for registration actively use certain social media platforms, shop online, and are active content consumers, thus encountering countless *dark patterns*. Notifications such as *is typing* or *has seen*, the ability to share geolocation data, endless scrolling, push notifications, certain personalized offers, or the fake countdown timers are all dark design practices that pose a threat in the digital space. The addictive design methods of online platforms can contribute to increased performance pressure, social pressure to be constantly online and connected, and the *fear of missing out (FOMO)*, which can increase stress and the risk of early burnout. It is also important to note that the cognitive abilities of child consumers are limited, and their knowledge of user interfaces is limited, making them more likely to fall victim to certain unfair practices. This is why education and raising awareness, as emphasized in the commentary, are essential and can be achieved through comprehensive government strategies or legislation. It is important to emphasize that although none of the documents mentioned above explicitly refer to active measures against *dark patterns*, they are nevertheless worth mentioning in the context of our topic and the examination of possible links between them and the (digital) protection of children.

The regulation of *dark patterns* in the field of European consumer protection appeared in 2020 as one of the focus areas identified in the New Consumer Strategy announced by the Commission, which led to a review of the UCPD, while the

Consumer Rights Directive⁴⁵, and the Price Indication Directive⁴⁶ were also revised. In 2022, the Commission launched a project entitled *Fitness Check* of EU consumer protection legislation on digital fairness, the results of which were published in 2024.⁴⁷

At the EU level, it is also worth mentioning the European Strategy for a Better Internet for Kids (BIK+)⁴⁸, which, referring to the provisions of the UCPD, defines children as active but vulnerable consumers. The document establishes the principle that children must be provided with safe digital experiences, while their rights and best interests must be kept in mind above all else. The goal is to create and improve the digital well-being of child consumers through a safe, age-appropriate online environment. The strategy also emphasizes that neuromarketing research that has already begun must be continued, and the long-term effects of certain unfair and addictive design practices, such as gambling-like loot boxes, must be mapped out.

When examining national regulations, we first mention Article M) of the Fundamental Law, which stipulates that Hungary protects consumer rights. This rule does not apply to a specific consumer or consumer group, but to domestic consumers in general, including minors, who are afforded equal protection both offline and online.

According to the amendment to Act XXXI of 1997 on the Protection of Children and Guardianship Administration (hereinafter: Gyvt.), which entered into force on July 1, 2024, children have the right to receive education and training that ensures the mindful and responsible use of the internet and media.⁴⁹ This is also important because a survey conducted by the National Media and Communications Authority (hereinafter: NMHH) in 2024⁵⁰ showed that many children consume

⁴⁵ European Parliament, Council of the European Union (2011) Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council Text with EEA relevance. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32011L0083> (Accessed: 20 February 2026).

⁴⁶ European Parliament, Council of the European Union (1998) Directive 98/6/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 on consumer protection in the indication of the prices of products offered to consumers. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31998L0006> (Accessed: 20 February 2026).

⁴⁷ European Commission (2024) Fitness Check of EU consumer law on digital fairness, SWD(2024) 230 final. https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/13413-Digital-fairness-fitness-check-on-EU-consumer-law_en (Accessed: 10 February 2026).

⁴⁸ European Commission (2022) Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of the Regions: A Digital Decade for Children and Youth – the new European strategy for better internet for kids (BIK+). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:212:FIN> (Accessed: 12 February 2026).

⁴⁹ Gyvt., Article 6 para. 7.

⁵⁰ Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság: *A 13-16 éves korosztály közösségimédia-használati szokásait feltérképező kutatás eredményei*. 2024,

online content and actively participate in the digital world without actually taking any preventive measures to protect their personal data, have little understanding of how online platforms work – they are often unaware of their consumer rights, even though they make online purchases – or the world of advertising and marketing – think of advertising by influencers, purchased followers, and fake customer reviews – and are therefore more exposed to risks.

Finally, it is worth mentioning – although not as a legislative act – the 2012 resolution of the European Economic and Social Committee, in which the body pointed out that advertisements targeting children pose additional risks and can have negative consequences, such as increasing the propensity to overconsume and leading to indebtedness – a prime example of this is loot boxes or microtransactions in video games (typically in *freemium games*) or to the purchase of products that clearly do not serve the best interests of the child and may even be harmful or dangerous. Furthermore, advertisements are interpreted differently by different age groups. Children under the age of 5 are unable to distinguish between programming and advertising, and even later they may not recognize the manipulative effects of advertising.⁵¹

6. Concluding Remarks

As we have seen, *dark patterns*, which have attracted considerable attention in academic literature and legislation as a form of unfair commercial practices, are not only capable of deceiving and manipulating adult members of society and steering fundamental decisions in a different direction, but there is also a significant link between this phenomenon and digital child protection, which we considered to be ultimately based on the Convention on the Rights of the Child. We believe that increasingly widespread design solutions may not only have economic disadvantages, but that certain addictive patterns may ultimately have long-term mental consequences or symptoms like addiction, such as constant scrolling on social media platforms. This is why it is particularly important to educate minors, both offline and online consumers, about media awareness at an early age and, if necessary, to ensure their protection by state means.

We have seen that there is no single complex concept associated with this phenomenon, we typically encounter conceptual approaches, it does not appear *expressis verbis* in domestic legislation, and at the EU level we are faced with

https://nmhh.hu/cikk/248473/A_1316_eves_korosztaly_kozosseghimediahasznalati_szokasait_felmero_kutatas_eredmenyei, (Accessed: 12 February 2026).

⁵¹ European Economic and Social Committee (2012): Opinion of the European Economic and Social Committee on 'A framework for advertising aimed at young people and children' (own-initiative opinion). 2012/C 351/02.

constantly changing and evolving regulations, to which the legislator – as is usually – will probably only be able to respond delayed.

This study was written with the aim of presenting the possible links between *dark patterns* and children's rights, and of course their protection, drawing attention to the fact that the phenomenon under investigation should be approached not only from a consumer protection or purely economic perspective, but also from a child protection perspective, as there is a real and meaningful connection between pre-structured marketing solutions and children (and their rights). A question to be answered in the future is whether the law will be able to respond in a meaningful and proactive manner to the increasingly widespread and often addictive design patterns in order to ensure that the protection of children is truly effective and that their rights, as enshrined in the Convention, are upheld even amid the challenges posed by the digital space. However, in our opinion, future solutions and responses will not be purely legal in nature, but rather mixed, applying sociological or psychological tools, which are not discussed in this study.

Bibliography

BERECZKI I.: *Gyermekek jogok a szülői felelősségről szóló nemzetközi magánjogi szabályozás perspektívájából*. Budapest, Wolters Kluwer, 2021.

HALÁSZ Cs. (ed.): Collection of Terms., In: Halász, Cs. (ed.): *Children in Digital Age. Human Rights – Children's Rights (International and Comparative Children's Rights)*. Miskolc–Budapest, Central European Academic Publishing, 2025. 309–312; <https://doi.org/10.71009/2025.csh.cida>.

SZILÁGYI P.: *Sötét mintázatok, sötét megoldások, különös tekintettel az online platformokra*. Budapest, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, 2023.

BARABÁS A. (2025) A sötét minták. *Erdélyi Jogélet*, 2024/2., 123–137; <https://doi.org/10.47745/ERJOG.2024.02.08>.

BARTA J.: Kiskorú fogyasztók uniós védelme a feljük irányuló online reklámokkal, online hirdetéstechnikákkal szemben. *Pro Publico Bono – Magyar Közjagazgatás*, 2023/4, 69–82; <https://doi.org/10.32575/ppb.2023.4.4>.

BARZÓ T. – FRÁTER-BIHARI P.: Gyermekek jogok az online térben. *In Medias Res*, 2025/1., 117–143; <https://doi.org/10.59851/imr.14.1.7>.

BARZÓ T. – HALÁSZ Cs.: A magánélethez való jog és a véleménynyilvánítás szabadsága ütközéspontjai az online közösségi térben. In *Medias Res*, 2022/2., 103–114; <https://doi.org/10.59851/imr.11.2.7>.

HÓDI Á. – TÓTH E. – B. NÉMETH M. – FÁYNE DOMBI A.: Óvodások IKT-használata otthon – szülői minta és szerepvállalás. *Neveléstudomány*, 2019/2., 22–41; <https://doi.org/10.21549/NTNY.26.2019.2.2>.

MELUMAD S. – HADI R. – HILDEBRAND C. – WARD A.F.: Technology-Augmented Choice: How Digital Innovations Are Transforming Consumer Decision Processes. *Customer Needs and Solutions*, 7(3), 90–101; 2020, <https://doi.org/10.1007/s40547-020-00107-4>.

NIKNEJAD S. – MILDNER T. – ZARGHAM N. – PUTZE S. – MALAKA R.: Level Up or Game Over: Exploring How Dark Patterns Shape Mobile Games. *MUM '24: Proceedings of the International Conference on Mobile and Ubiquitous Multimedia*, 2024, 148–156; <https://doi.org/10.1145/3701571.3701604>.

PUSZTAHELYI R. – BUSKÓ T.: A fogyasztói döntéshozatal (kifürkészhetetlen,) útjai a digitális térben a viselkedéstudományok és a pszichológia tükrében. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica, Tomus XL/2*, 2022, 329–353. <https://doi.org/10.32978/sjp.2022.028>.

PUSZTAHELYI R.: Sötét minták alkalmazása mint a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat. In *Medias Res*, 2025/2., 67–93; <https://doi.org/10.59851/imr.14.2.4>.

RÓKUS Á.: FIFA Ultimate Team, OSM és Block Blast! – A gyermekeket érintő tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok a videójátékokban. *Közgazgatási és Infokommunikációs Jogi PhD Tanulmányok*, 2024/II., 5–25, <https://doi.org/10.47272/KIKPhD.2024.2.1>.

SOUSA S. – OLIVEIRA O.: The dark side of fun: Understanding Dark Patterns and Literacy Needs in Early Childhood Mobile Gaming. *European Conference on Games Based Learning*, 2023, 17(1), 603–604; <https://doi.org/10.34190/ecgbl.17.1.1656>.

EUROPEAN COMMISSION (2022): Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of the Regions: A Digital Decade for Children and Youth – the new European strategy for better internet for kids (BIK+).

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:212:FIN>, (Accessed: 12 February 2026).

European Commission (2024): Fitness Check of EU consumer law on digital fairness, SWD(2024) 230 final., https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/13413-Digital-fairness-fitness-check-on-EU-consumer-law_en, (Accessed: 10 February 2026).

European Data Protection Board (2022): Guidelines 03/2022 on deceptive design patterns in social media platform interfaces: how to recognise and avoid them. https://www.edpb.europa.eu/system/files/2023-02/edpb_03-2022_guidelines_on_deceptive_design_patterns_in_social_media_platform_interfaces_v2_en_0.pdf, (Accessed: 11 February 2026).

European Economic and Social Committee (2012): Opinion of the European Economic and Social Committee on ‘A framework for advertising aimed at young people and children’ (own-initiative opinion). 2012/C 351/02., European Parliament, Council of the European Union (1998) Directive 98/6/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 on consumer protection in the indication of the prices of products offered to consumers. <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31998L0006>, (Accessed: 20 February 2026).

European Parliament, Council of the European Union (2005): Directive 2005/29/EC Of The European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council (‘Unfair Commercial Practices Directive’). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32005L0029>, (Accessed: 23 February 2026).

European Parliament, Council of the European Union (2011): Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council Text with EEA relevance. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32011L0083>, (Accessed: 20 February 2026).

European Parliament, Council of the European Union, European Commission (2016): Charter of Fundamental Rights of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A12016P%2FTXT>, (Accessed: 17 January 2026).

European Parliament, Council of the European Union (2022): Regulation 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32022R2065>, (Accessed: 20 November 2025).

European Parliament (2023): Draft report on addictive design of online services and consumer protection in the EU single market 2023/2043 (INI). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/IMCO-PR-750069_EN.pdf, (Accessed: 20 November 2025).

OECD (2020) Protecting children online: An overview of recent development in legal framework and policies. Paris: OECD Publishing; <https://doi.org/10.1787/9e0e49a9-en>.

OECD (2022) Dark Commercial Patterns: OECD Digital Economy Papers. Paris: OECD Publishing.

AUXIER B. – ANDERSON M. – PARRIN P. – TURNER E.: *Children's engagement with digital devices, screen time*. Pew Research Centre. 2020, <https://www.pewresearch.org/internet/2020/07/28/childrens-engagement-with-digital-devices-screen-time/>, (Accessed: 10 February 2026).

Információs Társadalomkutató Intézet: *A Gazdasági Versenyhivatal Facebook határozata – az ingyenesség ára*. 2020, <https://itki.uni-nke.hu/hirek/2020/01/13/a-gazdasagi-versenyhivatal-facebook-hatarozata-az-ingyenesseg-ara>, (Accessed: 27 January 2026).

Kormányzati Informatikai Fejlesztési Ügynökség: *Magyarország Digitális Gyermekvédelmi Stratégiája: Mit gondolnak az óvodások a digitalizációról?* 2021, <https://digitalisgyermekvedelem.hu/digimini>, (Accessed: 10 February 2026).

MORRISON B., et al.: *Mental Models of Dark Patterns. Discussion Papers*. SPRITE, 2021, pp. 3–5;
https://eprints.bournemouth.ac.uk/37008/1/SPRITE_Lit_Review8.pdf,
(Accessed: 10 January 2026).

Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság: *A 13-16 éves korosztály közösségi média-használati szokásait felmérő kutatás eredményei*. 2024,
https://nmhh.hu/cikk/248473/A_1316_eves_korosztaly_kozossegi-media-hasznalati_szokasait_felmero_kutatas_eredmenyei, (Accessed: 12 February 2026).

WILCOX B. L. et al.: *Report of the APA Task Force on Advertising and Children*. American Psychological Association. 2004,
<https://www.apa.org/pi/families/resources/advertising-children.pdf>, (Accessed: 11 November 2025).

DÉVÉNYI J.: *Mi az a lootbox, és mit tud tenni a jogalkotó? – 1. rész.*, 2023,
<https://ludovikacollegium.hu/2023/07/12/mi-az-a-loot-box-es-mit-tud-tenni-a-jogalkoto-1-resz/>, (Accessed: 23 February 2026).

GÖNCZY B.: *Üzleti modellek és fogyasztói döntések a digitális játékpiacon*. Győr: Széchenyi István Egyetem. 2018,
https://www.ecosim.hu/ecosim_www/data/downloads/51/gonczy_balazs_uzleti_modellek_es_fogyasztoi_dontesek_a_digitalis_jatekpiacon.pdf, (Accessed: 10 February 2026).

KIRÁLY P. B.: *Lootbox: Szerencsejáték a videojátékokban?* Arsboni, 2018.
<https://arsboni.hu/lootbox-szerencsejatek-a-videojatekokban/>, (Accessed: 23 February 2026).

LAGORCE N.: *Six 'dark patterns' used to manipulate you when shopping online*. 2024,
<https://www.oecd.org/en/blogs/2024/09/six-dark-patterns-used-to-manipulate-you-when-shopping-online.html>, (Accessed: 27 January 2026).

ZAGAL J. P. – BJÖRK S. – LEWIS C.: *Dark Patterns in the Design of Games*. Proceedings of Foundations of Digital Games. 2013,
<https://www.divaportal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1043332&dsid=1933>, (Accessed: 12 February 2026).

HARSÁNYI VIVIEN*

Gyermekvédelmi beavatkozás: jogi lehetőségek és korlátok a veszélyeztetettség felismerésében

Absztrakt: A tanulmány a gyermekvédelmi beavatkozás jogi kereteit és gyakorlati korlátait vizsgálja a veszélyeztetettség felismerésének problémáján keresztül. Központi kérdése a gyermek mindenek felett álló érdekének és a családi autonómia védelmének feszültsége. Elemzem a hátrányos helyzet megállapítását, a védelembé vétel szerepét és a jelzőrendszer működését, valamint a 2020–2024 közötti statisztikai adatokat. Egy aktuális eset bemutatásával szemléltetem a késedelmes beavatkozás következményeit, végül javaslatokat fogalmaztam melyeket elengedhetetlennek vélek.

Kulcsszavak: gyermeki jogok, védelembé vétel, hátrányos helyzet, halmozottan hátrányos helyzet, gyermekvédelem

Abstract: The study examines the legal framework and practical limitations of child protection intervention through the problem of identifying situations of endangerment. Its central question concerns the tension between the best interests of the child and the protection of family autonomy. I analyze the determination of disadvantaged status, the role of protective supervision, and the functioning of the child protection signalling system, as well as statistical data from the period 2020–2024. By presenting a recent case, I illustrate the consequences of delayed intervention, and finally I formulate recommendations that I consider essential.

Keywords: children's rights, protective supervision, disadvantaged status, multiply disadvantaged status, child protection

1. Bevezetés

A gyermekvédelemnek két nagy területre kell fókuszálnia. Egyrészt a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítésére, a felmerült problémák megszüntetésére, másrészt a családjukból kiemelt gyermekek számára családpótló ellátás biztosítására.¹

A gyermekvédelmi rendszer működésének egyik legnagyobb kihívása, hogy miként képes egyensúlyt teremteni két, egymással feszültségben álló érdek között: egyrészt a gyermek családban való nevelkedésének jogát kell biztosítani, másrészt

* PhD hallgató, Miskolci Egyetem, Állam és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Doktori Iskola, Alkotmányjogi Tanszék. Témavezető: Prof. Dr. Paulovics Anita, Tanulmányi és általános dékánhelyettes, Intézetigazgató egyetemi tanár

¹ V. GÖNCZI I.: A gyermekvédelem útvesztői. In: Nagy Á. (szerk.). *Tízekenlencze lapot? Szociálpedagógia a XXI. században*. Pallasz Athéné Egyetem – Iuvenis Ifjúságszakmai Műhely, ISZT Alapítvány., 2017, 281–299.<https://mek.oszk.hu/18600/18641/18641.pdf> (letöltés dátuma: 2026.02.22.)

pedig, amennyiben szükségessé teszi bizonyos helyzet, a családi autonómia korlátozásával a gyermek védelmét.

Jelen kutatásom célja a gyermekvédelmi rendszer néhány kiemelt területének a bemutatása, mint például a gyermekvédelmi gondoskodás általános keretei, a veszélyeztetettség jogi és szakmai értelmezése, valamint a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzet megállapítása és a védelembé vétel, végül egy nemrég történt tragédiával gyakorlati szempontból is megközelítem ezt az oly fontos témát. A jelen kutatásom alapvető kérdése, hogy a gyermek legfőbb érdeke mely esetben védelmezhető a leghatékonyabban - abban azt esetekben, ha a családban nevelkedik a gyermek, vagy ha a gyermekvédelmi rendszer megfelelő időben tesz intézkedést és a védelembé vételre sor kerül. Hangsúlyos szerepet kap a jelzőrendszer működése is a kutatásomban, hiszen a rendszer legelső és legfontosabb feladatát látják el, a veszélyeztetettség felismerését és annak gyors jelzését a gyermekvédelmi szakemberek számára.

2. Jogszabályi környezet

A 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (a továbbiakban: Gyvt.) 1997. november 1-jei hatálybalépése óta többször módosult, azonban a módosítások nem érintették a törvény célját és alapelveit, így különösen azt, hogy a gyermek nevelésére elsősorban családja jogosult és köteles, illetve hogy a család életébe történő hatósági beavatkozás kizárólag akkor engedhető meg, ha a gyermek érdekében elkerülhetetlen.

A Gyvt. az alábbi gyermeki jogok érvényesülését biztosítja: a gyermek

- mindenekfelett álló érdekét,
- saját családjában való nevelkedésének jogát,
- különleges védelmét a bántalmazás és elhanyagolás ellen,
- helyettesítő védelmét,
- elhelyezésének időszakos felülvizsgálatát.

A Gyvt. alapelveit, céljait a Gyermekjogi Egyezmény határozza meg. A Gyvt. célja, hogy megállapítsa azokat az alapvető szabályokat, amelyek szerint az állam, a helyi önkormányzatok és a gyermekek védelmét ellátó természetes és jogi személyek, továbbá jogi személyiséggel nem rendelkező más szervezetek meghatározott ellátásokkal és intézkedésekkel

- segítséget nyújtsanak a gyermekek törvényben foglalt jogainak és érdekeinek érvényesítéséhez,

- a szülői köteleességek teljesítéséhez,

- gondoskodjanak a gyermekek veszélyeztetettségének megelőzéséről és megszüntetéséről,

- a hiányzó szülői gondoskodás pótlásáról,
- a gyermekvédelmi gondoskodásból kikerült fiatal felnőttek társadalmi beilleszkedésének elősegítéséről.²

3. Védelembe vétel legfőbb okai, a gyermek veszélyeztetettsége

Minden gyermeket megillet a védelem, melyet Magyarország Alaptörvénye is deklarál a XVI. cikkben, azonban a gyermekvédelem szempontjából lényeges kérdés, és jelen kutatásom elsődleges kérdése is, hogy mikor számít egy gyermek veszélyeztetettnak, hol húzhat határt a gyermekvédelem, amikor már köteles beavatkozni és, hogy a gyermek számára a családban történő nevelkedés vagy a gyermekvédelem beavatkozása jelent kisebb traumatizációt.

Magyarországon a Gyvt. határozza meg a kiindulópontot a gyermekvédelmi eljárásokhoz, azaz a „veszélyeztetettség” fogalmát a Gyvt. 5. § n) pontja határozza meg a következőképpen: „olyan–a gyermek vagy más személy által tanúsított – magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza.” Ezen definíció megfelelő alap a gyermekvédelemben, azonban rendkívül tág és kissé elvont fogalom is, mely nem könnyíti meg a szakemberek helyzetét a gyakorlatban a veszélyeztetett gyermekek azonosítására, éppen ezért egy gyermek veszélyeztetettségének megállapítása erősen függ egy-egy szakember mérlegelésétől.

SZÖLLŐSI GÁBOR szavaival élve a veszélyeztetettség társadalmi konstrukció: ahhoz, hogy valamit gyermekvédelem hatáskörébe tartozó problémaként azonosítsunk szükséges, hogy a helyzet rendelkezzen bizonyos objektív (tehát ellenőrizhető) tulajdonsággal, illetve fontos, hogy a társadalom gyermekvédelmi eszközök által kezelhetőnek minősítse.³ Tehát ebben a döntési folyamatban az objektivitás és a szubjektivitás is helyet kap. Más álláspont szerint – mivel hiányoznak a szakemberek által elfogadott sztenderdek –, a terepen dolgozó szakemberek egyéni döntésén múlik, hogy veszélyeztetettnak minősítenek-e egy gyermeket vagy sem.⁴ A Gyvt.-ben szereplő veszélyeztetettség fogalmat a szakmai

²Gyvt. 1. §.

³SZÖLLŐSI G.: A gyermekvédelmi probléma, mint társadalmi konstrukció, *Esély: társadalom-és szociálpolitikai folyóirat*, 2003/14. 76.

⁴GYURKÓ SZ.: Gyermekbántalmazás, veszélyeztetett gyermek. In: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.* Borbíró Andrea –Kerecsi Klára (szerk.), Budapest, Igazságügyi Minisztérium, 2009, 332-333.

protokoll pontosítja, egyfajta kockázatelemzés szerint a család életében felmerülő problémákat súlyos és kiemelten súlyos problémaként sorolja fel.⁵

A gyermekjóléti szolgálatok a gyermekvédelmi alapellátás keretében, jogszabályi kötelezettségeiknek megfelelően látják el a gyermekek gondozásával, védelembe vételével és utógondozásával kapcsolatos feladataikat. A szakellátásba kerülő gyermekek többségéről feltételezhető, hogy korábban kapcsolatba kerültek az alapellátást nyújtó intézményekkel, és történtek olyan beavatkozások, amelyek célja éppen a szakellátás szükségességének megelőzése volt. Ezek közé tartozik például a veszélyeztetettség megállapítása vagy a védelembe vétel elrendelése. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a veszélyeztetettség megállapítása nem azonos a védelembe vétellel. A védelembe vétel olyan hatósági intézkedés, amelyre akkor kerül sor, ha a törvényes képviselő az alapellátások igénybevétele mellett sem képes vagy nem hajlandó megszüntetni a gyermek veszélyeztetettségét. A veszélyeztetettség olyan magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakuló állapot, amely akadályozza vagy hátrányosan befolyásolja a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését. A védelembe vétel célja, hogy az alapellátások támogatásával biztosítsa a gyermek megfelelő fejlődését, és ezzel lehetőség szerint megelőzze a családból történő kiemelését.⁶

Bár a gyermekvédelmi rendszer minden gyermek védelmét célul tűzi, azonban különös figyelemmel van a veszélyeztetett, illetve ezen belül a bántalmazott, elhanyagolt gyermekekre. A veszélyeztetettség fogalmával, egységes értelmezésével sokáig adós maradt a jogirodalom. A Gyvt. az értelmező rendelkezések között ad fogalmi meghatározást, amely szerint a veszélyeztetettség olyan - a gyermek vagy más személy által tanúsított - magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza.⁷

A fogalom tisztázása, tartalma azért is fontos, mert a Gyvt. a veszélyeztetettség meglétéhez, mértékéhez, mélységéhez, időbeni elhúzódásához köti az állami beavatkozás legitimitását. A gyermeket nevelő család autonómiáját akkor korlátozhatja a gyermekvédelmi szakember, ha a gyermek veszélyeztetett, és ekkor a családjogi jogviszony gyermekvédelmi jogviszonnyá alakul át.

A Gyvt. tehát pontosan meghatározza mindazokat az intézményeket, szervezeteket, szolgáltatókat, amelyek a gyermek érdekében tevékenykednek, és meghatározza

⁵ZSÉLI T.: A gyermekvédelem és a korai beavatkozás, https://epa.oszk.hu/02600/02687/00009/pdf/EPA02687_jogi_tanulmanyok_2021_420-434.pdf (letöltés dátuma: 2026.02.22.)

⁶HODOSÁN R. - NYITRAI Á.: A gyermekvédelem az OSAP tükrében https://www.epa.hu/02900/02943/00047/pdf/EPA02943_kapocs_2010_4_07.pdf (letöltés dátuma: 2026.02.08.)

⁷Gyvt. 5. §)

együttműködési kötelezettségüket is. Az anyagi, környezeti, magatartási vagy egészségi okok általában együttesen, egymással összefonódva jelennek meg. Az anyagi ok a leggyakrabban előforduló tényező, a ritkábban előforduló egészségi ok mellett.

A veszélyeztetettség tényezői tehát a következők lehetnek:

- anyagi tényezők: az elsődleges életszükségletek kielégíthetetlenek, tehát a táplálkozás hiánya, a gyermek nem megfelelő táplálása, egészségtelen zsúfolt lakáskörülmény, önálló fekhely hiánya (nem tudja kipihegni magát), nem megfelelő ruházkodás, nem tudnak fűteni, vagy nem biztosítják a gyermek oktatásának támogatását;
- erkölcsi tényezők: a környezet bűnöző, erkölcstelen életmódja, ezáltal erkölcsileg rossz példát mutat a gyermeknek, szexuális vagy lelki bántalmazás, vagy ha a gyermek saját maga helyezkedik szembe a társadalmi normákkal;
- egészségügyi tényezők: környezet egészségrontó hatása (például egészségtelen lakhatási körülmények, vagy a gyermek fizikai bántalmazása), szülők tartós betegsége, fertőző betegségek a családban, a beteg gyermek nem megfelelő életmódja, kezelés elmulasztása, megtagadása;
- nevelési tényezők: amikor a környezet a gyermek számára a nevelés társadalmilag elvárható minimumát sem biztosítja (szülői elhanyagolás), a szülők következetlensége, kettős nevelése, a gyermekkel szembeni követelések hiánya, illetve ennek ellenkezője, a túl magas mérce⁸

A veszélyeztetettséget kezelő gyermekjóléti-gyermekevédelmi szolgáltatások akkor avatkoznak be (de akkor szükségszerűen), ha a szakember diagnózisa szerint

- a helyzet ártalmas a gyermek jólétére, fejlődésére;
- a probléma nem normális, az a szülőnek felróható;
- a probléma megoldása nem bízható a családra;
- szükségszerű az állami kontroll és a család autonómiájának korlátozása.⁹

Évek óta hasonló tendenciát mutat a környezeti okok megléte, de a magatartási okok ezzel szemben emelkedést mutatnak. Környezeti ok alatt a gyermeket gondozó személyek életvitelében, nevelési módszerében felmerülő negatívumokat, illetve a gyermeket és családját körülvevő kedvezőtlen körülményeket értjük, vagyis a családon belüli és kívüli hatásokat. Magatartási ok alatt általában a "szülőmodell"

⁸GÁL A. – OROSZ L. – TOLÁCSINÉ VARGA ZS. – VARGA B.: *Veszélyeztetettség fogalma, hatékony alkalmazásának szakmai megalapozása*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 2011, 14.

⁹FLÓRÉ. – KATONÁÉ PEHR É.: *Gyermekei jogok, szülői felelősség és gyermekevédelem*, Budapest, ORAC Kiadó Kft., 2022

hatására a gyermeknél kialakult szorongást, gátlásosságot, agresszivitást, csavargást, bűnözést értjük. Az elmúlt években azonban ismét emelkedni kezdett az anyagi okból veszélyeztetett gyermekek száma. Mindez jól jelzi, hogy komplexebb személyes szolgáltatásokkal, terápiákkal kell a családokat a gyermeknevelési tevékenységükben segíteni.

A 2020-2024 évek közötti adatokat figyelve, mely egy 5 éves periódust ír le, a hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek tekintetében csökkenés figyelhető meg. Ugyanakkor a védelembe vett kiskorúak aránya kifejezetten növekedést mutatott.¹⁰

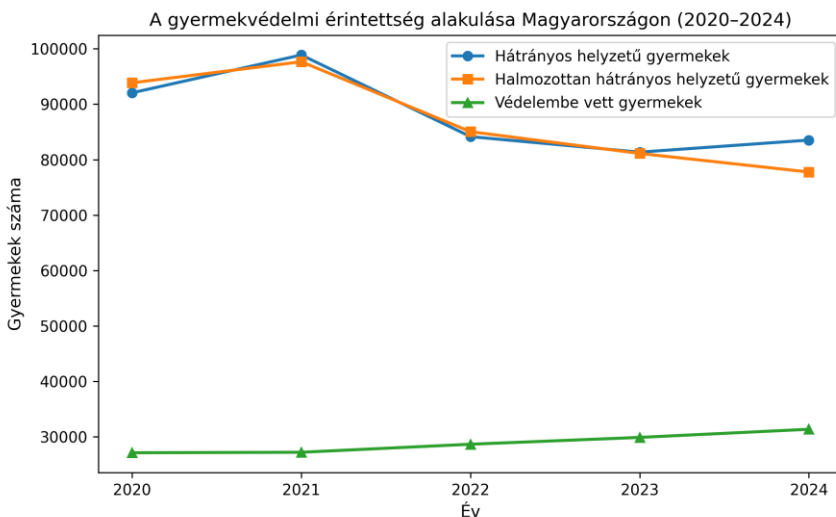
1. táblázat ¹¹

	Hátrányos helyzetű gyermekek száma	Halmozottan Hátrányos helyzetű gyermekek száma	Védelembe vett gyermekek száma
2020	92.063	93.863	27.143
2021	98.880	97.664	27.229
2022	84.152	85.045	28.678
2023	81.354	81.121	29.910
2024	83.530	77.771	31.379

¹⁰ Központi Statisztikai Hivatal: 25.1.1.12. Gyámhatósági ügyek *adattábla*). Budapest, Központi Statisztikai Hivatal,

https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0013.html, (letöltés dátuma: 2026. 02. 02.)

¹¹saját készítésű táblázat

1. ábra: A hátrányos helyzetű, halmozottan hátrányos helyzetű és védelembre vett gyermekek számának alakulása 2020–2024 között.

A magyar jogrendszerben nincs pontos meghatározás arra vonatkozóan, milyen eset minősül gyermekbántalmazásnak, elhanyagolásnak, a szakemberek között is vita van e tekintetben, ezért a WHO definícióját tartjuk elfogadhatónak.

Eszerint: "A gyermekbántalmazás és elhanyagolás, vagyis a rossz bánásmód magában foglalja a fizikai és/vagy érzelmi rossz bánásmód, a szexuális visszaélés, az elhanyagolás vagy hanyag bánásmód, a kereskedelmi vagy egyéb kizsákmányolás minden formáját, mely a gyermek egészségének, túlélésének, fejlődésének vagy méltóságának tényleges, illetve potenciális sérelmét eredményezi egy olyan kapcsolat keretében, amely a felelősségen, bizalmon vagy hatalmon alapul."¹²

4. Gyermekbántalmazás elkövetési formái

4.1. A gyermekbántalmazás elkövetési cselekvési formák szerint csoportosítása

¹²KRUG, E.G., DAHLBERG, L.L., MERCY, J.A., ET AL. (eds.): World report on violence and health. [Világjelentés az erőszakról és az egészségről WHO], Geneva, 2002. <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/a25476ed-8585-47f3-986e-9d0e7f5e9f1b/content> (Letöltés dátuma: 2026.02.22.)

Elhanyagolást jelent, ha a szülő vagy a gondviselő rendszeresen elmulasztja a gyerek alapvető szükségleteinek kielégítését, védelmét, felügyeletét, amely súlyos ártalmat okoz, vagy ennek veszélyével fenyeget bármelyik területen: egészség, oktatás, érzelmi fejlődés, táplálkozás, lakhatás és biztonságos körülmények, amely veszélyt jelent vagy nagy valószínűséggel jelenthet a gyerek egészségi állapotára, mentális, lelki, erkölcsi és szociális fejlődésére. Figyelembe kell venni ennek megítélésekor, hogy milyen mértékben adottak a feltételek a család rendelkezésére álló erőforrásai tekintetében.

A gyermekbántalmazás különleges esetei között kell megemlíteni méhmagzatot károsító magatartást, azt, amikor a várandós anya - az erről való felvilágosítás ellenére - életmódjával magzata egészségét veszélyezteti, így elsősorban a terhesség alatti drog- és alkoholfogyasztás, a mértéktelen dohányzás, a prostitúció tartozhat ide.

Rendszer abúzusról beszélünk, ha a gyermekek védelmére létrehozott és működtetett rendszer nem működik megfelelően, ezzel hozzájárul a bántalmazás késedelmes elhárításához, vagy be nem avatkozásával a veszélyeztetettség elhárítását késlelteti¹³ Mint például az alábbi esetben: „A kisfiút kiemelték a családból a szülők súlyosan veszélyeztető magatartása, alkoholizmus és agresszió miatt. Jelzéssel élt az iskola, az anya bántalmazása miatt a rendőrség, a gyermek mégis egy éven keresztül védtelen volt. Később az apai nagyanához fogadták családba, a valóságban azonban nem lakott ott, hanem szülei házában élt továbbra is. A szülők súlyosan elhanyagoló és bántalmazó viselkedésükkel, életmódjukkal mérgezték a gyereket, aki emiatt beilleszkedési és magatartási problémákkal küzdött. Mikor mindez kiderült, a gyámhivatal felülvizsgálta a családba fogadást, majd – mivel nem álltak fenn a visszahelyezés feltételei –, fenntartotta azt.”¹⁴

4.2. A gyermekvédelmi gondoskodás általános kérdései

A gyermekvédelmi gondoskodás a gyámügyi igazgatás egyik központi területe, amely hatósági intézkedések útján biztosítja a gyermek védelmét, amikor a szülők nem képesek megfelelően gondoskodni a gyermekről. A rendszer két nagy beavatkozási formára épül: egyrészt a védő-óvó intézkedésekre, másrészt - ezek eredménytelensége esetén - a gyermek családjából való kiemelését eredményező beavatkozásokra.

¹³HERCZOG M.: Gyermekbántalmazás. Budapest: Complex Kiadó, 2007

¹⁴SOLT Á.: A rejtve maradt gyermekbántalmazás és a gyermekvédelmi (és igazságszolgáltatási) rendszer működése közötti összefüggés, DOI:10.38146/BSZ-AJIA.2024.v72.i4.pp559-576, <https://belugyiszemlejournal.org/index.php/belugyiszemle/article/view/1478/1400> 572. (letöltés dátuma: 2026.02.20.)

A Gyvt. meghatározza, hogy gyermekvédelmi gondoskodást akkor kell alkalmazni, ha a gyermek számára szükséges ellátás szülői együttműködés mellett sem biztosítható, ha a családi környezet átmenetileg nem alkalmas a gondozásra, vagy ha a veszélyeztető körülmények más módon nem kezelhetők. A gyámhatóság a veszélyeztetettség súlyától függően, a hátrányos helyzet megállapításának kivételével, az alábbi intézkedéseket alkalmazhatja:

- a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzet fennállásának megállapítása,
- a védelembe vétel,
- a családbafogadás,
- az ideiglenes hatályú elhelyezés,
- a nevelésbe vétel,
- a nevelési felügyelet elrendelése,
- az utógondozás elrendelése,
- az utógondozói ellátás elrendelése,
- a megelőző pártfogás elrendelése,
- a születendő gyermek haza nem adhatóságának megállapítása.¹⁵

A gyámhatóság feladat- és hatáskörét a települési önkormányzat jegyzője, a megyei és fővárosi kormányhivatal, a megyei, fővárosi kormányhivatal járási vagy fővárosi kerületi hivatala látják el.

4.3. Szülő együttműködése

A szülő együttműködése kulcsfontosságú ezen eljárásokban. Ha a szülő a megfelelő segítség ellenére sem tesz eleget a gyermek érdekében szükséges lépéseknek, vagy akadályozza a gyermek alapellátásokhoz való hozzáférését, a hatóság intézkedést hozhat. Ha azonban az együttműködés biztosítható és eredmény várható, a gyámhatóság nem intézkedhet a gyermek elválasztásával járó módon.

Az intézkedések meghozatalánál a gyámhivatalnak mérlegelnie kell a veszélyeztetettség okát és mértékét, a gyermek egyéni szükségleteit, családi helyzetét és azt, hogy az adott lépés mennyiben szolgálja a gyermek saját családjában történő nevelkedésének jogát.

A gyermekjóléti szolgálatok és más, a Gyvt.-ben nevesített szervek kötelesek eljárást kezdeményezni, ha a gyermek bántalmazása, súlyos elhanyagolása

¹⁵Gyvt. 15. § (4)

vagy más súlyos veszélyeztető körülmény merül fel, illetve akkor is, ha a gyermek saját magát veszélyeztető magatartást tanúsít. A jogszabály egyértelműen rögzíti a gyámhatóság és a bíróság együttműködési kötelezettségét is: ha a bíróság gyermekvédelmi beavatkozást indokoltnak lát, haladéktalanul értesíti a gyámhatóságot.

A gyermekvédelmi intézkedés elrendeléséről vagy az eljárás megszüntetéséről minden esetben a gyámhivatal dönt.

4.4. A hátrányos és halmozottan hátrányos helyzet megállapítása

A szabályozás célja, hogy a társadalmi hátrányokkal élő gyermekek többlettámogatáshoz jussanak, és így nagyobb eséllyel tudjanak bekapcsolódni az oktatásba és a társadalmi életbe. A családban nevelkedő gyermek esetén a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzet megállapítása a települési önkormányzat jegyzőjének feladat- és hatáskörébe tartozik.¹⁶

Hátrányos helyzetűnek minősül az a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult gyermek, akire a következő körülmények közül egy igaz:

- a szülő vagy gyám legfeljebb alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezik;
- a szülő vagy gyám alacsony foglalkoztatottságú vagy tartósan munkanélküli, vagy aktív korúak ellátására jogosult;
- a gyermek szegregált vagy egészséges fejlődéshez alkalmatlan lakókörnyezetben él.¹⁷

Halmozottan hátrányos helyzetűnek minősül az a gyermek:

- akinél a fenti tényezők közül legalább kettő fennáll, vagy
- akit rendszer nevelésbe vettek, illetve
- aki utógondozói ellátásban részesül és tanulói vagy hallgatói jogviszonnyal rendelkezik.¹⁸

A jegyző a státusz megállapításához a szülő önkéntes nyilatkozatát, a foglalkoztatási helyzetet igazoló dokumentumokat, illetve egy hat hónapnál nem régebbi környezettanulmányt használ.

5. Védelembe vétel

¹⁶ Gyer. 3. § (1) bekezdés i) pont.

¹⁷ Gyvt. 67/A. § (1)

¹⁸ Gyvt. 67/A. § (2)

A védelembé vétel olyan hatósági intézkedés, melyre akkor kerül sor, ha a törvényes képviselő a gyermek veszélyeztetettségét nem tudja, vagy nem akarja megszüntetni, az alapellátások igénybevétele ellenére. A veszélyeztetettség olyan magatartás, mulasztás vagy körülmény alapján létrejövő állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza. A védelembé vétel éppen azért történik, hogy a gyermek fejlődését az alapellátás segítségével biztosítsák úgy, hogy elkerülhető legyen a családból történő kiemelés.

A védelembé vétel mellett hatósági feladatként az adott település jegyzője nyilvántartja a veszélyeztetettség tényét, s ezzel kapcsolatban is adatokat szolgáltat.¹⁹

A védelembé vétel elrendeléséről és megszüntetéséről a járási hivatal mint gyámhatóság dönt, az eljárás pedig kérelemre vagy hivatalból is megindulhat. A gyámhatóság köteles eljárni, ha a gyermekvédelmi észlelő- és jelzőrendszer valamely tagja – például a gyermekjóléti szolgálat, a védőnő, az iskola, az egészségügyi szolgáltató vagy a rendőrség – jelzést tesz. Ha az eljárás nem a gyermekjóléti központ javaslatára indult, a hatóság köteles bekérni a központ szakmai véleményét.

A gyermekjóléti központ javaslatának tartalmaznia kell a veszélyeztetettség okait, az alapellátás eredménytelenségének indokait és a gyermek, valamint a szülők együttműködési készségét.

Védelembé vételre akkor kerül sor, ha a gyermek veszélyeztetettsége önkéntes segítség igénybevételével nem szüntethető meg, ugyanakkor valószínűsíthető, hogy támogatással a gyermek továbbra is biztonságban nevelkedhet a családban.

A védelembé vétel elrendelésekor a gyámhatóság bevonja a gyermekjóléti központot az esetmenedzselési feladatok ellátásába, és intézkedéseket ír elő a veszélyeztetettség okának megszüntetésére. Ezek többek között:

- kötelezés bizonyos alapellátások igénybevételére (pl. napközbeni ellátás, iskolaotthon, egészségügyi szolgáltatások,
- figyelmeztetés és életvezetési tanácsadás,
- orvosi vizsgálat kezdeményezése,
- a gyermek számára magatartási szabályok előírása,
- iskolapszichológusi vagy konfliktuskezelő szolgáltatások igénybevételének elrendelése,
- a kapcsolattartásra jogosult szülő felhívása együttműködésre.

A gyámhatóság tárgyalást tart, ahol a szülő és a gyermek megismerheti a védelembé vétel okait és célját. Fontos, hogy a védelembé vétel nem érinti a szülő felügyeleti jogát.

¹⁹HODOSÁN R. – NYITRAI Á.: i.m.

5.1. Utógondozás

Az átmeneti vagy tartós nevelés megszűnése után a gyámhivatal legalább egy év időtartamra elrendeli a gyermek és a fiatal felnőtt utógondozását, amennyiben azt a fiatal felnőtt maga is kéri. Az utógondozás célja, hogy személyre szóló tanácsadással, segítségnyújtással elősegítse a gyermek, illetve a fiatal felnőtt családi környezetébe való visszailleszkedését, önálló életének megkezdését, például otthonteremtési támogatás igénylésével.²⁰

A Gytv. hatályba lépése lehetőséget ad arra, hogy a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekek nagykorúságuk elérése után is a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében maradhassanak 24-ik életévükig (kivételes esetben 25 éves korukig) mint utógondozói ellátottak. Tehát egyrészt az utógondozás vonatkozik azon gyermekekre, akik számára a gyermekjóléti központ esetmenedzsere a védelembé vétel jogerőre emelkedését követő 15 napon belül elkészítette a rájuk vonatkozó egyéni gondozási-nevelési tervet, amely meghatározza a veszélyeztetettség megszüntetéséhez szükséges lépéseket és határidőket.

A gyámhatóság ezen esetekben évente – vagy szükség esetén ennél gyakrabban – felülvizsgálja a védelembé vétel indokoltságát. Ha a veszélyeztetettség a rendelkezésre álló eszközökkel sem szüntethető meg, vagy a szülő nem együttműködő, a hatóság további intézkedéseket tesz, akár magasabb szintű beavatkozást (pl. ideiglenes elhelyezést) alkalmaz. Ha két év alatt nem sikerül teljesen megszüntetni a veszélyeztetettséget, de a család helyzete javuló tendenciát mutat, a védelembé vétel hosszabb időre is fenntartható.

A felülvizsgálati döntés tartalmazza a védelembé vétel fenntartásáról vagy megszüntetéséről szóló rendelkezést, a következő felülvizsgálat határidejét, az új gondozási-nevelési terv elkészítésének kötelezettségét, valamint az esetlegesen szükséges új intézkedéseket.

Beszélhetünk ugyanakkor utógondozásról azon gyermekek esetében is, akik 18. életévük betöltésekor gyermekvédelmi gondoskodásban vesznek részt. Ezen fiatal felnőttek a kortársaikhoz képest sokkal nagyobb hátránnyal lépnek ki a felnőtt élet kapuján, hiszen nem csak az érzelmi támogatás hiányzik az életükből, hanem az a fajta iránymutatás is, amely egy egészségesen működő család gyermekének alapvető, nem is említve az anyagi támogatottság hiányát. Természetesen a gyermekotthonban élő nevelők iránymutatást jelentenek a gyermekek életében, azonban ez a fajta gondoskodás nem helyettesíthet teljesen egy egészséges gyermekkort. Ezen kívül pedig sokszor a gyermekek számára nehézséget jelenthet a valódi családjukból hozott értékrendek ütközése a gyermekotthonban

²⁰KRISTON E.: Gyermekvédelem, Novotni Alapítvány, Miskolc, 2020, 83.

tanított normákkal, mely könnyen teremthet valódi belső feszültséget a gyermekekben.²¹

Az átélt traumák és a fentebb említett indokok mind ahhoz vezetnek, hogy a legtöbb esetben ezen fiatal felnőttek nem állnak készen az önálló életre. Sajnos nagyon kevés kutatás, illetve statisztika foglalkozik a gyermekotthonban nevelkedett gyermekek utánkövetésével, illetve azzal, hogy a társadalomban betöltött szerepük hogyan alakul. Azonban Hanák 1985-ben készült mélyinterjú kutatása volt állami gondozottakkal is megerősítette, hogy a fiatal felnőttek döntő többségében úgy vélték, hogy a nevelő otthon nem készítette fel őket az önálló életre. A kutatás rámutatott, hogy a többség általános iskolát is csak idősebb korában végezte el, a munkavégzéshez kapcsolódó kapcsolatuk passzívnak mondható, motiválatlanság jellemzi őket, mely visszavezethető a társadalomban azóta is jelenlévő előítéletekre. A kutatás szerint az interjúalanyok számára komfortosabb lenne, ha a gyermekvédelmi nevelkedésük titokban maradhatna.²²

A fentebb említett problémák részleges megoldására kínál az ellátórendszerünk különböző lehetőségeket az utógondozott fiatal felnőttek számára. A KSH adatai alapján az alábbi ellátási típusokat különböztethetjük meg a gyermekjólétben és a gyermekvédelemben:

- Utógondozó otthon: A 18. életévüket betöltött, korábban gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő fiatal felnőttek elhelyezésére szolgáló intézmény.
- Speciális lakóotthon: Olyan gyermekotthon, amely legfeljebb 12 gyermekotthont nyújtó ellátását biztosítja önálló lakásban vagy családi házban, családias körülmények között a 18. életévüket betöltött, korábban gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő fiatal felnőttek részére.
- Gyermekotthoni külső férőhely: A területi gyermekotthon által működtetett – az utógondozói ellátásban részesülő fiatal felnőtt számára - lakhatást nyújtó külső hely, jellemzően albérlet. Az intézményi külső férőhely a rehabilitációs intézményi ellátást igénybe vevő részére az utógondozás ideje alatt biztosított olyan lakhatási forma, ahol a korábban ellátást biztosító rehabilitációs intézmény segítségével lehetőség nyílik az önálló életvitelre. Intézményi külső férőhely különösen a védett szállás, a védett bérlemény, a tartós albérlet.

²¹HAÁSZ SÁNDOR –VICZINA ANDREA: A gyermekvédelmi gondoskodásból kikerült felnőttek jövőképe vizsgálata <https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed/article/view/12215/10811> (letöltés dátuma: 2026.02.20.)

²²HANÁK K.: A volt állami gondozottak társadalmi beilleszkedése. In: KÓSÁNÉ DR. ORMAI, V., MÜNNICH I. (szerk.): Szocializációs zavarok-beilleszkedési nehézségek. Pszichológia-nevelőknek. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.

- Utógondozó otthoni külső férőhely: A területi utógondozó otthon által működtetett – az utógondozói ellátásban részesülő fiatal felnőtt számára –, lakhatást nyújtó külső hely, jellemzően albérlet. Az intézményi külső férőhely a rehabilitációs intézményi ellátást igénybe vevő részére az utógondozás ideje alatt biztosított olyan lakhatási forma, ahol a korábban ellátást biztosító rehabilitációs intézmény segítségével lehetőség nyílik az önálló életvitelre. Intézményi külső férőhely különösen a védett szállás, a védett bérlemény, a tartós albérlet.

- TEGYESZ külső férőhely: A területi gyermekvédelmi szakszolgálat által működtetett – az utógondozói ellátásban részesülő fiatal felnőtt számára –, lakhatást nyújtó külső hely, jellemzően albérlet. A TEGYESZ a területi gyermekvédelmi szakszolgálatok helyzetéről az ellátás helye szerinti besorolásnak megfelelően az adott megyei TEGYESZ szolgálat információkat. Az intézményi külső férőhely a rehabilitációs intézményi ellátást igénybe vevő részére az utógondozás ideje alatt biztosított olyan lakhatási forma, ahol a korábban ellátást biztosító rehabilitációs intézmény segítségével lehetőség nyílik az önálló életvitelre. Intézményi külső férőhely különösen a védett szállás, a védett bérlemény, a tartós albérlet.

- Lakásotthon által működtetett külső férőhely: Lakásotthon által működtetett intézményi külső férőhely a rehabilitációs intézményi ellátást igénybe vevő részére az utógondozás ideje alatt biztosított olyan lakhatási forma, ahol a korábban ellátást biztosító rehabilitációs intézmény segítségével lehetőség nyílik az önálló életvitelre. Intézményi külső férőhely különösen a védett szállás, a védett bérlemény, a tartós albérlet.²³

5.2. Jelzőrendszer tagjai, jelzőrendszer működése

A család- és gyermekjóléti központok feladatainak ellátásához elengedhetetlen az észlelő- és jelzőrendszer működtetése, hiszen ahogyan a neve is jelzi, ez a rendszer észleli és jelzi a gyermek veszélyeztetettségét a gyermekvédelem felé. A jelzőrendszer feladata a protokoll szerint: „Az egyének, családok, gyermekek problémáinak időben történő felismerése és azok mihamarabbi enyhítése, megoldása érdekében az állam a szociális és gyermekjóléti ellátórendszerének keretében észlelő- és jelzőrendszert működtet. Ez az észlelő- és jelzőrendszer ágazatok, intézmények, szakemberek és magánszemélyek közötti együttműködés, amelynek célja a problémák, veszélyeztető tényezők, krízishelyzetek észlelése, felismerése és jelzése az erre a célra kijelölt professzionális szolgáltató felé, valamint folyamatos együttműködés és információáramlás biztosítása az egyének és családok

²³https://ksh.hu/docs/osztalyozasok/ellatasi_tipusok/et_tartalom_2020.pdf?lang=hu (Letöltés ideje: 2026.02.20.)

problémáinak mielőbbi megoldása, a krízishelyzet következményeinek enyhítése, állapotromlásának megelőzése érdekében.”²⁴

A Gyvt. jelzési kötelezettséget ír elő a jelzőrendszeri tagok számára. A Gyvt. 17.§ (1) pontja értelmében jelzőrendszeri tagok az egészségügyi szolgáltatást nyújtók, így különösen az egészségügyi szolgáltatást nyújtók, így különösen a védőnői szolgálat, a háziorvos, a házi gyermekorvos, a személyes gondoskodást nyújtó szolgáltatók, a köznevelési intézmények és a szakképző intézmények, a rendőrség, az ügyészség, a bíróság, a pártfogó felügyelői szolgálat, az áldozatsegítés és a kárenyhítés feladatait ellátó szervezetek, a menekülteket befogadó állomás, a menekültek átmeneti szállása, az egyesületek, az alapítványok és az egyházi jogi személyek, a foglalkoztatás-felügyeleti hatóság, a javítóintézet, a gyermekjogi képviselő, a gyermekvédelmi és gyámügyi feladatkörében eljáró fővárosi és vármegyei kormányhivatal, az állam fenntartói feladatainak ellátására a Kormány rendeletében kijelölt szerv, a települési önkormányzat jegyzője, a büntetés-végrehajtási intézet, a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelők. Tehát ha összegezni szeretnénk, hogy kik a jelzőrendszer tagjai, akkor mindazon szakterület és intézmény, akikkel a gyermekek közvetlenül, vagy szüleik révén közvetve kapcsolatba kerülhetnek.²⁵ A jelzési kötelezettség mellett a tagoknak folyamatosan kötelező együttműködniük a probléma megoldásában a szakszolgálat szakembereivel. Az együttműködés magába foglalja a rendszeres konzultációt, a kölcsönös tájékoztatást, a kért szakvélemények megküldését, az esetmegbeszéléseken, esetkonferenciákon, szakmaközi megbeszéléseken, valamint az éves tanácskozáson való részvételt.²⁶

A 2024. évi XXX. törvény 10.§ (3) bek. értelmében 2024. szeptember 1. napjától, ha a jelzőrendszeri tag szerv alkalmazottja, illetve vezetője kiemelt veszélyeztető okra utaló körülményt észlel, és haladéktalanul, de legkésőbb három munkanapon belül nem tesz eleget a jelzési vagy kezdeményezési kötelezettségének, vagy nem tesz feljelentést, büntetőjogi felelősségre vonásának van helye. Korábban a Gyvt. 17. (4). bek. alapján ugyanezen kötelezettség elmulasztása fegyelmi felelősségrevonást eredményezett, így a jogalkotó szigorúbb büntetési formát alkalmaz immáron.²⁷

²⁴Belügyminisztérium: A család- és gyermekjóléti szolgáltatás által működtetett észlelő- és jelzőrendszer működésének és működtetésének szabályairól szóló módszertani útmutató, 3. átdolgozott kiadás. <https://szocialisportal.hu/wp-content/uploads/2024/03/Modszertani-utmutato-a-jelzorendszer-mukodesenek-es-mukodtetesenek-szabalyairol.pdf> (letöltés dátuma: 2026.02.23.)

²⁵RÁCZ A. – SZOMBATHELYI SZ.: A magyar gyermekvédelmi rendszer. *Kapocs*, 3(6): <http://www.ncsszi.hu/kiadvanyok/kapocs-letoltheto--lapszamai/kapocs-2004/113/news> (utolsó elérés: 2025.01.17.) 2004.

²⁶V. GÖNCZI I.: i.m. 281–299.

²⁷ZSÉLI T: Ideális jelzőrendszer, *Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok*, Integrált, széles együttműködésre épülő gyermekvédelmi beavatkozások megoldásfókusszal, Budapest, 2025, Rubeus Egyesület, 62

A jelzőrendszer működésének értékelése határozottan nehéz feladat, mivel nem egyértelmű, hogy milyen szempontok alapján tekinthető hatékonynak. Rendelkezésre állnak ugyan statisztikai adatok az évente a gyermekjóléti szolgálatokhoz és központokhoz érkező jelzések számáról, azonban ezek önmagukban nem adnak egyértelmű képet a rendszer működéséről. A Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány 2025. évi jelentése – amely a KSH 1696 OSAP számú adatgyűjtésén alapul – szerint az észlelő- és jelzőrendszer által küldött jelzések számáról a legfrissebb adatok 2023-ra vonatkoznak. 2023-ban összesen 159 505 jelzés érkezett a család- és gyermekjóléti szolgálatokhoz, illetve központokhoz, amelyek közel fele (44%, azaz 70 512 jelzés) – a korábbi évekhez hasonlóan – köznevelési és szakképző intézményekből származott. A beérkezett jelzések közül 110 056 a 0–17 év közötti gyermekeket érintette.

A jelzések mintegy egyharmadában ismételt jelzés történt, illetve előfordult, hogy egy jelzés egyszerre több gyermeket vagy több veszélyeztető tényezőt érintett. A jelzések száma 2023-ban jelentős mértékben növekedett – az előző évhez képest mintegy 50%-kal –, amely még nem az észlelő- és jelzőrendszer szabályainak szigorításából fakad, ugyanakkor a korábban említett törvénymódosítás következtében a következő években további emelkedés várható.²⁸

A jelzések számát összevethetjük a veszélyeztetett gyermekek számával, amely 2000 óta összességében csökkenő tendenciát mutat. Bár bizonyos időszakokban – például 2017-től kezdődően – átmeneti növekedés volt megfigyelhető, 2021-re ismét a korábbi csökkenő irányzat érvényesült. Nem állnak azonban rendelkezésre adatok arra vonatkozóan, hogy a veszélyeztetett gyermekek mekkora hányada marad rejtve a rendszer számára. Emiatt a veszélyeztetett gyermekek számának kedvező alakulása önmagában nem értelmezhető egyértelműen a rendszer hatékonyságának bizonyítékeként, hiszen nem zárható ki, hogy a csökkenés részben a jelzőrendszer hiányosságaira vezethető vissza.

A rendszer működésének fontos mutatója lehet a késedelmesen érkező jelzések aránya, mivel a hatékony beavatkozás alapfeltétele, hogy a problémáról szóló információ időben jusson el az illetékes szervekhez. KÉCZA ET AL. (2024) kutatási eredményei szerint a gyermekjóléti szolgálatok és központok összességében megfelelőnek ítélik a jelzőrendszer működését, ugyanakkor jelentős különbségek figyelhetők meg az egyes problématípusok között. A bántalmazás esetében a szakemberek közel fele (45,8%) úgy nyilatkozott, hogy késedelmes jelzés soha nem fordul elő, további 38,3% pedig inkább nem tartotta jellemzőnek ezt a problémát.

https://rubeus.hu/wp-content/uploads/2025/02/Integralt_egyuttmukodesek_RubeusBM7_FINAL_20250331.pdf#page=64 (letöltés dátuma: 2026.02.22.)

²⁸HINTALOVON GYERMEKJOGI ALAPÍTVÁNY: Gyermekjogi Jelentés 2024 https://hintalovon.hu/wp-content/uploads/2025/05/Hintalovon_2024_Gyermekjogi_Jelentes.pdf (letöltés ideje: 2026.02.25.)

Az elhanyagolás kapcsán ugyanakkor már a válaszadók mintegy egyharmada jelezte, hogy előfordul a késedelmes jelzés. A legkedvezőtlenebb helyzet az iskolai hiányzások esetében mutatkozott, ahol a szakemberek közel fele szerint inkább jellemző, hogy a jelzés nem érkezik meg időben.²⁹

A jelzőrendszer tagjai közül kiemelkedő szerepet tölt be a közoktatási intézményrendszer, amely az esetek mintegy 43%-ában tesz jelzést a szolgálatok felé. Ez az arány ugyan többféleképpen is értelmezhető, hiszen az iskola az a családon kívüli intézmény, amely napi szinten, több órán keresztül kapcsolatban áll a veszélyeztetett gyermekkel. Az iskolai gyermekvédelmi felelősök szerepelnek az OSAP 1410-es kérdőívben³⁰, azonban a nevelő- és oktató munkát közvetlenül segítő munkakörök között, más hasonló beosztásokkal együtt kerülnek feltüntetésre. Ennek következtében nem egyértelmű, hogy az oktatási intézményen belül pontosan kinek a feladata a tanulókat érintő problémák jelzése a jelzőrendszer keretében. A második legjelentősebb jelző szervként az önkormányzat jelenik meg, azonban jóval alacsonyabb, 19%-os aránnyal. A harmadik legaktívabb szereplő az egészségügyi szolgáltatói kör, amely 14%-os arányt képvisel, és amelynek jelzései túlnyomórészt a védőnői szolgálatról származnak.³¹

A szakmai protokoll szerint a jelzőrendszer feladata a felmerülő problémák felismerése, valamint annak megállapítása, hogy fennáll-e a gyermek veszélyeztetettsége. A gyakorlatban azonban a veszélyeztetettség fogalma nehezen körülhatárolható, és nem ad egyértelmű eligazítást a szakemberek számára. A gyermekvédelmi eljárások minden esetben jelzés alapján indulnak meg, amelyben a jelzőrendszer valamely tagja már megfogalmazza az észlelt problémát. Ezt követően a családsegítő kapcsolatba lép a családdal, és megkezdődik a család életkörülményeinek átfogó feltárása. Ennek részeként a családsegítő felkeresi a gyermekkel kapcsolatban álló szakembereket – például pedagógusokat, háziorvost vagy védőnőt –, és írásos szakvéleményt kér tőlük. A döntéshozatali folyamat során az objektív tényezők – például a jelzésben szereplő jelentős számú igazolatlan hiányzás – mellett a szakemberek véleménye révén szubjektív elemek is megjelennek, hiszen mind a pedagógusok, mind a családsegítők értékelése befolyásolja a megállapításokat.

A Stratégia több ponton használja a veszélyeztetettség fogalmát, különösen a beavatkozási területek és intézkedések célkitűzései között, ahol a fiatalkorúak

²⁹KÉCZA K. – KISS J. – FARAGÓ T. – DR. VAJDA K. : A veszélyeztetettséget észlelő- és jelzőrendszer működése 2021-ben. *GONDOSKODÁS – szakértelem és emberség*, 2024, 6–15. https://urlapok.hu/nszi/wp-content/uploads/2024/05/GOND_tavasz_WEB.pdf (letöltés dátuma: 2026.02.17.)

³⁰Az adatokat az érintett intézmények és szervezetek szolgáltatják kérdőívek alapján, melyek KSH által gyűjtött OSAP adatok. Jelen adatok a 1410 Adatszolgáltatás a közoktatási intézmények tevékenységéről c. kérdőív alapján lettek megállapítva

³¹HODOSÁN R. – NYITRAI Á.: i.m.

veszélyeztetettségének megelőzése vagy megszüntetése jelenik meg célként, ugyanakkor a fogalom pontos meghatározását nem tartalmazza.³²

5.3. Miskei tragédia

2025. szeptember 1-jén egy 22 hónapos kislány eltűnését jelentették be Miske településén. Sajnálatos módon a kislány holtan került elő: testét a focipálya melletti kökereszt mögötti bozótosban elrejtve egy pléddel letakarva találták meg. A gyanú az élettársra nevelőapára, J. Dávid-ra terelődött.

A gyanúsítottat, miután megszökött elfogták, majd a bíróság elé állították. Az ügyészség kérte a letartóztatását. A nyomozás jelenleg is folyamatban van, emberölés vádjával gyanúsítják az a vádlottat.

Az ügy önmagában is sokkoló, azonban még tragikusabbá teszi az esetet, hogy az elhunyt gyermek hároméves testvére szeme láttára történhetett az eset.

Az eset rávilágít arra, milyen súlyos következményekkel járhat a gyermekvédelmi rendszer kései reakciója, illetve, ha nem biztosított a gyermek folyamatos, szakszerű védelme. Ugyanakkor jelen esetben kiemelendő, hogy nem áll rendelkezésre olyan adat, amely azt mutatná, hogy történt volna jelzés vagy intézkedés. Mint fentebb már megfogalmazásra került, a gyermekvédelmi eljárások jelzésre indulnak, így sok esetben a rendszernek nincs lehetősége segítséget nyújtani és ezekben az esetekben látens marad a gyermekbántalmazás. Ezekben az esetekben a gyermekvédelmi jelzőrendszer tagjai nem vonhatók felelősségre és nem is biztos, hogy egy jelzőrendszeri tagnak, mint például egy védőnő számára felismerhető külsőleg is könnyen azonosítható veszélyeztetettség állt volna fenn, bár erről jelenleg nincs még pontos információnk.

Ezen ügy tehát arra mutat rá véleményem szerint, hogy a jelzőrendszer tagjainak, sőt akár civil embereknek is nagyon alaposan át kell vizsgálniuk a családokat, amennyiben minimális szinten is felmerül egy gyermek esetében a veszélyeztetettség fennállásának a kockázata, hiszen a kései reakció sajnos, ahogyan ez a példa is mutatja egy gyermek életébe is kerülhet. Ehhez a társadalmi befogadás lenne égetően szükséges, hogy laikus emberek is tudják milyen jelek utalhatnak egy gyermek veszélyeztetettségére, melyhez civil szervezetek képviselői tudnának érzékenyítő tréningeket, kiadványokat adni a leghatékosabban.

6. Záró gondolatok

³²ZSÉLI T.: A gyermekvédelem és a korai beavatkozás https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/106578/jogitanulman_yok_2021_31.pdf?sequence=1&isAllowed=y (letöltés dátuma: 2026.02.19.)

Véleményem szerint ez az újabb tragédia is mutatja, mennyire égetően szükséges a gyermekvédelem reformja, a jelzőrendszer megerősítése, hiszen vélem, hogy a valódi védelmet a megelőzés jelenti.

Ehhez egyrészt szükséges volna egy, a 21. századnak megfelelő digitális jelzőrendszeri platform bevezetése, ahol minden jelzés időbélyeggel azonnal megjelenik, és a szakemberek látják más jelzőrendszer tagjai által bejegyzett történetét.

Nagyon fontos lenne a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek tehermentesítése, hiszen tudjuk, hogy elképesztően túlterhelt a rendszer. Illetve szükséges volna pszichológus szakemberek bevonása, egyrészt a gyermekvédelmi beavatkozások során a gyermekek számára, de éppoly fontosnak tartom a szakemberek mentális egészségének a támogatását is.

Szeretném megemlíteni azt az esetet is, amikor már megtörtént veszély, ilyenkor a hatóságoknak és a szakembereknek a lehető leggyorsabb reakcióval kellene válaszolni, azonban itt ismét felmerül a rendszer, s a rendszerben dolgozók túlterheltsége.

A gyermek legfőbb érdekét jelenlegi jogrendszerünk abban látja, hogy a gyermek családban nevelkedjen. Így a családi autonómia védelme és a gyermek családban nevelkedéshez való joga érvényesül elsődlegesen. Nagyon nehéz és abszolút eset specifikus is annak a megítélése, hogy a gyermek érdekét a családban történő nevelése vagy a családból történő kiemelése jelenti. Mindez eredményezi azt, hogy sok esetben a gyermek a reá veszélyt jelentő családban marad, azonban fontos azt is hangsúlyozni, hogy egy gyermek számára traumatikus élmény a családjából történő kiemelés, bármilyen közegből is.

Ezért is fontos a gyermekvédelemben dolgozók kapacitásának a növelése, illetve a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek számának a növelése, hiszen kiemelt fontosságú, hogy egy-egy ügyet megfelelő odafigyeléssel, átgondolással és precizitással tudjanak kezelni a szakemberek, hiszen ha túlterhelt a rendszer és túl sok ügy jut túl kevés szakemberre, akkor elkerülhetetlen, hogy mulasztások történjenek a kapacitás hiány következtében.

Úgy gondolom, hogy a jogalkalmazóknak a gyermek legfőbb érdekei között a biztonságos környezetet is figyelembe kell venniük. Természetesen minden gyermek egyedi esetet jelent és más eljárásra van szükség, ez jelenti az egyik legfőbb kihívást a gyermekvédelemben, ugyanakkor a cikk legelején kifejtett veszélyeztetettség tág fogalmi meghatározása egyfajta szabadságot is adhatna a szakembereknek.

Sajnos ugyanakkor jelenleg a védelemben vett gyermekek számára valódi, biztonságos alternatívát a gyermekotthonokban történő elhelyezés sem jelent, így a gyermekotthonok vagy nevelőszülői hálózat megreformálása is kulcsfontosságú ezen probléma megoldásában, azonban véleményem szerint ezen probléma átfogó kidolgozása egy másik kutatást igényel.

Irodalomjegyzék:

Magyarország Alaptörvénye

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

2024. évi XXX. törvény a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról

GYURKÓ SZ.: Gyermekbántalmazás, veszélyeztetett gyermek. In: A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I. Borbíró Andrea –Kerecsi Klára (szerk.), Budapest, Igazságügyi Minisztérium, 2009, 332-333.

FILÓ E.-KATONÁNÉ PEHR E.: Gyermeki jogok, szülői felelősség és gyermekvédelem, Budapest, ORAC Kiadó Kft., 2022

HERCZOG M.: *Gyermekbántalmazás*. Budapest: Complex Kiadó, 2007

KRISTON E.: Gyermekvédelem, Novotni Alapítvány Miskolc, 2020, 83.

HANÁK K.: A volt állami gondozottak társadalmi beilleszkedése. In: KÓSÁNÉ DR. ORMAI, V., MÜNNICH I. (szerk.): Szocializációs zavarok-beilleszkedési nehézségek. Pszichológia-nevelőknek. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985

V. GÖNCZI I.: A gyermekvédelem útvesztői. In: NAGY Á. (szerk.). *Tízzenkilencre lapot? Szociálpedagógia a XXI. században*. Pallasz Athén Egyetem – Iuvenis Ifjúságsszakmai Műhely, ISZT Alapítvány., 2017, 281–299.
<https://mek.oszk.hu/18600/18641/18641.pdf> (letöltés dátma: 2026.02.22.)

SZÖLLŐSI G.: A gyermekvédelmi probléma, mint társadalmi konstrukció, Esély: társadalom-és szociálpolitikai folyóirat, 2003/14. 76.

ZSÉLI T.: A gyermekvédelem és a korai beavatkozás,
https://epa.oszk.hu/02600/02687/00009/pdf/EPA02687_jogi_tanulmányok_2021_420-434.pdf (letöltés dátuma: 2026.02.22.)

HODOSÁN R. – NYITRAI Á.: A gyermekvédelem az OSAP tükrében
https://www.epa.hu/02900/02943/00047/pdf/EPA02943_kapocs_2010_4_07.pdf (letöltés dátuma: 2026.02.08.)

SOLT Á.: A rejtve maradt gyermekbántalmazás és a gyermekvédelmi (és igazságszolgáltatási) rendszer működése közötti összefüggés, DOI:10.38146/BSZ-AJIA.2024.v72.i4.pp559-576,

<https://belugyiszemlejournal.org/index.php/belugyiszemle/article/view/1478/1400572>. (letöltés dátuma: 2026.02.20.)

HAÁSZ S.–VICZINA A.: A gyermekvédelmi gondoskodásból kikerült felnőttek jövőkép vizsgálata <https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed/article/view/12215/10811> (letöltés dátuma: 2026.02.20.)

RÁCZ A. – SZOMBATHELYI SZ.: A magyar gyermekvédelmi rendszer. *Kapocs*, 3(6): <http://www.ncssz.hu/kiadvanyok/kapocs-letoltheto--lapszamai/kapocs-2004/113/news> (utolsó elérés: 2025.01.17.) 2004

ZSÉLI T.: Ideális jelzőrendszer, *Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok*, Integrált, széles együttműködésre épülő gyermekvédelmi beavatkozások megoldásfókusszal, Budapest, 2025, Rubeus Egyesület, 62, https://rubeus.hu/wp-content/uploads/2025/02/Integralt_egyuttmukodesek_RubeusBM7_FINAL_20250331.pdf#page=64 (letöltés dátuma: 2026.02.22.)

KÉCZA K. – KISS J. – FARAGÓ T. – DR. VAJDA K. : A veszélyeztetettséget észlelő és jelzőrendszer működése 2021-ben. *GONDOSKODÁS – szakértelem és emberség*, 2024, 6–15. https://urlapok.hu/nszi/wp-content/uploads/2024/05/GOND_tavasz_WEB.pdf (letöltés dátuma: 2026.02.17.)

Veszélyeztetettség fogalma, hatékony alkalmazásának szakmai megalapozása. Módszertani ajánlás. Budapest, 2011, 14.

Központi Statisztikai Hivatal: 25.1.1.12. Gyámhatósági ügyek *adattábla*). Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0013.html, (letöltés dátuma: 2026.02.02.)

KRUG, E.G., DAHLBERG, L.L., MERCY, J.A., ET AL. (eds.): World report on violence and health. [Világjelentés az erőszakról és az egészségről WHO], Geneva, 2002. <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/a25476ed-8585-47f3-986e-9d0e7f5e9f1b/content> (Letöltés dátuma: 2026.02.22)

https://ksh.hu/docs/osztalyozasok/ellatasi_tipusok/et_tartalom_2020.pdf?lang=hu (Letöltés ideje: 2026.02.20.)

Belügyminisztérium: A család- és gyermekjóléti szolgáltatás által működtetett észlelő- és jelzőrendszer működésének és működtetésének szabályairól szóló módszertani útmutató, 3. átdolgozott kiadás. <https://szocialisportal.hu/wp-content/uploads/2024/03/Modszertani-utmutato-a-jelzorendszer-mukodesenek-es-mukodtetesenek-szabalyairol.pdf> (letöltés dátuma: 2026.02.23.)

Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány: Gyermekjogi Jelentés 2024 https://hintalovon.hu/wp-content/uploads/2025/05/Hintalovon_2024_Gyermekjogi_Jelentes.pdf (letöltés ideje: 2026.02.25.)

KÁLLAI ERIKA*

Az urbanizáció hatása a madárvilágra

Absztrakt: Madárfajaink számottevően hozzájárulnak a biológiai sokféleség fenntartásához, egyúttal kiváló indikátorok is, mivel jelenlétük, létszámuk, viselkedésük változása, élőhelyük helyzete, minősége jól jelzi a környezet állapotát. A tanulmány célja, hogy feltárja az urbanizáció hatásait a madárvilágra, és felhívja a figyelmet a biológiai sokféleség, az élőhelyek, ezeken keresztül a madarak és fák alkotta ökoszisztémák megővésére, ezek védelmére, fenntartására és megőrzésére, hogy a jövő nemzedékek is élvezhessék a természet által nyújtott ökoszisztéma–szolgáltatásokat.

Kulcsszavak: természetvédelem, biodiverzitás, városok, urbanizáció ökológiai hatásai, urbanizált madarak

1. Bevezető gondolatok

Az állatvilág tagjai közül kifejezetten nagy figyelem irányul a madarakra életmódjuk, kinézetük és énekhangjuk miatt. A történelem folyamán megjelentek művészeti alkotásokon és kultúránk szerves részei.

A madarak rendszertana, elterjedése és biológiája sokkal jobban ismert, mint bármely más állat– vagy növénycsoporté, éppen ezért az egyik leghatékonyabb módszer a környezet állapotváltozásának nyomon követésére a madárállomány monitorozása.

Madárfajaink a biológiai sokféleség kiváló indikátorai, mert jelenlétük, létszámuk, viselkedésük változása, élőhelyük helyzete, minősége jól jelzi a környezet állapotát. A madarak kiemelt jelentőséggel bírnak az érintett ökoszisztémán belül, mert számottevően hozzájárulnak a biológiai sokféleség fenntartásához, és jelzik a sokszínűség gyarapodását vagy hanyatlását.

A XXI. században elfogadott erkölcsi és etikai alapelvevé, egyúttal az emberiség alapvető kötelességévé vált a minket körülvevő élővilág megővése. A természeti erőforrások, így a madarak védelme az ember racionális érdeke is, hiszen kiemelten fontos szerepet töltenek be az ökológiai egyensúly fenntartásában, az ökoszisztémák egészséges működésében, amely elsősorban az élőhelyük védelmét jelenti, ahol szaporodnak, táplálkoznak, és pihennek.

* PhD hallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Alkotmányjogi Tanszék. Témavezető: Prof. Dr. Paulovics Anita általános dékánhelyettes, intézetigazgató egyetemi tanár.

Az urbanizáció hatásai megmutatkoznak az élőhelyek lassú folyamatos leromlásától egészen azok viszonylag gyors pusztulásáig, amely a városok létrejöttének és terjeszkedésének eredménye.¹

Az Európai Unió területén az utóbbi évtizedekben jelentős állománycsökkenés tapasztalható. Az emberi tevékenység hatására eltűnnek az élőhelyek, amely a fajok csökkenését eredményezi.² A biológiai egyensúly felbomlása, a biodiverzitás csökkenése az emberi életre katasztrofálisan hat, éppen ezért egyik legsürgetőbb feladatunk a biodiverzitás megőrzése és fenntartása, amelynek az egyik fontosabb eleme a madárvédelem és a madarak élőhelyeinek megóvása.

A tanulmány célja, hogy feltárja az urbanizáció hatásait a madárvilágra, és felhívja a figyelmet a biológiai sokféleség, az élőhelyek, ezeken keresztül a madarak és fák alkotta ökoszisztémák megóvására, ezek védelmére, fenntartására és megőrzésére.

A madarak egyes fajai ugyan a túlélésük érdekében kitűnően alkalmazkodtak az emberi jelenléthez, de ha nem vigyázunk rájuk eltűnnek, éppen ezért kiemelten fontos, hogy megvédjük madarainkat, fáinkat, mint a nemzet közös örökségét képező természeti erőforrásainkat annak érdekében, hogy a jövő nemzedékek is élvezhessék a természet által nyújtott ökoszisztéma–szolgáltatásokat, különös tekintettel arra, hogy ezek a gerinces állatok örülni és szenvedni képes, érző lények, amelyeket nemcsak az erkölcsi érzék, hanem jogszabályok is védenek.³

2. A biológia sokféleség megőrzésére vonatkozó jogi kötelezettség – különös tekintettel a természetvédelmi oltalom alatt álló madárfajokra

A szárazföldi ökoszisztémák és szolgáltatásaik megőrzése, helyreállítása, fenntartható használata létfontosságú a társadalmi jóllét fenntartásához, a gazdasági–társadalmi fejlődéshez, mivel kizárólag az egészséges ökoszisztémák képesek a megfelelő mennyiségű és minőségű javakat, valamint ellátó, szabályozó és kulturális szolgáltatások széles körét nyújtani a társadalom számára.

Az ökoszisztéma a növények, állatok, mikroorganizmusok és a természetes környezet együtt létező, összetett és dinamikus egysége, amelynek részei egymásra utaltak, azaz az ökoszisztéma azon élő szervezetek halmaza, amelyek kapcsolatban állnak egymással attól a fizikai környezettől függően, amelyben kifejlődnek. Az egyes ökoszisztémák jellemzői meghatározzák azon élet típusát, amely az egyes környezetekben kialakul. Az élőlények összessége és fizikai környezetük állandó

¹ McDONNELL, M. J. – HAHS A. K.: Adaptation and Adaptedness of Organisms to Urban Environments. *Annual Review of Ecology*, 2015/46, 261–280. <https://doi.org/10.1146/annurev-ecolsys-112414-054258>.

² PAULOVICS, A.: Állatvédelem és EU. In: PAULOVICS, A. (szerk.) *Decem anni in Europaea Unione IV*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2015, 176–185.

³ A Közös Ügyünk az Állatvédelem Alapítvány: „A városi madárkérdés felmérése, állatkímélő megoldások kidolgozása” címmel tudományos pályázatot hirdet. 2024. <https://tinyurl.com/n2hp2xcy>.

kölcsönhatásban állnak egymással. Ez a kölcsönhatás hozza létre az ökoszisztémákat, amelyek nélkül az emberi élet elképzelhetetlen lenne, mivel az általuk biztosított javak és szolgáltatások létfontosságúak.

A biológiai sokféleség megőrzésére vonatkozó nemzetközi jogi kötelezettséget az ENSZ 1992. évi Rio de Janeiro-i Környezet és Fejlődés Konferenciája (United Nations Conference on Environment and Development, UNCED) keretében elfogadott Biológiai Sokféleség Egyezmény (Convention on Biological Diversity, CBD)⁴ alapozza meg.

A Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről szóló 1995. évi LXXXI. törvény 2. Cikkely értelmében az „*ökológiai rendszer (ökoszisztéma) jelenti a növény-, állat- és mikroorganizmus-közösségek, valamint ezek élettelen környezetének dinamikus együttesét – egy funkcionális egységben*”.

A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény (Tvt.) 4.§ k) pont értelmében a „*természeti (ökológiai) rendszer*”, vagyis az ökoszisztéma: „*az élő szervezetek, életközösségek, valamint ezek élettelen környezetének dinamikus és természetes egysége*”.

Az Európai Unió természetvédelmi politikája két természetvédelmi irányelven, a természetes élőhelyek, valamint a vadon élő állatok és növények védelméről szóló 92/43/EGK irányelven (Élőhelyvédelmi irányelv) és a vadon élő madarak védelméről szóló 2009/147/EK irányelven (Madárvédelmi irányelv) alapul.⁵

Az Európai Parlament 2021. júniusában fogadta el az EU új Biodiverzitás Stratégiáját (a továbbiakban: BDS 2030) a 2030-ig tartó időszakra szóló uniós biodiverzitási stratégiát: Hozzuk vissza a természetet az életünkbe! címmel,⁶ amelynek fő célja, hogy 2050-re a világ ökoszisztémái helyreálljanak, ellenállóak és megfelelően védettek legyenek. A BDS 2030 alapján az EU vezető szerepet vállalva biztosítaná, hogy 2030-ig az EU területének 30%-a természeti területekből álljon, és minden uniós politikában vegyék figyelembe a biológiai sokféleség megőrzését, helyreállítását. El kell fogadnunk a nettó haszon elvét, amelynek értelmében a természetnek többet kell visszaadnunk, mint amennyit elveszünk tőle. Ennek keretében a világnak el kell köteleződnie amellett, hogy emberi tevékenység miatt nem halhatnak ki fajok.

Hazánkban a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégia (a továbbiakban: NFFS) elgondolása, hogy a jövő Magyarországon a gazdaság az ökológiai korlátjain belül fog működni. Az NFFS kiinduló állapotként rögzíti a természeti erőforrások túlhasználatát, mennyiségének csökkenését és minőségének

⁴ NECHAY G. – FARAGÓ T. (szerk.): *Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Egyezménye a Biológiai Sokféleségről*. Az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciájának Magyar Nemzeti Bizottsága, Budapest, 1992, 23–40. <https://tinyurl.com/4vfufx5>.

⁵ PAULOVICS, A.: *Állatvédelem az EU jogharmonizáció tükrében*. Virtuóz, Budapest, 2002.

⁶ Európai Parlament: *Európai Parlament 2021. június 9-i állásfoglalása a 2030-ig tartó időszakra szóló uniós biodiverzitási stratégiáról: Hozzuk vissza a természetet az életünkbe!* (2020/2273(INI)), HL C 67, 2022.02.08., 25–55. <https://tinyurl.com/4h96x78k>.

degradációját. Az NFFS egyik célja az Európában egyedülálló fajgazdagság fenntartása, a táj és a természeti értékek megőrzése, az ökoszisztéma–szolgáltatások kimerítésének megakadályozása.

A NFFS rögzíti, hogy hazánkban a 2021–2022 közötti időszakban szignifikáns változás következett be a védett fajok (gerinctelen állatok és növényfajok) számának alakulásában. A védett fajok száma 2015–2021 közötti időszakot tekintve stagnált, azonban 2022-ben már 15 új állatfaj került fel a védendő listájára, amelyekből 14 faj a gerinctelenek közé tartozik, és további egy madárfajjal gazdagodott a védett állatfajok listája. Az emlősök közül 1 faj lekerült a védett természeti értékek listájáról. A védett állatfajok közül 186 állatfaj fokozottan védett. A fokozottan védett fajok számában alig történt változás, mivel a gerinctelen állatfajok esetében 1 faj került fel a fokozottan védett természeti értékek listájára, így 2021-ben 57 faj, 2022-ben pedig 58 gerinctelen állatfaj kapott fokozott védelmet.⁷

Természeti értékeink gazdagságát mutatja, hogy hazánk területének 22,2% Európai Unió, vagy hazai természetvédelmi oltalom alatt áll. 2021–2022-ben nem változott a Natura 2000 területek nagysága, kiterjedése összesen 1,995 millió ha, azaz 21,4%. A terület–kijelölés 101 (a különleges madárvédelmi területeken élő) madárfaj, 46 (a különleges természetmegőrzési területeken elhelyezkedő) élőhelytípus, valamint 105 egyéb állatfaj és 36 egyéb növényfaj alapján történt. A hazánkban élő és európai jelentőségű, illetve az országon nagy tömegben átvonuló 101 madárfaj védelmét 56 különleges madárvédelmi terület biztosítja.⁸

A jelentés rögzíti, hogy a természetes élőhelyekhez hasonlóan az agrárélőhelyek biológiai sokfélesége szintén csökkenést mutat. Az európai agrárélőhelyekről az elmúlt harminc évben közel 300 millió madár tűnt el, amely 52 %-os csökkenést mutat.⁹ Hazánkban sem jobb a helyzet, Magyarországon az agrárélőhelyek indikátor madárfajainak állománya először 2009-ben érte el a mélypontot, 2015-ben fokozatos javulás volt tapasztalható, majd 2016-ban ismételt csökkenés volt megfigyelhető, amely 2019-ig tovább romlott. 2011-ben a madárállomány index 75,19%, amely az elmúlt tíz év legalacsonyabb madárállomány indexe, 2022-ben pedig 73,64% volt, amely megközelítette az előző évi, eddig mért legalacsonyabb szintet. Az agrárélőhelyek madár biodiverzitását tekintve 2017-ben 16 madárfajból 9 faj, amíg 2019-ben 15 madárfaj számának csökkenését tapasztalták a költési időszakban. Az állomány csökkenésének legfőbb oka a természetes élőhelyek megszűnése volt, amely fészkelő- és búvóhelyként szolgált számukra, ezért az egyik

⁷ Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács: *Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia – 5. Előrehaladási jelentés (2021-2022)*. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács, Budapest, 2023. 78. <https://tinyurl.com/3mxxf1kh> (a továbbiakban: NFFS 5.).

⁸ NFFS 5.: i.m. 79.

⁹ NFFS 5.: i.m. 80.

legsürgetőbb feladat a biodiverzitás csökkentésének mérséklése érdekében a természetes élőhelyek megóvása.¹⁰

Hazánkban a legrosszabb eredmény az egyik legfontosabb mutatóval, a Vörös Lista index–szel kapcsolatosan született. Tekintettel arra, hogy ezen cél vonatkozásában a többi európai ország sem áll túl jól, akár több ezer faj is kihalhat a kontinensen.

Az IUCN Vörös Listája (The Red List of Threatened Species) által értékelt fajok 28 %-át, azaz 48 600 fajt (kételtűek 41%, emlősök 26 %, madarak 11%, cápák és ráják 38 %, zátonykorallok 44 %, kiválasztott rákfélék 28 %, hüllők 21 %, cikászok 71 %) fenyeget kihalás.¹¹

Sokak szerint a földtörténet hatodik tömeges kihalási időszakát éljük, amit a sokszínű élővilággal rendelkező élőhelyek pusztulása jellemez, és amely az emberi tevékenység következtében alakult ki, ezért is nevezik másnéven antropocén kihalási hullámnak.¹²

3. Az urbanizáció hatása a madárvilágra

A hazai madárfajok 96%-a természetvédelmi oltalom alatt áll. Magyarország védett területei elsősorban a madárvédelemben betöltött kiemelt jelentőségű élőhelyi adottságai miatt került jogszabályi oltalom alá. A Natura 2000 hálózat elemei közé tartoznak a különleges madárvédelmi területek (Special Protection Areas, SPA), amelyek kijelölése a BirdLife International által kidolgozott Fontos madárélőhelyek (Important Bird Areas, IBA) program területeit figyelembe véve történt, és az ország 15%-át lefedik.

A madarak azonban nemcsak védett területeken élnek. Az évszázadok alatt a hazai madárfajok egy része túlélése érdekében jól alkalmazkodott az ember jelenlétéhez. Hazánk településein közel 40–50 urbanizálódott madárfaj él, amelyek formálódtak az emberi környezethez. A települések számtalan előnyt biztosítanak a madarak számára, amelyek egyes fajokat tartós megtelepedésre ösztönzött, például a 4–6000 évvel ezelőtt meredek sziklafalak hasadékaiban fészkelő galambokról már nem is gondolnánk, hogy máshol is élhetnének, mint a városban, de sok az ember számára kevesebb gondot okozó madárfaj, mint például a füstű fecske, a sarlósfecske, vagy a fehér gólya szinte teljes hazai állománya is épületeken és építményeken fészkel. Az ún. kozmopolita fajok, mint például a vándorsólyom, a seregély és a feketerigó megtalálható a természetben, de kiválóan alkalmazkodtak a városi környezethez is. A nagyobb városi zöldfelületeken és a külterületeken pedig

¹⁰ NFFS 5.: i.m. 81.

¹¹ IUCN: *The IUCN Red List of Threatened Species*. <https://tinyurl.com/4pxzzbuy>.

¹² VETTER, Sz.: *Állatvédelmi alapok*. Közös ügyünk az állatvédelem Alapítvány, Budapest, 2024, 15. <https://tinyurl.com/yc7dzc9z>.

már az embert kerülő (urbanofób) fajok is feltűnnek. A városi környezet által nyújtott előnyök telente további, északról érkező vendégmadarakat csábítanak a településekre, mint például a süvöltőt, a fenyőrigót és a vetési varjút. Az elmúlt évtizedben szemtanúi lehettünk a szürke gém gyors urbanizálódásának is.

Az ember a megjelenése óta folyamatosan, egyre nagyobb mértékben saját igényeinek megfelelően használja és alakítja a Földet, amelynek egyik legfőbb oka a népesség szignifikáns megnövekedése. A Föld lakossága az 1900-as évek elején 1,6 milliárd fő volt, 2014-re elérte a 7,2 milliárdot,¹³ és 2025-ben pedig 8 238 201 909. fő a jelenlegi világnépessége, amely várhatóan még 50–60 évig tovább fog növekedni, és a 2080-as évek közepén fogja elérni a 10,3 milliárd fős csúcst, majd az előrejelzések szerint ezt követően csökkenni fog, és az évszázad végére fokozatosan 10,2 milliárd főre esik vissza.¹⁴

A hirtelen megnőtt népességszám a társadalom átalakulásának, a tudomány és a technika fejlődésének köszönhető.¹⁵ A népességnövekedés a városok számának és azok nagyságának a növekedésével jár. Mára a Föld lakosságának fele városokban él. A települések sűrűsége helyenként összefüggő városrendszerek kialakulását eredményezte, amelyeket egyre markánsabban növekedő területigény jellemmez, és hatásukra a környezetük ökológiai egyensúlya felbomlani látszik.¹⁶

Az urbanizáció gyorsan növekedő az egész világra kiterjedő jelenség, amely folyamat, a népesség növekedésével és a városi életforma elterjedésével jár együtt.¹⁷ A városok terjeszkedése a biológiai sokféleség lokális, illetve globális csökkenésének és biotikus homogenizálódásának a fő mozgatórugója.¹⁸

Az urbanizáció, mint korunk egyik legfontosabb környezeti hatása lehetőséget teremt az emberek és a vadon élő állatok populációi közötti gyakori interakciókra.¹⁹

¹³ TAKÁCS-SÁNTA, A.: Tömeges urbanizáció. In: TAKÁCS-SÁNTA, A. (szerk.) *Bioszféra-átalakításunk nagy ugrásai*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008, 54–55.

¹⁴ Population Division of the United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA): *World Population Prospects 2024. Summary of Results*. United Nations, New York. <https://tinyurl.com/3sn89r7f>.

¹⁵ FÖRIÁN, S.: Urbanizációs folyamat és annak néhány hatása a környezetre. *Debreceni Műszaki Közlemények*, 2007/1, 6–7. <https://tinyurl.com/57kwvhnd>.

¹⁶ FÖRIÁN S.: i.m. 5.

¹⁷ MCINTYRE N. E.: Urban Ecology - Definitions and Goals. In: DOUGLAS I. – GOODE G. – HOUCK M. C. – Maddox D. (eds.) *The Routledge Handbook of Urban Ecology*. Routledge, London, 2010, 7–16. <https://doi.org/10.4324/9780203839263>.

¹⁸ McKinney, M. L.: Urbanization as a major cause of biotic homogenization. *Biological Conservation*, 2006/3, 247–260. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2005.09.005>

¹⁹ CHAMBERLAIN, D. E. – CANNON, A. R. – TOMS, M. P. – LEECH, D. I. – HATCHWELL, B. J. – GASTON, K. J.: Avian productivity in urban landscapes: A review and meta-analysis. *Ibis*, 2009/1, 1–18. <https://doi.org/10.1111/j.1474-919X.2008.00899.x>; SERESS, G. – LIKER, A.: Habitat urbanization and its effects on birds. *Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2015/4, 373–408. <https://doi.org/10.17109/AZH.61.4.373.2015>.

Számos faj él városi területeken, és viselkedésük gyakran jelentősen eltér a városi és a nem városi populációk között.²⁰

Az urbanizáció, amelynek következtében egyre több ember távolodott el a természeti környezettől,²¹ az élőhelyek elvesztésének és a biológiai sokféleség csökkenésének egyik vezető oka, bár egyes állatoknak sikerül túlélniük, alkalmazkodniuk és végül boldogulniuk a városokban.²²

A biodiverzitás megőrzésének szempontjából éppen ezért egyre fontosabb az urbanizáció fajközösségekre gyakorolt hatásának a megértése. Az urbanizáció következtében a fellelhető természetes élőhelyek módosulhatnak, elpusztulhatnak vagy feldarabolódhatnak sok kisebb élőhelyre.²³ A feldarabolódott természetes élőhelyfoltok a városi területeken gyakran elszigetelődnek, ezzel korlátozva a fajok mozgását a foltok között.²⁴

A városi élőhelyek szerkezetében, összetételében és környezeti paramétereiben bekövetkező változások gyakran negatívan befolyásolják az ott élő szervezeteket megváltoztatva a viselkedési mintázatukat, térbeli eloszlásukat, fenológiájukat, a testük állapotát és az aktivitásukat,²⁵ amelyek változásokat okoznak a városi

²⁰ DITCHKOFF, S. S. - SAALFELD, S. T. - GIBSON, C. J.: Animal behavior in urban ecosystems: modifications due to human-induced stress. *Urban ecosystems*, 2006/1, 5–12. <https://doi.org/10.1007/s11252-006-3262-3>.

²¹ TAKÁCS-SÁNTA A.: i.m. 54–55.

²² MCKINNEY M. L.: i.m. 2006, 247–260.; McDONNELL, M. J. – MACGREGOR-FORS, I.: The ecological future of cities. *Science*, 2016/6288, 936–938. <http://dx.doi.org/10.1126/science.aaf3630>; MCKINNEY, M.: Urbanization, biodiversity, and conservation. *Bioscience*, 2002/10, 883–890. [https://doi.org/10.1641/0006-3568\(2002\)052\[0883:UBAC\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1641/0006-3568(2002)052[0883:UBAC]2.0.CO;2).

²³ MCKINNEY M. L.: i.m. 2002, 247–260.

²⁴ FORMAN, R. T. T.: *Urban Regions: Ecology and Planning beyond the City*. Cambridge University Press, Cambridge, 2008, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511754982>.

²⁵ MCINTYRE N.E.: Urban Ecology - Definitions and Goals. In: DOUGLAS I. – GOODE D. – HOUCK M. C. – WANG R. (eds.) *The Routledge Handbook of Urban Ecology*. Routledge, London, 2011, 7–16. <https://tinyurl.com/25dxycws>.

élőlényműködésükben²⁶ beleértve az emlősöket,²⁷ madarakat,²⁸ növényeket,²⁹ és ízeltlábúakat.³⁰

A vadon élő fajok városiasodására³¹ talán a legjobb példa a fekete rigó (*Turdus merula*),³² akiből Európa–szerte az utóbbi mintegy kétszáz év leforgása alatt erdőlakóból városlakóvá vált. Magyarországon a feketerigó urbanizálódása közvetlenül az 1900–as évek után indult meg, és azóta gyakori fészkelőjévé vált a várososzéli kerteknek, a város szívében lévő parkoknak, és tereknek.³³ A városi populációk sok szempontból különböznek az erdeiétől, például hosszabb ideig és nagyobb egyedsűrűségben fészkelnek, kisebb távolságokra vagy egyáltalán nem vándorolnak el telente, és kevésbé félnek az emberektől. Ezeknek a változásoknak komoly élettani alapjai is vannak, ugyanis a városi rigóknak a hormonműködése is más (a hímeknek alacsonyabb a tesztoszteronszintje), mint az erdei társaiknak. Ezeknek az alapvető változásoknak legalább egy része genetikai elkülönülésre vezethető vissza, mert amikor városi és erdei fészkekből származó rigófiókákat azonos körülmények között neveltek fel és tartottak laboratóriumban, így is találtak közöttük hormonális különbségeket (a városi madarak kevesebb stresszhormonnal reagáltak egy kísérletes stresszhelyzetre). Nem csak arról van szó, hogy a faj viselkedése rugalmas, hanem arról is, hogy a városi környezet szelektál is, vagyis bizonyos génekkel (például nagyobb stressztűrőképességgel) rendelkező egyedek a városban nagyobb eséllyel maradnak életben és szaporodnak, ezért az ő génjeik fognak terjedni a populációban. Ezek és egyéb hasonló változások jelenthetik a kezdetét egy evolúciós szétválási folyamatnak. A változás sebessége meglepő, mert

²⁶ GRIMM, N. B. – FAETH, S. H. – GOLUBIEWSKI, N. E. – REDMAN, C. L. – WU, J. – BAI, X. – BRIGGS, J. M.: Global Change and the Ecology of Cities. *Science*, 2008/5864, 756–760. <https://doi.org/10.1126/science.1150195>; KOWARIK, I.: Novel urban ecosystems, biodiversity, and conservation. *Environmental Pollution*, 2011/8-9, 1974–1983. <https://doi.org/10.1016/j.envpol.2011.02.022>.

²⁷ MCKINNEY, M. L.: Effects of urbanization on species richness: A review of plants and animals. *Urban Ecosystems*, 2008/2, 161–176. <http://dx.doi.org/10.1007/s11252-007-0045-4>.

²⁸ CHACE, J. F. – WALSH J. J.: Urban effects on native avifauna: A review. *Landscape and Urban Planning*, 2006/1, 46–69. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2004.08.007>

²⁹ WILLIAMS, N. S. G. – HAHS, A. K. – VESK P. A.: Urbanisation, plant traits and the composition of urban floras. *Perspectives in Plant Ecology, Evolution and Systematics*, 2015/1, 78–86. <https://doi.org/10.1016/j.ppees.2014.10.002>; SINGH, A. K. – SINGH, H. – SINGH, J. S.: Plant Diversity in Cities: Call for Assessment and Conservation. *Current Science*, 2018/3, 428–435. <http://dx.doi.org/10.18520/cs/v115/i3/428-435>.

³⁰ CSISCEK, R.: *Urbanizációs változások hatása ízeltlábúak viselkedésére. Doktori (PhD) értekezés.* Debreceni Egyetem Juhász-Nagy Pál Doktori Iskola, Debrecen, 2024.

³¹ SERESS, G. – LIKER A.: i.m. 2015, 373–408.

³² MUELLER, J. C. – PARTECKE, J. – HATCHWELL, B. J. – GASTON, K. J. – EVANS, K. L.: Candidate gene polymorphisms for behavioural adaptations during urbanization in blackbirds. *Molecular Ecology*, 2013/13, 3629–3637. <https://doi.org/10.1111/mec.12288>.

³³ Mályi Természetvédelmi Egyesület: *Feketerigó (Turdus merula)*. 2020. <https://tinyurl.com/y3jbba3s>.

a kétszáz év evolúciós léptékkal mérve rendkívül rövid időnek számít, bár ennél extrémebb példa is ismeretes. Egy észak-amerikai hegyvidéki énekesmadárfaj (téli sármánypint) egy populációja az 1980-as évek elején telepedett meg egy dél-kaliforniai városban, és két évtized alatt sok, a fekete rigókéhoz hasonló változáson ment keresztül. Ezeknek a madaraknak a színezete is megváltozott, a faroktollaikon található feltűnő fehér foltok jelentős részét elvesztették, ami a hegyi populációkban fontos szexuális jelzés (a hímek a vetélytársak elrettentésére és a nőstények elcsábítására használják). Ez is arra utal, hogy a városi környezet egészen speciális élőhely, ahol más szelekciós tényezők uralkodnak, mint a természetben.³⁴

Az urbanizált környezet és a természetes élőhely sok ismervében eltérnek egymástól. Az állandó háborgatás és stressz hatására a vegetáció a városi környezetben eltérhet attól, ami a klíma és a domborzat alapján várható.³⁵

A városok meghatározó ismertetőjegye a légszennyezés, a hőmérséklet eltérése a környező természetes élőhelyekhez képest, a fokozott mértékű zaj- és fényszennyezés, amelyek hatással lehetnek a városban és a város környezetében élő élőlények számára és a faj-összetételére.³⁶ Az egyre elterjedtebb tűzijátékok is jelentős zavaró hatással bírnak az élővilágra, amelyet egyre több település vezetése ismer fel és dönt a tűzijátékok használatának korlátozásáról, ilyen példaértékű döntést hozott például 2018-ban Tata az Öreg-tavon pihenő vadludak védelme érdekében, vagy Székesfehérvár, ahol utoljára 2019-ben tartottak tűzijátékot.

Az urbanizáció azonban nem csak az ott élő populációk összetételére, hanem a szaporodásukra is hatással van.³⁷ 2012-ben a fényszennyezés hatását vizsgálva arra az eredményre jutottak, hogy a városokban szabadon fészkelő széncinege (*Parus major*)³⁸ etetési aktivitása megváltozott a mesterséges fény hatására, ugyanis a tojók etetési rátája a jobban megvilágított helyeken nőtt a fiókanevelés második szakaszában. A megnövelt szülői gondoskodás ugyanakkor negatív következményekkel járhat a szülők erőnlétére és túlélésére.³⁹

³⁴ Természetvédők: Urbanizált madarak. 2010. <https://tinyurl.com/473e4pflk> (letöltés dátuma: 2025. 11. 13.)

³⁵ HUENNEKE, L. F. – HAMBURG, S. P. – KOIDE, R. – MOONEY, H. A. – VITOUSEK, P. M.: Effects of Soil Resources on Plant Invasion and Community Structure in Californian Serpentine Grassland. *Ecology*, 1990/2, 478–491. <https://doi.org/10.2307/1940302>.

³⁶ GRIMMOND, S.: Urbanization and global environmental change: local effects of urban warming. *The Geographical Journal*, 2007/1, 83–88. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4959.2007.232.3.x>.

³⁷ CHARMANTIER, A. – DEMEYRIER, V. – LAMBRECHTS, M. M. – PERRET, S. – GRÉGOIRE, A.: Urbanization is associated with divergence in pace-of-life in great tits. *Frontiers in Ecology and Evolution*, 2017/5, 53. <https://doi.org/10.3389/fevo.2017.00053>.

³⁸ KLUIJVER, H. N.: Daily routines of the Great Tit, *Parus m. major* L. *Ardea*, 1950/1-2, 99–135. <https://doi.org/10.5253/ardea.v38.p99>.

³⁹ TITULAER, M. – SPOELSTRA, K. – LANGE, C. Y. M. J. G. – VISSER, M. E.: Activity Patterns during Food Provisioning Are Affected by Artificial Light in Free Living Great Tits (*Parus major*). *PLoS ONE*, 2012/5, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0037377>.

Egy másik 2009-es, a különböző madárpopulációkat vizsgáló metaanalízis során arra az eredményre jutottak, hogy a városban élő madarakra a korábbi költséskedzés, alacsonyabb tojásszám és fiókszám, valamint a fiókákra kisebb tömeg jellemző a természetes élőhelyen élő fajtársaikhoz képest.⁴⁰ Ennek egyik indoka lehet a kétféle habitat táplálék mennyiségének, minőségének és szezonálisának eltérése. Egy 2014-es kutatás eredményei azt mutatják, hogy a városban élő széncinege szülők által hozott zsákmány kisebb méretű volt, mint amivel erdei fajtársaik etették fiókaikat.⁴¹ A városi területen a lepkehernyók aránya alacsonyabb a fiókák táplálék-összetételében, mint az erdei környezetben, ezért a városban nevelkedett fiókák táplálékának jelentős részét a fiókák fejlődése számára kevésbé ideális táplálékok, mint például a magok tették ki, amelynek az lehet a magyarázata, hogy a városokban kevesebb és időben egyenletesebben eloszlott volt a hernyók mennyisége, ellenben az erdei területeken úgynevezett hernyócsúcsokat tapasztaltak.⁴² Tekintettel arra, hogy a városban nem jellemző a hernyócsúcs, amihez a madarak igazodhatnak, ezért az ott fészkelő széncinege párok nemcsak korábban kezdték a tojásrakást,⁴³ mint erdei társaik, hanem az első fiókák kikelése is korábbra datálódott.⁴⁴

Az urbanizáció hatással van a predátor és a préda kapcsolatára is,⁴⁵ de az erre irányuló kutatások eredményei ellentmondásosak. Egy vizsgálat szerint a városi madaraknak a vidéki fajtársaikhoz képest kisebb a menekülési távolságuk, vagyis az a távolság, ahol az állat elkezdi menekülni a közeledő ember elől, amelynek az egyik oka az lehet, hogy ha a ragadozó jobban fél az embertől, mint a prédafaj, akkor a nagy népsűrűségű, városias területek biztonságos menedéket nyújtanak a zsákmányállatoknak.⁴⁶ Egy másik vizsgálat a házi verebek⁴⁷ vonatkozásában azt állapította meg, hogy a városi madarak predátorral szembeni kockázatvállalása csökkent az életkorral, amíg ugyanez a vidéki fajtársaiknál nem volt kimutatható. A

⁴⁰ CHAMBERLAIN D. E. – CANNON A. R. – TOMS M. P. – LEECH D. I. – HATCHWELL B. J. – GASTON K. J.: i.m. 2009, 1–18.

⁴¹ SINKOVICS, B. Cs.: *A fiókatáplálék mennyisége, minősége és szezonális változása városi és erdei széncinege (Parus major) populációkban*. Szent István Egyetem, Állatorvos-tudományi Kar Biológiai Intézet, Ökológia Tanszék, Budapest, 2014. 46. <https://tinyurl.com/29rkwj2w>.

⁴² SERESS, G. – HAMMER, T. – BÓKONY, V. – VINCZE, E. – PREISZNER, B. – PIPOLY, I. et al.: Impact of urbanization on abundance and phenology of caterpillars and consequences for breeding in an insectivorous bird. *Ecological Applications*, 2018/5, 1143–1156. <https://doi.org/10.1002/eap.1730>.

⁴³ PIPOLY, I. – SZABÓ, K. – BÓKONY, V. – PREISZNER, B. – SERESS, G. – VINCZE, E. et al.: Higher frequency of extra-pair offspring in urban than forest broods of great tits (*Parus major*). *Frontiers in Ecology and Evolution*, 2019/7, 229. <https://doi.org/10.3389/fevo.2019.00229>.

⁴⁴ NÉMETH, B.: *Széncinegék (Parus major) ragadozóval szembeni viselkedésének vizsgálata az élőhely-urbanizáció függvényében*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Budapest, 2014. <https://tinyurl.com/4uxs2afr>.

⁴⁵ MOLLER, A. P.: Flight distance of urban birds, predation, and selection for urban life. *Behavioral Ecology and Sociobiology*, 2008/1, 63–75. <https://doi.org/10.1007/s00265-008-0636-y>.

⁴⁶ MOLLER, A. P.: Urban areas as refuges from predators and flight distance of prey. *Behavioral Ecology*, 2012/5, 1030–1035. <https://doi.org/10.1093/beheco/ars067>.

⁴⁷ *Passer domesticus*.

fiatal városi madarak kevésbé erőteljesen reagáltak jellemző ragadozójukra, a karvalyra,⁴⁸ mint a vidéki fiatal fajtársaik, az idősebb verebek esetében a két élőhely közötti különbség ellenkező irányú volt. A városi idősebb, tapasztaltabb verebek fokozott óvatossága arra utalhat, hogy jobban ki vannak téve a városokban a ragadozó hatásoknak.

Az emberek jelenléte viszonylag csekély kockázatot jelentenek a városi állatokra, mivel általában semleges, vagy pozitív hozzáállást mutatnak a legtöbb vadon élő állattal szemben,⁴⁹ amelynek következtében a városi állatok a más életkörülmények között menekülésre, és rejtőzködésre fordított időt, más tevékenységekre, például a táplálékkeresésre és a szülői gondozásra fordítják. Az emberek jelenléte elriaszthatja a más típusú ragadozókat, és így csökkentheti a predáció kockázatát, és ez az „*emberi pajzs hatás*” az általánosságban merészebb fenotípusoknak is kedvezhet.⁵⁰ Számos tanulmány kimutatta, hogy a városi állatok merészebb viselkedést (nagyobb kockázatvállalást) mutatnak az emberekkel szemben, például rövidebb távolságokra menekülnek,⁵¹ vagy gyorsabban térnek vissza a zavarás előtti tevékenységeikhez az emberi zavarás után.⁵² Az, hogy egy madár bátor, vagy félénk több tulajdonsággal lehet jellemezni. Az egyik ilyen ismérv az, hogy egy zavaró tevékenységet követően milyen messzire repül el az egyed. Általánosságban egy természetes, emberek által kevésbé bolygatott területen a madarak messzebb repülnek a zavaró hatás elől, mint városban élő társaik.⁵³ Másik jellemző tulajdonság, amivel az egyedek bátorsága mérhető az, hogy egy emberi zavarás után milyen gyorsan térnek vissza az odjukhoz. A városi madarak kockázatvállalásával (például: FID) számos kutatás foglalkozik, de, hogy a városi környezet mely komponense az, amelyik a bátrabb viselkedést okozza arról keveset tudni.⁵⁴ A merészebb viselkedés oka számos

⁴⁸ *Accipiter nisus*.

⁴⁹ CLUCAS, B. – MARZLUFF, J. M.: Attitudes and actions towards birds in urban areas: Human cultural differences influence bird behavior. *The Auk*, 2012/1, 8–16. <https://doi.org/10.1525/auk.2011.11121>.

⁵⁰ GEFROY, B. – SADOUL, B. – PUTMAN, B. J. – BERGER-TAL, O. – GARAMSZEGI, L. Z. – MOLLER, A. P. et al.: Evolutionary dynamics in the Anthropocene: Life history and intensity of human contact shape antipredator responses. *PLoS Biology*, 2020/9, 1–17. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.3000818>

⁵¹ ATWELL, J. W. – CARDOSO, C. – WHITTAKER, D. J. – CAMPBELL-NELSON, S. – ROBERTSON, K. W. – KETTERSON, E. D. et al.: Boldness behavior and stress physiology in a novel urban environment suggest rapid correlated evolutionary adaptation. *Behavioral Ecology*, 2012/5, 960–969. <https://doi.org/10.1093/beheco/ars059>.

⁵² VINCZE, E. – PIPOLY, I. – SERESS, G. – PREISZNER, B. – PAPP, S. – NÉMETH, B. et al.: Great tits take greater risk toward humans and sparrowhawks in urban habitats than in forests. *Ethology*, 2019/10, 686–701, <https://doi.org/10.1111/eth.12922>.

⁵³ DELBARCO-TRILLO J.: Shyer and larger bird species show more reduced fear of humans when living in urban environments. *Biology Letters*, 2018/4, 1–4. <https://doi.org/10.1098/rsbl.2017.0730>.

⁵⁴ CORSINI, M. – SCHÖLL, E. M. – LECCE, I. D. – CHATELAIN, M. – DUBIEC, A. – SZULKIN, M.: Growing in the city: Urban evolutionary ecology of avian growth rates. *Evolution in Urban Environments*, 2021/1, 69–84. <https://doi.org/10.1111/eva.13081>.

tényező lehet, mint például az, hogy a városi madarak megszokták az ember jelenlétét, ezért nem tekintik ragadozójuknak. Másik ok az lehet, hogy a több ember kevesebb ragadozót jelent (pajzs hatás), ezáltal csökkent az általános predátoroktól való félelem. De az is állhat a bátrabb viselkedés hátterében, hogy a korlátozott források miatt a madaraknak nagyobb kockázatot kell vállalniuk (táplálék, költőhely felkutatása).⁵⁵

Egy kutatás szerint a városi madarak kevésbé félnek a COVID-19 világjárvány miatti újra nyitást követően.⁵⁶ 2020-ban a világ számos országa „zárlatot” rendelt el a COVID-19 világjárványra válaszul. A kijárási tilalmak drasztikusan megváltoztatták a városok dinamikáját.⁵⁷ A megváltozott ember tevékenység (járműforgalom, fényszennyezés, és zajszennyezés) hatására a városi vadon élő állatok módosították viselkedésüket,⁵⁸ mint például a városi fehérkoronás verebek (*Zonotrichia leucophrys*), akik nagyon gyorsan reagáltak énekükkel a közlekedési zaj csökkenésére.⁵⁹ A világjárványt követően az emberi tevékenység visszatért a COVID-19 előtti szintre, amelynek eredményeként a városi állatok ismételtelen fokozott emberi tevékenységgel és stresszel szembesülnek.⁶⁰

Egy 2006-os kutatásban 12 együtt élő énekesmadár fajon azt vizsgálták, hogy a szülők felméri-e a fészekpredáció kockázatát, és ez alapján tudnak-e változtatni szaporodási stratégiájukon. A kutatás során azt az eredményt kapták, hogy a biztonságosabb környezetben nagyobb energiát fektettek a szülők az utódok

⁵⁵ DIAMANT, E. S. – MACGREGOR-FORS, I. – BLUMSTEIN, D. T. – YEH, P. J.: Urban birds become less fearful following COVID-19 reopenings. *Proceedings of the Royal Society B*, 2023/2005, 1–8. <https://doi.org/10.1098/rspb.2023.1338>.

⁵⁶ DIAMANT E. S. – MACGREGOR-FORS I. – BLUMSTEIN D. T. – YEH P. J.: i.m. 2023, 1–8.

⁵⁷ RUTZ, C. – LORETTO, M. C. – BATES, A. E. et al.: COVID-19 lockdown allows researchers to quantify the effects of human activity on wildlife. *Nature Ecology & Evolution*, 2020/4, 1156–1159. <http://dx.doi.org/10.1038/s41559-020-1237-z>.

⁵⁸ SCHRIMPF, M. B. – DES BRISAY, P. G. – JOHNSTON, A. – SMITH, A. C. – SÁNCHEZ-JASSO, J. – ROBINSON, B. G. – WARRINGTON, M. H. – MAHONY, N. A. – HORN, A. G. – KOPER, N.: Reduced human activity during COVID-19 alters avian land use across North America. *Science Advances*, 2021/39, 1–11. <https://doi.org/10.1126/sciadv.abf5073>; WARRINGTON, M. H. – SCHRIMPF, M. B. – DES BRISAY, P. – TAYLOR, M. E. – KOPER, N.: Avian behaviour changes in response to human activity during the COVID-19 lockdown in the United Kingdom. *Proceedings of the Royal Society B*, 2022/1983, 1–12. <http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2021.2740>;

BATES, A. E. – PRIMACK, R. B. – BIGGAR, B. S. – BIRD, T. J. – CLINTON, M. E. – COMMAND, R. J. – RICHARDS, C. – SHELLARD, M. – GERALDI, N. R.: Global COVID-19 lockdown highlights humans as both threats and custodians of the environment. *Biological Conservation*, 2021/263, 1–5. <http://dx.doi.org/10.1016/j.biocon.2021.109175>

⁵⁹ DERRYBERRY, E. P. – PHILLIPS, J. N. – DERRYBERRY, G. E. – BLUM, M. J. – LUTHER, D.: Singing in a silent spring: Birds respond to a half-century soundscape reversion during the COVID-19 shutdown. *Science*, 2020/6516, 575–579. <http://dx.doi.org/10.1126/science.abd5777>

⁶⁰ DIAMANT E. S. – MACGREGOR-FORS I. – BLUMSTEIN D. T. – YEH P. J.: i.m. 2023, 1–8.

gondozására, tehát igenis képesek voltak felbecsülni a fészekpredáció kockázatát, ami kulcsfontosságú a madár reprodukciós stratégiája vonatkozásában.⁶¹

Egy másik tanulmány szerint a városokban jelentősen csökken a zsákmányállatok ragadozó elkerülő viselkedése, amelynek az oka, az ún. emberipajzs-hatás. A fekete rigók városokban élő egyedei viszonylag közel engedik magukhoz az embert, de egy erdőben nem nagyon lehet meglátni őket. Az ember, mint egy pajzs védelmet nyújt a ragadozókkal szemben, így csökkenti a zsákmánnyá válás esélyét, amely bátrabb, kockázat vállalóbb egyedeket eredményezhet, ezért ezek az egyedek az emberi zavarás hatására kisebb távolságra menekülnek el, vagy hamarabb térnek vissza zavarás előtti viselkedésükhöz.⁶²

Egy evolúciós biológiával foglalkozó német és spanyol kutatók vizsgálata szerint az urbanizáció hatására átalakul a madarak tollazata. A tanulmány szerint a városokban jól élő madárfajok tollazata általában élénkebb színű, amely valószínűleg összefügg azzal, hogy a városi élet befolyásolja az állatok viselkedését és megjelenését. A tanulmányban a kutatók több mint 1200 madárfaj adatait vizsgálták, bemutatta, hogyan változtatja meg a városiasodás a tollak színét. Kiderült, hogy azok a madarak sikeresebbek a városi területeken, amelyeket kevésbé jellemeznek a barnás árnyalatok, és olyan színeket vesznek fel, amelyekkel jobban kiemelkednek a környezetükből.⁶³

A tudósok egy másik kutatás során arra a következtetésre jutottak, hogy a városi madarak a testméretükhöz képest nagyobb aggyal rendelkeznek,⁶⁴ mint például a cinegék, a varjak, a csuszkák és az ökörszemek. Ugyanakkor létezik néhány városlakú kis agyú faj is, mint például a füstí fecskék.⁶⁵

A városok fényszennyezése hatással van a madarak viselkedésére, például a közvilágítás miatt a városi madarak hajnalban hamarabb elkezdenek énekelni, amely előnyt biztosíthat a hímeknek a szaporodásnál, azonban kockázatot is rejt magában, mert a madarak nem tudnak eleget pihenni, ezért könnyebben zsákmánnyá

⁶¹ FONTAINE, J. J. - MARTIN, T. E.: Parent birds assess nest predation risk and adjust their reproductive strategies. *Ecology Letters*, 2006/4, 428-434. <https://doi.org/10.1111/j.1461-0248.2006.00892.x>

⁶² VINCZE, E. - BÓKONY, V. - GARAMSZEGI, L. Zs. - SERESS, G. - PIPOLY, I. - SINKOVICS, Cs.- SÁNDOR, K. - LIKER, A.: Consistency and plasticity of risk-taking behaviour towards humans at the nest in urban and forest great tits, *Parus major*. *Animal Behaviour*, 2021/179. 161-172. <https://doi.org/10.1016/j.anbehav.2021.06.032>

⁶³ IBÁÑEZ-ÁLAMO, J. D. - DELHEY, K. - IZQUIERDO, L. - VALCU, M. - KEMPENAERS, B.: Colourful Urban Birds: Bird Species Successful in Urban Environments Have More Elaborate Colours and Less Brown. *Ecology Letters*, 2025/4, 1-12. <https://doi.org/10.1111/ele.70106>

⁶⁴ CARRETE, M. - TELLA, J. L.: Inter-individual variability in fear of humans and relative brain size of the species are related to contemporary urban invasion in birds. *PLoS One*, 2011/4, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0018859>.

⁶⁵ MAKRAKOV, A. A. - IMMLER, A. - GONZÁLEZ-VOYER, A. - RÖNN, J. - KOLM, N.: Brains and the city: big-brained passerine birds succeed in urban environments. *Biology Letters*, 2011/5, 730-732. <https://doi.org/10.1098/rsbl.2011.0341>.

válhatnak. A városi zajszennyezés hatással van a madarak énekére.⁶⁶ A madarak úgy igazítják éneküket, hogy a környezeti zajok jelenlétében is hallhatók legyenek, ezért gyorsabban és magasabb hangon énekeltek, mint az erdőben élő társaik.⁶⁷

A városok tehát merőben új élőhelyeket kínálnak az élővilág számára. Ahhoz, hogy ebben a környezetben megtalálják a maguk helyét, alkalmazkodniuk kell, amely viszont számos változást hoz magával, például az egyed viselkedésében fiziológiájában vagy akár fizikai megjelenésében. Ráadásul mindehhez nem kelleneke évmilliók, olykor már néhány generáció után is szemmel látható a változás. A bolygónk vándorsólymok által legsűrűbben lakott városa New York, akik nagy magasságból, függőleges zuhanórepüléssel indítják a vadászatukat, amelyhez természetes közegükben sziklafalak szükségesek, de ezt a szerepet a metropoliszban a felhőkarcolók töltik be számukra. Ráadásul a nagyváros tele van galambokkal, amely kifogyhatatlan élelemforrást biztosít a sólymok számára. Hazai nagyvárosainkban is számos példát találunk erre, hiszen a szarkák, a dolmányos varjak vagy a sarlósfecskék, akik a természetben magas fák odvaiban, vagy sziklafalak repedéseiben költenek, de az urbanizált környezetben kiválóan megfelel nekik a tízeemeletes panelház. Hazánkban a városi életmód hatásai kapcsán érdemes még kiemelni a fehér gólyákat, akik a városi mikroklima és a folyamatos táplálékellátottság (különösen a szemétteltelepek környékén) következtében arra ösztönzik őket, hogy itt maradjanak télire.

4. Záró gondolatok

Az embereket mindig is ámulatba ejtette a madarak sokszínűsége, szépsége, viselkedése és éneke. A madarak az ember számára fontos táplálékforrást is jelentenek, és számos népcsoport spirituális erőt tulajdonított nekik. A madarak repülési képessége inspirálta az embert arra is, hogy a levegőt meghódítsa.

⁶⁶ Brumm, H.: The impact of environmental noise on song amplitude in a territorial bird. *Journal of animal ecology*, 2004/3, 434–440. <https://www.jstor.org/stable/3505653>; SLABBEKOORN, H. – PEET, M.: Birds sing at a higher pitch in urban noise. *Nature*, 2003/267, <https://doi.org/10.1038/424267a>; SLABBEKOORN, H. – DEN BOER-VISSER, A.: Cities change the songs of birds. *Current biology*, 2006/23, 2326–2331. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2006.10.008>; PARTECKE, J. – VAN'T HOF, T. – GWINNER, E.: Differences in the timing of reproduction between urban and forest European blackbirds (*Turdus merula*): result of phenotypic flexibility or genetic differences? *Proceedings of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 2004/1552, 1995–2001. <https://doi.org/10.1098/rspb.2004.2821>; PARTECKE, J. – SCHWABL, I. – GWINNER, E.: "Stress and the city: urbanization and its effects on the stress physiology in European blackbirds." *Ecology*, 2006/8, 1945–1952. [https://doi.org/10.1890/0012-9658\(2006\)87\[1945:SATCUA\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1890/0012-9658(2006)87[1945:SATCUA]2.0.CO;2); GARAMSZEGI, L. Zs. – LÁSZLÓ, Zs. – PAVLOVA, D. Z. – EENS, M. – MÖLLER, A. P.: The evolution of song in female birds in Europe. *Behavioral Ecology*, 2007/1, 86–96. <https://doi.org/10.1093/beheco/arl047>; GARAMSZEGI, L. Zs. – EENS, M. – TÖRÖK, J.: Birds Reveal their Personality when Singing. *PLoS ONE*, 2008/7. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0002647>.

⁶⁷ BRUMM, H.: Animal Communication: City Birds Have Changed Their Tune. *Current Biology*, 2006/23, 1003–1004. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2006.10.043>.

A természeti értékek, és ezen belül a madarak a nemzeti vagyon és az európai örökség pótolhatatlan részei, megőrzésük a jelen és a jövő nemzedékek számára nélkülözhetetlen.

A madarak az egyik legjobban tanulmányozott fajok közé tartoznak, így a madárállományok monitoringja az egyik leghatékonyabb módja az emberi környezet állapotának figyelemmel kísérésére. A madarak kiváló környezeti indikátorok, élő műszerként jelzik az emberi tevékenység hatását az élőhelyükre, a környezet minőségének állapotát és megváltozását megbetegedésükkel, pusztulásukkal, szaporodásukkal, vagy elvándorlásukkal. A madarak szerepe felbecsülhetetlen az ökoszisztémák anyag- és energiaforgalmának szempontjából, és olyan láthatatlan szolgáltatásokat is nyújtanak, amelyeket az ember általában nem, vagy csak alig vesz figyelembe. Táplálkozásuk révén szétszórják a magvakat, beporozzák a növényeket, kártevők tömegét pusztítják el, vagy közegészségügyi szolgáltatásokat nyújtanak (állati tetemek eltakarítása).

Az iparosodással, az urbanizációval, a motorizáció fejlődésével, a gazdaság növekedésével, a klímaváltozással egyidejűleg a természeti területek folyamatos zsugorodnak. A fajok életterének csökkenésével a madarak egyre kisebb területre szorulnak vissza, amely nagyban növeli a járványok kitörésének a veszélyét, és kiszolgáltatottá teszük őket a nem őshonos, idegen fajokkal szemben. A fragmentált, szétaprózódott területek sérülékennyé teszük az élőhelyeket és a kisebb fajokat, azonban a védett területeken kívül a helyzet még drámaibb.⁶⁸

Az ember kiszorította a természetes élőhelyeikről a vadon élő állatokat, ezért rákényszerültek arra, hogy átköltöznek más olyan területekre, ahol táplálékot találnak. Ezek az állatok nem tettek mást, csak megtanultak alkalmazkodni azokhoz a körülményekhez, amelyeket az ember az állat számára negatívan megváltoztatott.

Jelen tanulmánnyal szeretném felhívni a figyelmet a biológiai sokféleség, az élőhelyek, ezeken keresztül a madarak és fák alkotta ökoszisztémák megóvására, ezek védelmére, fenntartására és megőrzésére, továbbá a természetvédelmi szemléletformálás szükségességére, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy a jövő nemzedékek is élvezhessék a természet által nyújtott ökoszisztéma-szolgáltatásokat.

Felhasznált irodalom

⁶⁸ PÁNOVICS, A.: 25 éves az Európai Közösség madárvédelmi direktívája. *JURA*, 2005/2, 162–171.

A Közös Ügyünk az Állatvédelem Alapítvány: „A városi madárkérdés felmérése, állatkímélő megoldások kidolgozása” címmel tudományos pályázatot hirdet. 2024. <https://tinyurl.com/n9hp9xcy>.

ATWELL, J. W. – CARDOSO, C. – WHITTAKER, D. J. – CAMPBELL-NELSON, S. – ROBERTSON, K. W. – KETTERSON, E. D. et al.: Boldness behavior and stress physiology in a novel urban environment suggest rapid correlated evolutionary adaptation. *Behavioral Ecology*, 2012/5, 960–969. <https://doi.org/10.1093/beheco/ars059>

BATES, A. E. – PRIMACK, R. B. – BIGGAR, B. S. – BIRD, T. J. – CLINTON, M. E. – COMMAND, R. J. – RICHARDS, C. – SHELLARD, M. – GERALDI, N. R.: Global COVID-19 lockdown highlights humans as both threats and custodians of the environment. *Biological Conservation*, 2021/263, 1–5. <http://dx.doi.org/10.1016/j.biocon.2021.109175>.

BRUMM, H.: Animal Communication: City Birds Have Changed Their Tune. *Current Biology*, 2006/23, 1003–1004. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2006.10.043>.

Brumm, H.: The impact of environmental noise on song amplitude in a territorial bird. *Journal of animal ecology*, 2004/3, 434–440. <https://www.jstor.org/stable/3505653>.

CARRETE, M. – TELLA, J. L.: Inter-individual variability in fear of humans and relative brain size of the species are related to contemporary urban invasion in birds. *PLoS One*, 2011/4, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0018859>.

CHACE, J. F. – WALSH J. J.: Urban effects on native avifauna: A review. *Landscape and Urban Planning*, 2006/1, 46–69. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2004.08.007>.

CHAMBERLAIN, D. E. – CANNON, A. R. – TOMS, M. P. – LEECH, D. I. – HATCHWELL, B. J. – GASTON, K. J.: Avian productivity in urban landscapes: A review and meta-analysis. *Ibis*, 2009/1, 1–18. <https://doi.org/10.1111/j.1474-919X.2008.00899.x>.

CHARMANTIER, A. – DEMEYRIER, V. – LAMBRECHTS, M. M. – PERRET, S. – GRÉGOIRE, A.: Urbanization is associated with divergence in pace-of-life in great tits. *Frontiers in Ecology and Evolution*. 2017/5, Article Number 53, 1–13. <https://doi.org/10.3389/fevo.2017.00053>.

CLUCAS, B. - MARZLUFF, J. M.: Attitudes and actions towards birds in urban areas: Human cultural differences influence bird behavior. *The Auk*, 2012/1, 8-16, <https://doi.org/10.1525/auk.2011.11121>

CORSINI, M. – SCHÖLL, E. M. – LECCE, I. D. – CHATELAIN, M. – DUBIEC, A. – SZULKIN, M.: Growing in the city: Urban evolutionary ecology of avian growth rates. *Evolution in Urban Environments*, 2021/1, 69–84. <https://doi.org/10.1111/eva.13081>.

CSICSEK, R.: *Urbanizációs változások hatása ízeltlábúak viselkedésére. Doktori (PhD) értekezés.* Debreceni Egyetem Juhász-Nagy Pál Doktori Iskola, Debrecen, 2024.

DELBARCO–TRILLO J.: Shyer and larger bird species show more reduced fear of humans when living in urban environments. *Biology Letters*, 2018/4, 1–4. <https://doi.org/10.1098/rsbl.2017.0730>.

DERRYBERRY, E. P. – PHILLIPS, J. N. – DERRYBERRY, G. E. – BLUM, M. J. – LUTHER, D.: Singing in a silent spring: Birds respond to a half-century soundscape reversion during the COVID-19 shutdown. *Science*, 2020/6516, 575–579. <http://dx.doi.org/10.1126/science.abd5777>.

DIAMANT, E. S. – MACGREGOR-FORS, I. – BLUMSTEIN, D. T. – YEH, P. J.: Urban birds become less fearful following COVID-19 reopenings. *Proceedings of the Royal Society B*, 2023/2005, 1–8. <https://doi.org/10.1098/rspb.2023.1338>.

DITCHKOFF, S. S. – SAALFELD, S. T. – GIBSON, C. J.: Animal behavior in urban ecosystems: modifications due to human-induced stress. *Urban ecosystems*, 2006/1, 5–12. <https://doi.org/10.1007/s11252-006-3262-3>.

Európai Parlament: Az Európai Parlament 2021. június 9-i állásfoglalása a 2030-ig tartó időszakra szóló uniós biodiverzitási stratégiáról: Hozzuk vissza a természetet az életünkbe! (2020/2273(INI)), HL C 67, 2022.02.08., 25–55. <https://tinyurl.com/4h96x78k>.

FONTAINE, J. J. - MARTIN, T. E.: Parent birds assess nest predation risk and adjust their reproductive strategies. *Ecology Letters*, 2006/4, 428–434. <https://doi.org/10.1111/j.1461-0248.2006.00892.x>.

FÓRIÁN, S.: Urbanizációs folyamat és annak néhány hatása a környezetre. *Debreceni Műszaki Közlemények*, 2007/1, 5–7. <https://tinyurl.com/57kwhhnd>.

FORMAN, R. T. T.: *Urban Regions: Ecology and Planning beyond the City*. Cambridge University Press, Cambridge, 2008, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511754982>.

GARAMSZEGI, L. Zs. – EENS, M. – TÖRÖK, J.: Birds Reveal their Personality when Singing, *PLoS ONE*, 2008/7, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0002647>.

GARAMSZEGI, L. Zs. – LÁSZLÓ, Zs. – PAVLOVA, D. Z. – EENS, M. – MOLLER, A. P.: The evolution of song in female birds in Europe. *Behavioral Ecology*, 2007/1, 86–96. <https://doi.org/10.1093/beheco/arl047>.

GEFFROY, B. – SADOUL, B. – PUTMAN, B. J. – BERGER-TAL, O. – GARAMSZEGI, L. Z. – MOLLER, A. P. et al.: Evolutionary dynamics in the Anthropocene: Life history and intensity of human contact shape antipredator responses. *PLoS Biology*, 2020/9, 1–17. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.3000818>.

GRIMM, N. B. – FAETH, S. H. – GOLUBIEWSKI, N. E. – REDMAN, C. L. – WU, J. – BAI, X. – BRIGGS, J. M.: Global Change and the Ecology of Cities. *Science*, 2008/5864, 756–760. <https://doi.org/10.1126/science.1150195>.

GRIMMOND, S.: Urbanization and global environmental change: local effects of urban warming. *The Geographical Journal*, 2007/1, 83–88. https://doi.org/10.1111/j.1475-4959.2007.232_3.x.

HUENNEKE, L. F. - HAMBURG, S. P. - KOIDE, R. - MOONEY, H. A. - VITOUSEK, P. M.: Effects of Soil Resources on Plant Invasion and Community Structure in Californian Serpentine Grassland. *Ecology*, 1990/2, 478–491. <https://doi.org/10.2307/1940302>.

IBÁÑEZ-ÁLAMO, J. D. – DELHEY, K. – IZQUIERDO, L. – VALCU, M. – KEMPE-NAERS, B.: Colourful Urban Birds: Bird Species Successful in Urban Environments Have More Elaborate Colours and Less Brown. *Ecology Letters*, 2025/4, 1–12. <https://doi.org/10.1111/ele.70106>.

IUCN: The IUCN Red List of Threatened Species. <https://tinyurl.com/4pxzzbuy>.

- KLUIJVER, H. N.: Daily routines of the Great Tit, *Parus m. major* L. *Ardea*, 1950/1-2, 99–135. <https://doi.org/10.5253/arde.v38.p99>.
- KOWARIK, I.: Novel urban ecosystems, biodiversity, and conservation. *Environmental Pollution*, 2011/8-9, 1974–1983. <https://doi.org/10.1016/j.envpol.2011.02.022>.
- MAKLAKOV, A. A. – IMMLER, A. – GONZÁLEZ-VOYER, A. – RÖNN, J. – KOLM, N.: Brains and the city: big-brained passerine birds succeed in urban environments. *Biology Letters*, 2011/5, 730–732. <https://doi.org/10.1098/rsbl.2011.0341>.
- Mályi Természetvédelmi Egyesület: *Feketerigó (Turdus merula)*. 2020. <https://tinyurl.com/y3jbba3s>.
- MCDONNELL, M. J. – HAHS A. K.: Adaptation and Adaptedness of Organisms to Urban Environments. *Annual Review of Ecology*, 2015/46, 261–280. <https://doi.org/10.1146/annurev-ecolsys-112414-054258>.
- MCDONNELL, M. J. – MACGREGOR-FORS, I.: The ecological future of cities. *Science*, 2016/6288, 936–938. <http://dx.doi.org/10.1126/science.aaf3630>.
- MCINTYRE, N. E.: Urban Ecology - Definitions and Goals. In: DOUGLAS I. - GOODE G. – HOUCK M. C. – Maddox D. (eds.): *The Routledge Handbook of Urban Ecology*. Routledge, London, 2010. <https://doi.org/10.4324/9780203839263>.
- MCINTYRE, N.E.: Urban Ecology - Definitions and Goals. In: DOUGLAS I. - GOODE D. - HOUCK M. C. - WANG R. (Eds.) *The Routledge Handbook of Urban Ecology*. Routledge, London, 2011. <https://tinyurl.com/25dxvews>.
- MCKINNEY, M. L.: Effects of urbanization on species richness: A review of plants and animals. *Urban Ecosystems*, 2008/2, 161–176. <http://dx.doi.org/10.1007/s11252-007-0045-4>.
- McKinney, M. L.: Urbanization as a major cause of biotic homogenization. *Biological Conservation*, 2006/3, 247–260. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2005.09.005>.
- MCKINNEY, M.: Urbanization, biodiversity, and conservation. *Bioscience*, 2002/10, 883–890. [https://doi.org/10.1641/0006-3568\(2002\)052\[0883:UBAC\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1641/0006-3568(2002)052[0883:UBAC]2.0.CO;2).

MOLLER, A. P.: Flight distance of urban birds, predation, and selection for urban life. *Behavioral Ecology and Sociobiology*, 2008/1, 63–75.
<https://doi.org/10.1007/s00265-008-0636-y>.

MOLLER, A. P.: Urban areas as refuges from predators and flight distance of prey. *Behavioral Ecology*, 2012/5, 1030–1035. <https://doi.org/10.1093/beheco/ars067>.

MUELLER, J. C. – PARTECKE, J. – HATCHWELL, B. J. – GASTON, K. J. – EVANS, K. L.: Candidate gene polymorphisms for behavioural adaptations during urbanization in blackbirds. *Molecular Ecology*, 2013/13, 3629–3637,
<https://doi.org/10.1111/mec.12288>.

NECHAY, G. – FARAGÓ, T. (szerk.): *Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Egyezménye a Biológiai Sokféleségről*. ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciájának Magyar Nemzeti Bizottsága, Budapest, 1992. <https://tinyurl.com/4vfufxr5>

NÉMETH, B.: *Széncingéke (Parus major) ragadozóval szembeni viselkedésének vizsgálata az élőhely-urbanizáció függvényében*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Budapest, 2014, <https://tinyurl.com/4uxs2afr>.

Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács: *Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia – 5. Előrehaladási jelentés (2021-2022)*. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács, Budapest, 2023. <https://tinyurl.com/3mxxffkh>.

PÁNOVICS, A.: 25 éves az Európai Közösség madárvédelmi direktívája. *JURA*, 2005/2, 162–171.

PARTECKE, J. – SCHWABL, I. – GWINNER, E.: "Stress and the city: urbanization and its effects on the stress physiology in European blackbirds." *Ecology*, 2006/8, 1945–1952. [https://doi.org/10.1890/0012-9658\(2006\)87\[1945:SATCUA\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1890/0012-9658(2006)87[1945:SATCUA]2.0.CO;2).

PARTECKE, J. – VAN'T HOF, T. – GWINNER, E.: Differences in the timing of reproduction between urban and forest European blackbirds (*Turdus merula*): result of phenotypic flexibility or genetic differences? *Proceedings of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 2004/1552, 1995–2001.
<https://doi.org/10.1098/rspb.2004.2821>.

PAULOVICS, A.: *Állatvédelem az EU jogharmonizáció tükrében*. Virtuóz, Budapest, 2002.

PAULOVICS, A.: Állatvédelem és EU. In: PAULOVICS A. (szerk.) *Decem anni in Europaea Unione IV*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2015.

PIPOLY, I. – SZABÓ, K. – BÓKONY, V. – PREISZNER, B. – SERESS, G. – VINCZE, E. et al.: Higher frequency of extra-pair offspring in urban than forest broods of great tits (*Parus major*). *Frontiers in Ecology and Evolution*, 2019/7, 229. <https://doi.org/10.3389/fevo.2019.00229>.

Population Division of the United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA): *World Population Prospects 2024. Summary of Results*. United Nations, New York. <https://tinyurl.com/3sn89r7f>.

RUTZ, C. – LORETTO, M. C. – BATES, A. E. et al.: OVID-19 lockdown allows researchers to quantify the effects of human activity on wildlife. *Nature Ecology & Evolution*, 2020/4, 1156–1159. <http://dx.doi.org/10.1038/s41559-020-1237-z>.

SCHRIMPF, M. B. – DES BRISAY, P. G. – JOHNSTON, A. – SMITH, A. C. – SÁNCHEZ-JASSO, J. – ROBINSON, B. G. – WARRINGTON, M. H. – MAHONY, N. A. – HORN, A. G. – Koper, N.: Reduced human activity during COVID-19 alters avian land use across North America. *Science Advances*, 2021/39, 1–11. <https://doi.org/10.1126/sciadv.abf5073>.

SERESS, G. – HAMMER, T. – BÓKONY, V. – VINCZE, E. – PREISZNER, B. – PIPOLY, I. et al.: Impact of urbanization on abundance and phenology of caterpillars and consequences for breeding in an insectivorous bird. *Ecological Applications*, 2018/5, 1143–1156. <https://doi.org/10.1002/eap.1730>.

SERESS, G. – LIKER, A.: Habitat urbanization and its effects on birds. *Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2015/4, 373–408. <https://doi.org/10.17109/AZH.61.4.373.2015>.

SINGH, A. K. – SINGH, H. – SINGH, J. S.: Plant Diversity in Cities: Call for Assessment and Conservation. *Current Science*, 2018/3, 428–435. <http://dx.doi.org/10.18520/cs/v115/i3/428-435>.

SINKOVICS, B. Cs.: *A fiókatáplálék mennyisége, minősége és szezonálisvárosi és erdei szén-cinege (Parus major) populációkban*. Budapest, Szent István Egyetem, Állatorvos-tudományi Kar Biológiai Intézet, Ökológia Tanszék, 2014. <https://tinyurl.com/29rkwj2w>.

SLABBEKOORN, H. – DEN BOER-VISSER, A.: Cities change the songs of birds. *Current biology*, 2006/23, 2326–2331. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2006.10.008>.

SLABBEKOORN, H. – PEET, M.: Birds sing at a higher pitch in urban noise. *Nature*, 2003/267, <https://doi.org/10.1038/424267a>.

TAKÁCS-SÁNTA, A.: Tömeges urbanizáció. In: TAKÁCS-SÁNTA A. (szerk.) *Bioszféra-átalakításunk nagy ugrásai*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2008.

ABI KARAM SAMIRNÉ, M.: Urbanizált madarak. *Természetvédők*, 2010. <https://tinyurl.com/473e4pfl>.

TITULAER, M. - SPOELSTRA, K. - LANGE, C. Y. M. J. G. - VISSER, M. E.: Activity Patterns during Food Provisioning Are Affected by Artificial Light in Free Living Great Tits (*Parus major*). *PLoS ONE*, 2012/5, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0037377>.

VETTER, Sz.: *Állatvédelmi alapok*. Budapest, Közös ügyünk az állatvédelem Alapítvány, Budapest, 2024. <https://tinyurl.com/yc7dzc9z>.

VINCZE, E – BÓKONY, V. – GARAMSZEGI, L. Zs. – SERESS, G. – PIPOLY, I. – SINKOVICS, Cs. – SÁNDOR, K. – LIKER, A.: Consistency and plasticity of risk-taking behaviour towards humans at the nest in urban and forest great tits, *Parus major*. *Animal Behaviour*, 2021/179. 161–172. <https://doi.org/10.1016/j.anbehav.2021.06.032>.

VINCZE, E. – PIPOLY, I. – SERESS, G. – PREISZNER, B. – PAPP, S. – NÉMETH, B. et al.: Great tits take greater risk toward humans and sparrowhawks in urban habitats than in forests. *Ethology*, 2019/10, 686–701. <https://doi.org/10.1111/eth.12922>.

WARRINGTON, M. H. - SCHRIMPF, M. B. - DES BRISAY, P. - TAYLOR, M. E. - KOPER, N.: Avian behaviour changes in response to human activity during the COVID-19 lockdown in the United Kingdom. *Proceedings of the Royal Society B*, 2022/1983, 1–12. <http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2021.2740>.

WILLIAMS, N. S. G. – HAHS, A. K. – VESK P. A.: Urbanisation, plant traits and the composition of urban floras. *Perspectives in Plant Ecology, Evolution and Systematics*, 2015/1, 78–86. <https://doi.org/10.1016/j.ppees.2014.10.002>.

KERTÉSZ TAMÁS*

Kockázat és kockázatviselés a római jogban

Absztrakt: A tanulmány a kockázat és a kockázatviselés római jogi megjelenési formáit vizsgálja, különös tekintettel a szerződéses jogviszonyokban érvényesülő kockázat megosztásának szabályaira. A tanulmány célja annak feltárása, hogy az ókori római jog miként ismerte fel a gazdasági forgalomban rejlő bizonytalanságot, illetve milyen eszközökkel rendezte a felmerülő kockázatot. A vizsgálat tárgya többek között a *periculum est emptoris* elve, az *emptio perfecta* problematikája, az aleatórius szerződések – különösen a reményvétel (*emptio spei*) –, továbbá a tengeri kölcsön (*fenus nauticum*) mint a kockázat tudatos átruházásának sajátos konstrukciója. A tanulmány rámutat arra, hogy a római jog nem a kockázat kiküszöbölésére, hanem annak kiszámítható elosztására törekedett, és ezzel megalapozta a modern magánjogi kockázatviselési gondolkodás alapstruktúráit.

Kulcsszavak: kockázatviselés, római jog, *periculum est emptoris*, aleatórius szerződés, reményvétel, tengeri kölcsön

Abstract: The study examines the forms of risk and risk-bearing in Roman law, with particular attention to the rules of risk sharing in contractual legal relationships. The aim of the study is to explore how ancient Roman law recognized the uncertainty inherent in economic transactions and with what means it regulated the emerging risk. The subject of the study is, among others, the principle of *periculum est emptoris*, the problematic of *emptio perfecta*, aleatory contracts – especially the purchase of hope (*emptio spei*) – and the maritime loan (*fenus nauticum*) as a specific construction of the conscious transfer of risk. The study points out that Roman law did not strive to eliminate risk, but to distribute it in a predictable way, and thus laid the foundation for the basic structures of modern private law risk-bearing thinking.

Keywords: risk allocation, Roman law, *periculum est emptoris*, aleatory contracts, *emptio spei*, maritime loan

1. Bevezető gondolatok

„*Historia est magistra vitae*” – tartja a Cicero munkássága nyomán¹ elhíresült idézet, általánosságban kiemelve a történelmi ismeretek fontosságát. A jogtudományban általános elismert nézőpont szerint annak érdekében, hogy az adott témát teljes egészében vizsgálat tárgyává tudjuk tenni, kiemelten fontos a releváns történeti

* PhD hallgató, Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, e-mail cím: kertesz.tamas@student.uni-miskolc.hu. Témavezető: Dr. habil. Juhász Ágnes, egyetemi docens, Civilisztikai Tudományok Intézete, Polgári Jogi Tanszék

¹ L. Cicero, *De Oratore*, I, II., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1942 9, 36.o.

kialakulás és fejlődés alapos elemzése, hiszen ez elengedhetetlen annak érdekében, hogy megalapozottan formálhassunk véleményt a hatályos szabályozásról.

A kockázat római jogban történő megjelenésének vizsgálata előtt szükséges annak meghatározása, hogy pontosan milyen típusú kockázatokat ismertek az ókori rómaiak. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a római jogban már ismert volt a különböző jogügyletekkel, így különösen például az adásvétellel és egyéb szerződésekkel kapcsolatban felmerülő kockázat. Jelen műben azon feltevésből indulok ki, hogy a római jogban fellelhető kockázatoknak alapvetően két típusát különböztethetjük meg. Az első az *ügyleti kockázat*, amely magában foglal valamennyi, a különböző jogügyletekkel, szerződésekkel kapcsolatban felmerülő kockázatot, a második pedig az *ügyleten kívüli kockázat*: amely magában foglal minden olyan kockázatot, amely a felek között fennálló jogügylet hiányában is felmerül. Ide tartozik különösen a szerződésen kívül okozott károkkal kapcsolatban jelentkező kockázat.

A római jogban fellelhető „ügyleti kockázatoság” alapján Benke József három kategóriába sorolta a jogügyleteket, amelyek esetén az ügyleti kockázat mértéke fokozatosan növekszik és az utolsó, harmadik kategória további két alpontra osztható:

- I. *szokásos forgalmi kockázattal járó ügyletek*: amelyekben a szavatosság, az érvénytelenségi szabályok, a kötelemszegési szabályok révén a magánjogi szankció, mint a kockázatot kizáró vagy csökkentő védőernyő érvényesül.
- II. *szokásosat meghaladó, de jogilag korlátozott kockázatú ügyletek*. Ide tartozik a jövőbeli dolgok vételének az az alakja, amikor az eredménytől, mint feltételtől függ a vételárfizetés kötelezettsége.
- III. *a jogilag nem korlátozott kockázatú ügyleteket*:

- a) ahol a jogi korlátok hiánya ellenére a forgalmi gyakorlat korlátozza az ügyleti kockázatot: ezek az *aleatorius* ügyletek, amelyekben a magas forgalmi kockázat mellett is a szolgáltatás különleges jellege iránti piaci igény motiválja a feleket. Ide tartozik többek között a reményvétel, a tengeri kölcsön, vagy később a biztosítói helytállás, továbbá az alimentációs ügylet.
- b) a *legkockázatosabb ügyletek*: sem jogszabályi, sem piaci korlátok nem találhatók meg, az ide sorolható ügyletek lényege a rendkívül nagyfokú kockázat folytán realizálható rendkívül nagyfokú haszon. Pl.: szerencsejátékok, ill. az áru- és értéktárolás különböző ügyleteik.²

2. Periculum est emptoris

A római jogban a kockázat, vagy veszélyviselés kérdése kapcsán a tulajdonátruházó szerződések kiemelt relevanciával rendelkeztek, ezen belül talán a

² BENKE, J.: Reményvétel, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2011., 106. - 107. o., (a továbbiakban: BENKE [2011] i.m.)

legrelevánsabb az adásvételi szerződés volt. A veszély (*periculum*) kifejezés a vásárolt dolog véletlen elvesztésének vagy véletlen romlásának kockázatára utal. A korban *periculum* kifejezést gyakran azonosították a vis maior eseményekből származó károsodás veszélyével, a kifejezés alatt a szerződés tárgyának véletlen pusztulását értjük; mindig az a központi kérdés, hogy a felmerült kár melyik szerződő partner vagyonát csökkentse.³ A kockázatátzállás fogalma megmutatja, hogy az ilyen eseményekből eredő gazdasági veszteséget az eladó vagy a vevő viseli-e.⁴ Különösen fontosnak tartották a veszélyviselés meghatározását, hiszen a veszély viselésére kötelezett félnek annak ellenére is ki kell fizetnie – illetve vissza kell szolgáltatnia – a vételárat, hogy az áru megsemmisülése, illetve megrongálódása egyik félnek sem róható fel.⁵ Számos tényező játszott szerepet annak meghatározásában, hogy egy tulajdonátruházó szerződés esetén mely fél viseli a kár veszélyét.

A *periculum est emptoris* elve a klasszikus római jog egyik központi tétele, amely a vevő és az eladó közötti kockázatmegosztás alapját képezte az adásvételi szerződéseknél. Az elv a veszélyviselés kérdését rendezi, azonban alkalmazhatóságára meghatározott feltételek teljesülése esetén nyílt lehetőség. A feltétel a dologban bekövetkező károsodás vagy a dolog elpusztulásának időpontja jelenti. A veszély, a kockázat viselésének kérdése a készvételnél alapvetően nem merült fel, hiszen az adásvétel megkötésével egyidejűleg a dolog a vevőhöz kerül, ezért ő viseli a megvásárolt és immár nála lévő dologban esett kárt. A veszélyviselés kérdése valójában akkor merül fel, ha a szerződés megkötése és a vásárolt árunak a vevő számára történő átadása nem esik egybe, ilyen esetben kérdésessé válik, hogy ki viseli az átmenetileg még az eladónál levő áru vis maior, vagy egyéb a feleken kívül álló ok folytán történt megrongálódásának vagy egyenesen elpusztulásának veszélyét, kockázatát.⁶

A kár bekövetkezésének időpontján felül a római jogra jellemző formalizmus eredményeként az elv alkalmazhatóságához szükség volt arra is, hogy az adásvételi szerződés „kész” legyen, vagyis megvalósuljon az *emptio perfecta*.⁷ A jogügylet *emptio imperfecta* volt például, ha hatályát felfüggesztő feltételhez (*condicio suspensiva*) kötötték, az árut nem konkretizálták, vagy ha az árut még elő kell állítani.⁸ A két feltétel teljesülése esetén az átmeneti időszakban a vevőre szállt a veszélyviselés (...*perfecta emptione periculum ad emptorem respiciet* – *amint kész a vétel, a*

³ JAKAB, É.: *Periculum és degustatio*, Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, 205. o., https://acta.biblu-szeged.hu/7208/1/juridpol_065_205-225.pdf, (Letöltés ideje: 2025.10.03.)

⁴ BAUER M.: *Periculum emptoris. Eine dogmengeschichtliche Untersuchung zur Gefährtragung beim Kauf*, Duncker & Humblot, Berlin, 1998., 17. o.

⁵ JUSZTINGER, J.: *Ármegehatározás a római adásvételnél*, Debreceni Jogi Műhely, 2008. évi (V. évfolyam) 1. szám, 4. o.

⁶ FÖLDI A. – HAMZA, G.: *A római jog története és intéstitúciói*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996., 515. o. [a továbbiakban: FÖLDI-HAMZA i.m.]

⁷ FÖLDI-HAMZA i.m. 515. o.

⁸ M. KASER: *Römisches Privatrecht* 1. München 1975, 552. o

vevőre száll a veszély⁹). A *periculum est emptoris* elv kapcsán Gaius, a korszak egyik legelismerőbb jogtudósa is hasonlóképp vélekedett, azzal, hogy az elv alkalmazhatóságát kiterjesztette az átalányáron történő értékesítés esetére, perfectnek tekintve a jogügyletet még akkor is, ha az árut a felek nem konkretizálták. Gaius szerint a *perfecta emptio* főszabálya érvényesül: amint megállapodtak a felek a vételárban, a *periculum* átszáll a vevőre, jóllehet a ténylegesen szolgáltatandó egyedeknek sem a mennyisége, sem a minősége nem ismert pontosan a szerződő partner előtt¹⁰ (*Ergo et si grex venierit, si quidem universaliter uno pretio, perfecta videtur, postquam de pretio convenerit.*¹¹).

Az elvet mereven követte a római jog, méltányosság alkalmazása ezzel összefüggésben nem volt lehetséges, azonban ennek ellenére mégis számos kivétellel találkozhatunk az elv általános alkalmazhatósága kapcsán. A felek alapvetően szabadon rendezhették a veszélyviselés kérdését az adásvétel során, így szabadon állapíthattak meg kivételeket is a *periculum est emptoris* elve alól. Az egyik ilyen gyakori eset a *degustatio* volt, vagyis bor adásvétele során az áru minőségének ellenőrzése a vevő általi kóstolás révén. Amennyiben a vevő kikötötte a szerződésben a borkóstolás lehetőségét, úgy a veszélyviselés nem a szerződéskötéskor, hanem csupán a bor vevő általi kóstolását követően szállt át. A *degustatio* több fajtáját is megkülönböztethetjük, így beszélhetünk kezdeti *degustatio*-ról rövid határidőn belül, de lehet hosszabb határidőhöz kötött jótállás alapján végrehajtott *degustatio* is, amely a bor teljes kiforrásáig védi a vevőt.¹²

A kivételek közé tartozik a felek által alkalmazott ármeghatározási mód súly, szám, mérték szerint meghatározott, többnyire helyettesíthető dolgok adásvétele, az ún. *emptio ad mensuram* esete. A *mensura* (vagyis kimérés) kapcsán Cato a Kr. e. II. században írt értekezést *De agri cultura* címmel. Cato művében egy szerződésminta is megtalálható, melyben részletezi a hordós bor eladásának lépéseit, folyamatát: „Hordós bort így kell eladni: (1) minden *culleus*ra 41 *urna* bort számoljon; sem eceteset, sem lepedékeset nem fog adni. (2) A következő három napon belül megkóstolhatja, becsületes ember módjára. Ha nem teszi, a bort úgy kell tekinteni, mintha megkóstolta volna. Ahány nap késedelem volt a kóstolásnál a tulajdonos hibájából, annyi napot kell a vevő javára hozzátenni. (3) A bort a következő év január 1-ig vegye át; ha nem veszi át, a tulajdonos mérje ki a bort. Amennyit kimért, annyira nézve szabadul (a kötelemből). Ha a vevő követeli, a tulajdonos adjon esküt, hogy becsületesen járt el. (4) Helyet a bornak a következő október 1-ig adjon; ha addig

⁹ FÖLDI-HAMZA i.m., (Paul. D. 18, 6, 8 pr.).

¹⁰ JUSZTINGER, J.: Átalányár-egységár: ármeghatározás és veszélyátszállás *emptio ad mensuram* esetén, JURA, 2015/1., 22-33. o.

¹¹ Gaius, *Digesta* 18, 1, 35, 6, in.: JUSZTINGER i.m.

¹² JAKAB, É.: (2017): *Borvétel és kockázat*. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban, Budapest, Akadémiai Kiadó.

nem viszi el, a tulajdonos csináljon a borral, amit akar. Egyébként ugyanaz a szabály, mint a fán lévő olajbogyó esetén.”¹³ Jelen kutatás szempontjából a *mensura* jelentősége leginkább abban ragadható meg, hogy a kimérés megtörténtét megelőzően a *periculum est emptoris* szabály sem érvényesülhet, így addig az eladó viseli a veszélyt. A *mensura* után viszont átszáll a *periculum* a vevőre, függetlenül attól, hogy rögtön elszállítja vagy továbbra is az eladó tárolja az árut. Természetesen minél hosszabb idő telik el a megállapodás és a *mensura* végrehajtása között, annál nagyobb rizikót vállal magára az eladó.¹⁴

A vevő veszélyviselésének ellensúlyozása érdekében a veszély átszállásának időpontjától kezdve őt illette meg a dolog minden növedéke és haszna, melyet Iustinianus is kimond az *et commodum eius esse debet, cuius periculum est* elvével, melynek értelmében azé lesz a haszon, akié a veszély.¹⁵

3. Aleatórius szerződések

A szerződéses viszonyok kapcsán felmerülő kockázat témakörében különösen érdekesnek mutatkoznak az *aleatorius* szerződések. A szerződési kockázatvállalás kérdéskörében leszögezendő, hogy a szerződésekben – noha különböző fokban – általánosan jelen van a kockázat, vagyis minden szerződés kockázatos, de nem minden szerződés aleatórius.¹⁶ Az aleatórius szerződések jellegadó tulajdonsága, hogy ezek esetén rendszerint többletkockázat jelentkezik, vagyis egyfajta szerencseelemet is tartalmaz a szerződés. Az aleatórius jelleget ifjabb Seneca LXXIV. erkölcsi levelének sorai világítják meg, amelyek Fortunát egy olyan emberhez hasonlítják, aki „a csöcselék közé ajándékokat szór, melyek közül néhány szétszakad, amint egymás közt cibálják azokat, másokat elrángatnak megszerzőjüktől, párat meg család szövetkezők kaparintanak meg a többi orra elől”.¹⁷ *Christian Wolf* szerint aleatórius az a szerződés, amelyben a felek valamilyen bizonytalan kimenetelű eredményről állapodnak meg, s amelynek mintegy őspéldája a hálótetés megvétele, amelyben a jövőbeli fogás mennyisége bizonytalan, az ilyen kötetmekben a véletlen határozza meg, hogy mi lesz végül a szolgáltatás tárgya, vagy hogy lesz-e egyáltalán.¹⁸ Az aleatórius ügyletek esetén a magas forgalmi kockázat mellett is a szolgáltatás különleges jellege iránti piaci igény motiválja a feleket, ilyen

¹³ JAKAB i.m.

¹⁴ JUSZTINGER i. m.

¹⁵ FÖLDI-HAMZA i.m. 516. o.

¹⁶ NOCHTA, T.: Mennyiben szerződési kockázat a gazdasági válság? Jog – Állam – Politika 2011. 87-97. o., Idézi Benke József: A reményvétel. HVG-Orac, Budapest 2011. 391. o

¹⁷ Seneca, Epist. moral. LXXIV, 7–8.

¹⁸ WOLFF, C.: Jus Naturæ methodo scientifica pertractatum. Magdeburg, Renger, 1745. 189–340.o.

különlegesség például az, hogy a szerződés tárgya egy *solutio futura*, azaz valamely jövőbeli szolgáltatás.¹⁹

3.1. Reményvétel

Az aleatórius szerződések sajátos jellemzői talán a reményvétel (*emptio spei*) esetén figyelhetők meg leginkább. A hasonló elnevezés miatt indokolt elhatárolni a reményvételt a remélt dolog vételétől (*emptio rei speratae*), valamint a jövőbeni dolog vételétől (*emptio rei futurae*). Remélt dolog vétele esetén a vevő a szerződés megkötésekor még nem létező, de a jövőben létrejövő dolgot vásárol, jövőbeni dolog vétele esetén az alaphelyzet azonos, azonban a különbség abban rejlik, hogy előbbinél a dolog létrejötté egy jellemzően bizonytalan, alig befolyásolható természeti eseménytől, utóbbinál pedig az emberi munka többé-kevésbé biztos eredményétől függ, közös vonásuk pedig, hogy a vevőnek kizárólag akkor kell megfizetnie a vételárat, ha a dolog sikeresen létrejön és azt részére átadják.²⁰ Reményvétel esetén a vevő az előre kialakított vételárért azt veszi meg, ami a „hálóba akad”, vagyis az adásvétel tárgya egy véletlentől függő eredmény, így a vevő nem tudhatja, hogy kap-e valamit egyáltalán.²¹ Mindenképp érdemes megjegyezni, hogy a magyar római jogi tankönyvirodalomban nem találunk egységes álláspontot arra nézve, hogy pontosan mit tekintünk a reményvétel tárgyának. A fentebb foglalt Földi-Hamza féle állásponton felül *Marton Géza* szerint "el lehet adni ... még ezután létrejövendő dolgot (*emptio rei futurae*), pl. elválasztandó gyümölcsöt, sőt a puszta kilátást is bizonyos létrejövendő vagy megszerzendő dolgokra (*emptio spei*, pl. elejtendő vadászsákmány)..."²², míg *Brósz Róbert* szerint: "A vevő - az előre kialakított vételárért - annyit, azt veszi meg, ami a 'hálóba akad'. A véletlentől függő eredmény (quasi alac, mint a kockajátéknál) az adásvétel tárgya. Tisztán a szerencsétől függ, hogy mit kap."²³ *Marton* tehát "a puszta kilátást" tekinti a reményvétel tárgyának, *Brósz* viszont "a véletlentől függő eredményt". A reményvétel kapcsán *Bessenýő András* rávilágít arra, hogy a remélt eredmény bekövetkezése befolyásolhatja a szerződési típus minősítését: „*A reményvétel tehát nem azért reményvétel, mert a vevő reményt vesz, hanem azért, mert reményt kap... Ha tehát a halász*

¹⁹ BENKE [2011] i.m. 106. o.

²⁰ FÖLDI-HAMZA i.m. 511. – 512. o.

²¹ FÖLDI-HAMZA i.m. 512. o.

²² MARTON, G.: A római magánjog elemeinek tankönyve. Intitúciók (4. változatlan kiadás, Budapest 1963, Tankönyvkiadó), 206. o., 513. pont.

²³ BRÓSZ, R.: – PÓLAY, E.: Római jog (ötödik, javított kiadás, Budapest 1989, Tankönyvkiadó), 423. o., 1254. pont.

*halakat fogott, a vadász vadakat ejtett el, akkor a szóban forgó eset nem reményvétel, hanem remélt dolog vétele.*²⁴

A reményvétel jelenségével *Massurius Sabinus* *Iuris civilis libri tres* c. civiljogi összefoglaló munkájában találkozhatunk, miszerint: „*Aliquando tamen et sine re venditio intellegitur, veluti cum captum piscium vel avium vel missilium emitur: emptio enim contrahitur etiam si nihil inciderit.*” - „Néha azonban elképzelhető az eladás a dolog nélkül is, pl. a hal-, a madár vagy a missilia-fogás vételekor. Az adásvétel ugyanis létrejön, mégha semmit nem fognak is”, melyet később *Sextus Pomponius* kiegészítette a „*quia spei emptio est*” – vagyis: „mivel ez reményvétel” szakasszal.²⁵

A reményvétel különlegessége tulajdonképpen abban áll, hogy a szerződési kockázat a megszokottat különösen nagy mértékben haladja meg, hiszen a vevő teljesítési kötelezettsége független attól, hogy az eladó utóbb szolgáltat-e neki valamilyen értékkel bíró árut, ugyanis ekkor az áru már nem egy dolog, hanem annak reménye csupán.²⁶

A reményvétellel együtt járó alapvetően magas fokú kockázaton felül többletrizikót jelentett a szerződéssel kapcsolatos visszaélés lehetősége, melyre *Marcus Tullius Cicero* is rámutat a *De officiis* c. művében. Könyvében érdekes esetet ír le: A halfogás reményét akár arra is felhasználhatta ugyanis némely, a megtévesztéstől sem visszariadó eladó, hogy valamely kevésbé értékes ingatlanától megszabaduljon. *Canius*, római lovag *Syracusában* óhajtott egy csendes, kellemes fekvésű házastelket vásárolni. Ezt megneszelte a bankár *Pythius*, ki saját telkére meghívta a lovagot, és ott díszes fogadást rendezett a számára, mellékessen megjegyezve, hogy a villa nem eladó. Egyidejűleg intézkedett, hogy a part mellett a halászok vessék ki a hálójukat. Az e látványtól elbájolt *Caniusban* természetesen azonnal vételi szándék alakult ki, amelyet csupán a „nem eladó” villa igen magas áron eszközölt megvételével tudott csillapítani. A jóakarató szomszédoknak köszönhetően igen hamar kiderült, hogy a környéken nem szokás halászni, mert halfogásra nemigen van remény...²⁷

A reményvételi szerződések meglátásom szerint leginkább egyfajta szerencsejátékhoz hasonlíthatóak. Alapvetően magas fokú kockázatot hordoztak magukban, hiszen az elnevezésből is eredően a szerződés közvetett tárgya tulajdonképpen maga a remény volt, amihez opcionálisan, az eladó tevékenységének eredményétől függően tartozhatott valamilyen tényleges szolgáltatás is. Sajátos kockázatviselési konstrukcióval találkozhatunk, ugyanis alapvetően a vevő viselte az eladó által a szerződés alapján vállalt tevékenység sikerességének a kockázatát, mivel attól függetlenül volt köteles a vevő a vételár megfizetésére, hogy az eladó bármilyen

²⁴ BESSÉNYŐ, A.: Reményt veszünk-e reményvétel esetén? I., JURA, 2014/1., 195-217. o.

²⁵ BENKE [2011] i.m. 91. o. Hivatkozta: D. 18,1,8,1: *Sabinus / Pomponius / [Tribonianus]*

²⁶ BENKE J.: A reményvétel "iskolapéldái" a római jogban, JURA, 2004/1., 32-38. o.

²⁷ BENKE [2011] i.m. 49. o. Hivatkozta: *Cicero: De officiis. Book III. Ed. Holden, Hubert Ashton. Cambridge UP, 1902. 25–26.*

kézzelfogható eredményt fel tudott-e mutatni a tevékenységének kifejtését követően.

3.2. Biztosítási jellegű szerződések

Az *aleatórius* szerződések közé szokás sorolni a biztosítási szerződéseket is, melynek gyökerei szintén egészen az ókori Rómáig nyúlnak vissza. A biztosítási szerződés a modern magánjog azon találmányai közé tartozik, amelyek nem vezethetők vissza egy adekvát római jogi intézményre, a római jog sem biztosítási szerződést, sem a modern biztosítás gondolatát nem ismerte.²⁸ Annak ellenére, hogy *expressis verbis* nem voltak megtalálhatóak a biztosítási szerződések, találkozhattunk hasonló konstrukciókkal, melyekből később önállósult és differenciálódott a napjainkban jól ismert szerződési típus. A biztosítás fogalmának előképei, legalábbis a közös kockázatviselésre vonatkozó igény már a római jog időszakában megjelent.²⁹

A kereskedelem kialakulásával az árumozgás szükségessége is megjelent, s már az ókori – középkori időkben is a gazdasági élet jelentős befolyásolói voltak azon személyek, akik az áru „egyik helyről a másikra” történő eljuttatását, szállítását vállalták. Az áru szükségszerű mozgatásával összefüggésben, valamint a technika, az infrastruktúra fejletlenségének köszönhetően nagyon gyakran fordult elő a szállított áru károsodása, de talán még ennél is nagyobb rizikót jelentettek a szállított áru biztonságára azok a külső tényezők – természeti csapások és emberi behatások –, amelyeket a fuvarozást végzők nem befolyásolhattak. A kereskedelem minden egyes szegmensét „árnyékként kísérte a benne rejlő nagy kockázat,” amelynek csökkentésére a kereskedők mindig is törekedtek, így kialakítva különböző jogintézményeket, mint például a biztosítási ügyletet.³⁰

A biztosítás egyik előképének tekinthető a *stipulatio* egy különleges formája. Amennyiben a felek *stipulatio*ban felvették a *clausula dolit* vagy *clausula bonae fidei*t, vagyis az adós ígéretet tett arra vonatkozóan, hogy tartózkodni fog *dolus* elkövetésétől vagy arra, hogy a *bona fides*nek megfelelően fog eljárni, akkor a hitelező *stricti iuris contractusok*nál megfelelő esetben, vagyis az adós szerződésszegése esetén szubszidiárius jelleggel kártérítést is követelhetett az eredeti szolgáltatás helyett. A kártérítés kivételesen elsődleges szolgáltatást is jelenthetett, ha valaki olyan formában vállalt kezességet, hogy az adós szerződésellenes magatartásából eredő kárt meg fogja téríteni a hitelezőnek, ez utóbbi *stipulatio* formájában vállalt kezesség a modern biztosítási szerződés elődjének tekinthető.³¹

²⁸ FÖLDI, A.: A biztosítási szerződés előképe a római jogban, *Jogtudományi Közöny*, MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság, Budapest, 1990., 215. o.

²⁹ VÁRADI, Á.: A biztosítás komplex fogalma, *JÁP*, 2010/4., 59-71. o.

³⁰ KUNCZ, Ö.: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlat*. Grill Kiadó, Budapest, 1922, 6. o.

³¹ FÖLDI-HAMZA i.m. 419. o.

A biztosítási szerződések másik és talán legjelentősebb előzménye a római jogban a tengeri kölcsön (*fenus nauticum*) tekinthető. A tengeri kölcsönre általában úgy szokás tekinteni, mint a hajónak áruvásárlás céljára nyújtott kölcsönre, amelyet nem kell visszafizetni akkor, ha a hajó nem érkezik meg a rendeltetési kikötőbe.³² A hajó meg nem érkezése, mint „biztosítási esemény” meglehetősen széles körű történeseket foglalhat magába, általában a hajó elsüllyedését szokás megemlíteni, mint a tengeri kölcsön kapcsán az adósi mentesülésre okot adó eseményt. A többi kölcsönszerződéstől eltérően itt a hitelező viseli a veszélyt (Seegefahr), amelynek eredményeként a hajótörés, illetve a hajó elsüllyedése esetén a szerződésszerűen eljáró adós nem kötelezhető a kölcsön visszafizetésére.³³ A biztosítási esemény kapcsán egyes források szerint akár azon következtetés is levonható, hogy a hitelező tulajdonképpen a tengeri útra jellemző és vis maiornak minősülő veszélyeket viselte.³⁴ A szerződés biztosítási jellegére a Digestában megtalálható Modestinus fragmentum világít rá: "In nautica pecunia ex eo die periculum spectat creditore ex quo navem navigare conveniat"³⁵, vagyis „a hajózási pénznél (tengeri kölcsönnél) a veszélyt a hitelező attól a naptól viseli, melytől a hajónak hajóznia kellene a megállapodás szerint.”³⁶

A *fenus nauticum* sajátos kölcsön-koncepciót jelentett abból a szempontból is, hogy a kölcsönadó a kamat meghatározásakor túlléphette a törvényileg szabályozott kamatmaximumot és ennek ellentételezéseként került sor a kockázatok átvállalására is. Az adós a szerződés megkötésekor vállalja, hogy szerződésszerű teljesítés esetén megfizeti a kölcsönt és a törvényi kamatmaximumon túlmenő kamatokat, amely kvázi az adós "biztosítási díja". A hitelezőnek (mint "kvázi-biztosító") a károk megtérítésére vonatkozó kötelezettsége abban jelentkezik, hogy a kölcsönösszeget bármilyen késlekedés esetén az adósnak nem kell visszafizetnie: ez tulajdonképpen a hajós oldalán előállt károk kompenzációja, megtérítése.³⁷

A tengeri kölcsön lényege végső soron abban áll, hogy a hajós a hitelező kockázatviselésére tekintettel magas kamatra vesz fel kölcsönt.³⁸ A fentebb idézett Modestinus fragmentum alapján megállapítható, hogy a kamatszámítás és a hitelezői kockázatviselésének kezdete a tényleges indulás időpontjától függetlenül a megállapodás megkötéséhez kötődött,³⁹ amely jellemző alapvetően napjainkban is megtalálható a különböző biztosítási szerződések kapcsán, hiszen általában a

³² FÖLDI [1990] i.m. 215. o.

³³ MISKOVICS, M.: Christoph Krampe: A római jog a nyílt tengeren - A jók és igazságosok művészte. *Jog, állam, politika*, 5 (3), 2013. 157-165.o.

³⁴ VISKY, K.: Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen. Budapest. 1983. 99. o.

³⁵ D. 22. 2. 3.

³⁶ SZABÓ, K.: *Fenus Nauticum, Debreceni Jogi Műhely*, 2005. évi (II.évfolyam) OTDK Különszám, 2005.

³⁷ VÁRADI i.m.

³⁸ FÖLDI [1990] i.m. 216. o.

³⁹ SZABÓ i.m.

megállapodásban foglalt időpont fogja meghatározni a biztosító kockázatviselésének kezdetét.

A *fenus nauticum* kapcsán számos fragmentum és más korabeli jogforrás foglalkozik a szerződés jellemzőivel és ezekben, valamint a témát feldolgozó szakirodalomban is számos ellentmondással találkozhatunk. Jelen kutatásban nem célom bármiféle tudományos vitában történő állásfoglalás. Álláspontom szerint függetlenül a tengeri kölcsön esetén felmerülő hitelezői kockázatviselés pontos feltételeitől, a felek által alkalmazott különböző szerződéses kikötések joghatásaitól és egyéb részletkérdésektől, a jelen kutatás tárgyát képező kockázatkezelés vonatkozásában általánosan levonható a konklúzió, hogy a tengeri kölcsön esetén a kockázatkezelés sajátos konstrukciója öltött testet, melynek hatása a jelen korunk jogrendszerében is megtalálható, egyes biztosítási konstrukciók esetén is érzékelhető, így az érintett szerződéstípus egy fontos előzményévé téve a *fenus nauticumot*.

A tengeri kölcsönrel járó kockázatot, vagyis lényegében a hajótörés kockázatát főszabály szerint tehát a hitelező viselte, természetesen itt is lehetőség volt a kockázatviselés egyedi meghatározására a felek által kötött külön megállapodás alapján. Amennyiben a felek között ilyen, a hitelező kockázatvállalását érintő külön megállapodás jött létre, akkor az eltérés okán a feleknek három kérdést kellett tisztáznuk:

a *kockázatvállalás időtartama*: a fentebb foglaltaknak megfelelően a kockázatviselés kezdete alapesetben a szerződés létrejöttéhez kötődött. Ezen főszabályszerű meghatározás nem terjedt ki arra az esetre, ha a felek a kockázatviselés kérdését érintő külön megállapodást kötöttek, így szükséges volt megállapodniuk az időbeliség kérdését érintően is.

a „*biztosítási események*” *meghatározása*: azon események leírása, melyek bekövetkezése esetén a hajósnak a kölcsönt nem kell visszafizetnie. A konkrét megállapodásban nem volt elegendő kizárólag a hajó meg nem érkezése utalni. A felek szabadon határozhattak meg bármely ilyen jellegű eseményt, alapesetben ilyennek minősültek a „tengeri veszélyek”, így jellemzően a hajó elsüllyedése, de akár egy kalóztámadás is.

a *kockázatviselés időtartamára járó kamat mértékének meghatározása*.⁴⁰

A római jogi vizsgálat során érdemes szót ejteni a *collegium funeraticiumról*, melyet a modern kori életbiztosítás előképeként is tekinthetünk. Az intézmény vizsgálata során találkozhatunk a kockázatközösség és a biztosítási esemény fogalmával, melyek megjelennek utalás szintjén. A *collegium* a jogképességgel bíró személyegyesüléseknek az a típusa, melyben magánemberek működtek együtt valamilyen cél közös megvalósítása érdekében, mely cél a jogszabályba ütközés tilalmára tekintettel kellett megállapítani.⁴¹ Az életbiztosítások egy sajátos előzménye

⁴⁰ FÖLDI [1990] i.m. 218. o.

⁴¹ VÁRADI i.m.

a *collegia funeraticia*, ezeket az ún. „temetkezési egyesületeket” a kevésbé tehető római polgárok hozták létre abból a célból, hogy haláluk után a temetésük költségeiről gondoskodhassanak.⁴² Az intézmény különlegessége abban állt, hogy tagjai részt vettek az elhunyt kollégiumi tagok temetésében. Nem határozható meg egyértelműen a részvétel mibenléte, hiszen a temetés megszervezésével és a sír gondozásával felmerült költségek listája hosszú volt, és magában foglalta a telekvásárlás, a sírkő elkészítésének és a megemlékezések anyagi lehetőségeinek költségeit. Összességében azonban elmondható, hogy a támogatásnak a fő formája a *funeraticium* volt – a kollégium által az elhunyt rokonainak fizetett temetési segély.⁴³

4. A legkockázatosabb ügyletek

A legkockázatosabb ügyletek esetén a fél, vagy felek által viselt kockázat mértékének sem jogi, sem pedig forgalmi korlátai nem voltak. Jelen kategóriába sorolja Benke József az ún. játékuügyleteket, azaz a szerencsejátékokat, ill. az áru- és értéktőzsdei különbözeti ügyleteket. A játékuügyleteket további szempontok szerint csoportosítja:

I. Kikényszeríthetőség szerinti csoportosítás: a kikényszeríthetőség hiánya kockázatonövelő hatású. Ide tartoznak:

(a) *államilag kikényszeríthető ügyletek*: az ókori Rómában, ahogyan azt később részletesen is kifejttem, erre nem volt lehetőség

(b) *naturalis obligatio*: melyeknél nem áll rendelkezésre az állami kényszer alkalmazásának lehetősége.

II. Az eredmény (szolgáltatás) bekövetkezésének véletlenszerűsége alapján:

(a) a nem a tiszta véletlenen alapuló kockázati, s ezért spekulatív játékuügyletek (különbözeti ügyletek, ill. egyes fogadások)

(b) továbbá azok a játékuügyletek, amelyek sikere a tiszta véletlenen alapul.⁴⁴

A római jogban is találunk ezen csoportba tartozó ügyleteket, melyek közül talán a leginkább ismert és elterjedt a *szerencsejáték* volt. Az ügyletkötést látszólagos szolgáltatás motiválja, amely abban áll, hogy a szolgáltatás nem valódi: a játék mint olyan, vagyis a nyereséjének hozzáférhetővé tétele, mikor a valódi szolgáltatás a játékyereményben áll.⁴⁵

⁴² VÁRADI, Á.: Az élet- és egészségbiztosítás előképei a római jogban (A collegium funeraticium és a collegium tenuiorum), *Orvostörténeti közlemények*, 2007., 148. évfolyam 52. szám, 2478. o.

⁴³ PRZEMYSŁAW, W.: Theodor Mommsen and the collegia funeraticia, *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, 72 (3)/2024, 12. o.

⁴⁴ BENKE [2011] i.m. 106. – 107. o.

⁴⁵ BENKE [2011] i.m. 107. o.

A szerencsejátékot az ókori Rómában egyszerre ítélték el és üzték lelkesedéssel,⁴⁶ bár nem találkozhatunk a napjainkban jellemző üzletszerűen és legalisan működő szerencsejáték szolgáltatókkal, ennek ellenére a szerencsejáték kifejezetten népszerű volt a korabeliek között. A fogadók és kocsmák gyakran voltak szerencsejáték helyszínei, a Pompeii romjairól származó képek kockákat, játékfigurákat, a gazdagság és a szerencse hagyományos szimbólumait, valamint a római világban a kockajátékokban általánosan használt kifejezéseket és jelzőket ábrázolnak.⁴⁷ A korban a szerencsejátékok számos verziója megtalálható, az ókori Rómában a legkedveltebb játék a kockajáték volt, ezen felül ismerték többek között a malomjátékot, amely leginkább a modern kori dámához hasonlított, illetve az ostáblát.⁴⁸

A szerencsejátékok esetén nem állnak rendelkezésre jogi és forgalmi korlátok kockázatviselési szempontból. A szerencsejátékot, legalábbis a kockajátékok formájában, általában bűnnek tekintették, mégis az azt tiltó egyetlen ismert büntetőtörvényt csak szórványosan és szelektíven alkalmazták. A szerencsejáték-adósságok végrehajthatóságának törvényi tilalmától és néhány korlátozott magánjogi keresetindítási jogtól eltekintve, a római állam egésze azt mutatta, amit csak *laissez faire* politikának nevezhetünk a szerencsejáték minden formájával szemben. A helyzet a keresztény korban is így maradt, amikor általános szigorításra lehetett volna számítani, de még II. Theodosius uralkodása alatt, az i. sz. ötödik században sem történt változás a szerencsejátékra vonatkozó meglévő törvényekben.⁴⁹

A szerencsejáték római jogi értelemben vett ügyleti megítélése kérdéses, hiszen a szabályozásra alapvetően a tiltás volt jellemző. Megfelelő jogi szabályozás hiányában napjainkban az ilyen jellegű követeléseket bírósági eljárásban nem érvényesíthető követelésnek tekintenénk,⁵⁰ azonban Iustinianus a szerencsejátékból eredő kötelezettséget nem minősítette naturalis obligationak, mivel azt büntetni rendelte, illetve lehetőséget biztosított a kifizetett veszteség visszakövetelésére. Amennyiben a vesztes nem élt a visszakövetelés lehetőségével, úgy a köz javára hivatalból is biztosította a fellépés lehetőségét a szerencsejátékból eredő nyereség perlésére.⁵¹

A rendelkezésre álló források alapján a szerencsejáték szabályozására tett kísérletek I. Justinianus előtt is jelen voltak. A Digestában találkozhatunk korábbi, a

⁴⁶ FARIS B. S.: Changing Public Policy and the Evolution of Roman Civil and Criminal Law on Gambling, UNLV Gaming Law Journal, Vol. 3:199.

⁴⁷ HORSEFALL N.: The Culture of the Roman Plebs, Bristol Classical Press, 2003., 87. o.

⁴⁸ BENCSIK, I.: Szerencsejátékok és más játékok az Ókori Rómában, elérhető: <https://bencsik.rs3.hu/oktalis-kockadobas-sorozatok/293-szerencsejatekok-az-okori-romaban/286-benh.html>, (Létöltés ideje: 2025.11.28.)

⁴⁹ FARIS i.m. 199.o.

⁵⁰ Ptk. 6:121. §

⁵¹ FÖLDI-HAMZA i.m. 384. o.

római szenátus által kiadott szabályozási aktussal, amely kifejezetten a pénzszerzés tilalmával foglalkozik. A szerencsejátékkal kapcsolatos kérdésekkel a római praetorok is foglalkoztak, akik erre vonatkozó aktusokat adtak ki működésük során.⁵²

Nem minden szerencsejáték volt illegális Rómában, ahogy Toner megjegyezte, az „erőversenyekre”, vagy akár bármilyen sporteseményre való fogadás „viszonylag kis léptékű” volt a győzelmek és vereségek tekintetében, ezért a sportfogadás alapvetően nem tartozott a tilalmazott szerencsejátékok közé.⁵³

Tekintettel arra, hogy a szerencsejáték alapvetően tilalmazott tevékenység volt az ókori Rómában, talán nem meglepő, hogy a felek kockázatviselésének kérdését rendező szabályozás sem létezett. Összességében megállapítható, hogy a szerencsejáték ténylegesen a legkockázatosabb ügyletek közé tartozott, hiszen sem jogi, sem pedig forgalmi korlátok nem határozták meg azt, hogy az adott fél pontosan milyen kockázatokat vállalhat magára.

5. Összegzés

A kockázat a magánjog egyik legősbibb és legmeghatározóbb strukturális eleme. A modern polgári jogban alkalmazott kockázat, illetve ennek különböző alkategóriái nem tekinthetők pusztán kortárs gazdasági fejleményekre adott jogdogmatikai válasznak, hanem egy hosszú fejlődési ív eredménye, amelynek gyökerei egészen a római jogig nyúlnak vissza. A történeti vizsgálat egyértelműen igazolja, hogy a római jogászok nem csupán felismerték a kockázat jelenlétét a jogügyletekben, hanem tudatosan törekedtek annak normatív rendezésére és ésszerű elosztására.

A *periculum est emptoris* elve a veszélyviselés klasszikus szabályaként már a római adásvétel körében világosan kijelölte, hogy a véletlen károsodásból eredő gazdasági veszteséget melyik félnek kell viselnie. A szabály dogmatikai jelentősége túlmutat az adásvételen: azt az alapgondolatot rögzíti, hogy a szerződéskötéssel együtt bizonyos kockázatok átszállnak a másik félre, és e kockázatok viselése a szerződéses egyensúly része. A veszélyviselés és a haszon összekapcsolása – *et commodum eius esse debet, cuius periculum est* – pedig már egy tudatos kockázat–haszon arányossági elvet tükröz.

Az aleatórius szerződések, különösen a reményvétel (*emptio spei*), a kockázatvállalás extrém formáját jelenítették meg. Az aleatórius ügyletekben a felek kifejezetten a bizonytalan eredményre szerződtek, a szolgáltatás tárgya maga a jövőbeli, esetlegesen be sem következő eredmény volt. A római jog tehát alapvetően ismerte és bizonyos fokig rendezte is a fokozott kockázatvállalás jelenségét.

⁵² APSITIS A. – JOKSTS O. – DINSBERGA J.: The legal regulation of gambling phenomenon in Roman law, 28(1), 2024, 9-17, 10. o., (Letöltés ideje: 2025.11.28.)

⁵³ J. TONER: Popular Culture in Ancient Rome, Polity Press, 2009., 92. o.

A tengeri kölcsön (*fenus nauticum*) intézménye már kifejezetten a kockázatkezelés tudatos technikáját mutatja. A hitelező – a magasabb kamat ellenében – átvállalta a tengeri úttal rendszerint együtt járó, *vis maior* jellegű veszélyeket. A konstrukció a modern biztosítási gondolkodás előképeként értelmezhető: a felek a kockázatot ellenszolgáltatás fejében osztották el egymás között. Hasanló a logika figyelhető meg a *collegium funeraticium* esetében is, ahol a közösségi kockázatmegosztás a temetési költségek fedezésére szolgált.

A fenti példák alapján megállapítható, hogy a római jog nem csupán a kockázat létezését ismerte fel, hanem annak differenciált kezelésére is képes volt. A kockázat lehetett korlátozott, tipikus forgalmi jellegű, vagy akár extrém mértékű, de a legtöbb esetben normatív keretek között maradt. A jog összességében nem a bizonytalanság kiküszöbölésére törekedett – hiszen ez alapvetően lehetetlen vállalkozás lett volna –, hanem annak kiszámítható elosztására.

Meglátásom szerint történeti vizsgálat alapján megállapítható, hogy a modern kori, jogi értelemben vett kockázatkezelési szabályozásunk alapjai egészen az ókori Rómáig nyúlnak vissza. A mai polgári jog egyik alapvető kérdése, hogy mely gazdasági változások tartoznak a szerződő fél által viselendő rendes kockázat körébe, és melyek indokolhatják a szerződés módosítását vagy megszüntetését. A római jogi megoldások rámutatnak arra, hogy a jogrendszer stabilitása csak akkor biztosítható, ha a kockázatok előrelátható és tipikus részét a felek viselik, míg az extrém, rendkívüli események kivételes kezelést tesznek lehetővé.

A logikus konklúzió tehát az, hogy a rendes üzleti kockázat fogalma nem önkényes korlátozás, hanem a szerződési szabadság és a gazdasági biztonság közötti egyensúly eszköze. Összegzésként tehát elmondható, hogy a római jog is felismerte: a gazdasági forgalom működése elképzelhetetlen kockázat nélkül, de a kockázat normatív keretek közé szorítása nélkül a forgalom kiszámíthatatlanná válna.

Irodalomjegyzék

APSITIS A. – JOKSTS O. – DINSBERGA J.: The legal regulation of gambling phenomenon in Roman law, 28(1), 2024.

BAUER M.: Periculum emptoris. Eine dogmengeschichtliche Untersuchung zur Gefahrtragung beim Kauf, Duncker & Humblot, Berlin, 1998.

BENCsik, I.: Szerencsejátékok és más játékok az Ókori Rómában, elérhető: <https://bencsik.rs3.hu/oktalis-kockadobas-sorozatok/293-szerencsejatekok-az-okori-romaban/286-benh.html>

- BENKE, J.: A reményvétel "iskolapéldái" a római jogban, JURA, 2004/1.
- BENKE, J.: Reményvétel, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2011.
- BESSENYŐ, A.: Reményt veszünk-e reményvétel esetén? I., JURA, 2014/1.
- BRÓSZ, R. – PÓLAY, E.: Római jog, ötödik, javított kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.
- CICERO, L.: De officiis. Book III. Ed. Holden, Hubert Ashton. Cambridge UP, 1902.
- CICERO, L.: De Oratore, I, II., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1942.
- FARIS, S. B.: Changing Public Policy and the Evolution of Roman Civil and Criminal Law on Gambling, UNLV Gaming Law Journal, Vol. 3:199.
- FÖLDI, A.: A biztosítási szerződés előképe a római jogban, Jogtudományi Közlöny, MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság, Budapest, 1990.
- FÖLDI, A. – HAMZA, G.: A római jog története és intézményei, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- HORSFALL, N.: The Culture of the Roman Plebs, Bristol Classical Press, 2003.
- JAKAB, É.: Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2017.
- JAKAB, É.: Periculum és degustatio, Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica.
- JUSZTINGER, J.: Ármeghatározás a római adásvételnél, Debreceni Jogi Műhely, 2008. évi V. évfolyam, 1. szám.
- JUSZTINGER, J.: Átalányár-egységár: ármeghatározás és veszélyátzállás emptio ad mensuram esetén, JURA, 2015/1.
- KASER, M.: Römisches Privatrecht 1. München, 1975.

KUNCZ, Ö.: A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata. Grill Kiadó, Budapest, 1922.

MARTON, G.: A római magánjog elemeinek tankönyve. Intitúciók, 4. változatlan kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1963.

MISKOVICS, M.: Christoph Krampe: A római jog a nyílt tengeren - A jók és igazságosok művészete. Jog, áll. polit. 5(3), 2013.

NOCHTA, T.: Mennyiben szerződési kockázat a gazdasági válság? Jog – Állam – Politika, 2011., idézi Benke József: A reményvétel. HVG-Orac, Budapest, 2011.

PRZEMYSŁAW, W.: Theodor Mommsen and the *collegia funeraticia*, Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym PL ISSN 1643-8191, t. 72(3)/2024.

SZABÓ, K.: *Fenus Nauticum*, Debreceni Jogi Műhely, 2005. évi II. évfolyam, OTDK Különszám, 2005.

TONER, J.: *Popular Culture in Ancient Rome*, Polity Press, 2009.

VÁRADI, Á.: A biztosítás komplex fogalma, JÁP, 2010/4.

VÁRADI, Á.: Az élet- és egészségbiztosítás előképei a római jogban (A *collegium funeraticium* és a *collegium tenuiorum*), Orvostörténeti közlemények, 2007., 148. évfolyam, 52. szám.

VISKY, K.: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen*. Budapest, 1983.

WOLFF, C.: *Jus Naturæ methodo scientifica pertractatum*. Magdeburg, Renger, 1745.

KÖTELES ÁDÁM*

A realizmus perspektívái

Absztrakt: A XIX. századi amerikai jogelméletben a formalizmus volt a meghatározó irányzat, melynek képviselői úgy vélték, hogy a bírói döntések logikailag levezethetők a meglévő szabályokból. Ezzel szemben fogalmaztak meg éles kritikát a jogi realizmus képviselői, akik hangsúlyozták a társadalmi tények fontosságát, s úgy vélték, a bírói döntés sokkal több, mint pusztán szillogizmus felállítása. Az amerikai jogi realizmussal párhuzamosan fejlődött a skandináv jogi realista irányzat is; mindkettőre jellemző, hogy az emberi elemeknek nagy hangsúlyt tulajdonítanak. Azonban míg előbbi konkrét joggyakorlati problémák megoldására törekedett, utóbbi jogfilozófiai kérdések megválaszolására fordította figyelmét.

Kulcsszavak: formalizmus, amerikai jogi realizmus, skandináv jogi realizmus, társadalmi tény, bírói döntéshozatal, szkepticizmus

Abstract: In 19th-century American legal theory, formalism was the dominant school of thought. Its representatives believed that judicial decisions could be logically derived from existing rules. In contrast, sharp criticism was articulated by proponents of legal realism, who emphasized the importance of social facts and argued that a judicial decision is far more than syllogistic proposition. Parallel to American legal realism, the Scandinavian legal realist movement also developed; both were characterized by attributing great importance to human elements. However, while the former sought to resolve concrete practical legal problems, the latter focused its attention on answering questions of legal philosophy.

Keywords: formalism, American legal realism, Scandinavian legal realism, social fact, judicial decision-making, scepticism

1. Bevezető gondolatok

A jogi realizmus esetében különbséget kell tennünk az amerikai és skandináv jogi realizmus között. Mindkét irányzat a jog társadalmi beágyazottságát emeli ki és a jogot a bírósági döntések előrejelzéseként értelmezi. Az igazságosság mércéjét pedig abban látják, mennyire tudja a jogrendszer összehangolni a társadalom különböző, egymással versengő igényeit. A skandináv jogi realisták elsősorban a jogfilozófia hagyományos kérdéseire összpontosítottak és szemléletük jóval akadémikusabb jellegű volt. Az amerikai jogi realizmus inkább a joggyakorlat konkrét problémáira keresett megoldást és ehhez gyakorlatias megközelítést alkalmazott. Az amerikai jogi realisták többsége gyakorló jogásként is tevékenykedett, így a jog fogalmának

*PhD hallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet, Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék. Témavezető: Prof. Dr. Szabó Miklós, Professor Emeritus.

filozófiai meghatározása iránt alig mutattak érdeklődést. Mindkét irányzat szociológiai szempontból közelíti meg a jogot, tekintve, hogy az irányzatok meghatározó alakjai azt az álláspontot képviselik, hogy azt a társadalmi tényezők, a bírósági gyakorlat, s a versengő társadalmi érdekek kiegyensúlyozásának képessége határozza meg, nem pedig elvont, a priori elvek.¹

A realizmus törekvései arra irányultak, hogy a jog tudományos igényű vizsgálatába bevonja a kutatás szigorú módszertanát és a tudományos gondolkodás szellemét. Ezzel szembement az addigi szokványos megközelítéssel, amelyet a deduktív logika elsődlegessége, a precedensszabályok merev értelmezése és a bírói tevékenység gépies felfogása jellemezett.² A jogi realisták rámutattak arra, hogy a jogi döntések alapvetően tekintélyelvűek és pozitivisták jellegűek, tehát a bírák rákényszerítik döntéseiket a felekre, valamint a jövőbeli esetekre is. Ebből – és relativista erkölcsfelfogásukból – arra következtettek, hogy a bírói döntések valójában a bíró személyes nézeteinek kifejeződésai. Tehát, hogy a jog nem objektív igazságot tükröz, hanem körkörös, tautologikus érvelés eredménye.³ A realista irányzat kutatásainak nagy része így arra összpontosított, hogy rávilágítson a bírói döntésekben használt megszokott érvelési sémák ellentmondásaira. E logikai szerkezetek szükségszerűségének megkérdőjelezésével a realisták azt kívánták megmutatni, hogy a bírói döntések mögött valójában más, mélyebb kérdések húzódnak meg.⁴ Például, hogy a döntés során, miért választotta a bíróság az egyik lehetséges kiindulópontot a másik helyett? Emellett pedig komoly kételyeket ébresztve azzal kapcsolatban is, hogy valójában meddig terjed az a feltételezett döntési bizonyosság, amely kizárólag az elfogadott szabályok meglétéből ered.⁵ A jogi realisták szerint ezért nem a jogi szövegek elemzéséből érdemes kiindulni a bírói döntések megértéséhez, hanem inkább a bírók és a peres felek társadalmi hátterének – például osztályhelyzetének – vizsgálatából. E nézőpont szerint az induktív-deduktív megközelítés végső soron egy akaratelméletté válik, amely szerint a jog csupán a törvényhozó hatalom akaratának kifejezése. A „társadalmi csoport” esetükben objektív, de önkényes kategóriákat jelent, például vagyoni helyzet, faj, nem, illetve vallás alapján.⁶ A realisták szerint a jog lényege nem szabályok rendszere, nem egy előírt „kell” (ought), hanem egy tényleges, tapasztalati valóság.

¹BADÓ, A.: The sociological and psychological dimensions of American legal realism. In: Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica Et Politica, 2024/14. 35-47.

² INGERSOLL, D. E.: Karl Llewellyn, American Legal Realism, and Contemporary Legal Behavioralism Ethics, 1966/4/76. 253.

³ ENGLE, E.: A Primer on Left Legal Theory: Realism, Marxism, CLS & PoMo. SSRN Electronic Journal, 2010/3/2. 64-78. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1268364>

⁴ WHITE, G. E.: From Realism to Critical Legal Studies: A Truncated Intellectual History. SMU Law Review, 1986/2/40. 822.

⁵ LLEWELLYN, K. N.: Some Realism about Realism: Responding to Dean Pound. Harvard Law Review, 1931/44/8. 1239.

⁶ ENGLE, E.: i. m. 69.

A jogot azoknak az embereknek a valóságos viselkedése alkotja, akik a jog alkalmazásáért felelősek – különösen a bíráké, akik ítéleteiken keresztül magát a jogot formálják.⁷

2. Az amerikai jogi realizmus fejlődése és meghatározó képviselői

Az amerikai jogi realizmus jeles képviselői előtt említést kell tennünk Roscoe Poundról⁸, aki egyfajta előkészítő alakja a realizmusnak. Egyes szerzők jogelméletét „funkcionális jogfelfogásként” írják le, míg mások „pragmatikusnak” vagy „kísérletező jellegűnek” tartják. Az elnevezés azonban másodlagos, hiszen a lényege annak az irányzatnak, amelyhez Pound tartozik az, hogy a jog érvényessége nem egy szuverén parancsban, nem egy szabályokból és elvekből álló mechanikus rendszerben, sőt nem is a közösség hagyományos normáiban keresendő, hanem abban, hogy a jog – mint a társadalom eszköze – milyen társadalmi, s szociális célokat szolgál.⁹ A XX. század elején élen járt azok között, akik arra buzdították a jogtudósokat, hogy szakítsanak azzal a gyakorlattal, amely előre rögzített, s elvont fogalmakból próbálja levezetni a bírósági döntéseket.¹⁰ Roscoe Pound három érdekcsoportot különböztetett meg, melyek az egyéni érdekek, a közösségi érdekek és társadalmi érdekek. Úgy vélte, hogy az igazságos jogrend feladata ezen érdekek összehangolása, s ezzel együtt arányos kielégítése.¹¹ Szociológiai jogelmélete a jogot elsősorban társadalmi intézményként értelmezi, amelynek célja a társadalmi érdekek egyensúlyának fenntartása. Véleménye szerint a jog nem pusztán formális szabályok rendszere, hanem eszköz a társadalmi rend és igazságosság megvalósítására. Pound bevezette a „társadalmi mérnökösködés” (social engineering) fogalmát, amely szerint a jogalkalmazóknak – különösen a bírának – aktív szerepük van a társadalmi problémák megoldásában és az érdekek összehangolásában. Ezzel egy újfajta megközelítést alapozott meg. „Fogalmazzunk meg az új nézőpontot mérnöki szemlélettel; beszéljünk arról, hogy a politikai vagy etikai idealista értelmezésről egy mérnöki megközelítésre térünk át. Gondolkodjunk a jog céljának problémájáról úgy, mint egy nagy feladról – vagy feladatsorozatról – a társadalmi mérnöki tevékenység keretében. Mondjuk ki, hogy a változás lényege abban áll, hogy többé nem az emberi akaratok elvont összehangolásáról gondolkodunk, hanem az emberi érdekek konkrét biztosításáról és érvényesítéséről. Földi nézőpontból létezésünk központi

⁷ KANTOROWICZ, H.: Some Rationalism about Realism. The Yale Law Journal, 1934/8/43. 1243.

⁸ (1870-1964) 1903 és 1911 között a University of Nebraska College of Law dékánja, 1916 és 1936 között a Harvard Law School dékánja.

⁹ PAUL, J.: Foundations of American Realism. West Virginia. Law Review, 60/1/1957. 43.

¹⁰ WHITE, G. E.: From Sociological Jurisprudence to Realism: Jurisprudence and Social Change in Early Twentieth-Century America. Virginia Law Review, 1972/6/58. 1004.

¹¹ Vö. POUND, R.: Interpretations of Legal History. New York, The Macmillan Company, 1923.

tragédiája az, hogy az anyagi javak nem elegendőek mindenki számára; míg az egyéni igények, vágyak és kívánságok végtelenek, addig az ezek kielégítésére szolgáló anyagi eszközök végesek. Ahogy a köznyelv mondja: mindannyian akarjuk az egész világot, de sokan vagyunk és világ csak egy van.”¹² Ugyan elméletét a szociológiai jogelméletek közé soroljuk, azonban a társadalmat középpontba helyező szemlélete miatt tekinthetjük a realista szemlélet egyfajta előfutárának is.

A XIX. századi amerikai jogelméletet a formalizmus uralta, amely szerint a jogi döntések logikailag levezethetők a meglévő szabályokból, a bírók csak alkalmazzák a jogot, nem pedig alkotják, s a jog koherens, zárt rendszer. A formalizmus vezéralakja, Christopher Columbus Langdell úgy vélte, hogy a jog oktatását a gyakorló jogászok helyett egyetemi keretek közé, professzorok gondozásába kell helyezni. Jogi formalizmusa szerint a jog művelhető tudományként, s a jogtudomány lehet valódi tudomány, amely néhány alapvető – az esetjogból levezethető – elvre épül. A bírák feladata ezen elvek mechanikus, a deduktív logika segítségével történő alkalmazása, így jutva el az egyetlen helyes és logikus döntéshez.¹³ Először Oliver Wendell Holmes¹⁴, fogalmazta meg a formalizmussal szembeni nagy ellenvéleményt és e téren követői olyan sokféle személyiségeket foglalnak magukban, mint Joseph Walter Bingham¹⁵, Charles Edward Clark¹⁶, Walter Wheeler Cook¹⁷, Jerome Frank¹⁸, Karl Nickerson Llewellyn¹⁹, Herman Oliphant²⁰, William Underhill Moore²¹ és Hessel Yntema²². Mindezek ellenére két alapvető tételben mégis közös nevezőre jutottak. Az egyik a jog természetére vonatkozó tartalmi, a másik pedig a jogtudomány természetét érintő formai állítás.²³ Holmes, Clark és Frank gyakorlati tapasztalatukból merítették a realizmus kapcsán, hiszen mindhárman bíróként tevékenykedtek.

¹² POUND, R.: *The Spirit of the Common Law*. Marshall Jones Company Publishers, Francetown, New Hampshire, 1921. 195-196.

¹³ SZABÓ M.: Esetmódszer és alkotmányjog. *Miskolci Jogi Szemle*, 2020/1. 292-295.

¹⁴ (1841-1935) 1902-től 1932-ig az Amerikai Legfelsőbb Bíróság Társbírája.

¹⁵ (1878-1973) A Stanford Jogi Karának Professzora.

¹⁶ (1889-1963) A Yale Law School ötödik Dékánja, valamint az Egyesült Államok Második Körzeti Fellebbviteli Bíróságának Bírája.

¹⁷ (1873-1943) A Nebraskai Egyetem, a Missouri Egyetemen, a Wisconsin Egyetemen a Chicagói Egyetemen, a Yale Egyetemen és a Columbia Egyetemen Professzor.

¹⁸ (1889-1957) Az Egyesült Államok Második Kerületi Fellebbviteli Bíróságának Bírája.

¹⁹ (1893-1962) A Chicagói Egyetem Jogi Karának, a Columbia Egyetem Jogi Karának és a Yale Jogi Karának Oktatója.

²⁰ (1884-1939) A Chicagói Egyetem Jogi Karának és a Columbia Egyetem Jogi Karának professzora.

²¹ (1879-1949) A Columbia Egyetem Jogi Karának, majd 1929 és 1947 között a Yale Jogi Karának oktatója.

²² (1891-1966) Jogászprofesszor és jogtudós; a Columbia Law School, a Johns Hopkins Egyetem és a Michigani Egyetem oktatója. 1952-ben megalapította a „The American Journal of Comparative Law” (Az Amerikai Összehasonlító Jogi Folyóirat) című szaklapot, amelyet haláláig szerkesztett.

²³ KANTOROWICZ, H.: i. m. 1240.

Az amerikai jogi realizmus formalizmussal szembeni kritikáját Oliver Wendell Holmes bíró, 1881-ben megjelent „The Common Law” című könyvében úgy fogalmazta meg, hogy „A jog élete nem a logika, hanem a tapasztalat”²⁴. Holmes ezen mondata a későbbiekben kiemelkedő idézési számnak örvendett a jogfilozófusok körében.²⁵ Szerinte a jog lényegében nem más, mint az állam hatalma arra, hogy viselkedést kényszerítsen ki. Holmes álláspontja alapján a common law egyik sajátossága, hogy előbb születik meg a döntés és csak ezt követően kerül sor az azt megalapozó elv megfogalmazására. Bár a formális logika alapján azt hihetnénk, hogy ha van egy konkrét esetünk (premissa minor) és egy következtetésünk, akkor léteznie kell egy általános tételnek (premissa maior) is, amelyet azonnal meg lehetne fogalmazni. A gyakorlatban azonban a jogászok, más emberekhez hasonlóan, sokszor intuitív módon is tudják, milyen döntést kell hozni egy adott tényállás alapján, még akkor is, ha a döntés elvi indoklása (ratio decidendi) ekkor még nem fogalmazódik meg explicit módon.²⁶ Holmes-ról elmondható, hogy többségében magányosan dolgozó bíró volt, aki saját gondolatait és stílusát helyezte előtérbe, s kollégáit legfeljebb vitapartnerként kezelte. Elsősorban nem a humanitárius igazság érvényesítése, hanem az ügyek lezárása és a döntések megfogalmazása érdekelte. Stilisztikailag kedvelte a tömörséget, a metaforákat és a kétértelműséget, noha ezek nem mindig voltak előnyösek egy bírói véleményben.²⁷ 1897-es, „The Path of the Law” című írásában már úgy fogalmazott „A logikai forma mögött mindig ott rejlik egy értéktétel a versengő jogalkotói szempontok relatív jelentőségéről – gyakran kimondatlanul és tudatalatt – mégis ez az ítélet a teljes eljárás gyökere és mozgatórugója.”²⁸ Ezzel arra kíván rávilágítani, hogy szillogizmus felállítása helyett a racionális tényekből születnek a döntések. Nos valóban egyetérthetünk azzal, hogy a bírói döntéshozatal több pusztá szillogizmus állításnál, azonban az mégsem alogikus folyamat. Éppen az argumentatív logika az, amely segíti a felső tétel és alsó tétel egymáshoz közelítését.

Az amerikai jogi realizmus kibontakozása többnyire ahhoz a vitához köthető, amelyet Roscoe Pound, a Harvard Law School akkori dékánja indított el, mikor 1930-ban Karl Llewellyn megjelentette „A Realistic Jurisprudence – The Next Step” című írását, ezzel párhuzamosan pedig Jerome Frank „Law and the Modern Mind” című művének realizmusról szóló fejezete is napvilágot látott, amely Pound elméletét is bírálta. Pound válaszul megírta „The Call for a Realist Jurisprudence” című cikkét, ami szélesebb vitát indított a realizmus mibenlétéről. Llewellyn erre

²⁴ HOLMES, O. W.: The Common Law. Boston, Little, Brown et co., 1881. 1.

²⁵ WHITE, G. E.: Justice Oliver Wendell Holmes. Law and the Inner Self. New York, Oxford, Oxford University Press, 1993. 149.

²⁶ HOLMES, O. W.: Codes, and the Arrangement of the Law. American Law Review, 1870/5. 1.

²⁷ WHITE, G. E.: i.m. 1993. 410.

²⁸ HOLMES, O. W.: The Path of the Law. Harvard Law Review, 1897/5/110. 998.

„Some Realism About Realism – Responding to Dean Pound” című programadó tanulmányával reagált, ahol ismertette saját realizmus értelmezését és hangsúlyozta, hogy a jogi realizmus nem iskola, hanem csupán egyfajta szemléletmód. A szabályszeptikus Llewellyn és kortársai a közhiedelemnél jóval erősebb módon voltak a reformok hívei. A jogi realisták olyan korabeli társadalomelméleti irányzatokra építettek, amelyek kifejezetten a gazdasági világválság hatásainak enyhítését célzó reformokat támogatták.²⁹ A Llewellynről szóló elemzések gyakran figyelmen kívül hagyják, hogy többféle elképzelést is megfogalmazott, többek között a jogot olyan tevékenységként határozta meg, amit a jogviták eldöntése során a bírósági tisztviselők tesznek.³⁰ Llewellyn és a többi szabályszeptikus olyan módszereket keresett, amelyek a hagyományos szabályalapú doktrínákon túl pontosabban képesek előre jelezni a bírói döntéshozatalt.³¹ Llewellyn élesen bírálta a formalista szemléletet. Úgy vélte, a jog valódi megértéséhez nem csupán a jogszövegek ismerete szükséges, hanem azok gyakorlati hatása is, mivel a jog nem egyszerűen szabályok összessége, hanem egy folyamatosan alakuló rendszer, amelyre társadalmi, gazdasági és más kontextuális tényezők is hatnak. Hangsúlyozta a jogi döntések gyakorlati következményeinek fontosságát, s kiemelte, hogy a bírának értelmezéskor a tágabb társadalmi összefüggéseket is mérlegelniük kell. Így jutva olyan döntésre, amely a valós körülmények fényében is igazságos.³² A jogi oktatásra is nagy hatást gyakorolt azzal, hogy a jog gyakorlati, való életbeli összefüggéseit állította középpontba. A jogesetek elemzésén és a társadalmi következmények figyelembevételén alapuló hozzáállása formálta a joghallgatók kritikus gondolkodását és a kontextusérzékeny jogértelmezés szemléletét.

A realista jogelmélet vezéralakjai között szintén említést kell tenni Jerome Frank, tény-szeptikus bíró filozófusról. Frank hivatalos jogelméleti szerepvállalásától kezdve az amerikai jogi realizmus egyik meghatározó alakjaként tartották számon – olyan gondolkodóként, aki elfordult a jogi szabályoktól és kijelentette, hogy azok nem alkalmasak a jogi döntéshozatal megbízható irányítására.³³ 1930-ban, amikor megjelent Jerome Frank első könyve, a *Law and the Modern Mind* (A jog és a modern elme) megérkezett az „enfant terrible”, vagyis a vásott kölyök. Ez a mű máig mérföldkőnek számít az amerikai jogelmélet történetében, különösen azért, mert először próbálta meg a pszichoanalízis és a gyermeklélektan elveit alkalmazni a bírák és esküdtek viselkedésének elemzésére.³⁴ Frank minden írásában és

²⁹ KAMP, A. R.: *Between-the-Wars Social Thought: Karl Llewellyn, Legal Realism, and the Uniform Commercial Code in Context*. Albany Law Review, 1995/325/59. 328.

³⁰ MOSKOWITZ, D. H.: *The American Legal Realists and an Empirical Science of Law*. Villanova Law Review, 1966/3/11. 498.

³¹ INGERSOLL, D.E.: i. m. 256.

³² LLEWELLYN, K.N.: i. m. 1249.

³³ DUXBURY, N.: *Jerome Frank and the Legacy of Legal Realism*. Journal of Law and Society, 1991/2/18. 175.

³⁴ PAUL, J.: i. m. 49.

tanításában érzelmileg élénken és gyorsan reagáló ember volt, aki közvetlenül viszonyult mind a kérdésekhez, mind az emberekhez. Éppen ezért kevésbé tűrte a bírósági szóvirágokat vagy a burkolt jogi taktikázást, még akkor sem, ha ezek végső céljai önmagukban méltányolhatók voltak. Humanista megközelítés jellemezte, s nem társadalomtudományi, ahogy a jogi realisták többsége is igaz volt ugyanez.³⁵

Úgy vélte, hogy a jogi szabályok bizonyosságába vetett hit csak egy mítosz, egyfajta bálvány, amely a pszichológiai értelemben vett „apa pótlék”³⁶ szerepét tölti be, ugyanis a biztonságot, kiszámíthatóságot keressük, amit gyermekként még apánkban, de felnőttként már a jogban vélünk megtalálni. Ha ezt a mítoszt sikerül leleplezni és megszüntetni, akkor a jogászok – és különösen a bírák – önismertetre tehetnek szert. Többé nem kell sem önmagukat, sem a közvéleményt áltatniuk. Amint ez az igazság napvilágot lát és elterjed, a jogtudomány és a jogász hivatás egy új szabadság és tudatosság korszakába léphet. Frank elképzelésében a pszichoanalitikus jogi realizmus egyik alappillére az volt, hogy – még, ha kimondatlanul is, de – a tudatalatti válik a döntések alapjává, vagyis így az ítéletek mögötti valódi mozgatórugóvá. Frankre egész életében jellemző volt a szkepticizmus, s a jogelméleti vitákban amellettt érvet, hogy a bírói döntések jelentősége meghaladja a merev jogszabályokét, a döntéshozók egyéni jellemzői meghatározóak és a tények feltárása különösen fontos szerepet játszik az elsőfokú eljárásokban. Ezeken a felismeréseken keresztül világította meg, mennyire indokolt és időszzerű az amerikai igazságszolgáltatási rendszer tudatos reformja.³⁷ Úttörőnek számított a jog és a társadalomtudományok közötti kapcsolat vizsgálatában. Különösen korai pszichológiai megközelítései mutatják, hogy nem fogadta el azt a szűklátókörű szemléletet, miszerint minden tudománynak a maga területén kellene maradnia. Bár munkássága nem mindig volt módszeresen felépített vagy hibátlan, másokat mégis arra ösztönzött, hogy túllépjének a hagyományos jogi kereteken, s ezáltal új, ismeretlen területek felé nyissanak. Sokan csatlakoztak ahhoz a törekvésehez, hogy a jog és az ember önismeretének egyéb tudásterületei közötti összefüggéseket mélyebben megértsék.³⁸ Szerinte az ítélkezés nem egy szigorúan logikus folyamat, hanem inkább egyfajta művészet, amely olyan ösztönös és szubjektív elemeket is magában foglal, amelyek nem magyarázhatók pusztán ésszerű szabályokkal. Éppen ezért az ítélkezést igazságosabbá, méltányosabbá kell tenni, s minden jogvitát az adott ügy sajátosságaihoz igazítva, egyedileg kell elbírálni.³⁹

³⁵ MCWHINNEY, E.: Judge Jerome Frank and Legal Realism: an Appraisal. New York Law School Law Review 1957/2/3. 119.

³⁶ PAUL, J.: i. m. 49.

³⁷ DUXBURY, N.: i. m. 177.

³⁸ PAUL, J.: i. m. 53.

³⁹ FARALLI, C.: The Legacy of American Legal Realism. Scandinavian Studies in Law – Perspectives on Jurisprudence, 2005/48. 79.

Az amerikai jogi realizmus szintén meghatározó alakja, Underhill Moore az úgynevezett „intézményi megközelítést” alkalmazva azt kívánta feltárni, hogy a bírói döntések mennyiben tükrözik a közösségi szokások elfogadását és érvényesítését a bíróságok részéről. Ehhez – bár általában lebecsülték őket – a jogeset gyűjtemények különösen hasznosnak bizonyultak, mivel számos természetes kísérletet tartalmaztak. Tehát olyan eseteket, ahol ugyanazon jogkérdésben a döntések ellentétes irányúak voltak. Ezek az esetek lehetőséget adtak arra, hogy feltérképezze az adott viselkedési mintákat, majd ezeket összevesse az adott joghatóságban érvényesített jogi szabállyal.⁴⁰ Célkitűzése az volt, hogy a jogi realizmus és a szociológiai jogelmélet számára egy precíz és tudományosan megalapozott módszertant dolgozzon ki. E módszer révén egy olyan jogtudományi megközelítést kívánt megalapozni, amely képes hatékonyan reagálni a modern kor változatos és újszerű társadalmi, s jogi kihívásaira. Ehhez a természettudományos kutatási módszer társadalmi és jogi tényekre történő alkalmazását választotta eszközül. Ezzel a döntésével csatlakozott ahhoz a szélesebb tudományos irányzathoz, amelyet a jogi realisták és társadalomtudósok is képviseltek. Hiszen szerintük a hagyományos jogelmélet és társadalomtudomány nem tudott megfelelő válaszokat adni, mivel korábbi gondolkodói túlságosan bíztak az elvont fogalmakkal operáló formális logikában és azokat tekintették a jog leírásának alapjául.⁴¹ Ahogyan Schlegel szemlélteti, Moore két rövidebb gyakorlati tanulmányon is dolgozott, melyek közül az egyik egy dogmatikai jellegű vizsgálat volt, amely azt elemezte, hogyan hat egy bank csődje annak kereskedelmi ügyfeleivel fennálló kapcsolatára, ez közvetlen folytatása volt korábbi munkájának, amelyet egy helyi bankcsőd kapcsán végzett. A másik tanulmány pedig „Az ügyvéd joga” címmel, egy új elméleti keretet próbált megalkotni ahhoz a kutatási irányhoz, amelyet Moore még a Columbia Egyetemen vetett fel, s amelyet később a Yale-en végzett, a leszámított váltókkal kapcsolatos tanulmányában. Ebben az írásban Moore már nem a jogi intézmények viselkedési mintáit állította középpontba, hanem azt a feladatot, amit szerinte az ügyvéd leginkább végez, vagyis a bírói döntések előrejelzését. Ebből kiindulva amellet érvelt, hogy amikor egy ügyvéd megpróbálja előre megjósolni, hogyan dönt majd a bíróság, valójában nemcsak a korábbi ítéletekből származó jogszabályokat veszi figyelembe, hanem számba vesz és mérlegel minden olyan tényezőt is, amit az adott ügy körülményeiből ki tud emelni, s ezek alapján alkot egy intuitív előrejelzést. Moore ezután a valószínűségszámítás eszközeit hívta segítségül, hogy bemutassa, miként lehetne formálisan is leírni ezt az előre jelzési folyamatot. Eszerint az ügyvéd becslése nem más, mint annak a valószínűsége, hogy egy bizonyos esemény a

⁴⁰ SCHLEGEL, J. H.: American Legal Realism and Empirical Social Science: The Singular Case of Underhill Moore. Buffalo Law Review, 1980/2/29. 245.

⁴¹ NORTHROP, F. S. C.: Underhill Moore's Legal Science: Its Nature and Significance. The Yale Law Journal 1950/2/59. 196.

jövőben bekövetkezik-e, méghozzá azon az alapon, hogy az adott esemény milyen gyakran fordult elő más konkrét eseményekkel együtt a múltban.⁴²

3. A skandináv jogi realizmus fejlődése és meghatározó képviselői

Az amerikai jogi realizmushoz hasonlóan a skandináv jogi realizmus irányzata is alapvetően arra törekszik, hogy megválaszolja azt a kérdést, hogy valójában mi a jog, s ezt hogyan tudjuk a valóságban megragadni.⁴³ Míg az amerikai realista irányzat inkább az amerikai jogrendszer és joggyakorlat (különösen az igazságszolgáltatás és a jogásképzés) problémáira összpontosít, addig a skandináv irányzat inkább a jog természetét kutató filozófiai kérdések iránt érdeklődik. Ennek megfelelően a skandináv realisták szkepsze és radikalizmusa elsősorban a jogtudomány tudományos jellegét kérdőjelezi meg.⁴⁴ A skandináv realizmus atyjának Axel Hägerström tekinthető, aki lerakta az irányzat filozófiai alapjait, valamint megalapította az Uppsalai iskolát. Munkája során – Langdellhez hasonlóan – a jogtudomány problémájából indult ki. Célja az volt, hogy fogalmi elemzéssel megszabadítsa a jogelméletet a metafizikai maradványoktól és ezzel tudományos alapokra helyezze azt. Bár a pozitivistákhoz hasonlóan a jogot társadalmi ténynek tekintette, úgy vélte, a pozitívizmus nem magyarázza meg megfelelően a jog érvényességét. Kritizálta az akaratelméleteket, amelyek a jogot egy legfelsőbb hatalom akaratára vezetik vissza, szerinte ugyanis ez csupán antropomorf fikció. A „jog” és „kötelesség” fogalmait is metafizikai álfogalmaknak tartotta, mert nem kapcsolhatók konkrét tényekhez. Példái szerint a „tulajdonjog” sem az állam védelmével azonos, mivel az állam nem garantálja a teljes birtoklást vagy teljesítést. Szerinte a jog nem önálló erővel bíró entitás, hanem egy mágikus eredetű, téves elképzelés.⁴⁵

Hägerström szerint a valóság nem a gondolkodás terméke, hanem önállóan létező, meghatározott és önazonos. A valóság alapelve a nem-ellentmondás elve, amely szerint csak az tekinthető valósnak, ami meghatározott, s önmagával következetes. Minden meghatározott létező szükségképpen a tér-idő összefüggésében helyezkedik el, s ez adja létezésének és megismerhetőségének feltételét.⁴⁶ Arra, hogy mi a jogkövető magatartás alapja, pszichológiai magyarázatot kínál, szerinte ugyanis az erkölcsi és jogi normák valósága kizárólag az emberi

⁴² SCHLEGEL, J. H.: i. m. 253-254.

⁴³ CSIZMADIA, T. – VISEGRÁDY, A.: Az Y-séma a skandináv jogi gondolkodásban. Jura, 2003/2. 161.

⁴⁴ SZABÓ, M.: Alf Ross. In: Szabó Miklós (szerk.) Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből. Második, bővített és javított kiadás. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2004. 222.

⁴⁵ STRANG, J.: Two Generations of Scandinavian Legal Realists, Retfærd: nordisk juridisk tidsskrift, 2019/1/12. 64-65.

⁴⁶ FARALLI, C.: Law as Fact. Revus - Journal for Constitutional Theory and Philosophy of Law 2014/24. 58.

pszichében érhető tetten. Úgy véli, hogy a pszichológiailag beidegződött reakciókra épülő normák évszázadok alatt formálódtak ki, s a kezdetben mágikus eredetű tabuk és szabályok alakították ki az emberekben a kötelezettség érzését.⁴⁷ Átfogó szembeszállást fogalmazott meg a metafizika ellen, a filozófia, az etika és a jog területén egyaránt. Úgy vélte, hogy a metafizika alapja a szubjektivizmus és annak logikus következménye. Célja az volt, hogy a metafizikát ne csak annak nyílt filozófiai rendszereiben, hanem a tudományos és hétköznapi gondolkodásban megjelenő rejtett formáiban is leleplezze. Hägerström értelmezésében metafizikainak számít minden olyan kifejezés vagy fogalom, amelynek ismeretelméleti alapja bizonytalan, s amelynek jelentését maga a használó nem tudja pontosan meghatározni.⁴⁸

Hägerström fellépése után az irányzathoz tartozó gondolkodók nem egy változatlan, egységes elméletet képviseltek, nézeteik és céljaik a politikai és filozófiai környezet változásaihoz igazodva folyamatosan alakultak 1910 és 1950 között. Ennek alapján Hägerström követőit két generációra oszthatjuk. Az elsőbe Vilhelm Lundstedt és Karl Olivecrona sorolható, akik elméleteiket a konzervatív-liberális politikai főlény megtörésére használták és reformpártiak voltak.⁴⁹

Lundstedt, aktívan alkalmazta a Hägerström féle elveket. A jogtudomány természettudományként való felfogásával igencsak szélsőséges nézetet alakított ki a skandináv realista irányzatban.⁵⁰ Lundstedt szerint a társadalom fejlődésével az egyének igazságérzetét egyre inkább a „jogi gépezet” formálja, nem pedig a társadalmi morál; vagyis a jog már nem az igazságérzetből fakad, hanem éppen a jogrendszer alakítja az értékítéleteket. Úgy véli, a jogelvek csak akkor válhatnak a jogrendszer részévé, ha a társadalmi jólétet szolgálják. Például a „pacta sunt servanda” elv sem az egyéni igazságérzet miatt létezik, hanem mert az ígéretek betartása a közérdek szempontjából hasznos.⁵¹ Véleménye szerint a jog megértéséhez ezeket a fogalmakat háttérbe kell szorítani, s a jog társadalmi funkciójára kell összpontosítani. Ez a funkció pedig szerinte nem más, mint az általános társadalmi érdek előmozdítása, vagyis a jog társadalmi hasznosságának növelése. Elméletében a jogalkotás, valamint annak folyamata és szerepe a jogrendszerben központi helyet foglal el. Azon az állásponton volt, hogy a jog nem érhető meg anélkül, hogy megértenénk, hogyan és miért születik.⁵² Lundstedt elutasítja, hogy a bírók az „általános igazságérzetre” támaszkodva döntsenek, mivel

⁴⁷ BADÓ, A.: Skandináv jogi realizmus. In: Internetes Jogtudományi Enciklopédia, Jogbölcselet rovat. JAKAB, A. – KÖNCZÖL, M. – MENYHÁRD, A. – SÜLYÖK, G. (szerk.), rovatszerkesztő: SZABÓ, M. – JAKAB, A. <http://ijoten.hu/szocikk/skandinav-jogi-realizmus>

⁴⁸ FARALLI, C.: i. m. 59.

⁴⁹ STRANG, J.: i. m. 63.

⁵⁰ CSIZMADIA, T. – VISEGRÁDY, A.: i. m. 162.

⁵¹ BADÓ, A.: i. m. 8 - 9.

⁵² ARVIND, T.: Vilhelm Lundstedt and the Social Function of Legislation. Theory and Practice of Legislation 2013/1, 1.

ez szubjektív és kiszámíthatatlanná tenné az ítélkezést. Szerinte az igazságszolgáltatásnak nem érzelmi, hanem racionális alapokon kell nyugodnia.⁵³ Minden jogalkotással kapcsolatos munkájában – legyen szó törvényjavaslatok elemzéséről vagy meglévő szabályok értelmezéséről – következetesen azt vallotta, hogy a jogszabályokat mindig az adott társadalmi cél és funkció alapján kell megalkotni és értelmezni.⁵⁴

Karl Olivecrona 1939-ben megjelent, *Law as Fact* című műve a skandináv jogi realizmus fontos mérföldköve, amely a Hägerström – Lundstedt féle elmélet világos összefoglalása mellett a jog pozitív, tudományos újraértelmezésére is kísérletet tett.⁵⁵ Elmélete Hägerström voluntarizmus-kritikájára épül, amely szerint a jogpozitivizmus tévesen feltételez egy a jogrendszertől független jogalkotói hatalmat. Szerinte nincs olyan hatalom, amely a jog előtt vagy azon kívül létezhetne, mert a hatalom csak szervezeten működhet, a szervezettség pedig szabályokat, vagyis jogot feltételez. Így a jogrendszer a jogalkotás előfeltétele, nem pedig következménye. Ez vonatkozik azokra a nézetekre is, amelyek a jog forrását az államban vagy a népben látják, mivel mindkettő csak a jog által meghatározott szervezatként létezhet. Éppen ezért elutasítja, hogy a jog parancsok vagy akaratnyilatkozatok összessége lenne. A voluntarista felfogással szemben hangsúlyozza, hogy a parancs személyes viszonyt feltételez, míg a jogi normák esetében ilyen közvetlen kapcsolat nincs, így azok nem értelmezhetők pusztán parancsként.⁵⁶ Álláspontja az, hogy a jogszabályok független imperatívuszok, vagyis elvárásokat fogalmaznak meg anélkül, hogy mögöttük egy valós, parancsoló személy vagy csoport állna, s ez különbözteti meg őket a pusztá parancsoktól. A jogszabályoknak való engedelmisség pedig összetett pszichológiai folyamat eredménye, amely miatt az emberek kötelességüknek érzik a jog által előírt viselkedést. Úgy véli, hogy a jognak nincs valódi kötelező ereje. A „jogok” és „kötelességek” valójában nem léteznek, csupán pszichológiai folyamatokból eredő emberi érzések, s a jog nem más, mint „szervezett erőszak” rendszere.⁵⁷ Elméletében nem tesz különbséget az erkölcsi és más típusú értékek, jogok vagy kötelezettségek között, azonban leszűrhető, hogy többnyire erkölcsi értelemben használja ezeket a fogalmakat. Elfogadja Axel Hägerström metaetikai nézeteit, aki szerint nem léteznek elméktől független erkölcsi tények. Olivecrona ezzel az állásponttal többek között olyan irányzatokhoz is közel kerül, mint a morális hibateória.⁵⁸

⁵³ BADÓ, A.: i. m. 10.

⁵⁴ ARVIND, T.: i. m. 1-2.

⁵⁵ STRANG, J.: i. m. 67-68.

⁵⁶ FARELLI, C.: i. m. 56.

⁵⁷ BADÓ, A.: i. m. 12 - 13.

⁵⁸ SPAAK, T.: Karl Olivecrona on Judicial Law-Making. *Ratio Juris*, 2009/3/22. 9.

Az 1930-as évek fordulópontot jelentettek a nordikus politikában, így a skandináv realizmus második generációjának politikai környezetét főként a tervgazdaság és az állami beavatkozás eszméi alakították. Emellett a totalitarizmus felemelkedése, valamint a második világháború utáni demokrácia jelentette a fő politikai kihívást. Instrumentális szemléletet képviseltek a jogtudományban és feladatuknak tekintették elődjeik radikalizmusának enyhítését. Az 1930-as évek az északi filozófiában is mérőföldkőnek számítottak, ekkor terjedt el a logikai empirizmus. A skandináv jogi realizmus második generációja - Ingemar Hedenius és Alf Ross – ezen új irányzat alapjait sikeresen integrálta kritikáiba.⁵⁹

Hedenius szerint a történeti jelentés kérdése a modern filozófia egyik legnagyobb problémájává vált. Úgy vélte, hogy egy állítás jelentését az a tény adja, amely igazzá vagy hamissá teszi. Szerinte egy mondatot akkor is helyesen használhatunk, ha nem ismerjük annak pontos elemzését; ugyanígy a jogi kifejezések is helyesen alkalmazhatók még akkor is, ha téves elképzelések élnek a jelentésükről. Az, hogy emberek mit gondolnak – például a „jogok” fogalmáról –, szerinte nem befolyásolja a szó filozófiai jelentését. Ez a megközelítés élesen szembement a skandináv jogi realizmus első generációjának álláspontjával. Szerinte a korábbi skandináv realisták hibásan kapcsolták össze a jogi fogalmak jelentését metafizikai elméletekkel. Hedenius bevezette a „valódi” és „nem valódi” jogi állítások különbségét, hangsúlyozva, hogy a jogi kijelentések lehetnek igazak vagy hamisak anélkül, hogy erkölcsi tartalmat hordoznának. Ezzel stabilabb alapot adott a jogtudománynak, mérsékelve a skandináv realizmus radikális hatásait. Nézetei valójában a logikai empirizmushoz álltak közelebb, amelynek ő volt az első képviselője a nordikus jogelméletben.⁶⁰

Alf Ross jogásként többek között Bécsben is folytatott tanulmányokat, s ekkor – Hans Kelsen hatására – ébredt fel kíváncsisága a jogelmélet iránt, ezt követően szerzett doktori fokozatot az Uppsalai Egyetemen, ahol kapcsolatba került a skandináv realizmus meghatározó alakjával Axel Hägerströmmel.⁶¹ Álláspontja szerint Hägerström és a logikai empirista filozófia képviselői más okból tartották a metafizikai állításokat értelmetlennek, de úgy vélte, hogy az uppsalai filozófia párhuzamos a logikai empirizmussal; hiszen mindkettő élesen metafizikaellenes. Ross a „Csukd be az ajtót!” felszólítást hozza példaként a fogalmak fontosságának hangsúlyozásakor, s kifejti, ahhoz, hogy ez értelmes legyen, a „csukd be” és az „ajtó” szavaknak megfigyelhető módon meghatározhatónak kell lenniük, hiszen anélkül nem tudnánk, mit kell tenni és azt sem, teljesítettük-e az utasítást. Ugyanakkor az előíró nyelv nem mindig igényel tökéletes pontosságot: az utasítást adó gyakran szándékosan hagy mozgásteret a cselekvőnek. Ez különösen igaz a jogalkotásra, ahol

⁵⁹ STRANG, J.: i. m. 64.

⁶⁰ STRANG, J.: i. m. 69-73.

⁶¹ SZABÓ, M.: i. m. 221.

a törvényekben használt kifejezések sokszor szándékosan homályosak, hogy rugalmasan értelmezhetők legyenek a gyakorlatban.⁶² A normativitás pszichológiai alapjainak feltárása érdekében kétféle viselkedési formát különböztet meg: a „kötött” és a „nem kötött” viselkedést. A kötött viselkedés kondicionált reflexeken alapul, amelyek fiziológiai folyamatokat indítanak el, s meghatározzák a cselekvő reakcióit és hozzáállását. A nem kötött viselkedés ezzel szemben szokás vagy nevelés eredménye és azt az érzést kelti, hogy valamit akkor is meg kell tenni, ha az ellentmond a kötött viselkedés ösztönös impulzusainak. Innen ered a köteletségérzet, amely tehát nem a természeti, hanem látszólag a metafizikai rendből fakad. E felfogás alapján kidolgozott jogelméletében a jogi szankciótól való félelmet a kötött viselkedés impulzusaként, míg a szokás társadalmi ereje által kiváltott, jogi érvényesség érzetét a nem kötött viselkedés hatásaként értelmezi.⁶³ Szerinte a jog érvényessége nem valamilyen velünk született eszméből fakad, hanem abból, hogy képes befolyásolni egy közösség vagy jogi szereplők – mint például a bírák – viselkedését.

Az érvényesség szerinte tartalomsemleges, nem a jogrendszerből vezethető le, hanem empirikus feltételekhez kötött. Egy norma elmélete szerint akkor érvényes, ha hatályban van, s két feltétel teljesül: 1. a közösség többsége elismeri és követi és 2. ez a többség „társadalmilag kötelezőnek” érzi azt. Az első feltétel (vagyis a hatékonyság) nem új gondolat volt, de a második – a kötelezettség érzésének bevonása – újszerű pszichológiai elemet hozott be, amely elmoshatja a határt a jogi és erkölcsi normák között. Ross azonban különbséget tesz: a jogi kötelezettség érzése kényszerítő, míg az erkölcsi csak belső kötelesegtudatot jelent.⁶⁴ Így nála az érvényességg koncepció kettős, hiszen részben megőrzi Kelsen pozitivistá felfogásának elemeit, ugyanakkor saját, új tartalommal is gazdagodik.⁶⁵ Ross jogi realizmusa a bíróságok jogrendszerbeli szerepének elemzésére épül. Ennek egyik eleme a jövőbeli bírói döntések előreláthatóságának kérdése, amely szorosan kapcsolódik az „érvényes jog” fogalmának értelmezéséhez. A másik kulcselem a jogi norma, mint olyan direktíva, amely elsődlegesen a bíróságoknak, s csak másodlagosan az állampolgároknak szól.⁶⁶ Elmélete szerint a jogi norma lényege nem abban áll, hogy viselkedési szabályokat ír elő a társadalom tagjainak, hanem abban, hogy a bíróságok érvényesnek tekintik és érvényesítik ezeket a szabályokat. A jog tehát elsősorban a bíróságoknak szóló előírásokat tartalmaz, amelyeket a bírák kötelezőnek ismernek el. A jogi normák – elmélete szerint – ennek megfelelően

⁶² ROSS, A.: Definition in Legal Language. Logique et Analyse, Août 1958/1, No. 3/4. 140.

⁶³ SZABÓ, M.: i. m. 224.

⁶⁴ BADÓ, A.: i. m. 16 - 17.

⁶⁵ CSIZMADIA, T. – VISEGRÁDY, A.: i. m. 167.

⁶⁶ SZABÓ, M.: i. m. 225.

olyan előrejelzések, amelyek megvalósulása a bíróságok döntéseitől függ.⁶⁷ Empirista elve szerint azok az alapfogalmak, amelyekre minden (nem logikai) kifejezés végső soron visszavezethető, olyan közvetlenül megfigyelhető tulajdonságokat kell jelöljenek, amelyeket akár rámutatással is be lehet azonosítani.⁶⁸

4. Konklúzió

Jogosnak tűnhet a jogi realizmust sikeres irányzatként jellemezni, még akkor is, ha élénk viták tárgyát képezi. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a realizmus legalább annyit elért, hogy a jogtudományban felhívta a figyelmet arra, hogy a „jogon túli” vizsgálati módszerek alkalmazása értékes és termékeny eredményekhez vezethet.⁶⁹ A felismerés, miszerint a realista irányzat politikai indíttatású volt – vagyis abból a meggyőződésből eredt, hogy a XX. század eleji bírósági döntések gyakran rossz társadalompolitikai irányvonalat tükröztek –, megmagyarázza, miért ötvözték a realisták a kritikai szemléletet az empirikus kutatással. A jogi érvelés logikai elemzése révén rámutattak az ítéletek elavult alapfeltevéseire, míg az empirikus módszerek segítségével azt is alátámasztották, hogy ezek az alapfeltevések miért nem állják meg a helyüket a valóságban.⁷⁰ A jogi realisták elméleteit összekötő közös elem az volt, hogy a jogot cselekvésként, gyakorlatként fogták fel, s állandóan hangsúlyozták: a jog nem szabályok összessége, hanem tények rendszere, amely a bíróságok vagy más hivatalos szervek tényleges működésében figyelhető meg. Miután elutasították a mechanikus és elemző jogelméleti iskolák racionalista megközelítését, a realisták célul tűzték ki, hogy a jogtudományt empirikus alapokra helyezték, vagyis a jogot, mint valós események vizsgálatát értelmezték.⁷¹ Az az észlelés, hogy a korai XX. századi bírói döntések számos szempontból hibásak voltak lehetett a realizmus kiindulópontja, de nem ez volt, ami a mozgalmat igazán egyedivé tette. A realizmus valódi sajátossága azokban a módszertani eszközökben rejlett, amelyeket hívei annak bizonyítására használtak, hogy megfigyeléseik helytállóak. A realisták két, egymástól eltérő módszert alkalmaztak, s éppen az tette mozgalmukat különlegessé, hogy ezeket nem ellentétesnek, hanem egymást kiegészítőnek tekintették.⁷² Természetesen a jogi realizmus empirikus jogvizsgálatra irányuló törekvéseit nagyban elősegítették azok a párhuzamos fejlődési irányok, amelyek egyidejűleg bontakoztak ki a jogtudományban és a társadalomtudományokban.⁷³

⁶⁷ BADÓ, A.: i. m. 20.

⁶⁸ ROSS, A.: i. m. 140.

⁶⁹ INGERSOLL, D. E.: i. m. 264.

⁷⁰ WHITE, G. E.: i. m. 822.

⁷¹ PAUL, J.: i. m. 46-47.

⁷² WHITE, G. E.: i. m. 821.

⁷³ INGERSOLL, D. E.: i. m. 264.

Holmes egyik legfontosabb érdeme az amerikai jogelmélet terén abban állt, hogy szemléletével megalapozta azokat a funkcionális, szociológiai és realista jogi irányzatokat, amelyek az ő fellépését követték a jog mechanikus értelmezésével szemben.⁷⁴ Mivel a legtöbb realista Holmes filozófiai szkepticizmusából merített inspirációt, a valódi kérdés nem is annyira az, hogy honnan eredtek nézeteik, hanem inkább az, hogy milyen eltérő módon értelmezték azt, amit az amerikai jogi realizmus jelenteni kíván. Karl Llewellyn kifejezetten ellenezte azt a felfogást, hogy létezne egyetlen, egységes jogi realista iskola. Roscoe Pound pedig mindig is arra intette kortársait, hogy legyenek nyitottak a jogi gondolkodás különféle irányzataival szemben és tanúsítsanak toleranciát azok iránt.⁷⁵ Frank és Llewellyn munkáinak megjelenésével világosabbá vált a szociológiai jogelmélet és a realizmus közötti kapcsolat. Pound, Llewellyn és Frank egyaránt hittek abban, hogy a bírói döntéshozatal folyamata javítható, ha elvetjük a mesterséges, formális logikai konstrukciókat, s nagyobb teret adunk az empirikus adatoknak – olyan tudományos vizsgálatok eredményeinek, amelyek a korabeli társadalmi jelenségeket elemzik.⁷⁶ A realizmus recepciója magyarországi viszonylatban is megfigyelhető, hiszen a jogfilozófusok közül Szabó József „újrealista” jogfelfogást képviselt.⁷⁷ Julius Paul álláspontja szerint a modern jogelmélet funkcionális irányzatai, különösen a jogi realizmus, jelentős lépést tett a jogtudomány felszabadításában a múlt század merev, mechanikus dogmái alól. Ugyanakkor azok az elméletek, amelyek egy-egy nézethez mereven ragaszkodnak, valójában gátolják a fejlődést, mert a monizmus nem vezet ki a múlt terméketlen elképzeléseiből. Ahhoz, hogy előre léphessünk a jogelméletnek többféle irányzat eredményeit, valamint más tudományterületek hozzájárulásait is hasznosítani kell. Egyfajta összehangolás – amely nem esik át a teljes eklekticizmusba – talán ideiglenes megoldást jelenthet.⁷⁸

A skandináv realisták célja a babonáság és a metafizika elleni küzdelem volt. Szerintük a legnagyobb tévhit az „alanyi jog” eszméje, amelyről úgy vélték valójában nem is létezik. Álláspontjuk szerint a jogrendszer valójában pszichológiai érzéskomplexumok mozgatják, függetlenül a fogalmak értelmi tartalmától. Ami empirikusan létezik, az csupán a kényszer, amely – akárcsak a természetben – korlátokat szab az emberi cselekvésnek. Ez a kényszer az emberi társadalomban jogi-állami gépezetté szerveződik, amelyre képzetek és érzelmek rétegei rakódnak. Az állam erőszakmonopóliuma pedig olyan belső feszültségeket kelt, amelyek ellen

⁷⁴ PAUL, J.: i. m. 40.

⁷⁵ PAUL, J.: i. m. 46.

⁷⁶ WHITE, G. E.: i. m. 1020.

⁷⁷ SZABÓ, M.: Jogelmélet és jogszociológia. In: JAKAB, A. – MENYHÁRD, A. (szerk.) A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2015. 483.

⁷⁸ PAUL, J.: i. m. 54.

az emberek pszichológiai védekező mechanizmusokat alakítanak ki, s ez indukálja a szabályok betartását.⁷⁹ A mozgalom az empirikus jogismeretet tekintette a jogtudomány fő feladatának. Az irányzat jelentős hatást gyakorolt a skandináv joggyakorlatra, különösen az alapjogi bíráskodásra. A természetjoggal és az objektív értékekkel szembeni szkepszise az emberi jogok relativizálásához vezetett. A realizmus a jogot állami erőszak formájaként értelmezte, így a politika elsődlegességét hirdette az egyéni jogokkal szemben. A második világháború után Nyugat-Európával ellentétben a skandináv országokban a szociáldemokrata jóléti állam erősödött meg, ezért az alapjogi bíráskodás háttérbe szorult és emellett az emberi jogok bírósági védelme gyengébb maradt.⁸⁰

Közös vonás, hogy mindkét irányzat a jog természetéhez tartozóként hangsúlyozta az emberi elemeket. A formalizmust és realizmust ma is párhuzamba állíthatjuk egymással, hiszen a mesterséges intelligencia gyors ütemű térhódítása a jogi területeken is megfigyelhető. Így egyszerre van jelen a formális, mechanikus és algoritmikus alapokon működő mesterséges intelligencia, valamint az emberi természet, amely változatlanul magában foglalja a realiták által fontosnak tartott elemeket, valamint a társadalmi tényezőket. Azonban ezeket az elemeket az MI ki akarja rekeszteni. Az objektívizmussal szimpatizálók gondolhatják, hogy az mesterséges intelligenciával történő döntéshozatal helytálló és helyes lehet. Azonban éppen az emberi elemek és a szubjektívizmus az, amely lehetővé teszi a jogesetek teljeskörű értékelését és a méltányosság alkalmazását a döntésekben, s a mesterséges intelligencia képtelen erre.

Felhasznált irodalmak

ARVIND, T.: Vilhelm Lundstedt and the Social Function of Legislation. *Theory and Practice of Legislation*. 2013/1.

BADÓ, A.: The Sociological and Psychological Dimensions of American Legal Realism. In: *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica Et Politica*, 2024/2/14.

BADÓ, A.: Skandináv jogi realizmus. In: *Internetes Jogtudományi Enciklopédia, Jogbölselet rovat*. JAKAB, A. – KÖNCZÖL, M. – MENYHÁRD, A. – SULYOK, G. (szerk.), rovat szerkesztő: SZABÓ, M. – JAKAB, A.

CSIZMADIA, T. – VISEGRÁDY, A.: Az Y-séma a skandináv jogi gondolkodásban, *Jura*, 2003/2.

⁷⁹ SZABÓ, M.: i. m. 223.

⁸⁰ BADÓ, A.: i. m. 20 - 22.

- DUXBURY, N.: Jerome Frank and the Legacy of Legal Realism. *Journal of Law and Society*, 1991/2/18.
- ENGLE, E.: A Primer on Left Legal Theory: Realism, Marxism, CLS & PoMo. *SSRN Electronic Journal*, 2010/2/3.
- FARALLI, C.: Law as Fact. *Revus - Journal for Constitutional Theory and Philosophy of Law*, 2014/24.
- FARALLI, C.: The Legacy of American Legal Realism. *Scandinavian Studies in Law – Perspectives on Jurisprudence*, 2005/48.
- Ficsor, K.: „Jogi formalizmus”. In: JAKAB, A. – KÖNCZÖL, M. – MENYHÁRD, A. – SÜLYÖK, G. (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*.
- HOLMES, O. W.: Codes, and the Arrangement of the Law. *American Law Review*, 1870/5.
- HOLMES, O. W.: The Common Law. Boston, Little, Brown et co., 1881.
- HOLMES, O. W.: The Path of the Law. *Harvard Law Review*, 1897/5/110.
- INGERSOLL, D. E.: Karl Llewellyn, *American Legal Realism, and Contemporary Legal Behavioralism Ethics*, 1966/4/76.
- JONES, H. W.: Law and Morality in the Perspective of Legal Realism. *Columbia Law Review*, 1961/5/61.
- KAMP, A. R.: Between-the-Wars Social Thought: Karl Llewellyn, Legal Realism, and the Uniform Commercial Code in Context. *Albany Law Review*, Vol. 1995/325/59.
- KANTOROWICZ, H.: Some Rationalism about Realism. *The Yale Law Journal*, 1934/8/43.
- LLEWELLYN, K. N.: Some Realism about Realism: Responding to Dean Pound. *Harvard Law Review*, 1931/8/44.
- MCWHINNEY, E.: Judge Jerome Frank and Legal Realism: an Appraisal. *New York Law School Law Review*, 1957/2/3.
- MOSKOWITZ, D. H.: The American Legal Realists and an Empirical Science of Law. *Villanova Law Review*, 1966/3/11.
- NORTHROP, F. S. C.: Underhill Moore's Legal Science: Its Nature and Significance. *The Yale Law Journal*, 1950/2/59.
- PAUL, J.: Foundations of American Realism. *West Virginia Law Review*, 1957/1/60.

POSNER, R. A.: Legal Formalism, Legal Realism, and the Interpretation of Statutes and the Constitution. 1986/2/37.

POUND, R.: Interpretations of Legal History. New York, The Macmillan Company, 1923.

POUND, R.: The Spirit of the Common Law. Francetown, New Hampshire, Marshall Jones Company Publishers, 1921.

ROSS, A.: Definition in Legal Language. Logique et Analyse, Août 1958, Nouvelle Serie, Vol. 1, No. 3/4, Rapports du Colloque de Logique. Septembre 1958.

SCHLEGEL, J. H.: American Legal Realism and Empirical Social Science: The Singular Case of Underhill Moore. *Buffalo Law Review*, 1980/2/29.

SPAACK, T.: Karl Olivecrona on Judicial Law-Making. *Ratio Juris*, 2009/3/22.

STRANG, J.: Two Generations of Scandinavian Legal Realists, Retfærd: *nordisk juridisk tidsskrift*, 2019/1/12.

SZABÓ, J.: *A jogászgi gondolkodás bölcselete*. Acta Universitatis Szegediensis. Szeged, Szeged Városi Nyomda Rt., XVI. 1941/2.

SZABÓ, M.: Alf Ross. In: SZABÓ M. (szerk.) *Fejezetek a jogbölcséleti gondolkodás történetéből*. Második, bővített és javított kiadás. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2004.

SZABÓ, M.: Esetmódszer és alkotmányjog. *Miskolci Jogi Szemle*, 2020/1.

SZABÓ, M.: Jogelmélet és jogszociológia. In: JAKAB, A. – MENYHÁRD, A. (szerk.) *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2015.

TAMANAH, B. Z.: Understanding Legal Realism. *St. John's Legal Studies Research Paper* No. 08-0133, 2008.

WHITE, G. E.: From Realism to Critical Legal Studies: A Truncated Intellectual History. *SMU Law Review*, 1986/2/40.

WHITE, G. E.: From Sociological Jurisprudence to Realism: Jurisprudence and Social Change in Early Twentieth-Century America. *Virginia Law Review*, 1972/6/58.

WHITE, G. E.: Justice Oliver Wendell Holmes. Law and the Inner Self. New York, Oxford, *Oxford University Press*, 1993.

MICHAŁ MRUGAŁA*

Private and state monopolies in the Kingdom of Poland in the years 1821–1830

Abstract: This article presents an analysis of the monopoly system operating in the Kingdom of Poland in the years 1821–1830, with particular emphasis on the fiscal policy of Prince Ksawery Drucki-Lubecki. The author shows that in the face of chronic budget deficits and high military maintenance costs, monopolies – on salt, alcohol, beer, tobacco and the planned colonial monopoly – became a key tool for rebuilding the state's finances. The mechanisms of operation of individual monopolies, their evolution, impact on society and the controversies they provoked are discussed in detail. The case study of the salt monopoly shows both the increase in treasury revenues and the burden on the lower classes, who spent a significant part of their income on salt. The alcohol and beer monopoly brought an increase in revenue, but also an intensification of smuggling and social tensions, leading to conflicts between the administration and the population. The tobacco monopoly, developed in cooperation with Leon Newachowicz, became one of the more stable sources of revenue. The author also discusses the unrealised colonial monopoly project, which was to be an innovative attempt to take control of the import of luxury goods. The conclusion emphasises that, despite the social costs and numerous controversies, Lubecki's actions led to budgetary stabilisation and contributed to the economic modernisation of the Kingdom of Poland. The text contributes to the debate on the role of statism and fiscal coercion in the processes of rebuilding states after political and military crises.

Keywords: Ksawery Drucki-Lubecki, State monopolies, Kingdom of Poland, Fiscal policy, 19th century

1. Introduction

The first quasi-monopoly organisations appeared in Byzantium at the beginning of the 10th century. These were corporations somewhat resembling the guilds in medieval European cities, with the difference that they did not have self-government and were organs of public authority. The city prefect had supreme authority over

* Phd Student, Fereenc Deák Doctoral School of Miskolc, University of Miskolc.

these corporations.¹ In medieval Europe, monopolies were acts of municipal law and were granted to self-governing guilds and associations. Guilds had the exclusive privilege of selling products in cities at marked prices.² With the advent of modernity and the rise of the bourgeoisie, guilds were granted further privileges, such as a ban on rural populations engaging in industry, a ban on non-townspeople trading in retail, and the right of storage, which was granted to towns located on important transport routes. The first monopolies in the modern sense of the word appeared in England at the beginning of the 17th century and were immediately met with considerable disapproval. In 1601, for example, there was the case of *Dercy v. Allen*. The case was based on the fact that Sir Edward Dercy had received a monopoly from the English queen on the import and sale of playing cards. He sued Thomas Allen, who was selling playing cards himself. In this case, the royal court ruled that Queen Elizabeth I Tudor's granting of the monopoly was invalid because:³

- 1) A monopoly prevents talented people from engaging in trade and manufacturing, thereby promoting idleness.
- 2) A monopoly harms not only the interests of the defendant, but also anyone who wants to use the product, because not only can the monopolist raise prices at will, but the lack of competition also leads to a lack of pressure to improve the quality of the products offered.
- 3) The person granted the monopoly did not have sufficient knowledge about card production
- 4) This creates a dangerous precedent that allows for the monopolisation of trade

Another case emerged in England in 1614. As a result of the steady deterioration of relations between Parliament and King James I Stuart, when the king decided to dissolve Parliament, it did not accept the budget. In view of the above, the monarch decided that it was necessary to look for other sources of income. The king began to widely distribute monopolies in order to repair the state budget. Parliament protested against this state of affairs and in 1624 passed a law prohibiting the introduction of any monopolies and related institutions in England. An exception was made for innovative inventions.⁴ And so the content of the first paragraph read:⁵ *"all Monopolies, and all Commissions, Grants, Licences, Charters and Letters Patents*

¹ GŁĄBIŃSKI, S.: *Historia Ekonomiki*, tom. 1. – *Historia ekonomiki powszechnej*. Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Lwiv, 1939, 43.

² GŁĄBIŃSKI, S. (1939): i.m. 70.

³ CALABRESI, S.: *Monopolies and the Constitution: A History of Crony Capitalism*. Northwestern University School of Law, Chicago, 2012, 8–15.

⁴ CALABRESI, S. (2012): i.m. 19–20.

⁵ NACHBAR, T.: *Monopoly, Mercantilism, and the Politics of Regulation*. *Virginia Law Review*, 2005/91., 1351

heretofore made or granted, or hereafter to be made or granted [...] for the sole Buying, Selling, Making, Working or Using of any Thing [...] so are and shall be utterly void and of none Effect, and in no wise to be put in Use or Execution"

Let us now turn to the situation in the Kingdom of Poland before Prince Ksawery Drucki-Lubecki took up the post of Minister of Finance. The first budget of the Kingdom of Poland was passed on 16 June 1816 for the year 1817. In principle, until Lubecki took over the ministerial portfolio, the budgets were as follows, with values given in Russian roubles rounded to one rouble:⁶

Year	Revenues	Expenditure	Including military	Balance
1817	6,602,278.00 ₰	6,777,007.00 ₰	3,000,000.00 ₰	680,214 ₰
1818	6,100,708.00 ₰	7,607,245.00 ₰	3,750,000.00 ₰	-1,506,538.00 ₰
1819	742,833.00 ₰	8,984,682.00 ₰	4,608,803.00 ₰	-1,441,849.00 ₰
1820	7,569,595.00 ₰	8,773,849.00 ₰	4,570,227.00 ₰	-730,308.00 ₰
1821	7,737,585.00 ₰	8,612,682.00 ₰	4,605,191.00 ₰	-874,107.00 ₰

As we can see, the kingdom's budgetary situation was dire, and the Treasury had to constantly borrow from private creditors. Interestingly, during this period, with the exception of the first financial year, military expenditure accounted for more than half of all state expenditure. This was certainly related to the personality of the commander-in-chief of the Polish army and privately the brother of King Alexander II Romanov – Konstantin Pavlovich Romanov, who was fascinated by the army and demanded allocations that exceeded the capabilities of the state treasury.

7

⁶ No Author.: Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego, Wydział Skarbu, Tom 5. Przepisy Budżetowe oraz rys historyczny budżetów. Warszawa, W Drukarni Jana Jaworskiego, 1866, 5–23.

⁷ KARNOVICH, E. P.: Цесаревич_Константин Павлович [Tsarevich Konstantin Pavlovich]. St. Petersburg, 1899, 119–121.

2. Salt monopoly

When Ksawery Drucki Lubecki took office, he inherited the previously established salt monopoly. It was created by the Prussian government after the third partition and inherited by the Duchy of Warsaw and later the Kingdom of Poland. On 6 February 1816, the Polish government leased the salt monopoly to Jewish entrepreneurs (Szmil, Frankl, Bornstein, Posner, Grunbaum). In §2 of the agreement, these entrepreneurs undertook to import 500,000 Berlin centners of salt annually.⁸ The salt was sold at official prices ranging from 26 to 30 Polish zlotys per Berlin centar, depending on the province, with 9 zlotys and 15 groszy per Berlin centar paid to the State Treasury. Due to the intervention of Minister Lubecki, the agreement was not approved. Ultimately, an agreement was concluded between Berek Szmulowicz Sonnenberg, under which he leased the salt transport monopoly for a period of four years in exchange for 1,065,000 Polish zlotys.⁹ Thus, wholesale sales remained the exclusive competence of the state, while retail sales were transferred to private individuals, but only on the basis of a previously obtained licence. At the same time, the Minister of the Treasury himself set the official price throughout the country at 27 zlotys and 6 groszy per centar. It is worth noting in this context that during the period in question, peasants spent an average of 20 per cent of their income on the purchase of salt, so the functioning of the monopoly mainly burdened the lower classes in the Kingdom of Poland. For comparison, a centar of salt in England cost 2 Polish zlotys and 10 groszy at the time.¹⁰ At the same time, Ksawery Drucki-Lubecki himself sought to obtain cheaper salt for the Kingdom of Poland by sending Konstanty Wolicki, a salt transport leaseholder and landowner from the Kraków Province, to negotiate with industrialists and warehouse owners in England. However, these efforts were thwarted by the intervention of the Prussian Minister of Finance, Friedrich von Motz, who imposed prohibitive customs duties on river trade through Gdańsk, making the agreement with English industrialists unprofitable.¹¹ On 15 June 1823, the governor of the Kingdom of Poland, Józef Zajączek, asked King Alexander II Romanov to allocate funds for the construction of a salt works in Ciechocinek.¹² The emperor agreed to

⁸ One Berlin centar was equivalent to approximately 51.45 modern kilograms

⁹ AJZEN, M.: *Polityka Gospodarcza Lubeckiego (1821 – 1830)*. Warszawa, Tomarzystwo Naukowe Warszawskie, 1932, 41.

¹⁰ KINDELSKI, J.: *Przemysł solny (przyczynek do wewnętrznych dziejów Królestwa Kongresowego*. *Ekonomista*, 1904/2., 202.

¹¹ AJZEN, M. (1932): i.m. 43.

¹² In Russian historiography, the Polish ruler from 1815 to 1825 appears as Emperor Alexander I Pavlovich, but since Alexander I Jagiellon had previously been king of Poland, the author believes that the correct title would be Alexander II Romanov. Polish historiography has not reached a consensus on this matter.

this request and allocated the necessary funds for this purpose. However, the work was not completed before the outbreak of the Polish-Russian war in 1830, and the final work was not completed until 1859.¹³ Although the Ciechocinek springs were poor in salt and the work progressed very slowly due to the low quality of the labour force, the mere rumour of the commencement of work on the local springs forced the neighbours to ease the conditions for the sale of salt. On 22 September 1829, the aforementioned landowner, Konstanty Woliński, negotiated with the Austrian government to purchase a Vienna centner of salt for 3 zlotys and 16 groszy.¹⁴ It is worth mentioning that he used a peculiar stratagem, as during the negotiations he acted as a private entrepreneur, and only after signing the agreement did he admit that he was acting as a commercial agent of the Kingdom of Poland.¹⁵ This had a colossal effect, reducing the tax burden on the Kingdom of Poland. While between 1824 and 1828, between 1,318,062 and 1,715,681 Polish zlotys were spent on the purchase of salt, after the agreement with the Viennese government was concluded, this price fell to 613,300 Polish zlotys. At the same time, the retail price of salt did not fluctuate significantly, which resulted in a huge cash injection into the budget.¹⁶ Thus, the budgetary profits from the salt monopoly amounted to:

Year	Budget revenue (in thousands of Polish zlotys)
1816	4,895
1817	5,083
1818	5566
1819	5566
1820	5533
1821	5457
1822	No data
1823	13,114
1824	12,740

¹³ KUC, W.: *Złoża soli W Polsce w ujęciu przeglądowym*. Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce, 2016/31, 197.

¹⁴ One Viennese centar corresponded to approximately 56.02 contemporary kilograms.

¹⁵ KINDELSKI, J. (1904): i.m. 210.

¹⁶ AJZEN, M. (1932): i.m. 46.

1825	12,493
1826	12633
1827	13,380
1828	13,873

For comparison, below are the retail prices of one pound of Russian salt in 1818 and 1827 in Polish zlotys.¹⁷

Province	1818	1827
Krakow	7.09	7.28 PLN
Sandomierz	7.14	7.29 PLN
Lublin	7.42	7.35 PLN
Podlaskie	7.32	7.50
Mazovia	7.73	7.49 PLN
Plock	7.62	7.39
Kalisz	7.79	7.23
Augustowskie	PLN 6.81	7.17 PLN

A comparison of these two statistics alone shows how enormous the treasury's revenues were from this one source alone. Finally, it is worth mentioning that the revenue from retail salt trade was mainly generated by Jewish merchants, because in 1823, for example, out of 5,450 salt trade licence holders, as many as 3,651 were Jews and only 1,700 were Christians. Although there was a *de jure* law prohibiting the granting of licences to Jews in cities as long as the number of Jewish licences did not equal that of Christians, in practice this law was dead.¹⁸

3. Alcohol and beer monopoly

The second monopoly introduced by Prince Ksawery Drucki-Lubecki was the vodka monopoly. In the Polish-Lithuanian Commonwealth, until the end of the 15th century, the right to run a tavern was regulated on the basis of specific

¹⁷ A Russian pound is approximately 560 modern grams

¹⁸ AJZEN, M. (1932): i.m. 47.

municipal privileges. The first legal act with erga omnes effect in this matter was the Sejm constitution of 1496. Although the text of the act itself read: "*statuentesque illos et alios ubique locorum in Regno nostro constitutos subditos nostros villarum dominos eorumque subditos in hac libertate conservandos, ut liceat cuique cerevisiasle et liquores alios undecunque recipere, sumere in villisque, and other places, to sell and have them sold, and to consume, possess, serve and use them freely, wherever they wish or desire, without fear of arrest or punishment by us or our captains.*"¹⁹

So, as we can see from the text itself, which can be translated as: "we (the king) decree that our subjects wherever they may be in the kingdom, lords of estates and their subjects, shall be preserved in this liberty, that everyone may freely take and bring beer and other beverages from wherever they may be, and in villages and other places of ditionis (ditionis) to brew or have brewed, and wherever they may wish to take it, to have it, sell it and use it freely without any fear of prohibition, seizure or punishment on our part (the king) or on the part of our starosts".²⁰

However, contrary to the content of the act, landowners began to interpret the above wording in a manner contrary to the intention of the legislator, and thus at the turn of the 17th and 18th centuries, the imposition by the nobility of a complete monopoly on the trade in alcohol on their lands became a common practice to such an extent that in 1768 a Sejm constitution had to be issued establishing uniform prices for beer so that no competition would arise between the noble monopolies and "so that neighbours would not harm each other by reducing the prices of alcoholic beverages".²¹ In addition, from the 13th century onwards, royal cities paid a tax based on individual status (for example, in Poznań, the city authorities collected one grosz from 1242), but from 1564 onwards, this was extended to vodka and applied erga omnes to all royal cities.²² In introducing the vodka monopoly, Ksawery Drucki-Lubecki was undoubtedly inspired by the Russian example, where the alcohol monopoly had been in place since 1765.²³ It is worth supporting this with pure statistics. In 1821 alone, revenue from consumption taxes on alcohol in Russia amounted to 32 million roubles, or 33% of total state revenue.²⁴ By comparison, in the Kingdom of Poland, revenue from alcohol amounted to only 8% of the total.²⁵

¹⁹ No Author: Sejm piotrkowski 1496: tekst 1. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa, 1496, 77.

²⁰ BOBRZYŃSKI, M.: Prawo propinacji w dawnej Polsce [The Law of Prohibition in Old Poland], Krakow, 1888, 32

²¹ BOBRZYŃSKI, M. (1888): i.m. 45.

²² BOBRZYŃSKI, M. (1888): i.m. 68.

²³ ZANOZINA, E. A.: Государственно-правовое регулирование питетной деятельности в россии с ix по xx вв [State and legal regulation of drinking activities in Russia from the 9th to the 20th centuries]. St. Petersburg, 2008, 15–16.

²⁴ VERNADSKY, I.: Экономистъ, годъ V, книжка I, январь [Zkonomist, year V, book I, January]. St. Petersburg, 1862, 5.

²⁵ SMOLKA, S.: Polityka Lubeckiego przed Powstaniem Listopadowym, tom 1. Akademii Umiejętności w Krakowie, Krakow, 1907, 126.

Drucki-Lubecki began introducing the vodka monopoly in the capital of the Kingdom of Poland, Warsaw. The first step was to sign an agreement with Lev Nevachovich, a Russian-speaking Jew, in January 1822. It was therefore more of a private monopoly leased by the state. The price was set at 3,282,000 Polish zlotys for a period of 4 years and 3 months. At the same time, the leaseholder of the monopoly was obliged to pay the following amounts on revenues exceeding 3,273,000 zlotys:

- 1) 85,000 from the first 100,000
- 2) 80,000 from the second 100,000
- 3) 75,000 from the third 100,000
- 4) 70,000 from the fourth 100,000
- 5) 65,000 from the fifth 100,000 and above²⁶

On 31 January 1822, the Mazovia Province Commission issued a proclamation, effective from 1 February of the same year, prohibiting private individuals from selling alcohol and beer to entities other than the monopolist Newachowicz. It was also prohibited to store alcohol and beer in private warehouses without the permission of the administration. Distillers and brewers were allowed to sell sealed alcohol and beer outside Warsaw and the city of Praga (now a district on the right bank of Warsaw), but innkeepers were obliged to purchase alcohol and beer only from Newachowicz's monopoly. In addition, the government reserved the right to set the state price of alcohol and beer in retail sales.²⁷ Furthermore, Ksawery Drucki-Lubecki decided to monopolise distilling in the city of Warsaw. He argued that it was necessary to industrialise the countryside by moving the distilling industry outside the city, which was to mitigate the effects of the grain crisis resulting from the Kingdom of Prussia's high customs duties on transporting grain down the Vistula River to Gdańsk. And so, in 1823, the brewing of spirits was banned in the capital city of Warsaw and the city of Praga, with the exception of government distilleries.²⁸ It is worth mentioning in this context that the distillers and brewers themselves received compensation in connection with the monopolisation.²⁹ Furthermore, in 1824, the Minister of the Treasury began to extend the consumption tax on alcohol to other cities of the Kingdom of Poland, although this was done unevenly, and the deadline was set for June 1825. The Kingdom of Poland is no exception to history, and in its case, one of the effects of the vodka and beer monopoly was the rise of smuggling and moonshining. When talking about smuggling, it is worth noting that it developed in two ways. First, we can talk about external smuggling. This was mainly from the Kingdom of Prussia. During

²⁶ AJZEN, M. (1932): i.m. 50

²⁷ AJZEN, M. (1932): i.m. 52.

²⁸ AJZEN, M. (1932): i.m. 55

²⁹ AJZEN, M. (1932): i.m. 57.

most of the period in question, vodka prices there were half those in the Kingdom of Poland, and its quality and strength were higher, which should come as no surprise, as the lack of competition resulting from monopolisation favours the low quality of the goods on offer.³⁰ To understand the scale of smuggling, it is worth noting that, according to estimates, more than two-thirds of the goods traded in border towns were smuggled.³¹ To counteract this phenomenon, the authorities decided on the following remedial measures:

- 1) Prohibiting Jews from residing within 3 miles of the border with the Kingdom of Prussia
- 2) Punishment of the mayor who, having knowledge of the industry, did not notify the competent authorities as an accomplice

It is worth mentioning that smuggling was overwhelmingly carried out by Jews, who profited the most from it at Poland's expense. To illustrate this, I will quote from a letter written in 1829 by the president of the Plock Province Commission to the Government Commission of Revenue and Treasury:³² *"The merchant class, especially Jews, avoiding the loss of property, do not commit fraud themselves, but through cunning and deceptive persuasion, they most often use less educated peasants, poor Jews and labourers who are unfamiliar with the regulations. Out of necessity, the latter become easy prey for such exploitation, and thus, when they fall into the hands of the authorities, unable to pay the fines imposed on them, they lose their personal freedom. The peasants also lose their labourers, which is also a loss to domestic agriculture [...]. Both the former and the latter leave their wives and children without a means of livelihood, who, resorting to begging, become a burden on the community and are even exposed to demoralisation in order to provide for their unmet needs.*

However, let us move on to internal smuggling from the provinces to the capital city of Warsaw. First, let me give you an example. On 10 March 1824, soldiers from the Grenadier Guard Regiment went to the village of Warzyszewa to buy vodka. On their way back, they were caught by city officials, whom they beat up and then returned to their barracks with 54 barrels of vodka.³³ There were also murders of officials and arson attacks on vodka and beer warehouses belonging to Newachowicz. On 1 May 1826, the agreement between the State Treasury and Newachowicz expired. The extension of the monopoly agreement was then criticised by economic liberals sitting on the Council of State of the Kingdom of Poland, namely Romuald Haube and Stanisław Staszic. During a meeting of the said

³⁰ SKODLARSKI, J. – PIECZEWSKI, A.: Rola żydów w rozwoju gospodarczym ziem polskich, Woźniak Krzysztof Paweł, Przemysł na granicy Królestwa Polskiego z Prusami w I połowie XIX wieku i jego żydowski organizatorzy. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2014, 41. <https://doi.org/10.18778/7969-282-8>.

³¹ SKODLARSKI, J. – PIECZEWSKI, A. (2014): i.m. 42.

³² SKODLARSKI, J. – PIECZEWSKI, A. (2014): i.m. 49.

³³ AJZEN, M. (1932): i.m. 56.

body, the latter made the following allegations against Lubecki in connection with the introduction of the vodka and beer monopoly.³⁴

- 1) non-compliance with Polish legislation and generally understood national morality
- 2) Newachowicz's deceitful behaviour
- 3) demoralisation of the lower social classes
- 4) overcrowding of prisons as a result of law enforcement
- 5) fighting between smugglers and officials
- 6) unnecessary financial burden on consumers

Lubecki, after receiving written assurance of support for his policy from the Polish King, Alexander II Romanov, responded to Romuald Haube, who had raised most of the objections to Lubecki's policy. In his characteristic legal and mentoring style, he began by rebuking Haube, stating that his comments were "inappropriate and offensive", and went on to say that the accusations were "baseless claims". He then substantively refuted most of the allegations, for example by pointing to the provisions of the regulations of the Government Commission of Revenue and Treasury. As a result of Lubecki's actions, on 27 October 1827, Romuald Hube was suspended from his duties as a councillor of state, and Newachowicz's monopoly was maintained.³⁵

3. Tobacco monopoly

Another monopoly introduced by Ksawery Drucki Lubecki was the tobacco monopoly. Tobacco arrived in Poland relatively late, only at the turn of the 16th and 17th centuries. The first attempts to tax tobacco in the Polish-Lithuanian Commonwealth were made in the Grand Duchy of Lithuania in 1661, when a tax was passed for a period of two years.³⁶ However, this was an isolated case. Further action had to wait more than a hundred years. In 1775, a tax of 1 Polish zloty was introduced on the sale of a pound of foreign tobacco and 10 groszy on the sale of domestic tobacco. However, this law did not survive even a year, as in October it was replaced by a lease for the sale of tobacco to Colonel Antoine de Saba in exchange for a fee of 1 Polish zloty per pound. This caused the collapse of the local tobacco industry in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Ultimately, the monopoly was leased for a longer period from 1776 to 1786 to the "Tobacco Company" headed by Andrzej Rafałowicz, Jan Dekiert and Piotr (sic) Blanc. Over a period of two years, the monopoly paid an average of 2 million Polish zlotys to

³⁴ AJZEN, M. (1932): i.m. 59.

³⁵ AJZEN, M. (1932): i.m. 65.

³⁶ ZIELIŃSKI, W. E.: *Monopol tytoniowy w polsce*. Warszawa, 1923, 17.

the state treasury. In 1786, the monopoly was taken over by the State Treasury itself.³⁷ At that time, profits rose to 2,875,183 Polish zlotys for the period between 1790 and 1792. In the Duchy of Warsaw, snuff was taxed in three ways:³⁸

- 1) Firstly, high import duties were introduced on tobacco and semi-finished products.
- 2) Secondly, domestic production was taxed by introducing a licence for tobacco processing plants
- 3) Thirdly, a tax was introduced on tobacco leaves purchased by factories
- 4) Fourthly, a tobacco tax of 36 Polish zlotys per morga of tobacco cultivation was introduced (however, this did not apply to private land, only municipal land).

On 23 December 1811, the Sejm voted to replace the previous solutions with a complete state tobacco monopoly, with a *vacatio legis* set for 1 June 1812. However, the income from the state monopoly was meagre, because except for 1812, when it exceeded 270,000 Polish zlotys, it was later unable to exceed even 200,000 zlotys.³⁹ After the creation of the Kingdom of Poland, it was initially decided not to maintain the state tobacco monopoly, and instead, on 20 March 1816, a six-year agreement was signed with Leon Newachowicz, already mentioned in the chapter on the alcohol and beer monopoly, covering the period from 1 August 1816 to 1 August 1822. Under this agreement,⁴⁰

- 1) Newachowicz undertook to build four factories at his own expense in the Kingdom of Poland
- 2) Newachowicz was entitled to import tobacco duty-free, but he was required to use domestic products first
- 3) For the first three years of the agreement, Newachowicz was obliged to pay 800,000 Polish zlotys annually, and for the next three years, 1 million Polish zlotys
- 4) Newachowicz was obliged to cover the costs of administration and control of the monopoly in the amount of 11,000 zlotys per year
- 5) The prices for tobacco products were set, ranging from PLN 1.18 to PLN 40 per pound of snuff and from PLN 1 to PLN 40 per pound of tobacco
- 6) Newachowicz was to pay a deposit of 250,000 Polish zlotys.

As a rule, the monopolist fulfilled the agreement, with the exception that, due to the decline in the quality of tobacco plantations during the period of the Duchy of Warsaw, as mentioned above, he avoided accepting domestic tobacco, and if he

³⁷ ZIELIŃSKI, W. E. (1923): i.m. 19.

³⁸ ZIELIŃSKI, W. E. (1923): i.m. 21.

³⁹ ZIELIŃSKI, W. E. (1923): i.m. 23.

⁴⁰ ZIELIŃSKI, W. E. (1923): i.m. 24.

did accept it, he gave it a low rating. However, the plantation industry quickly recovered in the Kingdom of Poland, and from 1821 onwards, problems with overproduction began to arise.⁴¹ This agreement remained in force in a similar form until August 1821, when it was revised. The most important changes include:⁴²

- 1) The lease amount was increased from 1 million Polish zlotys to 1.3 million Polish zlotys
- 2) Income from sales exceeding 3,109,886 pounds was to be divided in the proportions of three-quarters of the profit for the State Treasury and one-quarter for Newachowicz. (This amount was determined on the basis of the average yield from the previous four years).
- 3) The salaries of officials paid by Newachowicz were increased more than fourfold, from PLN 11,000 to PLN 50,000.
- 4) The deposit was increased from 250,000 to 325,000.

The agreement was concluded for a period of six years, i.e. until 1 August 1828. Interestingly, throughout the entire period, the turnover did not exceed £3,109,996 in any year, which means that the Treasury did not receive anything more than the lease amount specified in the agreement. When the agreement expired, the parties decided to extend it, and so in October 1827, the agreement was extended for six years. The general terms and conditions remained unchanged, except for the following:⁴³

- 1) The lease amount was increased again, this time from £1,300,000 to £1,700,000.
- 2) The remuneration of officials was increased again, this time slightly, from 50,000 to 62,000 per month.
- 3) Instead of turnover in pounds, the limit was set at revenue exceeding 5 million 100 thousand zlotys, above which Newachowicz was obliged to pay the surplus to the State Treasury.
- 4) The proportion of profits from the surplus was changed, whereby, under the new agreement, the Treasury was to receive only one third of the profits, with two thirds going to the company's capital.
- 5) If in any year the revenue did not reach PLN 4,800,000, the State Treasury was obliged to pay Newachowicz one third of the difference between the revenue and that amount.
- 6) If in any year the revenue did not exceed PLN 4,100,000, either party could demand termination of the agreement with four months' notice.

⁴¹ ZIELIŃSKI, W. E. (1923): i.m. 27.

⁴² AJZEN, M. (1932): i.m. 67.

⁴³ ZIELIŃSKI, W. E. (1923): i.m. 29.

Interestingly, a counteroffer was also made by Konstanty Wolicki, mentioned above in the context of negotiations with English salt suppliers, Konstatny Wolicki, who proposed leasing the monopoly for PLN 50,000 more per year than Leon Newachowicz, but for unknown reasons, the State Treasury decided to extend the contract with Newachowicz instead.⁴⁴ The years 1829–1830 were also the first when the turnover exceeded the contractual amount, and so Newachowicz paid 72,000 zlotys to the treasury from the surplus for 1829, and as much as 233,000 zlotys for 1830. It is worth noting that during this period, the tobacco industry in Poland grew to enormous proportions, with the largest, but one of many factories in Lublin, producing 145 centners of tobacco annually. This corresponds to approximately 7.5 tonnes today.⁴⁵

4. Colonial monopoly

The last of the monopolies within the sphere of influence of Prince Ksawery Drucki-Lubecki was the colonial monopoly. The idea of introducing it came to the prince's mind at the very beginning of his career, when he learned of his appointment as Minister of Finance while in Vienna.⁴⁶ This is what Prince Ksawery Drucki-Lubecki wrote about the planned monopoly to Minister-Secretary of State Count Ignacy Sobolewski on 21 January 1822:⁴⁷ *"I maintain that a monopoly exists de facto in our country, because today there are barely two people who buy sugar, coffee, arrack, English beer and porter second-hand, while the rest of the merchants buy them third- and fourth-hand, and I do not know if there are even 40 of them in the country. What is more, they take sugar and coffee from Prussian merchants on credit and receive 10 per cent for the sale. If we make an agreement with the company, it, being wealthy in cash, will buy these items first-hand, ~~they~~ selling them at prices no more than two groszy higher than in neighbouring countries, it will have four times more to pay than we have in customs duties today, and will secure a profit that Prussian merchants currently receive from our country [...] This business will be arranged so quietly that there will certainly be no complaints, and we will move the capital lying here in Warsaw.*

As we can see, the Minister of Finance used convoluted legal logic to convince decision-makers in the Kingdom of Poland to support his policy. However, there were two problems. Firstly, such a monopoly was completely new at the time. While monopolies on salt, vodka, beer and tobacco had already existed in the Polish-Lithuanian Commonwealth and other countries, no one had previously decided to

⁴⁴ AJZEN, M. (1932): i.m. 68.

⁴⁵ KOLACZKOWSKI, J.: Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce. Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Krakow, 1888, 572.

⁴⁶ SMOLKA, S. (1907): i.m. 456.

⁴⁷ SMOLKA, S.: Korespondencya Lubeckiego z ministrami sekretarzami stanu Ignacym Sobolewskim i Stefanem Grabowskim 1821 – 1823, tom 1. Akademia Umiejętności, Kraków, 1909, 138–139.

introduce a monopoly on the import of colonial goods. Therefore, this idea did not gain the approval of the king and emperor in its initial phase.⁴⁸ The monopoly project involved the establishment of a joint-stock company with a monopoly on the sale of sugar, coffee, arrack, rum and cognac. In exchange for the privileges granted, the company would be obliged to import the above goods in quantities corresponding to domestic demand. The company would also undertake to build warehouses and a sugar refinery. In addition, Lubecki predicted annual revenue for the State Treasury from such a venture in the amount of 4 million 860 thousand Polish zlotys.⁴⁹ On 27 June 1822, King Alexander II Romanov himself finally decided to speak on the matter:⁵⁰ *After weighing up the various arguments for and against the bill, he deigned to declare that, considering it a means of ensuring that the Treasury collects customs duties at the new tariff imposed on the above items and as a way of increasing revenue, which seems to promise a reduction in other burdens that directly affect the poorer classes of the JCKM [author's note: His Imperial Majesty], he is by no means opposed to its adoption. It is therefore the will of His Majesty [author's note: His Majesty] that the Minister of Revenue and the Treasury [author's note: Minister of Revenue and Treasury] submit the draft in question to the Administrative Council [author's note: "Administrative Council"], and if it is accepted there, the Governor is authorised to order its immediate implementation.*

What may be interesting for those familiar with the classics of Polish literature is that one of the main opponents of the introduction of the monopoly was Nikolai Nikolayevich Novosiltsev. Representatives of the Merchants' Assembly also approached him with a request to intervene with the governor and the emperor in order to prevent Prince Lubecki's plans from coming to fruition. Ultimately, the failure to introduce this monopoly was influenced by international events, when the Russian Empire broke the so-called Petersburg Convention of 1818. On 31 July 1821, the import of colonial goods and spirits from Prussia to the Kingdom of Poland was banned.⁵¹ Quite obviously, this meant that the colonial monopoly itself became pointless, as, as shown above, these goods would have to be shipped down the Vistula from Gdańsk. It is true that Prince Lubecki also explored the possibility of importing colonial goods through Russian ports in the Baltic Provinces, but these plans never progressed beyond the planning stage.⁵² Ultimately, as a result of the customs war between the Kingdom of Poland and the Kingdom of Prussia after 10 April 1823, this issue was put on the back burner during its most heated phase, and later, for reasons that remain unclear, it was never revisited.

⁴⁸ SMOLKA, S. (1909): i.m. 457.

⁴⁹ AJZEN, M. (1932): i.m. 71.

⁵⁰ AJZEN, M. (1932): i.m. 72.

⁵¹ AJZEN, M. (1932): i.m. 93.

⁵² SMOLKA, S. (1907): i.m. 458.

5. Conclusion

In summary, although the steps taken by Prince Ksawery Drucki – Lubecki were met with numerous criticisms from his contemporaries and certainly constituted a considerable fiscal burden for them, in a situation where the army consumed more than half of the budget and it was essentially impossible to reduce these costs, they seemed necessary steps to maintain the economic independence of the Kingdom of Poland from the Russian Empire. It seems that the prince-minister himself understood these problems, as evidenced by the following words from his letter of 22 December 1821 to the aforementioned Ignacy Sobolewski:⁵³ *"I believe that this matter cannot be taken lightly, and I am even certain that more than one country, more than one government will follow our example, and it is the absolute truth that the monopoly on salt and tobacco would be less justifiable than colonial goods, which are consumed mostly by the wealthier and privileged classes; therefore, the indirect increase in tax revenue from them will not cause any injustice or hardship."*

As we can see, Lubecki was aware of the social impact of his reforms, but due to the higher goal of saving the State Treasury while the country was devastated by the Napoleonic Wars, he had no other option. In retrospect, we can assess his reforms as effective, as they led to the stabilisation of the budget and the reindustrialisation of the Kingdom of Poland, which had been destroyed by numerous wars, although it is difficult to assess the role of statist policy and other factors without excessive subjectivity.

Bibliography:

AJZEN, M.: *Polityka Gospodarcza Lubeckiego (1821 – 1830)*. Warszawa, Tomarzystwo Naukowe Warszawskie, 1932.

CALABRESI, S.: *Monopolies and the Constitution: A History of Crony Capitalism*. Northwestern University School of Law, Chicago, 2012, 8–15.

GLĄBIŃSKI, S.: *Historia Ekonomiki, tom. 1. – Historia ekonomiki powszechnej*. Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Lviv, 1939.

KARNOVICH, E. P.: *Цесаревичъ Константинъ Павловичъ [Tsarevich Konstantin Pavlovich]*. St. Petersburg, 1899.

⁵³ SMOLKA, S. (1909): i.m. 113.

KINDELSKI, J.: Przemysł solny (przyczynek do wewnętrznych dziejów Królestwa Kongresowego. *Ekonomista*, 1904/2., 191–2012.

KOŁACZKOWSKI, J.: *Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce*. Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Kraków, 1888.

KUC, W.: Złóża soli w Polsce w ujęciu przeglądowym. *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*, 2016/31., 151–208.

NACHBAR, T.: Monopolies, Mercantilism, and the Politics of Regulation. *Virginia Law Review*, 2005/91., 1314–1379.

No Author: *Sejm piotrkowski 1496: tekst 1*. Wydawnictwo Sejmowe, Warsaw, 1496.

No Author.: *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego, Wydział Skarbu, Tom 5. Przepisy Budżetowe oraz rys historyczny budżetów*. Warszawa, W Drukarni Jana Jaworskiego, 1866.

SKODLARSKI, J. – PIECZEWSKI, A.: Rola żydów w rozwoju gospodarczym ziem polskich, Woźniak Krzysztof Paweł, Przemysł na granicy Królestwa Polskiego z Prusami w I połowie XIX wieku i jego żydowscy organizatorzy. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2014, 41. <https://doi.org/10.18778/7969-282-8>.

SMOLKA, S.: *Korespondencja Lubeckiego z ministrami sekretarzami stanu Ignacym Sobolewskim i Stefanem Grabowskim 1821 – 1823, tom 1*. Akademia Umiejętności, Kraków, 1909.

SMOLKA, S.: *Polityka Lubeckiego przed Powstaniem Listopadowym, tom 1*. Akademii Umiejętności w Krakowie, Kraków, 1907.

VERNADSKY, I.: *Экономистъ, годъ V, книжка I, январь* [*Zkonomist, year V, book I, January*]. St. Petersburg, 1862.

ZANOZINA, E. A.: *Государственно-правовое регулирование нумейной деятельности в России с IX по XX вв* [*State and legal regulation of drinking activities in Russia from the 9th to the 20th centuries*]. St. Petersburg, 2008.

ZIELIŃSKI, W. E.: *Monopol tytoniowy w polsce*. Warszawa, 1923.

KRISTIJAN PANEV*

The Impact of Open Balkan Initiative on Cross-Border Employment and Labour Mobility

Abstract: The free movement of persons, including the free movement of workers, is one of the four fundamental freedoms of the European Union's single market. It includes the elimination of barriers to workers mobility, as well as the prohibition of all forms of discrimination and unequal treatment of EU citizens within the territory of the European Union. Workers from one Member State should enjoy free access to the labour markets of all Member States within the EU.

The Western Balkan countries, including Macedonia, as aspiring EU members, seek to incorporate European values and harmonize their domestic legislation with the EU *acquis*, including the rules of labour mobility and non-discrimination in employment. Considering the length of the integration process and the growing Euroscepticism in these countries, the Open Balkan Initiative (previously known as Mini Schengen) was established as an initiative to facilitate rather than substitute for the EU integration process. The objective of Open Balkan Initiative is to implement the four fundamental freedoms of the European Union in the Balkans, thereby contributing to economic development, increased economic growth, investments, and employment in the Western Balkans. The Initiative established a commitment to facilitate border crossings for the citizens of the signatory countries, *inter alia*, to ensure free access to the labor market in the Western Balkans, thus encouraging cross-border employment and investments. Consequently, a few agreements have been concluded to facilitate labour mobility and ensure equal treatment of workers from the signatory countries. This paper shows insights into the applicable legal framework in Macedonia, regarding the employment of foreigners, with reference to the citizens of the member states of the Open Balkan Initiative. It analyses the level of harmonization between the adopted Open Balkan regulation and the existing Macedonian legislation, as well as the potential impact of the Open Balkan Initiative on labour mobility and cross-border employment in Macedonia.

Keywords: Open Balkan, labour market, foreign worker, employment, regulation.

1. Introduction

Regional cooperation and integration of the Western Balkan have always been an idea that was advocated, not only by the Western Balkan countries themselves, but also by the European Union and various Member States. In 2014, the stagnation of the enlargement process and the slow integration of the Western Balkan countries

* PhD Student, Goce Delcev University, Stip, Faculty of Law, ORCID No. 0009-0001-5418-5923.
Supervisor Dr. Borka Tushevska Gavrilovikj, University Professor, Faculty of Law, Goce Delcev University.

in the EU, as well as the rising Euroscepticism in the countries of the region, the Berlin Process was established as an initiative to facilitate reconciliation and foster economic cooperation among the WB countries. The objective of the Berlin Process was not to substitute EU integration, but rather to facilitate their integration.

On the other hand, labour migration from the Western Balkan countries to the European Union has increased significantly in the last decade. For example, the World Bank's bilateral migration matrix shows that in 2018, 564,949 Macedonian citizens lived abroad, most of them (55%) in high-income countries such as Switzerland, Austria, and Germany.¹ For comparison, the total population of North Macedonia in the same year was estimated at 2,077,132 inhabitants.² Eurostat data indicate that, over the last decade, there has been a growing trend of Macedonian citizens who have been issued their first residence permits in the EU Member States.³ Recent research based on data from the latest population census conducted in Germany shows that approximately 222,000 people from Macedonia are currently reside in Germany. Moreover, 85,000 Macedonian citizens moved to Germany during the previous two years.⁴ Similar migration patterns can also be observed in the other countries from the Western Balkan region. These emigration trends have had a serious impact on labour structures in the Western Balkan countries, resulting in labour shortages in certain sectors.

Considering these migration trends and the large-scale emigration from the region, and inspired by the economic potential of regional integration, the leaders of the three Balkan Countries – Macedonia, Serbia, and Albania held a joint meeting in Novi Sad, Serbia in 2019. They announced a new regional initiative aimed at creating conditions necessary for the implementation of the four fundamental freedoms of the European Union within the region.⁵

Although the initiative was, and continues to be, open to all countries of the Western Balkans, only three of them i.e. Macedonia, Serbia, and Albania, have joined it to date. The initiative was initially known as a “Mini Schengen”, reflecting its primary objective of establishing a regime comparable to the Schengen Area. However, at the Forum for Regional Economic Cooperation in 2021, the initiative was renamed the Open Balkans Initiative, although the objective remained the same.

¹ ILJEVSKI, K. – ILOSKA, A: The Case of North Macedonia: Post Workers – development of schemes and trends. *European Centre for Social Welfare Policy and Research, Brief Political Analysis of Public Policy* 2021/18, 2-3.

² Source: State Statistical Office, Republic of Macedonia, 2019.

³ Supra Note 1., 2-3.

⁴ *Research of the Institute for Public Policy “Arben Xhaferi”, Skopje. Source: Nezavisen. www.nezavisen.mk/vo-germanija-zhiveat-222-000-lugie-od-makedonija-samo-lani-zaminale-53-000/*, Date of Access: 21 September 2023.

⁵ See similar: JELISEVAC TROSIC, S. - ARNAUDOV, M.: *Open Balkans – Between Economic Opportunities and Political Reality*, 10th International Scientific Conference “Social Changes in the Global World”. Goce Delcev University, Stip, N.Macedonia, September 2023.

The main objective of the Initiative is to foster regional cooperation and facilitate the EU integration of the Western Balkans countries. It is focused on liberalization and policy integration, with a commitment to establishing the free movement of goods, services, capital, and people. In this regard, the Initiative is expected to contribute to economic development and to promote economic growth, investment, and employment in the Western Balkans. Nevertheless, all participating countries have emphasized that the Open Balkan Initiative is not intended to serve as a substitute for EU membership, but rather as a mechanism for facilitating the EU integration process.

One of the main aspects is that the Open Balkan Initiative focuses on the improvement of the conditions for labour mobility and cross-border employment through the establishment of free access to the labour market for all citizens of the Open Balkan member states. The political narrative promoted by the leaders of the participating countries has been directed towards creating the conditions for the establishment of a single market, which *inter alia* includes a single labour market.⁶ Consequently, in addition to numerous political declarations, several international agreements and memoranda that cover issues for enabling labour mobility and facilitating access to the labour markets have been concluded within the framework of the Open Balkan Initiative.

2. Regulation governing access to the Labour Market

This section focuses on a critical analysis and comparison between the regulations adopted within the framework of the Open Balkan Initiative and the existing legislation in Macedonia, which regulates the conditions and procedures for granting foreign nationals' access to the labour market.

Considering the objective of the Open Balkan Initiative to establish open access to the labour market for all citizens of the Contracting Parties, it is important to review and analyze the existing domestic legal framework regulating the access of foreign nationals to the Macedonian labour market. Such an analysis provides the basis for discussing the potential impact of the initiative and the legislative changes that it may trigger soon.

The conditions and grounds for issuing work and residence permits in Macedonia are regulated by the Law on Foreigners and the Law on Employment and Work of Foreigners. By comparison, the agreements concluded within the framework of the Open Balkan Initiative, such as the Memorandum of Understanding for Free Access to the Labour Market in the Western Balkans and

⁶ President of the Republic of Serbia, Prime Minister of the Republic of Albania, and Prime Minister of the Republic of North Macedonia: *Joint Declaration on the four fundamental freedoms of the EU in the countries of the Western Balkans*. www.vlada.mk/node/19217, Date of Access: 15 October 2023.

the Agreement on Conditions for Free Access to the Labour Market in the Western Balkans, regulate several aspects that are already governed by the existing domestic legal framework.

On the other hand, the rights and obligations of employees and employers in the field of social protection and insurance are regulated by Bilateral Agreements on Social Insurance concluded between the respective countries of the employee and the employer. For the purposes of this paper, particular attention will be paid to the Bilateral Agreements with Serbia and Albania.

2.1. Review of the Macedonian Regulation Applicable to the Access of Foreigners to the Labour Market

2.1.1. Law on Foreigners

The Law on Foreigners⁷ is the principal legislative act that regulates the conditions for the entry, exit, and residence of foreign nationals, as well as their rights and obligations during their stay in the country. This law applies to all persons who are not Macedonian citizens, including persons without citizenship. From the perspective of foreigners' access to the labor market, the Law on Foreigners provides possibilities for granting residence permits to foreign nationals for the purpose of work and employment. The law regulates the conditions, procedures, and grounds for granting residence permits for employment purposes, including the employment of foreign nationals, as well as seasonal employment and posted workers. It also regulates the temporary residence of foreigners on other grounds, such as education and studies, volunteering, scientific research, medical treatment, accommodation or care in institutions for elderly persons, family reunification, etc. In addition, the Law on Foreigners establishes and applies quota system determining the number of foreign workers who may obtain access to the Macedonian labour market.

2.1.2. Law on Employment and Work of Foreigners

The Law on Employment and Work of Foreigners⁸ regulates the procedures and conditions under which a foreign national may be employed or engage in work in Macedonia. At the same time, the legislator envisaged the possibility of derogating

⁷ Law on Foreigners (Official Gazette of the Republic of Macedonia, number 97/18 and Official Gazette of the Republic of North Macedonia), number 108/19 and 294/21.

⁸ Law on Employment and Work of Foreigners (Official Gazette of the Republic of Macedonia, number 217/15 and Official Gazette of the Republic of North Macedonia), no.163/21.

from these rules in relation to foreign nationals for are covered by ratified international agreements. This possibility is particularly important, especially in the context of the legal framework arising from the Open Balkan Initiative, as the relevant international agreements have been ratified by the Macedonian Parliament. These agreements provide for a different regime governing access to the Macedonian labour market for citizens of the other two member states of the Open Balkan Initiative. In addition, this law regulates in greater detail the limitation on the number of foreign nationals permitted to work in the Macedonian labor market, namely through the establishment of quotas for work permits issued to foreign nationals.

2.1.3. Bilateral Agreements on Social Insurance

Issues relating to social security and social insurance between the country of employment and the country of origin of the worker are regulated by separate bilateral agreements. There are 23 active bilateral agreements with other countries from the Western Balkans (Serbia, Albania, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, and Kosovo). In addition, the Conventions on Social Insurance that Macedonia has inherited from the Former Socialist Federal Republic of Yugoslavia, are also applicable, until new agreements are concluded. This category includes social insurance conventions with France, the United Kingdom, North Ireland, Italy, Norway, Sweden, and Denmark. These international agreements regulate issues including rights and obligations in the field of health insurance, health care, maternity, pension and disability insurance, insurance in case of work injury and occupational disease, insurance in case of unemployment, and child protection. The scope of rights and obligations covered by bilateral agreements varies from one agreement to another. For the purposes of this paper, the analysis will focus on the Bilateral Agreements for Social Insurance with Serbia⁹ and Albania.¹⁰

⁹ *Agreement between the Republic of Macedonia and the Federal Republic of Yugoslavia for Social Insurance (Bilateral Agreement with FRY)*, Official Gazette of the Republic of Macedonia, number 13 from 18 February 2002. Available online at:
www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/dogovori/Dogovor%20meju%20RM%20i%20SRJ%20za%20sociojarno%20osiguruvanje.pdf

¹⁰ *Agreement between the Republic of Macedonia and the Republic of Albania for Social Insurance (Bilateral Agreement with Albania)*, Official Gazette of the Republic of Macedonia, number 38 from 29 February 2016). Available online at:
www.mtsp.gov.mk/content/pdf/dokumenti/1.3_Dogovor%20za%20sociojarno%20osiguruvanje%20megju%20RM%20RA.pdf

2.2. Review of the Open Balkan Regulatory Framework with implications for cross-border employment and labour mobility

2.2.1. Memorandum of Understanding on Cooperation Related to Free Access to the Labour Market in the Western Balkans

The Memorandum of Understanding¹¹ expresses the willingness of the Contracting Parties, namely Macedonia, Albania, and Serbia, to strengthen regional cooperation and implement the four fundamental freedoms of the EU single market within the Western Balkans. Regional cooperation is perceived as an opportunity for economic development, increased investment and economic growth in the region. The MoU was the first written document signed between the three Contracting Parties that is related to labour mobility. It opened the door for working on an Agreement that will facilitate access to the labour market in the Contracting Parties by simplifying the procedures and enabling equal access for all the workers from the Contracting Parties.¹² The MoU confirmed the intention of the Contracting Parties to develop models for the registration and regulation of workers' residence within their jurisdictions, including the elimination of work permits and the simplification of residence permit procedures for workers originating from another Contracting Party. As a result, the Agreement on conditions for free access to the labor market in the Western Balkans was signed five months later, on 21 December 2021.

The wording of the Memorandum of Understanding is relatively cautious, as it does not impose binding legal obligations on the Contracting Parties, but rather expresses a commitment to cooperate and to identify modalities for simplifying procedures that would “provide easier and freer access to the labour market.”¹³

2.2.2. Agreement on Conditions for Free Access to the Labour Market in the Western Balkans

The Agreement on Conditions for Free Access to the Labour Market in the Western Balkans¹⁴ is the principal agreement adopted by the three Contracting Parties with the aim of creating an enabling environment for workers from one Contracting Party to work in another one. As already mentioned, the Agreement was preceded by the Memorandum of Understanding (MoU) that was signed a few months earlier, in which the Contracting Parties agreed to strengthen their cooperation in order to establish free access to the labour market. The Preambles of both the MoU and the

¹¹ Memorandum of Understanding on Cooperation Related to Free Access to the Labour Market in the Western Balkans (MoU for Access to the Labour Market), Skopje, 29 July 2021.

¹² Article 1 of the MoU for Access to the Labour Market.

¹³ Article 2, MoU for Access to the Labour Market.

¹⁴ Agreement on Conditions for Free Access to Labour Market in the Western Balkans (the Agreement for Free Access to Labour Market), Tirana, 21 december 2021.

Agreement emphasize the importance of regional cooperation and the free movement of workers as a condition for economic development and for increasing economic growth, investment, and employment in the Western Balkan.¹⁵ The content and scope of this agreement will be subject to further in-depth analysis later in this paper.

2.2.3. *Agreement on cooperation in the Western Balkans in the field of mutual recognition of diplomas and academic qualifications issued by higher education institutions and other authorized institutions*

The Agreement was concluded because of the intention of the Open Balkan's countries to facilitate the recognition of diplomas and academic qualifications issued by recognized higher education institutions and/or other authorized institutions according to the national law of any contracting party. The Agreement promotes institutional cooperation among competent authorities of the respective countries to facilitate the recognition, simplify procedures, and shorten statutory deadlines for recognition. Accordingly, the competent institutions now proceed directly with the recognition of diplomas without the need for mandatory electronic verification of the authenticity, although such verification remains available in cases where there is a reasonable doubt. However, it should be regarded as an exception rather than a rule. In addition, the statutory deadlines for recognition have been shortened, which should contribute to a more efficient and streamlined procedure for applicants.¹⁶

2.2.4. *Agreement on the Interconnection of Electronic Identification Schemes of Citizens of the Western Balkans*

On 21 December 2021, the Open Balkan contracting parties signed this Agreement¹⁷ to enable access to existing eGovernment services for citizens of the other participating states. Accordingly, the contracting parties are obliged to recognize registered electronic identification schemes, to connect national software solutions related to eGovernment services, and establish Open Balkan ID numbers for their citizens.¹⁸ The impact of this Agreement is that it allows each citizen of any contracting party to obtain an Open Balkan ID number by using the already existing

¹⁵ Preamble of the Agreement for Free Access to Labour Market and Preamble of the MoU for Access to Labour Market.

¹⁶ Agreement on cooperation in the Western Balkans in the field of mutual recognition of diplomas and scientific grades issued by higher education institutions and other authorized institutions (the Agreement for recognition of diplomas), Ohrid, Macedonia, 08 June 2022.

¹⁷ Agreement on Interconnection of schemes for electronic identification of citizens of the Western Balkans, 21 december 2021.

¹⁸ Article 3, Ibid.

national eGovernment service portals. The Open Balkan ID number should be an “additional attribute to the already existing electronic identity” of a citizen that will enable him or her to exercise rights and opportunities under the Open Balkan Initiative, such as the opportunity to move and work in another contracting party.¹⁹

2.2.5. Memorandum of Understanding on the cooperation between taxation administrations in the Western Balkans

This MoU was signed by the taxation authorities from Macedonia, Albania, and Serbia with the purpose of mutual coordination and to prevent, detect, and combat tax evasion in the three countries. The taxation authorities aim to foster cooperation through the exchange of experience and best practices within their respective areas of competence, the transfer of knowledge, the improvement of their performance, the promotion of voluntary tax compliance, and prevention, detection, and combating of tax evasion. However, the MoU explicitly provides that it is not legally binding, and it does not create any legal claims or obligations for any of the contracting parties.²⁰

3. Critical analysis of the impact of the regulation on cross-border employment and labour mobility in Macedonia

3.1. The Narrative of the Open Balkan Initiative on Cross-border Employment

The Open Balkan Initiative was announced as a regional initiative aiming at incorporating the four European fundamental freedoms in the Western Balkan. It has been presented as an initiative to “connect the development of the Western Balkan’s economies, for a common regional and single market, without restrictions, nor barriers, without borders and for its long-term development that will bring a better life for all citizens”.²¹ On 10 October 2019, the Governments of Macedonia, Albania, and Serbia issued a Joint Declaration stating that “the full and free movement of goods, services, capital, and labor throughout the Region is the best way for such a small Region to achieve growth in a globalized, ever-changing

¹⁹ Article 4, Ibid.

²⁰ Memorandum of Understanding on the cooperation of the taxation administration in the Western Balkans, Ohrid, Macedonia, 08 June 2022.

²¹ *Government of North Macedonia: What is Open Balkan?* www.vlada.mk/Orvoren-Balkan, Date of Access: 15 October 2023.

economy”.²² In addition, they emphasized that "citizens will be able to work in any country of the Region, once they have acquired qualifications in one of the countries of the Region”.²³ On 29 July 2021, this narrative was reaffirmed in a joint statement by senior officials of the same three countries, repeating that the main goal of the initiative is “to have a single market, without borders”²⁴, and one of the key priorities should be “to ensure that our people can work anywhere in our countries.”²⁵

Consequently, the narrative of the Open Balkan initiative in relation to labour mobility has been directed towards the establishment of a single labour market in the region. As a result, the three countries signed a Memorandum of Understanding on Cooperation related to the Free Access to the Labour Market in the Western Balkans. A few months later, an Agreement on Conditions for Free Access to the Labour Market in the Western Balkans was also signed.

However, despite the ambitious titles of both the MoU and the Agreement, neither establishes a single labour market.²⁶ The MoU expresses the willingness of the countries to cooperate in the field of movement of workers, by simplifying the procedures that will guarantee equal access to the labour market in the contracting parties. The Contracting Parties are emphasizing their will to facilitate the movement of workers to provide “easier and freer access to the labour market”.²⁷ Although the political discourse points towards the establishment of a single labour market, the wording of the signed document is much more cautious. The focus is primarily on procedural simplification that will enable easier access to the labour market, however, it does not establish a single labour market, as it is understood and practiced in the EU context.

The Agreement largely mirrors the MoU. Although it begins by affirming that citizens of the three countries in question possess the right to freely move, reside, and work within the territories of the Contracting Parties, it does not establish free access to the labour market. It serves to simplify the administrative procedures by establishing specific criteria and procedures for acquiring the right to work and temporarily stay for employment purposes in one contracting party when a citizen of another contracting party is involved. Therefore, the Agreement does not address

²² President of the Republic of Serbia, Prime Minister of the Republic of Albania, and Prime Minister of the Republic of North Macedonia: *Joint Declaration on the four fundamental freedoms of the EU in the countries of the Western Balkans*. www.vlada.mk/node/19217, Date of Access: 15 October 2023.

²³ Ibid.

²⁴ *Closing Statement of the Open Balkan Initiative's Leaders*. www.vlada.mk/node/26061, Date of Access: 15 October 2023.

²⁵ Ibid.

²⁶ RADOVIC, R.: *Open Balkans Shows No Sign of Delivering Promised Freedoms*. <https://balkaninsight.com/2022/06/16/open-balkans-shows-no-sign-of-delivering-promised-freedoms/>, Date of Access: 15 October 2023.

²⁷ Article 2, MoU for Access to the Labour Market.

the general rights of mobility, residence, and employment, as it is implied in the opening provision, but rather focuses on rights about employment in a different country.²⁸

Most significantly, access to the labour market remains subject to approval by the host state on a case-by-case basis, allowing the worker to remain in the host state for a maximum of two years, with a possibility for renewal.²⁹

It may be argued that the regulation does not establish true freedom of movement, stay, and work for the citizens of the participating countries. It would mean that they could enter, reside, and work in any of the countries for as long as they wish, without needing formal approval from the host state.³⁰

As an illustration, the freedom of workers within the European Union (EU) allows the citizens of any Member State to live and work in any other EU Member State without restriction or discrimination based on nationality.³¹ In practice, that means that each citizen of an EU Member State under the same conditions as nationals of that state, equally reside, and enjoy the same treatment in terms of access to education, healthcare, and other social benefits, and be protected from any discrimination on the grounds of their nationality when it comes to employment and working conditions. Nonetheless, there are some exceptions to this. For example, registration requirements may be imposed by a Member State to exercise the rights, but those requirements should not restrict the enjoyment of the rights given by the freedom of movement of persons principle.

By contrast, the Open Balkan regulatory framework does not yet reach this level of integration. It still requires approval from the host state to get access to the labour market, and it is limited to two years (with a possibility of renewal). It does indeed simplify the administrative procedures for applying and getting approval to access the labour market; however, it does not remove it, and it is time limited.

3.2 Scope and Content of the Regulation

To understand the legal regime of labour mobility in the Western Balkans and to examine if there is a consensus emerging between national and Open Balkan legal regimes, this section examines how the concept of labour mobility is reflected in national legislation and Open Balkan's regulation, through two parameters: the content and the scope and reach of the regulation. The starting point is the existing national legislation regulating the status, conditions, and grounds on which a foreign

²⁸ Supra Note 26.

²⁹ Article 7 of the Agreement for Free Access to Labour Market. See also: Supra Note 26.

³⁰ Supra Note 26.

³¹ Article 45 of the Treaty of the Functioning of the European Union, Official Journal of the European Union, C 326/47 from 26 October 2012. https://publications.europa.eu/resource/cellar/c7d644d3-1c8c-11e2-91ce-01aa75ed71a1.0001.04/DOC_1, Date of Access: 15 October 2023.

can move, work, and reside for the purposes of work in Macedonia. Hence, a comparative legal method will be used to examine the level of harmonization between the domestic legislation and the Open Balkan's regulation.

3.2.1. Personal Scope of the Regulation

The personal scope of the regulation provides an answer to whom the regulation applies. There is a difference between the personal scope of the existing domestic legislation and the Open Balkan regulation.

The Law on Foreigners³² regulates the conditions, the procedure, and grounds for granting temporary and permanent residence permits to foreign nationals.³³ It governs temporary residence for employment purposes, including the employment of foreign nationals, seasonal workers and posted workers.³⁴ Accordingly, seasonal and posted workers are eligible to apply for a temporary residence permit for employment purposes. In addition, the Law on Foreigners also regulates the temporary residence on other grounds, such as education and studying, volunteering, conducting scientific research, medical treatment, accommodation and care in institutions for elderly people, family reunification, etc.

By contrast, the Open Balkan regulatory framework has a narrower personal scope as it covers only temporary residence for the purpose of employment. At the same time, it does not cover either seasonal or posted workers who would come from another contracting party. Consequently, the current Law on Foreigners would remain applicable to seasonal and posted workers originating from any state participating in the Open Balkan Initiative.

3.3. Content of the regulation

3.3.1. Work Permit and Residence Permit for Employment purposes

The requirement to obtain a residence permit is provided in both regulations, the existing Macedonian national legislation and the Open Balkan regulations. While the Law on Foreigners is focused on regulating the rules for issuing a residence permit, the Law on Employment and Work of Foreigners regulates the conditions for issuing a working permit to a foreign worker, which may be two different permits. The latter can be granted for a limited time period of up to one year, or without limited time.³⁵ On the other hand, the Law on Foreigners expressly provides

³² Article 1, Law on Foreigners.

³³ Article 1, Ibid.

³⁴ Article 80, Ibid.

³⁵ Article 7, Law on Employment and Work of Foreigners.

that the temporary residence permit for the purpose of work is the only permit for work and residence of the foreigner, thus no double permits should be issued. According to the existing national legislation, a temporary residence permit can last up to one year,³⁶ although the existing legislation also provides a possibility for granting a permanent residence permit when the foreigner lawfully resides in the country for at least five years.³⁷ In addition to fulfilling the prescribed conditions, the Employment Agency must issue its consent for the foreigner to get a temporary residence permit. Such consent constitutes a mandatory condition for granting temporary residence permits to foreign and seasonal workers. The validity of such consent is limited to one year for foreign workers and six months for seasonal workers.³⁸ The only exception concerns seasonal workers employed in the construction sector, for whom the consent may last for up to nine months.³⁹

The Employment Agency grants its consent for a temporary residence permit of a foreign worker if the following three conditions are fulfilled: 1) the employer satisfies all statutory requirements; 2) the annual quota established for the employment of foreigners has not been filled; and 3) if the employment of a foreign worker will not have any negative impacts on the domestic labor market, considering the structure of the labor market, domestic unemployment and regional needs for creating new opportunities for work in the industry.⁴⁰ In all cases, the temporary residence permit for the purpose of work is limited exclusively to performing the work for which the solution was given.⁴¹

On the other hand, the Open Balkan regulation does not make any significant changes on this requirements, but it only goes a step further in facilitating the administrative procedure for the citizens of the contracting countries, by introducing a possibility for electronic issuance of a residence permit, i.e. unique identification number for a foreign national and eliminating the separate procedure for securing a work permit.⁴²

Considering the signed Agreement on Interconnection of Schemes for Electronic Identification of Citizens of the Western Balkans, the citizens of Serbia and Albania are granted access to the Macedonian eGovernment service platforms, thus it will be possible for them to apply for the newly introduced Open Balkan ID Number (OB ID), as a unique identification number introduced within the Open Balkan Initiative. The possession of a valid OB ID number represents as an

³⁶ Article 79, Ibid.

³⁷ Article 129, Ibid.

³⁸ Article 81, Law on Foreigners.

³⁹ Article 88, Ibid.

⁴⁰ Article 86, Ibid.

⁴¹ Article 82, Ibid.

⁴²How will the workforce move in the Open Balkans? Critical review of the proposed regulatory framework and the existing one work regulation for foreigners, *Policy Brief n.61.*, 6.

additional attribute to the already existing electronic identity of a person and enables its holder the possibility to fully enjoy and exercise the rights within the scope of the Open Balkan Initiative.⁴³ The citizens of the contracting parties may apply for the OB ID number within 90 days before starting to work in another contracting country.⁴⁴ Once the OB ID number is issued, the citizen will be able to register on the eGovernment service platform and have access to the labour market in the territory of the host country.⁴⁵ The approval for access to the labor market is limited to 2 years, with a possibility for renewal.⁴⁶ Once a citizen of any of the three contracting receives a successful notification, he/she will be able to access the labour market in any of the Open Balkan member states, without additional registration or any administrative fees. The Ministry of Interior Affairs as a competent authority in Macedonia has an obligation to issue an electronic residence permit within two weeks. Consequently, the Employment Agency would have full electronic insights into all registered people with an OB ID number Open Balkan on the eGovernment service platform. Hence, the newly established rules reduce the administrative procedures for the employers and facilitate the registration of workers in the system. The employers will not have to do any additional registration than the regular one which also applies to the employment of domestic workers.⁴⁷ However, the Open Balkan Regulation does not establish a single labour market for the three contracting parties. It reduces administrative burdens, facilitates digital registration of foreign workers, and facilitates employers, which may result in increased mobility of workers in the region, but it does not establish a single labour market. The fact that labour market access remains subject to authorization for a maximum period of two years clearly demonstrates that a genuine single labour market has not yet been established, despite the political narrative underlying the Initiative.

3.3.2. *Work and Residence Permit for Posted Workers*

The work and residence permit for the purpose of work of posted workers are regulated in the Macedonian Law on Foreigners, which considers posted workers as eligible for applying for a temporary residence permit. Similar legal regime of regular foreign workers is applied to the posted workers i.e. there is a quota for foreign posted workers and consent from the Employment Agency is required in

⁴³ Article 4, Agreement of Interconnection of Schemes for Electronic Identification of Citizens in the Western Balkans.

⁴⁴ Article 7, Agreement for Free Access to Labour Market.

⁴⁵ Supra Note 42, 6.

⁴⁶ Article 7, Agreement for Free Access to Labour Market.

⁴⁷ Supra Note 42, 6.

order to grant a residence permit to a posted worker. There is a time limitation for a foreign posted worker, i.e. it cannot work in the country for more than two years.⁴⁸ On the other hand, the Open Balkan regulation does not cover the posted workers. Furthermore, such workers remain subject to the regular procedure from the existing domestic regulation and cannot benefit from the simplified procedure applied to them.

3.3.3. Quotas for Foreign Workers

According to the existing Macedonian legislation, the Government may establish quotas for the number of foreign workers who can be employed in Macedonia. The annual quota is adopted each year by the end of the year. This quota is proposed by the Minister of Labor and Social Policy, following the proposal of the Employment Agency, in cooperation with the ministers responsible for the relevant areas. The quota is divided into four groups: 1) employment of foreigners; 2) foreigners referred for work; 3) seasonal workers and 4) individual services from foreigners. In any case, the total quota cannot exceed more than 5% per year of the working population of the country that is legally employed.⁴⁹

By contrast, the Open Balkan Regulation removes any quotas for the citizens of the contracting parties. Hence, the citizens of Serbia and Albania who want to work in the country would be exempted and will not count in the established quota for foreign workers.

3.3.4. Equal Treatment and Anti-Discrimination of Workers

The existing domestic legislation does contain anti-discrimination provisions and guarantee equal treatment of foreign workers. According to the Law on Foreigners, foreign nationals who lawfully reside in the country have the same rights and obligations as the citizens of the country.⁵⁰ Moreover, the Law on Employment and Work of Foreigners provides equal treatment and prohibition of discrimination of foreign nationals during the employment process. An employer may not place a foreign job applicant in an unequal position because of their race, skin color, gender, age, health condition, i.e. disability, religious, political or other conviction, membership in trade unions, national or social origin, family status, property situation, gender orientation or due to any other personal characteristic. The prohibition of direct or indirect discrimination in these cases refers to unequal

⁴⁸ Article 90, Law on Foreigners.

⁴⁹ Articles 5 and 6, Law on Employment of Foreigners.

⁵⁰ Article 4, Law on Foreigners.

treatment of the candidate for employment and the employee, following the Law on Labor Relations.⁵¹

The Open Balkan regulation also guarantees equal treatment to the citizens of the contracting parties in terms of access to the domestic labour market. Article 4 of the Agreement on Conditions for Free Access to the Labour Market in the Western Balkans refers to the principle of equality and the equivalent rules in the domestic legislation.

3.3.5. *Social Security Rights*

The social security rights of the citizens of the contracting parties are currently regulated with two different bilateral agreements: 1) Bilateral Agreement for Social Insurance between Macedonia and Serbia;⁵² and 2) Bilateral Agreement for Social Insurance between Macedonia and Albania.⁵³

Both Agreements guarantee equal treatment of the people covered by the regulation. However, there is a difference within the scope of social security rights that is covered by the agreements. For example, the Bilateral Agreement with Serbia has a wider range of rights covered, such as health Insurance, health care, and motherhood, pension and disability insurance, insurance in case of an injury at work and occupational disease, insurance in case of unemployment, child protection, reimbursement of social security expenses, giving in kind, and monetary giving. By contrast, the Bilateral Agreement with Albania has a narrower scope in terms of which social security rights are covered for the citizens of both countries. For example, this agreement does not cover any rights based on motherhood, child protection, and insurance in case of unemployment.⁵⁴

Article 18(2) of the Agreement on Conditions for Free Access to the Labour Market in the Western Balkans envisages the conclusion of a Social Security Agreement. A Social Security Agreement should establish equal access to social security rights for the citizens of the contracting parties in their territories. Although there are already existing bilateral agreements between Macedonia and Serbia and Macedonia and Albania that cover social security rights, there is no such agreement between Albania and Serbia, so far. Consequently, one of the reasons for creating a Social Security Agreement within the Open Balkan Initiative may be to regulate the rights of the citizens between the three countries.

From a Macedonian perspective, no draft texts have yet been published, making a substantive legal analysis impossible at this stage, although there is an assumption

⁵¹ Article 4, paragraph 6, Law on Employment and Work on Foreigners.

⁵² Bilateral Agreement with FRY, Supra Note 9.

⁵³ Bilateral Agreement with Albania, Supra Note 10.

⁵⁴ Supra Note 42, 2.

that a Social Security Agreement will harmonize the differences between the existing bilateral agreements on social security.

4. Conclusion

The Open Balkan Initiative may be regarded as the first regional integration characterized by its own 'local ownership'. From a political perspective, this represents an important development in relations among the countries of the Balkan region, given this region's historical and political context, constitutes a positive step towards creating better neighborly relations. At the same time, the fact that only three out of six countries are currently participating in the Open Balkan shows the lack of trust and cooperation within the region.

The objective of the Initiative to establish a 'single market' has not yet been achieved. Regarding the establishment of a 'single labour market', this article has demonstrated that the Open Balkan Regulation has an impact on labour mobility and cross-border employment. We concluded that it only facilitates labour mobility by simplifying administrative procedures and enabling freer access to the labour market for the citizens of the contracting parties. However, it does not fully establish a single market, as it is understood in the European Union's single market. Despite numerous political meetings and declarations made by the three governments of the participating countries, the signed agreements do not fully achieve what the goal of the initiative is. Nevertheless, they represent an important step towards creating conditions for freer movement and employment of the citizens in participating countries.

From a legal perspective, the analysis presented in this article has shown that the Macedonian legislation is quite harmonized with the new international agreements signed within the Open Balkan Initiative. Consequently, these international agreements may not alter significantly the existing legal framework and system for the employment of foreigners. In addition, the existing domestic legislation has a wider personal scope of application, as it regulates different types of foreign workers such as seasonal workers and posted workers, which is not the case with the Open Balkan Regulation. However, this may be providing a basis for extension of the regulation soon. Another important contribution of the Open Balkan Initiative lies in the willingness of the contracting parties to harmonize their policies and regulations, thus establishing free access to the labour market, as it is initially envisioned with the initiative. Another benefit of the Open Balkan Initiative may be the establishment of the same scope of social security rights and services for all citizens of the contracting countries, which is envisioned with the creation of the Social Security Agreement. The potential benefit of this agreement may be even bigger for the citizens of Serbia and Albania, given that no bilateral social insurance agreement currently exists between these two countries.

The practical impact of the Open Balkan regulation on the labour market and potential economic growth is still to be measured in the years to come. For example, some assumptions from economic experts are going in the direction that the Open Balkan may help to fill the gap between supply and demand in the labour market, however on the same time it may be a risk to an increased emigration of highly skilled workers in certain occupations, such as IT sector, engineers, etc. From the Macedonian perspective, this could further exacerbate labour shortages in sectors like agriculture, tourism, and construction sectors, due to the bigger salaries in those sectors in Serbia.⁵⁵

Finally, the Open Balkan Initiative may also serve as a ‘trial period’ and stimulation for faster adaptation to the open market, once the Western Balkan countries join the European Union. One of the possible solutions to face the challenges of the open market is to foster reform and transformation of the educational policies and the current labour market. Consequently, the educational system should be reformed in a way to satisfy the needs of the labour market. As the Open Balkan Initiative is somehow opening the markets between the contracting parties, it may be a step forward in encouraging faster reforms.

Bibliography

Law on Foreigners (Official Gazette of the Republic of Macedonia, number 97/18 and Official Gazette of the Republic of North Macedonia, number 108/19 and 294/21).

Law on Employment and Work of Foreigners (Official Gazette of the Republic of Macedonia, number 217/15 and Official Gazette of the Republic of North Macedonia no.163/21).

Memorandum of Understanding on Cooperation Related to Free Access to the Labour Market in the Western Balkans, Skopje, 29 July 2021.

Agreement on Conditions for Free Access to Labour Market in the Western Balkans, Tirana, 21 December 2021.

⁵⁵ “Open Balkan” – Incentive and Pressure for Faster Reform of the Labor Market. www.financethink.mk/en/open-balkan-incentive-and-pressure-for-faster-reform-of-the-labor-market/, Date of Access: 10 October 2023.

Agreement on cooperation in the Western Balkans in the field of mutual recognition of diplomas and scientific grades issued by higher education institutions and other authorized institutions, Ohrid, 08 June 2022.

Agreement on Interconnection of schemes for electronic identification of citizens of the Western Balkans, Tirana, 21 December 2021.

Memorandum of Understanding on the Cooperation of the Taxation Administration in the Western Balkans, Ohrid, 08 June 2022.

Agreement between the Republic of Macedonia and the Federal Republic of Yugoslavia for Social Insurance (Official Gazette of the Republic of Macedonia, number 13 from 18 February 2002)

Agreement between the Republic of Macedonia and the Republic of Albania for Social Insurance (Official Gazette of the Republic of Macedonia, number 38 from 29 February 2016)

Treaty of the Functioning of the European Union, Official Journal of the European Union, C 326/47 from 26 October 2012.

ILJEVSKI, K. - ILOSKA, A.: The Case of North Macedonia: Post Workers – development of Schemes and Trends. *European Centre for Social Welfare Policy and Research, Brief Political Analysis of Public Policy*, 2021/18.

RADOVIC, R.: *Open Balkans Shows No Sign of Delivering Promised Freedoms*. <https://balkaninsight.com/2022/06/16/open-balkans-shows-no-sign-of-delivering-promised-freedoms/>, Date of Access: 15 October 2023.

JELISEVAC TROSIC, S. - ARNAUDOV, M.: *Open Balkans – Between Economic Opportunities and Political Reality*. 10th International Scientific Conference “Social Changes in the Global World”, Goce Delcev University, Stip, N. Macedonia, September 2023

GÁBOR RÉVÉSZ *

Sexual communication, interaction and consent among adolescents in the context of grey areas and sexual harassment

Abstract: Sexual consent is the basis of any sexual interaction and relationship, which makes the difference between acceptable forms of sexual behavior and harassment. It is a key concept that must be learnt already in adolescence as sexual interest and activity of teenagers emerge. However, it is a concept not as simple as it first seems, and it can be communicated in more different ways, potentially at the same time, while the partner needs to interpret it properly, which is a complex process influenced by several factors. Being highly subjective in its nature, it depends on personal characteristics, values and preferences within a cultural environment that affects all aspects of sexuality. While communication plays a crucial role in sexual consent, there are contextual factors that together may lead to ambiguous situations sometimes, in the so-called grey area. Amidst the mix of various factors, consent can be given without true genuineness as well, while sexual interaction may possibly also become harassment in its nature, even unintentionally.

Keywords: consent, sexual communication, sexual interaction, sexual harassment, adolescents, grey area

Absztrakt: A szexuális beleegyezés bármely szexuális jellegű interakció alapja, mely egyúttal különbséget tesz az elfogadható viselkedésformák és a zaklatás között. Egy olyan kulcsfontosságú aspektus, amit már serdülőkorban meg kell tanulni a szexuális vágy és viselkedés megjelenésével együtt. Ugyanakkor, a fogalom bonyolultabb, mint amilyennek elsőre tűnik, s számos módon lehet kommunikálni, kifejezni egyszerre, miközben a partnernek megfelelően kellene kódolnia, mely egy komplex kommunikációs feladat, számos tényező által befolyásolva. Minthogy erősen szubjektív jellegű, nagyban függ a személy jellemzőktől, értékektől és preferenciáktól, melyek ugyanakkor egy kulturális környezetben formálódnak, mely minden téren hatással van a szexualitásra. Miközben a kommunikáció önmagában is alapvetően fontos szerepet tölt be, az egyéb tényezők hatásában kevésbé egyértelmű helyzetek is kialakulhatnak, az ún. szürke zónaként. A különböző tényezők összjátékában valódi belső indíttatás hiányában is születhet szexuális beleegyezés, miközben a szexuális interakció is átalakulhat már-már zaklató irányba, akár szándékosság nélkül is.

Kulcsszavak: beleegyezés, szexuális kommunikáció, szexuális interakció, szexuális zaklatás, serdülők, szürke zóna

* PhD student, University of Miskolc, Deák Ferenc Doctoral School of Law and Political Sciences, Institute of Criminal Justice, ORCID: 0009-0009-9245-3958; Supervisor: Csemáné Dr. Erika Váradi, associate professor

1. Introduction

Sexual consent is a central question regarding sexual relationships and interactions, which distinguishes sexual harassment from other, socially approved acts of that kind. By definition, sexual consent is one's freely given verbal or nonverbal communication of their sober and conscious feelings of willingness to engage in a particular sexual behavior with a particular person within a particular context.¹ However, it is a more complex concept than it might first seem, as in actual sexual interactions it has to be communicated and interpreted correctly, while it is usually influenced by other factors as well. Its expression can take various possible forms, sometimes even multiple ones at the same time, not all of which necessarily signal the same message.² Furthermore, consent can be more complicated, even with successful communication between partners - that might not result in sexual harassment -, at least at the time of sexual activity. But it may be problematic at some point later if it was not completely internally motivated due to certain external factors. From the point of view of criminal law as well, the definition of sexual assault is largely built upon consent, although its fundamentally subjective nature makes it difficult, and it uses the simple rule that any behavior that can reasonably be interpreted as consent might be enough for a sexual interaction to be claimed as consensual.

Adolescents are a special age group in this matter due to both their increasing sexual interest and activity with their natural development, and their vulnerability with inexperience. According to research, adolescents and young adults, especially girls suffer some kind of sexual harassment at the highest rate of all age groups.³ It is the task of adults to teach the most important aspects of sexuality to younger generation, as human sexuality consists of a complex set of special behaviors and concepts that are mostly acquired through learning, either from personal experience - with more mistakes - or also with the help of knowledge and advice of others, mostly adults. Consent is also one of these important aspects that must be learnt in some way to prevent or reduce as much as possible the occurrence of inconvenient or even harassing sexual interactions between adolescents that might happen otherwise, or even the likelihood of victimization by other agents in certain cases.⁴

¹ HICKMAN S. E. - MUEHLENHARD C. L.: "By the semi-mystical appearance of a condom": How young women and men communicate sexual consent in heterosexual situations. *The Journal of Sex Research*, 1999/36(3), 258-272.

² RICHARDS M. J. - BOGART A. - SHEEDER J.: Communication and interpretation of sexual consent and refusal in adolescents and young adults. *Journal of Adolescent Health*, 2022/70(6), 915-921.

³ Ibid.

⁴ O'CONNOR C. - BEGUN S.: Understanding Sexual Consent Among Adolescents: A 30-Year Scoping Review. *Sexes*, 2025/6(3), 41.

This kind of knowledge should be facilitated and transferred through some kind of sexual education, either formal or informal. Since children in modern (Western) societies tend to sexually mature faster, and the cultural environment, along with the digital world, is abundant in sexual stimuli and incentives, a significant portion of adolescents also start their sexual activities earlier, thus a proper, timely sexual education should ideally be part of their education. But it is also suggested that parents build the topic of sexuality into discourses within the family when the time comes, even if it might be hard to do so due to the taboo nature of sexuality that is often still lingering. On the other hand, it is also important to build openness and trust around such topics because victims of sexual harassment or violence, especially among younger age groups like adolescents, are less likely to tell others and ask for help.

Sexual education, including topics such as gender roles, healthy relationships, communication and consent is an identified protective factor in preventing victimization and perpetration of nonconsensual acts, however, it is often missing or carried out inappropriately.⁵ Unfortunately, the current state of sexual education is generally insufficient, in Hungary, it is a task that has been almost completely assigned to families (parents). However, even if it is present in schools, classical sex education usually only includes biological aspects and condom use at best -and even those on a bit awkwardly - while missing the important psychological aspects involved in sexual interactions and relationships, lacking the question of consent as well. Without sufficient sexual education, adolescents gather information and form a concept of sexual consent, behaviors and dynamics on their own, while gaining experiences through sexual socialization in interaction with their environment both offline and online. Furthermore, it is also a problem that young men and boys have traditionally been excluded from conversations about intimate topics, and despite the relevance to both sides, girls generally are more prioritized.^{6, 7}

2. Communication and interpretation of sexual consent

As sexual interactions are fundamentally social interactions, taking place between at least two individuals - and moreover they are of a special kind, being particularly intimate in their nature - it is an important aspect of how they are established. To make this kind of relationship socially acceptable, participants should willingly be consenting to the particular act, otherwise it is regarded as sexual harassment or

⁵ See RICHARDS M. J. et al. (2022), n. 2.

⁶ ALEXANDER S. C. et al.: Sexuality talk during adolescent health maintenance visits. *JAMA pediatrics*, 2014/168(2), 163-169.

⁷ EVANS R. et al.: Gender Differences in Parents' Communication With Their Adolescent Children about Sexual Risk and Sex-Positive Topics. *The Journal of Sex Research*, 2020/57(2), 177-188.

violence. But to make it work indeed, one participant's own sexual consent must be communicated properly, and the partner's consent must be interpreted correctly at the same time, being done by both individuals. However, it might also be a challenging task.

Consent can be simultaneously communicated in several various forms, either verbally or nonverbally, or directly and indirectly (explicitly and implicitly). Despite the fact that teenagers and young adults associate the concept of sexual consent with a context of a spoken conversation,^{8, 9} giving a verbal signal of agreeing or refusing to have sex, the reality is different. The actual communication of consent and refusal among young people rather suggests that it often happens nonverbally and indirectly,¹⁰ as it is in our natural sexual behavior. Consent may be inferred based on certain nonverbal cues, being more directly related to sexual activity, like the removal of clothes, but it can also be more implicit and potentially problematic. Silence or the lack of refusal is widely interpreted as a legitimate confirmation of consent among adolescents and young adults, nearly as much as in a verbal form. In general, the less clear it is, the more likely it is to lead to misunderstanding, relying on situational factors, the partner's socio-emotional abilities and the actual sociocultural environment. Furthermore, even certain behaviors that may indirectly relate to a possible sexual interaction can be interpreted as a sign of consent and sexual desire,¹¹ like accepting an invitation and socially drinking together,¹² thus, additional psychological factors like the experience of past events and generalization also play a role in it. Inferred consent based on nonverbal cues (either explicit or implicit) has a higher chance of misunderstanding, potentially leading to even unintentional sexual harm, though potential victims also have the responsibility to communicate their negative feelings to avoid any violation. However, it is not always the case at all, especially for adolescents, being influenced by multiple social factors (gender roles, peer pressure etc.) while still being inexperienced as well.

Despite the relevance to sexuality for adolescents, the central question of consent is less studied in the younger yet already active age group, as most research has focused on young adults, thus we have less data specifically on adolescents.

⁸ JOZKOWSKI K. N. et al.: Gender Differences in Heterosexual College Students' Conceptualizations and Indicators of Sexual Consent: Implications for Contemporary Sexual Assault Prevention Education. *The Journal of Sex Research*, 2014/51(8), 904-916.

⁹ RIGHI M. K. et al.: A qualitative analysis of beliefs about sexual consent among high school students. *Journal of Interpersonal Violence*, 2021/36(15-16), NP8290-NP8316.

¹⁰ MARCANTONIO T. L. - VALDEZ D. - JOZKOWSKI K. N.: An Assessment of the Cues College Students Interpret From a Sexual Partner to Determine They Are Refusing. *Journal of Interpersonal Violence*, 2021/37(13-14), NP12352-NP12374.

¹¹ JOZKOWSKI K. N. - MANNING J. - HUNT M.: Sexual Consent In and Out of the Bedroom: Disjunctive Views of Heterosexual College Students. *Women's Studies in Communication*, 2018/41(2), 117-139.

¹² JOZKOWSKI K. N. - WILLIS M.: People perceive transitioning from a social to a private setting as an indicator of sexual consent. *Psychology & Sexuality*, 2020/11(4), 359-372.

However, based on studies with college students, sexual communication also has certain different tendencies between genders, as men are more likely to rely on nonverbal cues to either communicate or interpret signs of consent, while women rather rely on verbal cues in this matter.¹³ But it is also shown that young adults of both genders often communicate sexual refusals similarly, preferring nonverbal and implicit manners instead of an explicit verbal rejection.¹⁴ This is also in accordance with the perceived changes and trends of modern society in human relationships and social skills in general, e.g. the appearance of ghosting as a common phenomenon in dating, to silently fade away rather than have a face-to-face confrontation in case of refuse or breakup. However, consent communication being two-sided - as mentioned at the beginning - it is also important how the partner interprets a particular communicative signal (or the lack of it), and especially an implicit nonverbal refusal may leave more space for different interpretations and reactions, some of them being potentially concerning.¹⁵ And it is not only about interpretation, but the partner may also have a certain preference when looking for cues of consent. Accordingly, it is also indicated by research that young adult men rather expect a verbal form of refusal, and if it happens in a different way, they might continue their sexual behavior, ignoring or missing the sign of willingness.¹⁶ Nonverbal signals might increase the potential risk of miscommunication and sexual harm, but they are an essential part of sexual encounters, making them naturally smooth, most of the time still providing consensual and satisfying sexual interactions.

Existing research including adolescents who are already sexually active also shows that they have similar tendencies in sexual consent communication, while also having certain gender differences.¹⁷ While they all use a mix of verbal and nonverbal communication for sexual consent, about 30% of boys and 15% of girls communicate consent solely by not resisting or saying no to the partner's sexual approach, claiming that cue to be an obvious signal for their partner. On the other hand, significantly more, almost half of both girls and boys expect their partner to express consent by either not resisting or remaining silent, which highlights a difference between their own sexual consent communication and how they perceive their partner's.¹⁸

¹³ See JOZKOWSKI K. N. et al. (2014), n. 8.

¹⁴ MARCANTONIO T. L. - JOZKOWSKI K. N. - LO W. J.: Beyond "just saying no": A preliminary evaluation of strategies college students use to refuse sexual activity. *Archives of sexual behavior*, 2018/47(2), 341-351.

¹⁵ See RICHARDS M. J. et al. (2022), n. 2.

¹⁶ O'BYRNE R. - RAPLEY M. - HANSEN S.: 'You Couldn't Say "No", Could You?': Young Men's Understandings of Sexual Refusal. *Feminism & Psychology*, 2006/16(2), 133-154.

¹⁷ See RICHARDS M. J. et al. (2022), n. 2.

¹⁸ Ibid.

Furthermore, while nearly 95% of girls reported that they would communicate consent verbally, only 59% of boys expect verbal consent from their partner. This result aligns with those gender-based behavioral tendencies that males usually have to pursue females during mating, emphasizing nonverbal cues almost as much as verbal signals as sexually relevant messages. On the other hand, about three quarters of boys reported communicating consent verbally, while almost all girls (96%) expect verbal consent from their male partner. It is also interesting that almost half of the boy participants said that they communicate consent by not resisting, while none of their girl partners expected that behavior from them.

Along with general tendencies, it is also important to see how different communication and interpretation of sexual consent may work between the two sexes, potentially even causing troubles sometimes. In addition, there might be contradictions regarding the temporal aspect of interpretation of consent as well - whether consent can be applied to a single instance only and may change for any particular sexual interaction, or if it is granted for the whole relationship as a kind of commitment, potentially causing conflict between partners.

Being in a state of alcohol or other substance use is usually not perceived as consent for sexual interaction per se (at least not for girls), although social drinking can also be perceived as consent for sex potentially following it. Nonetheless, the question of their effects is still worth mentioning. Alcohol use is a common facilitator of sexual encounters, by increasing the likelihood of giving consent. Especially among young people (older teens and young adults), it is a traditional part of social events and having fun, that also increases sexual availability for both males and females.¹⁹ It is also important as alcohol consumption reduces the ability and focus of attention to look for and perceive cues of consent. Thus, it might be a risk factor for sexual harassment perpetration, on the other hand it also reduces the cautious evaluation of the situation and tends to generally increase social engagement, being a risk of victimization as well. While the definition of sexual consent highlights the importance of consciously and freely given willingness, any substance that significantly modifies mental states fundamentally questions even the possibility of giving consent. Despite of potential danger for damaged consent and sexual harassment, these scenarios are normative among the youth and are rather exciting. While internal consent might be compromised, they still tend not to label intoxicated sexual activity as nonconsensual as they do not see it as an inhibitor.²⁰ However, there are drugs much worse than alcohol that can change the mental state more severely yet more subtly. A special substance group, called date rape drugs

¹⁹ BELLIS M. A. et al.: Sexual uses of alcohol and drugs and the associated health risks: a cross sectional study of young people in nine European cities. *BMC public health*, 2008/8, 155.

²⁰ SETTY E.: Young people and sexual consent: contextualising 'miscommunication' amid 'grey areas' of ambiguity and ambivalence. *Sex Education*, 2025/25(1), 140-155.

alter the sense of sexual consent of the victim (seemingly truly), but without their actual will, though it can remain unnoticed from the perspective of an outsider, thus the victim is even less likely to get help in case of ongoing abuse.

3. Personal, social and cultural factors behind sexual consent and interaction

As already mentioned earlier, consent is essentially a subjective concept besides being a complex communication task for both parties, which makes sexual harassment a less strict phenomenon too. As the central question of willingness relies on different subjective personal factors, there is no such behavior per se that can be categorized as abusive. Sexual harassment is based on the sensitivity and subjective feelings of the other person who provides their consent (or refusal), while everyone has their previous experiences and assumptions too, thus communication, at least sometimes explicitly and verbally, is necessary for both participants in a relationship but beneficial in a casual sexual interaction too, to harmonize these differences. Sensitivity is also important as natural sexual interactions may have certain playful elements to some extent, although it relies on a sensitive balance not to turn into sexual insults and harassment but remain flirty, especially in an early dating phase when partners do not completely know or trust each other yet.

Consent depends on the general values and preferences of the person, along with their current motivational and emotional state to feel receptive to a particular sexual interaction/activity with a specific person, or to be the one who initiates one. It also depends on personal factors, such as social abilities and prior sexual experiences, which dictate how successfully individuals can manage sexual interactions, interpret social signals properly and react to them - factors that may greatly differ from person to person.

When talking about sexual interactions and consent, it is also important to view how biological factors influence these processes, as there are gender differences in sexual desire and activity on a biological basis. Males naturally have much higher sexual desire level which also results in more unwanted sexual encounters towards women expectedly. Furthermore, they are the usual initiators of sexual interactions while girls are the responders, also determining gender roles in sexual encounters to some extent. There are other differences as well in sexual satisfaction and expression of sexual needs. While men prefer more physical sexual activities, women require more sexual intimacy as sexual activity primarily serves emotional and relationship purposes for them.²¹ Natural sexual mating or relationship searching have always

²¹ HATFIELD E. et al.: Gender Differences in What Is Desired in the Sexual Relationship. *Journal of Psychology & Human Sexuality*, 1989/ 1(2), 39-52.

included pursuit or fight for females (as reward), and males also had to use seductive and coercive tactics to win them. What we can see in gender differences nowadays are still the behavioral manifestation of these old roots to some extent, but modern sociocultural environment is significantly different (along with the sensitivity to sexual harassment and female suppression), influencing them in some way.

Consent communication is highly influenced by the cultural environment it happens within, affecting gender roles, sexual norms, and the personal values and preferences of individuals, acquired through socialization, regarding behaviors and attitudes towards sexuality, which are essentially influencing sexual interactions between (potential) partners. Gender norms, stereotypes and expectations play an important role in sexual interactions and the question of consent. The more someone internalizes a sexual role or behavior related to their gender, the more likely they are to consent to that activity in a certain way in a particular sexual interaction, that is aligned with their gender.²² The significance of these indirect, sociocultural factors also suggests that promoting earlier sexual awareness and education could help adolescents to adjust their sexual behaviors more carefully, increasing prevention of (unintentional) sexual harassment by avoiding potentially harmful and coercive gendered scripts negatively influencing sexual communication and behavior.²³

Personal values are formed through a long process, being affected by several factors. While some of them are natural and healthy parts of gender- and sexual socialization, there are more problematic factors as well. (Online) pornography is a well-known, common aspect of modern society, affecting most people's lives to some extent, including adolescents as well whose first explicit sexual experience might be online pornography.²⁴ While pornography may have different kinds of negative effects, it is relevant because it influences young people's view of sexual behaviors, interactions and the concept of consent too, in a way that may be harmful in real interactions. Thus, it can lead to the internalization of such sexual norms and attitudes that are inherently sexually abusive, especially in the absence of proper sexual education.²⁵ Research also shows that this effect may start already in early adolescence, and especially with excessive porn consumption (as pornography being an addictive stimulus), it potentially has a significant impact on sexual life. Pornography content may serve as behavioral template for real life sexual encounters as well, especially without prior experience. Besides providing direct coercive or violent sexual behaviors, presenting as normal in porn context, it also

²² See SETTY E. (2025) n. 20.

²³ See RICHARDS M. J. et al. (2022), n 2.

²⁴ HORNOR G.: Child and adolescent pornography exposure. *Journal of Pediatric Health Care*, 2020/ 34(2), 191-199.

²⁵ MIRAS E. B. - ARESTE M. E.: Sexual consent in adolescence. Influence of the consumption of «new pornography» on decision-making. *Anales de Pediatria (English Edition)*, 2025/ 102(4), 503791.

has the potential to change or form values and sexual beliefs about genders, making certain problematic behaviors acceptable to use for boys, or even lead girls to accept male dominance (as common porn is male-centric) and behave accordingly as part of their sexual socialization process.

Due to the various communication forms, interpretations and their potential controversies, modern directions in sexual consent suggest using a more reliable practice as standard policy, called affirmative consent that provides a more secure sexual interaction.²⁶ It emphasizes that consent must be explicitly communicated and be clear for both participants, to ensure they engage in sexual encounter with their true will. It is obviously important regarding the already discussed complex communicational processes to minimize the possibility of unintentional sexual harm; on the other hand, it might go against the natural characteristics of human interaction, which normally uses and relies on a lot of nonverbal cues as well, also facilitating sexual excitement. Thus, overly artificial sexual interaction could also feel strange or awkward and have a chance to cut sexual desire which has also been demonstrated in studies among adolescents.²⁷ Affirmative consent also highlights that consent can be withdrawn at any time, at any point of the sexual activity, even if it was present at the beginning. While this might be frustrating to the partner (classically but not exclusively made by females), it is important to respect the rights and dignity of both parties, and it may ensure true willingness to have sex while it lasts. Last but not least, according to affirmative consent ‘No’ or any ambiguous signal means no consent which is also an important addition regarding that in regular sexual interactions even research shows that, for example silence is often interpreted as giving consent. Besides, it also serves as a response to certain kind of relationship games between partners when even if an explicit verbal cue is given (‘No’), it does not actually mean what it seems to be but rather is a test of perseverance (‘No but you should keep trying until I say yes, otherwise you would not even be good enough for me’), that is more likely used by some females towards their male partner. Thus, affirmative consent is intended to provide a more secure sexual interaction by safe possibility to stop the activity if feeling that way, and clearer communication to express intentions.

4. The grey area of consent

²⁶ METZ J. - MYERS K. - WALLACE P. S.: (Re)Mapping the Grey Area: How Sexual Violence is Normalized in Discussions with University Students. *Gender and Women's Studies*, 2021/4(1), 5.

²⁷ BINDESBØL HOLM JOHANSEN K. - PEDERSEN B. M. - TJØRNHØJ-THOMSEN T.: “You can Feel that on the Person” – Danish Young People’s Notions and Experiences of Sexual (Non)Consenting. *NOR-4 - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 2020/28(1), 4-17.

Even without any miscommunication during sexual interaction and also by using affirmative consent, certain situations are not as simple. For instance, in which women/girls do not feel able to verbalize a refusal due to social factors, like gender-based sexual coercion, when pressure to adhere to gender role obligations and cultural expectations in an intimate situation is too high.²⁸ Emotional manipulation from a partner²⁹ can also occur when other favors are conditional upon particular sexual activities or vice versa (affecting both sexes in different ways). The literature usually refers to these kinds of ambiguous situations as the ‘grey area’ where it is not obvious whether something is consensual or not, and the background processes make truly conscious willingness (internal consent) partially unavailable.³⁰ The grey area consists of a certain range of sexual interactions that are unwanted, ambivalent sexual experiences in some way but do not rise to the level of sexual violence or assault, as they can still be consensual. Due to the various factors influencing sexual consent, it is rather a continuum instead of a strict line (yes or no). Consent depends on the agency of the participants, both the actual and the felt agency which are not necessarily the same. Even though a consensual yes is given, consent may not always mean yes internally too, being a somewhat special case of ‘consensual unwanted sex’.

Sexual activity is not only a potential pleasure source or the way of reproduction, but using its pleasuring feature, it can also be a tool to reach certain other goals or avoid negative consequences (anger, cheating, leaving etc.) which may be either real or only assumptions. Thus, consenting to unwanted sex may be easily explainable, even though it will not be that kind of complete consent that would be desirable for the sexual interaction, as that consent is not meant to be for that sexual activity itself but rather for its consequence or the relationship with the person. In other cases, though, due to the internalized sexual norms and values by socialization, consent may also be given without real other benefits as well. It is that aspect that gets one of the most attention from sexual education and prevention to increase awareness in this matter, mostly for girls as traditionally they are more likely to be exploited.

The consequence of potentially problematic internalized gender norms does not only appear on the perpetrators’ side but is also present on the victims’. Perceived gender expectations may influence the sexual behavior of especially young, inexperienced teenagers who agree to have sex in a particular way, although they internally would not truly want to be in that situation. Sometimes even the girls themselves cannot really interpret a particular problematic act as sexual harassment

²⁸ CONROY N. E. - KRISHNAKUMAR A. - LEONE J. M.: Reexamining Issues of Conceptualization and Willing Consent: The Hidden Role of Coercion in Experiences of Sexual Acquiescence. *Journal of Interpersonal Violence*, 2014/30(11), 1828-1846.

²⁹ BURKETT M. - HAMILTON K.: Postfeminist sexual agency: Young women’s negotiations of sexual consent. *Sexualities*, 2012/15(7), 815-833.

³⁰ See METZ J. et al. (2021), n. 26.

or violence, e.g. repeatedly coercing someone to have sex while resisting until finally consenting. Serious sexual coercion however, even if it is consensual to some extent at least within the grey area, may also become sexual assault, especially for more vulnerable teenagers in high school when social pressure can be subjectively felt particularly high, even though they might not be truly mentally ready for an actual sexual intercourse or even lighter sexual behaviors. It is a case when consent is given, but its freely given willingness aspect might be questionable, on the other hand we cannot really call it an abuse either, as it is the responsibility of victims too to know their own feelings and act accordingly (communicate their feeling of discomfort). Additionally, especially young people are also more afraid and less likely to withdraw consent from sexual activity already in progress, due to fear of negative social consequences like rejection or status loss.³¹ Apart from a special source of pleasure, sexual behavior also serves an important purpose of long-term relationship maintenance, thus in reality it is almost impossible to treat a particular sexual interaction separately from the whole relationship and all its effects, but rather in those single encounters with casual partners that specifically aim to gain pleasure. While relationship formation and breakups in adolescence are more frequent while they are not even fully developed yet, these kinds of aspects and emotions are already affecting sexual interactions.

Traditional gender dynamics are classically rooted in patriarchal society where women's full sexual consent was not necessary, thus it prioritized men's sexual pleasure over women, although it also made it a sexual norm, an obligation to be sexually aroused. There is a common misconception that males always want to have sex, so their sexual consent is taken for granted. While it pushes most of the responsibility to girls to communicate consent or refusal as 'gatekeepers', it also ignores the possibility that males may also become victims of sexual assault or agree to have unwanted sex³² (similarly to females), even though it is statistically more frequent towards women. Although sexual revolutions significantly changed this traditional relation between genders to some extent, and the sexual behaviors and attitudes of females, it also created more sexual expectations along with their (perceived) sexual activity increase. Feminist voices claim that certain, if not all sexual interactions are asymmetric and inherently cannot be genuinely consensual because there is always a culturally built-in, external social pressure on the female participant, thus real sexual agency is not provided.³³ Even though there are major changes at the societal level and much more attention is paid to the question of true consent, there are certain social events, e.g. freshman camps at universities, where sexual games still reflect traditional gender roles and can be coercive (causing

³¹ See SETTY E. (2025), n. 20.

³² Ibid.

³³ See METZ J. et al. (2021), n. 26.

discomfort) but they still participate to avoid negative social consequences by missing out. On the other hand, though it has not really been mentioned earlier, preferences and values are always subject to change, thus even if consent was denied or hardly given at first, it might be truly, internally given later, not by coercion but by changed personal preferences that persists.

The current sexual 'landscape' is complex, the male-female dynamics can be even more challenging for new generations. While radical feminists attack masculinity *per se* and try to change the whole society accordingly, other views like the incel movement rather approaches from a traditional, patriarchal direction. Potentially all these attitudes and values influence the sexual development and concept of consent in adolescents through socialization, while a modern dating crisis is also going on. The relations between sexes have changed. Along with social media and online dating, there are also trends setting unrealistic expectations and being hypersensitive regarding sexual harassment, while testing the partner is also present. Sometimes they communicate controversial intentions of refusal while they actually want to be pursued. On the other hand, along with the spread of affirmative consent it is also recommended to immediately stop when asked, which can be confusing together with other controversial experiences. Movements like 'MeToo' also questioned the concept of sexual consent and increased sensitivity to problems of genuine consent. However, as also mentioned consent is not necessarily only about the sexual activity *per se*, and on the other hand dating essentially requires some risk taking from the one who initiates the sexual encounter. Thus, along with modern directions that promote extra awareness of sexual interactions that have traditionally been accepted before but not now, potential consequences of failures (sexual refusal) can be more severe than before. A particular interaction might even immediately end up as harassment (subjectively), planting more uncertainty into sexual interactions in general.

Despite the changes of modern times regarding sexual relationships and consent, traditional cultural values, gender norms and stereotypes are still dominant, as being related to our human nature to some extent. Although the increase of awareness to hidden sexual coercion and other, potentially problematic aspects is important from a modern view in general and may help prevention of (unintentional) sexual harassment - even in adolescence - it is also important to note that most natural sexual interactions between both adolescents and adults are usually handled very well,³⁴ either feel satisfying or refuse without any trouble, despite highly relying on nonverbal communication cues (touches, facial expressions, gestures etc.) and being ambiguous sometimes.

5. Conclusion

³⁴ See O'CONNOR C. - BEGUN S. (2025), n. 4.

Sexual consent is a complex yet crucial question of all sexual interactions and relationships, which adolescents, in the context of our modern society have to deal with as they enter their sexually active teenager life. While the communication and interpretation of sexual consent is a complex process per se, there are several, either internal or external factors influencing it, at personal and cultural levels. Amidst the mix of these, consent is usually not a black or white concept, and it can be granted even without complete willingness to maintain/gain something, or under (perceived) social pressure directly from others or by cultural values that establish gender norms and expected behaviors. As some of these inherited traditional roles may possess hidden possibilities of sexual harassment, it is also important to help sexual socialization of new generations by proper sexual education and awareness increasing programs, while also preventing harmful values and other effects from modern sources like online pornography.

References

- ALEXANDER S. C. - FORTENBERRY J. D. – POLLAK K. I. - BRAVENDER T. - DAVIS J. K. - ØSTBYE T. - TULSKY J. A. - DOLOR R. J. - SHIELDS C. G.: Sexuality talk during adolescent health maintenance visits. *JAMA pediatrics*, 2014/168(2), 163-169. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2013.4338>
- BELLIS M. A. - HUGHES K. - CALAFAT A. - JUAN M. - RAMON A. - RODRIGUEZ J. A. - FERNANDO M. - SCHNITZER S. - PHILLIPS-HOWARD P.: Sexual uses of alcohol and drugs and the associated health risks: a cross sectional study of young people in nine European cities. *BMC public health*, 2008/8, 155. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-8-155>
- BINDESBØL HOLM JOHANSEN K. - PEDERSEN B. M. - TJØRNHØJ-THOMSEN T.: “You can Feel that on the Person” – Danish Young People’s Notions and Experiences of Sexual (Non)Consenting. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 2020/28(1), 4-17. <https://doi.org/10.1080/08038740.2019.1685593>
- BURKETT M. - HAMILTON K.: Postfeminist sexual agency: Young women’s negotiations of sexual consent. *Sexualities*, 2012/15(7), 815-833. <https://doi.org/10.1177/1363460712454076>
- CONROY N. E. - KRISHNAKUMAR A. - LEONE J. M.: Reexamining Issues of Conceptualization and Willing Consent: The Hidden Role of Coercion in

Experiences of Sexual Acquiescence. *Journal of Interpersonal Violence*, 2014/30(11), 1828-1846. <https://doi.org/10.1177/0886260514549050>

EVANS R. - WIDMAN L. - KAMKE K. - STEWART J. L.: Gender Differences in Parents' Communication With Their Adolescent Children about Sexual Risk and Sex-Positive Topics. *The Journal of Sex Research*, 2020/57(2), 177-188. <https://doi.org/10.1080/00224499.2019.1661345>

HATFIELD E. - SPRECHER S. - PILLEMER J. T. - GREENBERGER D. - WEXLER P.: Gender Differences in What Is Desired in the Sexual Relationship. *Journal of Psychology & Human Sexuality*, 1989/1(2), 39-52.

HICKMAN S. E. - MUEHLENHARD C. L.: "By the semi-mystical appearance of a condom": How young women and men communicate sexual consent in heterosexual situations. *The Journal of Sex Research*, 1999/36(3), 258-272. <https://doi.org/10.1080/00224499909551996>

HORNOR G.: Child and adolescent pornography exposure. *Journal of Pediatric Health Care*, 2020/34(2), 191-199. <https://doi.org/10.1016/j.pedhc.2019.10.001>

JOZKOWSKI K. N. - MANNING J. - HUNT M.: Sexual Consent In and Out of the Bedroom: Disjunctive Views of Heterosexual College Students. *Women's Studies in Communication*, 2018/41(2), 117-139. <https://doi.org/10.1080/07491409.2018.1470121>

JOZKOWSKI K. N. - PETERSON Z. D. - SANDERS S. A. - DENNIS B. - REECE M.: Gender Differences in Heterosexual College Students' Conceptualizations and Indicators of Sexual Consent: Implications for Contemporary Sexual Assault Prevention Education. *The Journal of Sex Research*, 2014/51(8), 904-916. <https://doi.org/10.1080/00224499.2013.792326>

JOZKOWSKI K. N. - WILLIS M.: People perceive transitioning from a social to a private setting as an indicator of sexual consent. *Psychology & Sexuality*, 2020/11(4), 359-372. <https://doi.org/10.1080/19419899.2020.1769162>

MARCANTONIO T. L. - JOZKOWSKI K. N. - LO W. J.: Beyond "just saying no": A preliminary evaluation of strategies college students use to refuse sexual activity. *Archives of sexual behavior*, 2018/47(2), 341-351. <https://doi.org/10.1007/s10508-017-1130-2>

MARCANTONIO T. L. - VALDEZ D. - JOZKOWSKI K. N.: An Assessment of the Cues College Students Interpret From a Sexual Partner to Determine They Are Refusing. *Journal of Interpersonal Violence*, 2021/37(13-14), NP12352-NP12374. <https://doi.org/10.1177/0886260521997930>

METZ J. - MYERS K. - WALLACE P. S.: (Re)Mapping the Grey Area: How Sexual Violence is Normalized in Discussions with University Students. *Gender and Women's Studies*, 2021/4(1), 5. <https://doi.org/10.31532/GendWomensStud.4.1.005>

MIRAS E. B. - ARESTE M. E.: Sexual consent in adolescence. Influence of the consumption of «new pornography» on decision-making. *Anales de Pediatría (English Edition)*, 2025/102(4), 503791. <https://doi.org/10.1016/j.anpede.2025.503791>

O'BYRNE R. - RAPLEY M. - HANSEN S.: 'You Couldn't Say "No", Could You?': Young Men's Understandings of Sexual Refusal. *Feminism & Psychology*, 2006/16(2), 133-154. <https://doi.org/10.1177/0959-353506062970>

O'CONNOR C. - BEGUN S.: Understanding Sexual Consent Among Adolescents: A 30-Year Scoping Review. *Sexes*, 2025/6(3), 41. <https://doi.org/10.3390/sexes6030041>

RICHARDS M. J. - BOGART A. - SHEEDER J.: Communication and interpretation of sexual consent and refusal in adolescents and young adults. *Journal of Adolescent Health*, 2022/70(6), 915-921. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2021.12.013>

RIGHI M. K. - BOGEN K. W. - KUO C. - ORCHOWSKI L. M.: A qualitative analysis of beliefs about sexual consent among high school students. *Journal of Interpersonal Violence*, 2021/36(15-16), NP8290-NP8316. <https://doi.org/10.1177/0886260519842855>

SETTY E.: Young people and sexual consent: contextualising 'miscommunication' amid 'grey areas' of ambiguity and ambivalence. *Sex Education*, 2025/25(1), 140-155. <https://doi.org/10.1080/14681811.2023.2259321>

Gábor Révész

Sexual communication, interaction and consent among adolescents in the context of grey areas and sexual harassment

SIMON LAVINIA REGINA*

Fenntarthatóság és szellemi tulajdonvédelem – összehasonlítható célok?

Absztrakt: A fenntarthatóság és a szellemi tulajdonvédelem kapcsolatát sokáig két egymással versengő célterületként értelmezték: az egyik a technológiai innováció ösztönzésére épít, a másik pedig a társadalmi és környezeti érdekek érvényesítésére. A 21. században azonban egyre világosabbá válik, hogy a zöld technológiák fejlődése és terjedése nem képzelhető el az IP-jogtól függetlenül. A kutatásom arra keresi a választ, hogy a szellemi tulajdonjog képes-e a fenntartható fejlődés szolgálatába állni, és hogyan alakul át emiatt maga az IP-rendszer. A tanulmány az Európai Unió, Németország és India példáján keresztül mutatja be a fenntarthatóság három eltérő jogpolitikai megközelítését: az EU innovációgyorsító modelljét, amely a zöld szabadalmak preferált elbírálását és a fenntarthatósági versenyjogi kivételeket helyezi előtérbe: a német ipari-logikájú megközelítést, amely a jogbiztonságot, a kiszámítható oltalmi kereteket és a technológiai know-how fokozott védelmét hangsúlyozza; valamint az indiai hozzáférés-központú rendszert, ahol a közérdek – különösen az alapvető környezeti technológiák biztosítása – akár a szabadalmi kizárólagosság korlátozását is indokoltta teheti. Az összehasonlítás rámutat arra, hogy a fenntarthatóság és az IP-jog közötti feszültség nem szükségszerű ellentét: a három modell különböző hangsúlyai (innováció, jogbiztonság, méltányosság) együtt olyan „hibrid” megoldásokat vetítenek előre, amelyek a környezetvédelmi technológiák gyorsabb és szélesebb körű elterjedését szolgálhatják. A tanulmány külön figyelmet fordít a polgári és kereskedelmi jogi kapcsolódási pontokra – így a licencszerződésekre, a technológiatranszfer jogi korlátaira és az IP-stratégiák vállalati ESG-politikákba való beépülésére – amelyek a szekció fókuszá szempontjából kiemelten relevánsak. A kutatás célja annak feltárása, hogy a szellemi tulajdon miként alakítható olyan rugalmas, modern jogintézménnyé, amely egyszerre szolgálja az innovációt, a gazdasági versenyképességet és a fenntartható fejlődés követelményeit.

Kulcsszavak: fenntartható fejlődés, szellemi tulajdonjog, zöld innováció, kényszerlicenc, komparatív jog, dinamikus egyensúly modell

*PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. Témavezető: Prof. Dr. Habil. Mezei Péter egyetemi tanár

Abstract: The relationship between sustainability and intellectual property protection has traditionally been perceived as a tension between two competing objectives: technological innovation on the one hand and the promotion of social and environmental interests on the other. In the 21st century, however, it has become increasingly evident that the development and diffusion of green technologies cannot be separated from the intellectual property framework. This study examines how intellectual property law can be integrated into the normative structure of sustainable development and how this integration reshapes the internal logic of the IP system. Through a comparative analysis of the European Union, Germany, and India, the paper identifies three distinct regulatory approaches: the EU's innovation-accelerating and sustainability-integrated model, Germany's legal certainty-oriented structure, and India's access-centered corrective framework. The comparison demonstrates that the relationship between sustainability and IP law does not constitute a structural contradiction but rather a dynamic equilibrium shaped by differing normative priorities. Special attention is given to the civil and commercial law dimensions of the issue, particularly licensing agreements, technology transfer mechanisms, and the incorporation of IP strategies into corporate ESG policies. The study argues that intellectual property law can evolve into a flexible and adaptive legal institution capable of simultaneously promoting innovation, economic competitiveness, and the requirements of sustainable development.

Keywords: sustainable development, intellectual property law, green innovation, compulsory licensing, comparative law, dynamic equilibrium model

1. Bevezetés

A fenntartható fejlődés követelménye az elmúlt évtizedben a jogrendszerek horizontális rendezőelvévé vált.¹ A fenntartható fejlődés fogalmi alapjait a Környezet és Fejlődés Világbizottság 1987-es jelentése (Our Common Future) teremtette meg, amely a fenntarthatóságot olyan fejlődésként határozta meg, amely kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk lehetőségeit saját szükségleteik kielégítésére. A jelentés a fenntarthatóságot három egymással összefüggő dimenzió – környezeti, gazdasági és társadalmi – egyensúlyaként írta le.² E hárompillérű modell később a környezetjogi és gazdaságpolitikai gondolkodás egyik alapvető strukturáló elvévé vált.³ A klímaváltozás, az erőforrás-kimerülés és a globális egyenlőtlenségek olyan strukturális kihívásokat teremtenek, amelyek a gazdasági és technológiai szabályozás újragondolását teszik szükségessé. Ebben a kontextusban a szellemi tulajdonjog – különösen a szabadalmi rendszer – kettős szerepbe került: egyszerre kell

¹ KESERŰ, B. A.: A fenntartható fejlődés hatása a szellemi tulajdon-védelem rendszerére. Ludovika Egyetem Kiadó, 2020.

² FODOR, L.: Környezetjog. Jegyzet. (Online) Debrecen, 2015, 14–18.

³ BÁNDI, Gy.: Környezetjog. Szent István Társulat. Budapest, 2014, 378.

ösztönöznie a környezetbarát innovációkat, miközben biztosítania kell azok társadalmilag igazságos és hatékony hozzáférését. A klasszikus szellemi tulajdonelmélet a kizárólagosságot az innováció gazdasági ösztönzőjeként értelmezi.⁴ A 21. század fenntarthatósági diskurzusa azonban rámutat arra, hogy a technológiai fejlődés értéke nem kizárólag a létrehozásban, hanem a terjedés módjában és sebességében mérhető. A kérdés tehát nem pusztán az, hogy a szellemi tulajdon jog védi-e az innovációt, hanem az is, hogy miként képes hozzájárulni a zöld technológiák gyors, méltányos és társadalmilag hasznos elterjedéséhez.⁵ A fenntarthatóság és a szellemi tulajdon viszonyának elemzése során nem hagyható figyelmen kívül az a strukturális feszültség, amely a globális innovációs rendszerben megfigyelhető. A zöld technológiák fejlesztése⁶ és hasznosítása jelentős mértékben koncentrálódik a fejlett gazdaságokban, miközben a klímaváltozás és az erőforrás-krízis hatásai aránytalanul sújtják a fejlődő régiókat.⁷ Ez a földrajzi és gazdasági aszimmetria a szellemi tulajdon jog működését is új megvilágításba helyezi. Amennyiben a fenntarthatósági innovációk terjedése jogi vagy szerződéses akadályokba ütközik, az nem pusztán piaci torzulást, hanem hosszú távú környezeti kockázatot is jelenthet. A szellemi tulajdon rendszerének vizsgálata ezért túlmutat a klasszikus oltalmi struktúrákon: a hozzáférés, a technológiatranszfer és a szerződéses rugalmasság kérdései egyaránt a kutatás fókuszába kerülnek. A szellemi tulajdon jog jövőbeli legitimációja egyre inkább attól függ, miként képes reagálni a fenntartható fejlődés strukturális kihívásaira. A pusztán innováció-ösztönzés önmagában már nem elegendő igazolási alap.⁸

A tanulmány az alábbi, normatív és strukturális jellegű hipotézist állítja fel: A fenntarthatóság követelményének integrálása az IP-rendszerbe akkor tekinthető normatívan és gazdaságilag koherensnek, ha a kizárólagosság intézménye nem abszolút, hanem funkcionálisan és kontextusfüggően érvényesül; a komparatív vizsgálat azt feltételezi, hogy a differenciált oltalmi és licenelési modellek képesek fenntartani az innovációs ösztönző struktúrát, miközben intézményesített hozzáférési mechanizmusokon keresztül elősegítik a zöld technológiák gyorsabb és arányosabb diffúzióját.

A vizsgálat komparatív módszertant alkalmaz az Európai Unió, Németország és India szabályozási megoldásain keresztül. A három jogrendszer eltérő hangsúlyokat képvisel: az Európai Unió innovációgyorsító és versenyjogi kivételekre épülő

⁴ YU, P. K.: The Anatomy of the Human Rights Framework for Intellectual Property. SMU Law Review, 2016.

⁵ FARKAS, Cs. E.: Zöld technológiák, innovációk és a fenntarthatóság kapcsolata. Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica Et Politica, 2023/13(1).

⁶ TÓTH, O. – MOLNÁR, L.: Környezettudatos innovációk és fenntartható életmód. Sugo Szemle, 2015/1-6.

⁷ ROGNSTAD, O.A. – ØRSTAVIK, I.: Intellectual Property and Sustainable Markets. Edward Elgar, 2021.

⁸ IZYUMENKO, E.: Intellectual Property in the Age of the Environmental Crisis. IIC, 2024.

modellje, a német jogbiztonság-központú, ipari együttműködésre támaszkodó megközelítés, valamint az indiai hozzáférés-orientált, közérdekre hivatkozó korlátozási mechanizmusok összevetése lehetőséget ad annak feltárására, hogy a fenntarthatóság miként jelenik meg különböző normatív struktúrákban. A kutatás módszertanilag három pilléren nyugszik: jogdogmatikai elemzés (a kizárólagosság, a közérdek és a szerződési szabadság viszonyának vizsgálata), komparatív jogi összehasonlítás, jogpolitikai értékelés. A tanulmány célja annak bizonyítása, hogy a szellemi tulajdonjog – megfelelő jogpolitikai és szerződéses eszközökkel – nem akadály, hanem potenciális katalizátora lehet a fenntartható technológiai átmenetnek.

2. A szellemi tulajdon polgári jogi szerkezete és a fenntarthatóság normatív kihívása

A szellemi tulajdonjog a polgári jog rendszerében a tulajdonjog egyik sajátos, immateriális formájaként értelmezhető.⁹ Dogmatikailag kizárólagosságot biztosít, rendelkezési jogot ad, és lehetővé teszi a gazdasági hasznosítást. E konstrukció mögött az a klasszikus feltevés áll, hogy az innováció ösztönzése magánérdeken keresztül valósul meg: a jog védi az alkotót, mert e védelem nélkül nem jönne létre a beruházás. A polgári jogi rendszerben a tulajdonjog funkciója kettős: egyrészt biztosítja a jogosult rendelkezési szabadságát, másrészt stabilitást teremt a forgalom számára. A szellemi tulajdonjog esetében ez különösen hangsúlyos, mivel az immateriális javak sajátossága, hogy korlátlanul másolhatók és továbbadhatók. A kizárólagosság tehát nem öncél, hanem jogtechnikai eszköz az innovációs piac strukturálására.

A fenntarthatóság azonban új dimenziót nyit. Nem az innováció létrejöttét kérdőjelezi meg, hanem annak társadalmi és környezeti következményeit helyezi fókuszba. Ebből fakadóan a kérdés nem az, hogy szükséges-e a kizárólagosság, hanem az, hogy milyen mértékben és milyen feltételekkel igazolható annak fenntartása egy fenntarthatósági átmenet idején. A fenntarthatóság normatív horizontja a kizárólagosság funkcionális igazolhatóságát teszi vizsgálat tárgyává.

2.1. A kizárólagosság abszolút szerkezetű, de nem korlátlan jogosultság

A polgári jog a tulajdonjogot hagyományosan abszolút szerkezetű jogosultsággént értelmezi, amely *erga omnes* hatállyal ruházza fel jogosultját.¹⁰ Ez az abszolút jelleg azonban nem jelent korlátlan rendelkezési szabadságot. A közérdek, a jóhiszeműség elve, a rendeltetésszerű joggyakorlás követelménye és a joggal való

⁹ VÉKÁS, L. – GÁRDOS, P. (eds.): Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz. (Online) Wolters Kluwer, Budapest, 2014.

¹⁰ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 5:13. §.

visszaélés tilalma a tulajdonjogot – történetileg és dogmatikailag is – mindig társadalmi kontextusba ágyazta.

A szellemi tulajdonjog e szerkezetet követi: kizárólagos, abszolút hatályú jog, amely harmadik személyekkel szemben érvényesíthető. Ugyanakkor e kizárólagosság nem monopolisztikus jellegű. Időben korlátozott, terjedelmében pontosan meghatározott és kivételek, korlátozások, valamint jogkimerülési szabályok rendszere ellensúlyozza.¹¹ A kizárólagosság tehát abszolút jogi szerkezetű, de funkcionálisan relatív módon érvényesül. Ha egy technológia környezeti jelentősége globális dimenziót ölt, a kizárólagos jog gyakorlása szükségképpen értelmezési mérlegelés tárgyává válik. Ilyenkor nem a jogosulti pozíció megszüntetése, hanem annak arányos és társadalmi rendeltetésének megfelelő gyakorlása kerül előtérbe.

2.2. Szerződési autonómia, mint fenntarthatósági eszköz

A szellemi tulajdon gyakorlati működése elsősorban szerződéses struktúrákon keresztül valósul meg: licencmegállapodások, technológiatranszfer, kutatási együttműködések formájában. A polgári jog ebben a térben nem pusztán háttér szabályozás, hanem aktív szervezőerő, amely a kizárólagosság gyakorlásának konkrét formáit alakítja. A fenntarthatóság e térben nem tiltásként, hanem szerződéses innovációként jelenhet meg. A felek autonómiája lehetővé teszi differenciált licenclési modellek alkalmazását, környezeti feltételek beépítését vagy akár nyitottabb együttműködési konstrukciók kialakítását.¹² A licenc lehet kizárólagos vagy nem kizárólagos, időben vagy földrajzilag korlátozott, feltételhez kötött vagy teljes körű; e konstrukciók alkalmasak arra, hogy fenntarthatósági szempontok konkrét szerződéses klauzulákban öltsenek testet.¹³ Ilyen lehet például környezeti célhoz kötött felhasználás, fejlesztési együttműködés előírása, differenciált díjszabás vagy regionális hozzáférési könnyítés. A polgári jog eszköztára tehát képes rugalmas alkalmazkodásra anélkül, hogy a jogosulti struktúra alapjai sérülnének.

2.3. A korlátozások szerepe a körforgásos gazdaságban

A javításhoz való jog, az újrafelhasználás vagy az átdolgozás kérdései jól mutatják, hogy a fenntarthatóság konkrét magánjogi konfliktusokban válik

¹¹ MEZEI, P.: Jogkimerülés a szerzői jogban és az iparjogvédelemben. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 20. (130.) évf. 3. szám, 2025/6. 81–95.

¹² 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on the European Sustainability Reporting Standards (CSRD).

¹³ TRIPS Agreement Article 28 - 30.

láthatóvá. A körforgásos gazdaság logikája¹⁴ – javítás, újrafelhasználás, újrahasznosítás – a kizárólagosság határait teszi láthatóvá, különösen akkor, amikor a jogosulti gyakorlat a termékek mesterséges élettartam-csökkentéséhez vagy a javítás ellehetetlenítéséhez vezethet. A kizárólagos jog gyakorlása nem vezethet a rendeltetésszerű használat ellehetetlenítéséhez vagy a termékek mesterséges élettartam-csökkentéséhez. A polgári jog klasszikus elvei – arányosság, visszaélés tilalma, közérdekű korlátozás – alkalmasak arra, hogy ezekben a helyzetekben egyensúlyt teremtsenek. A korlátozások célja nem a tulajdonvédelmi struktúra felszámolása, hanem a jogosulti érdek és a közérdek közötti arány fenntartása.

2.4. A fenntarthatóság, mint értelmezési horizont

A fenntarthatóság nem új jogintézmény, hanem új értelmezési keret. Nem önálló jogosultságot teremt, hanem olyan normatív horizontot biztosít, amely a meglévő jogintézmények értelmezését befolyásolja.¹⁵ A szellemi tulajdon polgári jogi struktúrája nem szorul teljes újrírásra, de normatív kalibrációra igen. A kizárólagosság célja továbbra is az innováció ösztönzése marad, ugyanakkor a jog legitimitációja egyre inkább attól függ, hogy képes-e figyelembe venni a technológiai fejlődés hosszú távú társadalmi hatásait. Ebből következően a fenntarthatóság integrációja nem a tulajdonvédelmi paradigma feladását, hanem annak funkcionális újraértelmezését jelenti.

2.5. A tulajdon társadalmi kötöttsége az immateriális javak esetében

A tulajdon társadalmi kötöttségének elve a klasszikus magánjogban elsősorban a fizikai javakhoz kapcsolódott. Az immateriális javak esetében azonban a társadalmi dimenzió még hangsúlyosabb, mivel e javak természetüknél fogva nem kizáró jellegűek. A kizárólagosság tehát mesterséges jogi konstrukció, amelynek igazolása funkcionális alapokon nyugszik.¹⁶ Amennyiben e funkcionális igazolás – az innováció ösztönzése – nem áll arányban a társadalmi és környezeti következményekkel, a jog normatív legitimitása sérülhet. A fenntarthatóság ebben az értelemben nem külső beavatkozás, hanem a tulajdon társadalmi kötöttségének modern megnyilvánulása.

3. Innováció, ösztönzés és hozzáférés: a dinamikus egyensúly modellje

¹⁴ Directive (EU) 2024/1799 on the right to repair.

¹⁵ KRÄMER, L.: Az Európai Unió környezeti joga, Dialog Camous, 2012. 29–32.

¹⁶ SZALMA, J.: A tulajdon társadalmi kötöttsége a magyar magánjogban. Jogtudományi Közlöny, 2015/6.

A szellemi tulajdonjog klasszikus legitimációja az ösztönzéselméletre épül.¹⁷ A jog ideiglenes kizárólagosságot biztosít az alkotónak vagy feltalálónak, hogy kompenzálja a kutatás-fejlesztés kockázatát és költségeit.¹⁸ E modell szerint az innováció közérdeke hosszú távon éppen a magánérdek védelmén keresztül valósul meg. A fenntarthatóság követelménye azonban ezt az összefüggést új fénytörésbe helyezi. A kérdés immár nem csupán az, hogy létrejön-e az innováció, hanem az is, hogy az milyen sebességgel, milyen földrajzi és társadalmi körben válik hozzáférhetővé. A zöld technológiák¹⁹ esetében a társadalmi hasznosulás idődimenziója kiemelt jelentőséggel bír: egy klímavédelmi megoldás késedelmes terjedése önmagában környezeti kárt okozhat. Ebből következik, hogy az innováció és a hozzáférés viszonya nem statikus ellentétként²⁰ hanem dinamikus egyensúlyként értelmezendő.

3.1. A statikus modell korlátai

A hagyományos megközelítés az innováció és a hozzáférés között egyfajta mérlegelést feltételez: minél erősebb a védelem, annál nagyobb az ösztönző hatás, de annál szűkebb a hozzáférés. Ez a lineáris gondolkodás azonban nem veszi figyelembe a modern innovációs ökoszisztémák komplexitását.²¹ A fenntartható technológiák fejlesztése jellemzően hálózati együttműködésben történik: kutatóintézetek, startupok, multinacionális vállalatok, állami támogatási rendszerek és nemzetközi szervezetek együttműködésén alapul. Ebben a környezetben a kizárólagosság nem csupán ösztönző, hanem tárgyalási eszköz, együttműködési valuta és piaci koordinációs mechanizmus is.

3.2. A dinamikus egyensúly fogalma

A dinamikus egyensúly modellje abból indul ki, hogy a szellemi tulajdonjog nem önmagában érték, hanem eszköz. Az egyensúly nem egyszeri kompromisszum,

¹⁷ LANDES, W. M. – POSNER, R. A.: The Economic Structure of Intellectual Property Law. Harvard University Press, 2003.

¹⁸ TRIPS Agreement, Article 7.

¹⁹ A „zöld technológia” kifejezés olyan modern technológiákat foglal magában, amelyek az emberi tevékenységek környezeti hatásainak minimalizálására törekednek. A zöld technológia célja, hogy fenntartható módon elősegítse az erőforrások hatékony felhasználását, csökkentse a szennyezést, és előmozdítsa a környezetvédelmi célok megvalósítását. Tágabb értelemben az újrahasznosítást, a megújuló energiaforrások alkalmazását, az energiahatékonyság növelését és az öko-barát anyagok előállítását is magában foglalja.

²⁰ YU, P. K.: The Anatomy of the Human Rights Framework for Intellectual Property. SMU Law Review, 2016/69. 37–112.

²¹ ROGNSTAD, O.A. – ØRSTAVIK, I.: Intellectual Property and Sustainable Markets. 2021, 45–63.

hanem folyamatos korrekció. Ez a modell három tényező kölcsönhatására épül: innovációs ösztönzők fenntartása, hozzáférési mechanizmusok biztosítása, fenntarthatósági hatás figyelembevétele. Az egyensúly dinamikus, mert a technológiai és társadalmi környezet folyamatosan változik. Ami egy adott időpontban arányos védelemnek minősül, egy fenntarthatósági válsághelyzetben túlzónak bizonyulhat. A modell lényege tehát nem a kizárólagosság gyengítése, hanem annak funkcionális újrarahangolása.

3.3. A hozzáférés, mint strukturális elem

A fenntarthatóság szempontjából a hozzáférés nem csupán szociálpolitikai kérdés, hanem rendszerstabilitási tényező. Ha a környezeti technológiák globálisan egyenlőtlően érhetők el, az hosszú távon gazdasági és ökológiai instabilitást eredményez. A dinamikus egyensúly modellje ezért a hozzáférést nem kivételként, hanem a rendszer integráns elemként kezeli. A hozzáférési mechanizmusok – legyen szó differenciált licenclésről, együttműködési platformokról vagy kivételrendszerekről – nem a jog gyengeségét jelzik, hanem annak adaptivitását. Ez a szemlélet közelít ahhoz a gondolathoz, hogy a szellemi tulajdon nem pusztán kizárás, hanem szabályozott hozzáférés. A hozzáférési mechanizmusok gyakorlati működésére jó példát kínál a WIPO GREEN²² platform, amely a környezetbarát technológiák globális adatbázisaként és közvetítő rendszerként működik. A kezdeményezés célja, hogy összekapcsolja a technológiát kínáló és kereső szereplőket, és elősegítse a fenntartható innovációk transznacionális diffúzióját. A platform több ezer technológiai megoldást és igényt tart nyilván, ami azt jelzi, hogy a szellemi tulajdon nem kizárólag kizárási mechanizmusként, hanem koordinációs infrastruktúráként is működhet. A WIPO GREEN²³ tapasztalata arra utal, hogy a hozzáférés és a kizárólagosság nem szükségszerűen ellentétes logikák: a jogi védelem fennmaradása mellett is kialakíthatók olyan intézményi csatornák, amelyek a fenntartható technológiák gyorsabb terjedését segítik elő.

3.4. Fenntarthatósági externalitások és jogi legitimáció

A modern IP-rendszer legitimációja²⁴ egyre inkább attól függ, hogy képes-e kezelni a technológiai externalitásokat. Ha egy jogintézmény társadalmi szinten környezeti károk fennmaradásához járul hozzá, annak normatív igazolása meggyengül. A dinamikus egyensúly modellje ebben az összefüggésben azt állítja, hogy a fenntarthatóság figyelembevétele nem külső korlátozás, hanem a legitimáció

²² The Marketplace for Sustainable Technology.

²³ World Intellectual Property Organization (WIPO): The Marketplace for Sustainable Technology.

²⁴ IZYUMENKO, E.: Intellectual Property in the Age of the Environmental Crisis. IIC, 2024.

feltétele. A kizárólagosság addig igazolható, amíg hozzájárul a társadalmi jóléthez; ha az externáliák aránytalanul nőnek, a jog korrekcióra szorul.

3.5. Az egyensúly gyakorlati megvalósulása

A modell gyakorlati alkalmazása nem radikális reformokat, hanem többszintű beavatkozást igényel: gyorsított eljárások zöld technológiák számára, rugalmasabb licenclési struktúrák, célzott kivételek és korlátozások, fenntarthatósági szempontok beépítése a jogértelmezésbe, nemzetközi együttműködési mechanizmusok erősítése. E lépések közös jellemzője, hogy nem bontják le a rendszert, hanem finoman hangolják azt.

3.6. Elméleti következtetés

A dinamikus egyensúly modellje arra a felismerésre épül, hogy a szellemi tulajdon és a fenntarthatóság nem strukturális ellentétben állnak. A konfliktus akkor jelenik meg, ha a jog statikus módon ragaszkodik a kizárólagosság klasszikus értelmezéséhez. Ha azonban a rendszer képes önreflexióra és normatív adaptációra²⁵, akkor a szellemi tulajdon nem akadály, hanem katalizátora lehet a fenntartható technológiai átmenetnek.

4. A dinamikus egyensúly modell komparatív alkalmazása: Európai Unió, Németország és India

A fenntarthatóság és a szellemi tulajdon viszonyának elemzése önmagában normatív kérdés. Azonban az, hogy egy jogrendszer miként képes a dinamikus egyensúly megteremtésére, csak konkrét példákon keresztül vizsgálható. Az Európai Unió, Németország és India eltérő gazdasági, intézményi és fejlettségi kontextusa lehetővé teszi annak feltárását, hogy az egyensúly milyen különböző formákban jelenhet meg.

4.1. Az Európai Unió: szabályozott egyensúly és zöld átmenet

Az Európai Unió jogpolitikájában a fenntarthatóság horizontális célként jelenik meg.²⁶ Az európai zöld átállás²⁷, a körforgásos gazdaság²⁸ és a „right to repair”

²⁵ HOEREN, T. – ANSORGE, T. – LAMPE, O.: Sustainability and Intellectual Property in Germany. IIC, 2024.

²⁶ Európai Unióról szóló Szerződés 3. cikk (3) bekezdés.

²⁷ European Commission: The European Green Deal COM (2019) 640 final.

²⁸ European Commission: Circular Economy Action Plan, 2020.

²⁹irányába mutató reformok azt jelzik, hogy az innováció ösztönzése mellett a hozzáférési és fogyasztóvédelmi szempontok is erősödnek. Az Európai Unió a javításhoz való jog erősítését több jogalkotási eszközzel is támogatja. A 2024-ben elfogadott, javításhoz való jogról szóló irányelv célja, hogy a fogyasztók számára biztosítsa a javítás reális lehetőségét, és csökkentse a termékek idő előtti elavulását. A szabályozás előírja bizonyos termékkategóriák esetében az alkatrészek elérhetőségét és a javítási információk hozzáférhetőségét. Ez közvetlen hatással van a szellemi tulajdon gyakorlására: a jogosult nem hivatkozhat kizárólagosságára oly módon, hogy az a rendeltetésszerű használatot ellehetetlenítse.³⁰ A javításhoz való jog tehát nem az IP felszámolása, hanem annak fenntarthatósági korrekciója. Az EU megközelítése a dinamikus egyensúly szempontjából kettős. Egyrészt továbbra is erősen védi a szellemi tulajdonjogokat, különösen a magas hozzáadott értékű iparágakban. Másrészt egyre aktívabban avatkozik be a kizárólagosság gyakorlásába, ha az fenntarthatósági célokat veszélyeztet. Az egyensúly itt intézményesített: jogalkotási eszközökkel történik a korrekció. Az Európai Unió sajátossága, hogy a fenntarthatóság integrációja nem pusztán az IP-szabályozás szintjén jelenik meg, hanem a versenyjogi, fogyasztóvédelmi és iparpolitikai eszközökkel együtt alkot koherens keretet.³¹ A dinamikus egyensúly ebben a modellben nem kizárólag az oltalmi rendszer belső korrekciója, hanem több jogág összehangolt működésének eredménye. Ez a horizontális megközelítés lehetővé teszi, hogy a kizárólagosság gyakorlása ne elszigetelten, hanem a belső piac működésének és a fenntartható fejlődés céljainak összefüggésében kerüljön értelmezésre. Az Európai Unió és több tagállam – köztük Németország – a zöld technológiák esetében gyorsított szabadalmi eljárásokat is alkalmaz. Az ún. „fast-track” vagy „green channel” mechanizmusok célja, hogy a környezetvédelmi jelentőségű találmányok rövidebb vizsgálati idő alatt jussanak oltalomhoz. Az Európai Szabadalmi Hivatal 2010 óta működött olyan eljárási könnyítéseket, amelyek a klímavédelmi technológiák vizsgálatát prioritásként kezelik.

Ez a gyakorlat jól mutatja, hogy a fenntarthatósági integráció nem kizárólag a korlátozási oldalon jelenik meg. A dinamikus egyensúly nem pusztán hozzáférési korrekciót jelent, hanem ösztönző jellegű intézményi támogatást is. A gyorsított eljárás révén a kizárólagosság hamarabb keletkezik, ami növeli a beruházásbiztonságot, miközben a technológiai piac gyorsabban strukturálódik. Az Európai Szabadalmi Hivatal (EPO) statisztikái szerint az elmúlt évtizedben a zöld és tiszta technológiák, különösen az energia- és klimatechnológiák területén a szabadalmi bejelentések számában jelentős növekedés figyelhető meg. Az „elektromos gépek, berendezések és energia” technológiai kategória az összes

²⁹ Directive (EU) 2024/1799 on common rules promoting the repair of goods.

³⁰ ROSBOROUGH, A. D. – WISEMAN, L. – PIHLAJARINNE, T.: Achieving a Right to Repair for the EU's Green Economy. JIPLP, 2023.

³¹ CALBOLI, I. – KUR, A.: Intellectual Property in the Circular Economy. JIPLP, 2023.

vizsgált 35 technológiai mező közül a leggyorsabban bővülő szegmens volt, ami tükrözi a fenntartható energetikai megoldások iránti globális innovációs igényt.³² A teljes bejelentésszám 2023-ban rekordot ért el, amikor az EPO közel 200 000 európai szabadalmi kérelmet fogadott, ami a zöld és digitális technológiák területén tapasztalható innovációs felgyorsulást is jelzi.³³ Az Európai Unió fenntarthatósági integrációjának egyik legfontosabb sajátossága, hogy a korrekció nem a szellemi tulajdon jog belső dogmatikájának lebontásával, hanem annak rendszerszintű környezetbe ágyazásával történik. A kizárólagosság gyakorlása nem önmagában kerül újraértelmezésre, hanem más jogági normák – különösen a versenyjog, a fogyasztóvédelem és az iparpolitika – kontextusában.

Ez a többjogági integráció strukturális jelentőségű. Az EU nem deklaratív módon korlátozza az IP-jogot, hanem olyan horizontális szabályozási eszközökkel él, amelyek a jogosulti magatartás külső feltételrendszerét alakítják át. A „right to repair” reform például nem a szabadalmi oltalom érvényességét érinti, hanem a piaci gyakorlatot strukturálja újra azáltal, hogy biztosítja az alkatrészekhez és javítási információkhoz való hozzáférést. Normatív szempontból ez azt jelenti, hogy az EU a fenntarthatóságot nem kivételként, hanem rendszerintegráló elvként kezeli. A kizárólagosság legitimációja így nem önmagában, hanem a belső piac működésének és a fenntartható fejlődés céljainak összefüggésében értékelődik. E megközelítés különösen figyelemre méltó abból a szempontból, hogy az Európai Unió Alapjogi Chartája³⁴ a szellemi tulajdont alapjogként ismeri el. Ennek ellenére a fenntarthatósági célok integrációja nem az alapjogi státusz relativizálásával, hanem az arányossági mérce alkalmazásán keresztül valósul meg. A kizárólagosság tehát továbbra is védelemben részesül, de gyakorlása nem lehet diszproporcionális a környezeti és társadalmi célkitűzésekhez képest. Az EU-modell ebből a szempontból a dinamikus egyensúly intézményesített változataként értelmezhető: a korrekció nem eseti jellegű, hanem jogpolitikai szinten előre strukturált.

4.2. Németország: dogmatikai stabilitás és fokozatos integráció

Németország az egyik legerősebb innovációs rendszerrel rendelkező európai állam.³⁵ A német IP-dogmatika hagyományosan erős, koherens és tulajdonvédelmi

³² European Patent Office, Insight into clean energy technologies – Patent Index 2024, amely szerint a „elektromos gépek, berendezések, energia” mezőben 64,8 %-os növekedés volt az elmúlt évtizedben az EPO-hoz benyújtott szabadalmak számában, az összes technológiai mező között a leggyorsabb növekedést mutatva.

³³ European Patent Office: Patent Index 2023.

³⁴ Charter of Fundamental Rights of the European Union, Article 17(2).

³⁵ European Patent Office (EPO): Patent Index 2023 – Germany among top European filing states.

fókuszú.³⁶ Ugyanakkor a fenntarthatósági szempontok fokozatosan beszívárognak a rendszerbe. Ez különösen három területen figyelhető meg: zöld technológiák gyorsított szabadalmi vizsgálata, energia- és klimatechnológiák kiemelt kezelése, a közérdek fokozottabb mérlegelése egyes ügyekben.

Németország példája azt mutatja, hogy a dinamikus egyensúly nem feltétlenül radikális reformon keresztül valósul meg. A rendszer alapstruktúrája változatlan marad, de az értelmezési horizont módosul. A német megközelítés külön érdekessége, hogy a fenntarthatóság integrációja elsősorban bírói és dogmatikai szinten történik, nem pedig radikális jogalkotási reformon keresztül. A tulajdonvédelmi gondolkodás erős hagyománya mellett a közérdek mérlegelése fokozatosan válik explicitté. Ez azt mutatja, hogy a dinamikus egyensúly elérhető a jogbiztonság sérelme nélkül is, amennyiben az értelmezési gyakorlat képes reflektálni a társadalmi változásokra.

Ez a modell a dogmatikai kontinuitást helyezi előtérbe, és a fenntarthatóságot a meglévő keretek közé integrálja. A német szabadalmi jogban a közérdek figyelembevételének egyik konkrét eszköze a kényszerlicenc lehetősége, amelyet a Szabadalmi Törvény (Patentgesetz) 24. §-a szabályoz. Bár alkalmazása ritka, a rendelkezés létezése önmagában jelzi, hogy a kizárólagosság nem abszolút. A német jogalkalmazás különösen óvatosan nyúl ehhez az eszközhöz, ami a jogbiztonság elsődlegességét tükrözi. Ugyanakkor a közérdek mérlegelésének lehetősége a fenntarthatósági dimenzió számára is nyitva hagyja a kaput.

A német kényszerlicenc-intézmény sajátossága, hogy alkalmazása szigorú arányossági tesztnek van alárendelve. A Patentgesetz 24. §-a alapján³⁷ a kényszerlicenc megadásának feltétele, hogy a kérelmező a jogosulttal korábban sikertelenül tárgyaljon, továbbá, hogy a közérdek a beavatkozást indokolja. E konstrukció két lényeges elemet tesz láthatóvá: egyrészt a tulajdonvédelem elsődlegességét, másrészt a közérdek potenciális korrekciós szerepét.

Dogmatikailag ez azt jelenti, hogy a kizárólagosság nem kerül automatikusan háttérbe a fenntarthatósági célok javára. A beavatkozás kivételes, és szigorúan indokolt helyzetekhez kötött. A német modell tehát nem hozzáférés-orientált, hanem jogbiztonság-orientált, amelyben a közérdek érvényesítése csak akkor legitim, ha az arányossági mérce alapján szükséges és megfelelő.

Ez a szerkezet a fenntarthatóság integrációja szempontjából különösen releváns. A fenntarthatósági célok ugyanis nem önmagukban igazolják a jogosulti pozíció korlátozását; a beavatkozásnak igazolható kapcsolatban kell állnia egy konkrét közérdekű szükség helyzettel. A német rendszer ezzel azt demonstrálja, hogy a dinamikus egyensúly nem a kizárólagosság relativvá tételét, hanem annak szigorú mérlegelési keretbe helyezését jelenti.

³⁶ HOEREN, T. – ANSORGE, T. – LAMPE, O.: Sustainability and Intellectual Property in Germany. IIC, 2024.

³⁷ Patentgesetz (PatG) § 24 – Zwangslizenz.

A német joggyakorlatban a kényszerlicenc alkalmazása rendkívül ritka, ami a tulajdonvédelmi kontinuitás elsődlegességét tükrözi. Ugyanakkor éppen e ritkaság mutatja, hogy a közérdekű korrekció intézménye nem deklaratív, hanem valódi – még ha kivételes – jogi lehetőség. A fenntarthatósági dimenzió ebben a kontextusban nem explicit jogalkotási programként, hanem az arányossági mérlegelés tartalmi elemeként jelenhet meg.

Ez a modell tehát eltér az uniós horizontális megközelítéstől: míg az EU a szabályozási környezet átalakításával strukturálja a kizárólagosság gyakorlását, addig Németország a meglévő dogmatikai kereteken belül, bírói és mérlegelési szinten képes a korrekcióra.³⁸ A dinamikus egyensúly itt nem intézményesített reform, hanem kontrollált jogalkalmazás formájában valósul meg.

4.3. India: hozzáférés-központú korrekció

India helyzete eltérő. Fejlődő gazdaságként és jelentős technológiai igényekkel rendelkező államként az IP-rendszer működését erősen befolyásolja a hozzáférés kérdése. A kényszerlicenc intézményének aktívabb alkalmazása, valamint a közérdek hangsúlyosabb szerepe azt mutatja, hogy India esetében a dinamikus egyensúly a hozzáférési oldalon billen el. Ez nem a védelem teljes gyengítését jelenti, hanem annak társadalmi prioritásokhoz igazítását. A modell itt kevésbé ösztönzés-központú, és erőteljesebben jelenik meg benne a közegészségügyi és társadalmi szempont. India esetében a Natco Pharma Ltd. kontra Bayer Corporation ügy (2012)³⁹ paradigmaváltó jelentőségű volt. Az indiai hatóság kényszerlicencet adott egy daganatellenes gyógyszer gyártására, arra hivatkozva, hogy a készítmény ára a lakosság túlnyomó többsége számára elérhetetlen volt. Bár az ügy közegészségügyi kontextusban született, jól példázza, hogy a közérdek és a hozzáférés prioritása miként képes korrekciót alkalmazni a kizárólagossággal szemben.

Az indiai kényszerlicenc-gyakorlat nem értelmezhető pusztán nemzeti sajátossággként. Az intézmény nemzetközi jogi alapját a TRIPS Megállapodás 31. cikke⁴⁰ teremti meg, amely lehetővé teszi a tagállamok számára a szabadalmi kizárólagosság korlátozását meghatározott feltételek mellett. A TRIPS-rendszer tehát eleve beépítette a közérdekű korrekció lehetőségét a globális szellemi tulajdon struktúrába.

India e lehetőséget aktívabban alkalmazza, mint a legtöbb fejlett állam. Ez nem a nemzetközi joggal való szembefordulás, hanem annak egy, a hozzáférést előtérbe helyező értelmezése. A Natco kontra Bayer ügykülönösen azért jelentős, mert az

³⁸ TRIPS Agreement, Article 31 (Compulsory Licensing).

³⁹ Controller General of Patents, Designs and Trademarks (India): Compulsory License Application No. 1 of 2011 (Natco Pharma Ltd. v. Bayer Corporation), *Order*, 9 March 2012.

⁴⁰ Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, Article 31.

indiai hatóság nem csupán a gyógyszer árát, hanem annak tényleges társadalmi hozzáférhetőségét tekintette mérlegelési szempontnak. A döntés így implicit módon a szellemi tulajdon társadalmi funkciójára helyezte a hangsúlyt.

A TRIPS-rendszer fejlődése – különösen a 2001-es Doha Nyilatkozat⁴¹ a közegészségügy és a TRIPS kapcsolatáról – tovább erősítette azt az értelmezést, hogy a szellemi tulajdon nem válhat a közérdekű szükségletek akadályává. Bár a dohai kompromisszum elsősorban gyógyszeripari kontextusban született, normatív logikája a fenntarthatósági technológiákra is kiterjeszthető: a közérdekű technológiákhoz való hozzáférés bizonyos helyzetekben elsőbbséget élvezhet a kizárólagossággal szemben. India modellje ebből a szempontból a dinamikus egyensúly hozzáférés-központú változatának tekinthető. A kizárólagosság fennmarad, de társadalmi szükséghelyzet esetén korrekció alá vonható. A hangsúly nem a tulajdonvédelmi kontinuitáson, hanem a társadalmi funkción van. Ugyanakkor e megközelítés kockázatokat is hordoz. Amennyiben a kényszerlicenc intézménye túl gyakran kerül alkalmazásra, az csökkentheti a külföldi beruházások ösztönző erejét, és technológiai bizonytalanságot eredményezhet. A dinamikus egyensúly tehát itt is mérlegelési kérdés: a hozzáférési prioritás nem vezethet az innovációs struktúra destabilizálásához. India példája ezzel rámutat arra, hogy a fenntarthatóság és a hozzáférés kérdése a globális technológiai aszimmetriák kontextusában értelmezendő. A fejlődő államok számára a dinamikus egyensúly nem csupán környezeti, hanem fejlődéspolitikai dimenzióval is bír. Ez a precedens azt mutatja, hogy a dinamikus egyensúly a gyakorlatban a hozzáférés irányába billenhet, amennyiben a társadalmi szükségesség ezt indokolja. India példája arra világít rá, hogy a dinamikus egyensúly nem univerzális formula, hanem kontextusfüggő. India esetében a fenntarthatóság és a hozzáférés kérdése nem csupán környezetpolitikai, hanem fejlődéspolitikai dimenzióval is bír. A technológiai transzfer és a közérdekű korlátozások hangsúlyos alkalmazása arra utal, hogy az IP-rendszer társadalmi legitimációja szorosabban kapcsolódik a hozzáférés tényleges biztosításához.

4.4. Strukturális különbségek és közös pontok

A három rendszer eltérő súlypontokkal működik: Az EU a szabályozott egyensúly modelljét követi. Németország a dogmatikai stabilitásra épülő integrációt választja. India a hozzáférés-központú korrekció irányába mozdul. Közös azonban, hogy egyik rendszer sem bontja le a szellemi tulajdonjog alapjait. A változás minden esetben finomhangolás, nem forradalom. A három modell összevetése azt is megmutatja, hogy a fenntarthatóság integrációja eltérő normatív prioritások mentén történik: az EU esetében rendszerintegráció, Németországban dogmatikai

⁴¹ Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health, 14 November 2001.

adaptáció, Indiában társadalmi hozzáférés áll a középpontban. Ez a differenciáltság alátámasztja, hogy a dinamikus egyensúly nem uniformizáló koncepció, hanem olyan keret, amely a nemzeti sajátosságok figyelembevételével képes működni. Ez megerősíti a dinamikus egyensúly modell alapfeltevését: a fenntarthatóság integrációja nem a kizárólagosság felszámolásán, hanem annak adaptív alkalmazásán keresztül valósul meg.

4.5. Elméleti következtetés a komparatív vizsgálat alapján

Az összehasonlító elemzés azt mutatja, hogy a fenntarthatóság és a szellemi tulajdon viszonya nem értelmezhető bináris ellentétként. A rendszerek közötti különbségek inkább az egyensúly eltolódásának mértékében és eszközeiben ragadhatók meg. A dinamikus egyensúly modell ezért nem egy konkrét szabályozási megoldást javasol, hanem egy normatív irányt a kizárólagosság legitimációja attól függ, hogy képes-e alkalmazkodni a fenntartható fejlődés követelményeihez.

5. A dinamikus egyensúly modell kritikai értékelése

A dinamikus egyensúly modellje normatív szinten koherens és alkalmazkodóképes keretet kínál a fenntarthatóság és a szellemi tulajdon kapcsolatának értelmezésére. Ugyanakkor több elméleti és gyakorlati kockázat is azonosítható, amelyek figyelmen kívül hagyása a modell túlzott idealizálásához vezetne.

5.1. A fenntarthatóság fogalmi bizonytalansága

Az első kritikai pont a fenntarthatóság normatív meghatározatlanságából fakad.⁴² Míg a szellemi tulajdonjog dogmatikája viszonylag pontos kategóriákra épül – kizárólagosság, oltalmi idő, terjedelelem, jogosulti pozíció –, addig a fenntarthatóság többdimenziós és gyakran politikai tartalmú fogalom.⁴³ Ha a fenntarthatóságot értelmezési szempontként építjük be az IP-rendszerbe, fennáll a veszélye annak, hogy a jogbiztonság csorbul.⁴⁴ A túl tág mérlegelési lehetőség kiszámíthatatlanságot eredményezhet, különösen olyan iparágakban, ahol a beruházási döntések hosszú távú jogi stabilitást igényelnek. A modell ezért csak akkor védhető, ha a fenntarthatósági szempontok konkrét, operacionalizálható kritériumokká alakíthatók.

⁴² VOIGT, C. (ed.): Sustainable Development as a Principle of International Law. Brill, 2009.

⁴³ BOSSELMANN, K.: The Principle of Sustainability: Transforming Law and Governance. Routledge, 2016.

⁴⁴ FULLER, L.: The Morality of Law. Yale University Press, 1964.

5.2. Az ösztönző funkció gyengülésének veszélye

A szellemi tulajdon legitimációjának egyik alapja az innováció ösztönzése.⁴⁵ Amennyiben a kizárólagosság gyakorlása túlzott korrekciók tárgyává válik, fennáll a kockázat, hogy a rendszer elveszíti beruházásvédelmi jellegét. Különösen a zöld technológiák esetében paradox helyzet állhat elő: ha a környezeti jelentőségre hivatkozva széles körű hozzáférési kötelezettségek érvényesülnek, az csökkentheti a jövőbeni fejlesztések iránti motivációt.⁴⁶ A dinamikus egyensúly modellje ezért nem értelmezhető a védelem gyengítésének programjaként. Ellenkező esetben a rendszer ösztönző funkciója sérülhet, ami hosszú távon éppen a fenntartható innováció ellen hatna.

5.3. A globális aszimmetriák problémája

A komparatív vizsgálat rámutatott arra, hogy az egyensúly különböző jogrendszerekben eltérő módon alakul. A globális innovációs kapacitás azonban erősen koncentrált. A fejlett országok jellemzően jogosulti pozícióban, míg a fejlődő államok inkább felhasználói pozícióban jelennek meg.⁴⁷ E struktúra mellett a dinamikus egyensúly könnyen torzulhat: ami az egyik rendszerben arányos korrekciónak minősül, az másutt a technológiai függőség konzerválását eredményezheti. A modell tehát csak akkor működhet igazságosan, ha a hozzáférési mechanizmusok nem pusztán formálisak, hanem ténylegesen csökkentik a globális technológiai egyenlőtlenségeket.

5.4. A túlzott normativitás kockázata

A fenntarthatósági diskurzus erősen értéktelített. Fennáll a veszélye annak, hogy a jogértelmezés morális érveléssé alakul⁴⁸, és elveszíti dogmatikai megalapozottságát. A dinamikus egyensúly modell akkor marad tudományosan védhető, ha nem helyettesíti a jogi kategóriákat politikai célkitűzésekkel. A fenntarthatóság integrációja nem jelentheti a tulajdonvédelmi struktúra relativizálását, hanem annak funkcionális újraértelmezését kell szolgálnia.⁴⁹

⁴⁵ LANDES, W.M. – POSNER, R.A.: The Economic Structure of Intellectual Property Law. Harvard, 2003.

⁴⁶ SCOTCHMER, S.: Innovation and Incentives. MIT Press, 2004.

⁴⁷ YU, P.K.: TRIPS and Its Discontents. Marquette Intellectual Property Law Review, 2006.

⁴⁸ DWORKIN, R.: Law's Empire. Harvard University Press, 1986.

⁴⁹ MEZEI, P.: A szellemi tulajdonjog gazdasági és társadalmi igazolása. IJSz, 2018/3.

5.5. Intézményi végrehajthatóság

A modell gyakorlati érvényesítése intézményi kapacitást igényel: gyorsított eljárások, differenciált licenclés, hatékony közérdeki korrekciók, átlátható mérlegelési szempontok.⁵⁰ E mechanizmusok hiányában a dinamikus egyensúly pusztán elméleti konstrukció marad. A fenntarthatósági szempontok érvényesítése tehát nem csupán dogmatikai, hanem intézményi kérdés is. A végrehajtási struktúrák nélkül a modell nem képes valós hatást kifejteni. A fenti kockázatok ugyanakkor nem a modell elvetését indokolják, hanem annak további dogmatikai és intézményi finomítását. A dinamikus egyensúly koncepciója nem konfliktusmentes, de éppen a benne rejlő reflexivitás teszi alkalmassá arra, hogy a fenntarthatóság és az innováció közötti feszültségeket kezelhető keretbe terelje.

6. Következtetések

A fenntarthatóság és a szellemi tulajdon viszonyát sokáig két egymástól független területként kezelték.⁵¹ A klasszikus IP-dogmatika az innováció ösztönzésére koncentrált, míg a fenntarthatósági diskurzus elsősorban környezetpolitikai és gazdaság szabályozási kontextusban jelent meg. A 21. század technológiai és ökológiai kihívásai azonban világossá tették, hogy e két terület elválasztása tarthatatlanná vált. Az elemzés megerősítette, hogy a szellemi tulajdonrendszer képes a fenntarthatósági szempontok integrálására anélkül, hogy elveszítené innováció-ösztönző funkcióját. A polgári jogi vizsgálat rámutatott, hogy a kizárólagosság a tulajdonjog klasszikus logikájába illeszkedik, ugyanakkor történetileg soha nem volt korlátlan.⁵² A közérdek, a jóhiszeműség és a rendeltetésszerű joggyakorlás elve eleve lehetővé teszi a normatív korrekciót. A fenntarthatóság ebben az összefüggésben a közérdek tartalmi kibővüléseként értelmezhető. Az innováció és hozzáférés viszonyának elemzése azt mutatta, hogy a statikus mérlegelési modell – amely a védelem erősítése és a hozzáférés szűkítése közötti lineáris összefüggésre épül – nem alkalmas a fenntartható technológiai átmenet kezelésére. A dinamikus egyensúly modellje ezzel szemben az IP-rendszer legitimitását folyamatos korrekcióként értelmezi.

A komparatív vizsgálat megerősítette, hogy a fenntarthatósági integráció különböző formákban jelenik meg az Európai Unióban, Németországban és Indiában. Bár az eszközök eltérőek – jogalkotási reform, dogmatikai értelmezés, hozzáférés-központú korrekció –, közös bennük, hogy egyik rendszer sem bontja le a szellemi tulajdon alapstruktúráját, hanem adaptív módon igazítja azt a társadalmi

⁵⁰ NORTH, D. C.: *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge, 1990.

⁵¹ YU, P. K.: *The Anatomy of the Human Rights Framework for Intellectual Property*. SMU Law Review, 2016/69.

⁵² Grundgesetz Art. 14 „Eigentum verpflichtet.”

és környezeti kihívásokhoz.⁵³ A kritikai elemzés rámutatott a modell korlátaira is. A fenntarthatóság fogalmi bizonytalansága, az ösztönző funkció gyengülésének veszélye, a globális aszimmetriák és az intézményi végrehajthatóság kérdése olyan tényezők, amelyek a dinamikus egyensúly koncepcióját további dogmatikai és intézményi pontosításra ösztönzik. A szellemi tulajdon jövője nem a kizárólagosság felszámolásában, hanem annak funkcionális újraértelmezésében rejlik.⁵⁴ A fenntarthatóság az innováció hosszú távú legitimációs feltételeként jelenik meg: egy olyan rendszer, amely figyelmen kívül hagyja a technológiai fejlődés társadalmi és környezeti következményeit, saját igazolhatóságát kockáztatja.

A dinamikus egyensúly modellje normatív irányjelölésként értelmezhető: a szellemi tulajdonjog akkor maradhat a modern gazdaság meghatározó koordinációs eszköze, ha képes beépíteni a fenntartható fejlődés követelményeit.

A további kutatás számára két irány különösen releváns. Egyrészt szükséges a fenntarthatósági szempontok operacionalizálása: milyen konkrét mérlegelési kritériumok tehetők a jogalkalmazás részévé? Másrészt indokolt empirikus vizsgálatokkal feltárni, hogy a zöld technológiákhoz kapcsolódó licenelési és hozzáférési gyakorlat miként befolyásolja a globális technológiai diffúziót. A fenntarthatóság és a szellemi tulajdon viszonyának újragondolása nem pusztán jogtechnikai kérdés, hanem a modern jogrend önreflexiójának próbája. A szellemi tulajdonjog történetileg az innováció ösztönzésének eszköze volt; a 21. században e funkció csak akkor tartható fenn, ha az innováció iránya és társadalmi hatása is normatív vizsgálat tárgyává válik. A kizárólagosság legitimációja abból fakad, hogy hozzájárul a társadalmi jóléthez. A fenntarthatósági kihívások korában ez a legitimáció csak akkor maradhat fenn, ha a rendszer képes adaptív módon reagálni a technológiai fejlődés következményeire.⁵⁵ A fenntarthatóság integrációja így nem a szellemi tulajdonjog határainak gyengítését, hanem legitimációs alapjának újradefiniálását jelenti: a 21. században a kizárólagosság csak akkor tartható fenn, ha képes igazolható módon hozzájárulni a társadalmi és környezeti jóléthez.

⁵³ IZYUMENKO, E.: Intellectual Property in the Age of the Environmental Crisis. IIC, 2024.

⁵⁴ KESERŰ, B.A.: A fenntartható fejlődés hatása a szellemi tulajdon-védelem rendszerére. PhD-értekezés, Széchenyi István Egyetem, Győr, 2018.

⁵⁵ North, Douglass C.: Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, 1990.

Felhasznált irodalom

2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről

Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS), Article 31

BÁNDI, Gy.: Környezetjog. Szent István Társulat. Budapest, 2014. 378.

BOSSELLMANN K.: The Principle of Sustainability: Transforming Law and Governance. Routledge, 2016.

BALBOLI, I. – KUR, A.: Intellectual Property in the Circular Economy. JIPLP, 2023.

Charter of Fundamental Rights of the European Union Article 17(2).

Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health, 14 November 2001.

Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on the European Sustainability Reporting Standards (CSRD).

Directive (EU) 2024/1799 on the right to repair.

DWORKIN, R.: Law's Empire. Harvard University Press, 1986.

Európai Unióról szóló Szerződés (EUSZ) 3. cikk (3) bekezdés – fenntartható fejlődés, mint uniós cél.

European Commission: Circular Economy Action Plan, 2020.

European Commission: The European Green Deal, COM(2019) 640 final.

European Patent Office (EPO): Patent Index 2023 – Germany among top European filing states.

European Patent Office: Patent Index 2023.

FARKAS, Cs. E.: Zöld technológiák, innovációk és a fenntarthatóság kapcsolata. Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica Et Politica, 2023/13(1).

FODOR, L.: Környezetjog. Jegyzet. Debrecen, 2015, 14–18.

FULLER L. L.: The Morality of Law. Yale University Press, 1964.

Grundgesetz Art. 14 „Eigentum verpflichtet.” – társadalmi kötöttség elve.

HOEREN, T. – ANSORGE, T. – LAMPE, O.: Sustainability and Intellectual Property in Germany. IIC, 2024.

IZYUMENKO, E.: Intellectual Property in the Age of the Environmental Crisis. IIC, 2024.

KESERŰ, B. A.: A fenntartható fejlődés hatása a szellemi tulajdon-védelem rendszerére. PhD-értekezés, Széchenyi István Egyetem, Győr, 2018.

KESERŰ, B. A.: A fenntartható fejlődés hatása a szellemi tulajdon-védelem rendszerére. Ludovika Egyetem Kiadó, 2019.

KRÄMER, L.: Az Európai Unió környezeti joga, 29–32.

LANDES, W. M. – POSNER, R. A.: The Economic Structure of Intellectual Property Law. Harvard University Press, 2003.

MEZEI, P.: A szellemi tulajdonjog gazdasági és társadalmi igazolása. IJSz, 2018/3.

MEZEI, P.: Jogkimerülés a szerzői jogban és az iparjogvédelemben. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 20. (130.) évf. 3. szám, 2025/6, 81–95.

NORTH, D. C.: Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, 1990.

Patentgesetz (PatG) § 24 – Zwangslizenz.

ROGNSTAD, O.A. – ØRSTAVIK, I.: Intellectual Property and Sustainable Markets. Edward Elgar, 2021.

ROSBOROUGH, A. D. – WISEMAN, L. – PIHLAJARINNE, T.: Achieving a Right to Repair for the EU's Green Economy. JIPLP, 2023.

SCOTHMER, S.: Innovation and Incentives. MIT Press, 2004.

TÓTH O. – MOLNÁR L.: Környezettudatos innovációk és fenntartható életmód. Súlyó Szemle, 2015./1-6.

TRIPS Agreement Article 28-30.

TRIPS Agreement Article 31 Compulsory Licensing.

TRIPS Agreement, Article 7.

VÉKÁS, L. – GÁRDOS, P. (eds.): Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz.(Online)
Wolters Kluwer, Budapest, 2014.

VOIGT, C.(ed.): Sustainable Development as a Principle of International Law. Brill,
2009.

World Intellectual Property Organization (WIPO): WIPO GREEN – The
Marketplace for Sustainable Technology.

YU P. K.: The Anatomy of the Human Rights Framework for Intellectual Property.
SMU Law Review, 2016.

YU, P. K.: TRIPS and Its Discontents. Marquette Intellectual Property Law Review,
2006.

SZALMA, J.: A tulajdon társadalmi kötöttsége a magyar magánjogban. Jogtudományi
Közlöny, 2015/6.

SZÚCS DÁNIEL*

*Az emberkereskedelem elleni uniós küzdelem új mérföldköve, a
2011/36/EU irányelv 2024. évi módosítása*

Absztrakt: A tanulmány célja, hogy összegző áttekintést nyújtson a 2011/36/EU irányelvet – mint az emberkereskedelem elleni uniós küzdelem alapidokumentumát – érintő 2024. évi módosításról. Ennek keretében a szerző először az irányelv kihirdetésétől napjainkig tartó időszakban megfigyelhető gyakorlati tendenciát ismerteti az uniós statisztika fényében, majd ezt követően felvillantja a kapcsolódó jogalkotási eljárás egyes mérföldköveit. A tanulmány középpontjában a 2024. évben eszközölt módosítások részletes bemutatása áll a 2024/1712/EU irányelvben rögzített főbb szabályozási sarokpontok mentén.

Kulcsszavak: emberkereskedelem, kizsákmányolás, Európai Unió, 2011/36/EU, irányelv

Abstract: The aim of this study is to provide a comprehensive overview of the 2024 amendment to Directive 2011/36/EU, which serves as the foundational document for the European Union's fight against human trafficking. In this context, the author first outlines the practical trends observed from the adoption of the Directive up to the present, drawing on relevant EU statistics. This is followed by an examination of key milestones in the connected legislative process. The core focus of the study is a detailed analysis of the amendments introduced in 2024, structured around the main regulatory cornerstones established by Directive 2024/1712/EU.

Keywords: human trafficking, exploitation, European Union, 2011/36/EU, directive

1. Introdukcio

Manapság természetesnek tekintjük azon jogi distinkciót, melynek értelmében a jogrendszer egészét áthatja a törvény előtti egyenlőség vívmánya és az alapvető jogok tiszteletben tartása. Az egyes történelmi korokat vizsgálva azonban közel sem tekinthetjük ezt állandó jelenségnek, sőt meglehetősen rögzös – és sok esetben könyörtelen, emberéletek millióit követelő – út vezetett e fejlett felfogás kialakulásához.¹ Kubisch Károly egyenesen úgy fogalmaz, hogy „az emberkereskedelem

* PhD hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. Témavezetők: Prof. Dr. habil. Czine Ágnes tanszékvezető, egyetemi tanár; Prof. Dr. habil. Domokos Andrea intézetvezető, tanszékvezető, egyetemi tanár.

A kézirat lezárásának napja: 2025. február 28. napja.

¹ SZÚCS D.: Az emberkereskedelem történelmi gyökereinek vizsgálata, avagy a rabszolgák helyzete az ókori Rómában. *KRE-DI, 2023/2*, 127-140.

története egyidős az emberiséggel”.² Az ókori hagyományokra figyelemmel sokan „modernkori rabszolgaságként”³ írják le a jelenséget. A rabszolgaságban mutatkozó kizsákmányolás jelensége ugyan nem ismeretlen számunkra, a megfogalmazás és annak jelentéstartalma az idők során meglehetősen átalakult, napjainkban pedig komplex problémaként jelentkezik.⁴ Czine Ágnes a szervezett bűnözés körében elkövetett bűncselekmények között kifejezetten az emberkereskedelemtől értekezik, s rögzíti egyúttal, hogy az az áldozatok oldaláról megközelítve az emberi jogok legkegyetlenebb megsértését is jelenti a XXI. században.⁵ Az Európai Unió Alapjogi Chartájának 5. cikke a rabszolgaságban, szolgaságban tartás, valamint a kényszermunka vagy kötelező munka tilalma mellett az emberkereskedelem tilalmát is egyértelműen kifejezésre juttatja.⁶ Ezen alapvető jogot érő sérelem elleni fellépés modern korunk jogalkotásának egyik szimbólumává vált. Az Unió elkötelezett az emberkereskedelem megelőzése, az ellene folytatott küzdelem, valamint az emberkereskedelem áldozatai jogainak védelme mellett,⁷ melyre figyelemmel a 2011/36/EU irányelv⁸ az emberkereskedelem elleni globális fellépés részeként határozza meg magát.⁹ Az Európai Unió meghatározó szerepet tölt be az emberkereskedelem elleni küzdelem során, egységes büntetőjogi minimumkritériumokat ír elő a tagállamai számára.¹⁰

2. Az emberkereskedelem jelensége az uniós statisztika tükrében

Az egyes kizsákmányolási formák nemcsak jogi, hanem mély erkölcsi problémát is jelentenek, tekintettel arra, hogy az voltaképp az embereket árucikkékké degradálja, megfosztva őket emberi méltóságuktól és alapvető jogaiktól. A dehumanizáló jelleg abban nyilvánul meg, hogy az áldozatok csupán eszközként,

² KUBISCH K.: *Az emberkereskedelem büntetőjogi megítélésének morális és szabályozási vonatkozásai. Doktori értekezés.* Budapest: KRE-ÁJK, 2021, 21.

³ A modern rabszolgaság terminus kapcsán lásd: HOLLÁN M.: Az emberkereskedelem büntetni rendélése a nemzetközi instrumentumok tükrében. *Állam és Jogtudomány*, 2007/2, 273-287.; WINDT Sz.: Gondolatok az emberkereskedelemtől. *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/2. különszám, 459-469.; WINDT Sz.: *A láthatatlan emberek.* Budapest: Országos Kriminológiai Intézet, 2021, 12.; MIHALKÓ V. - NAGY B. - SZABÓ M.: *Az emberiség tragédiája. Modernkori rabszolgaság.* Budapest: Anthropolis Egyesület, 2017, 48.

⁴ FEHÉR L.: Az emberkereskedelem komplex problémája. *Állam és Jogtudomány*, 2012/4, 397-420.

⁵ CZINE Á.: *Az emberkereskedelem, mint a szervezett bűnözés egyik megjelenési formája. Doktori értekezés.* Pécs: PTE-ÁJK, 2011, 13.

⁶ E ponton szükségét érzem megemlíteni azon ténnyt, miszerint Magyarország Alaptörvényének III. cikke is kifejezésre juttatja ezen értékeket, expressis verbis rögzíti az emberkereskedelem tilalmát.

⁷ Lásd: DOMOKOS A.: Európai normák a magyar áldozatvédelemben. *Magyar Jog*, 2023/3., 149-153.

⁸ Az Európai Parlament és A Tanács 2011. április 5-i 2011/36/EU Irányelve az emberkereskedelem megelőzéséről, és az ellene folytatott küzdelemről, az áldozatok védelméről, valamint a 2002/629/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról.

⁹ A 2011/36/EU irányelv (2) preambulumbekzdése.

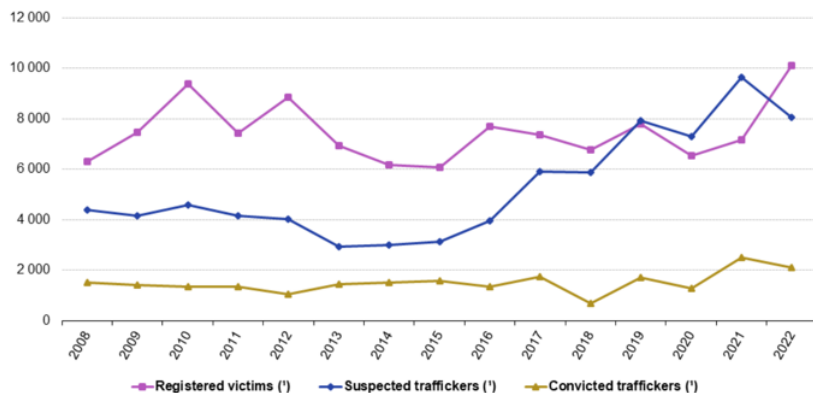
¹⁰ Lásd az Európai Unió működéséről szóló szerződés (a továbbiakban: EUMSZ) 82. cikk (2) bekezdés és 83. cikk (1) bekezdés.

profitforrásként jelennek meg a kizsákmányoló szemében, így az emberi érték és személyiség elveszti jelentőségét.

Az Európai Unióban az utóbbi években átlagosan több, mint 7000 főre tehető az emberkereskedelem regisztrált áldozatainak száma.¹¹ E képet azonban egyre sötétebbre festik a legfrissebb statisztikák adatai, melyek azt mutatják, hogy az Európai Unióban jelentős növekedés történt a regisztrált áldozatok létszámában.

A regisztrált áldozatok száma 2022. évben uniós szinten 10 093 főre emelkedett, ami különösen jelentős mértékű, azaz 41,1 %-os (!) növekedést jelent az előző évhez képest, arról nem is beszélve, hogy a 2008 és 2022 közötti időszakot vizsgálva ez a legmagasabb érték.¹²

Persons involved in trafficking in human beings by legal status⁽¹⁾
(number of persons, EU, 2008-2022)

(¹) Totals for responding countries. No adjustments were made.
Source: Eurostat (crim_thb_sex)

eurostat

1. Ábra: Az emberkereskedelemben érintett személyek száma jogi státusz szerint csoportosítva.

Forrás: Eurostat: Trafficking in human beings statistics (Figure 1: Persons involved in trafficking in human beings by legal status, 2008–2024). 2024. online: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Trafficking_in_human_beings_statistics (letöltés dátuma: 2024. október 15.) [Az adatok a letöltéskori állapotot tükrözik.] [[^{0.1.3}]].

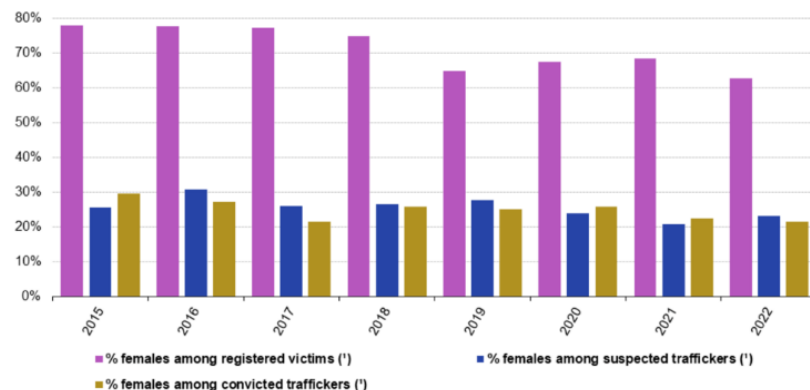
¹¹ Az Európai Parlament: Emberkereskedelem: az EU küzdelme a kizsákmányolás ellen. 2024. szeptember 12. online: <https://www.europarl.europa.eu/topics/hu/article/20230921STO05705/emberkereskedelem-az-eu-kuzdelme-a-kizsakmanyolas-ellen> (letöltés dátuma: 2024. 10. 15.)

¹² Eurostat: Trafficking in human beings statistics. 2024. online: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Trafficking_in_human_beings_statistics (letöltés dátuma: 2024. 10. 15.) [Az adatok a 2024. októberi állapothoz megfelelnek].

2022-ben az áldozatok közel kétharmada (62,8 %) továbbra is a nők és lánygyermekek közül került ki.¹³ Annak ellenére, hogy ez az érték jelenleg is magas, a 2008 és 2022 közötti időszakot vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a női áldozatok aránya folyamatosan csökkenő tendenciát mutat. Figyelemmel arra, hogy a regisztrált áldozatok száma összességében növekszik, de ennek ellenére a nők aránya csökkenést mutat, megállapítható, hogy a férfiak egyre erőteljesebben involválódnak az áldozatok körébe uniós szinten.

Prevalence of females involved in trafficking of human beings

(% by legal status, EU, 2015-2022)

(*) Calculated on responding countries and on known values. Victims of trafficking in human beings. Persons suspected of the crime of trafficking in human beings. Persons convicted of the crime of trafficking in human beings.
Source: Eurostat (crim_thb_sex)

eurostat

Ábra 2. Az emberkereskedelemben érintett nők aránya jogi státusz szerint csoportosítva.

Forrás: Eurostat: Persons involved in trafficking in human beings by legal status and sex (crim_thb_sex dataset). 2024. online: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/crim_thb_sex/default/table?lang=en (letöltés dátuma: 2024. október 15.) [Az adatok a letöltéskori állapotot tükrözik].

A kizsákmányolási formák között továbbra is a szexuális kizsákmányolás a legmeghatározóbb (41,4 %), ugyanakkor előfordulása csökkenő tendenciát mutat az Unióban. Mindeközben a kényszermunkának (munkacélú kizsákmányolás) az aránya 2022-ben sosem látott mértéket öltött, elérte a rekordnak számító 41,1 %-ot.¹⁴ Láthatjuk, hogy a kényszermunka arányának erőteljes emelkedése korrelál a férfi áldozatok nagy mértékű növekedésével.

¹³ Eurostat: *Trafficking in human beings statistics*. 2024. online: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Trafficking_in_human_beings_statistics (letöltés dátuma: 2024. október 15.) [A hivatkozott adatok a letöltéskori állapotnak megfelelőek].

¹⁴ [1]: Eurostat: *Trafficking in human beings statistics*. 2024. online: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Trafficking_in_human_beings_statistics (letöltés dátuma: 2024. október 15.) [A hivatkozott adatok a letöltéskori állapotnak megfelelőek].

3. Ábra: Az emberkereskedelem regisztrált áldozatai körében megvalósuló kizsákmányolási formák megoszlása
Forrás: Eurostat: Persons involved in trafficking in human beings by form of exploitation (crim_tbb_vexp dataset). 2024. online: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/crim_tbb_vexp/default/table?lang=en (letöltés dátuma: 2024. október 15.) [Az adatok a letöltéskori állapotot tükrözik.]

Noha arra a kérdésre sosem kaphatunk egyértelmű választ sem az Unióban, sem világviszonylatban, hogy melyek az emberkereskedelem jelenségének pontos statisztikai paraméterei, elvégre a szóban forgó jelenség látenszen megbújik dinamikus jelenkorunk hétköznapijaiban, azonban az egyes becslések felvázolják a tárgybeli jelenség nagyságrendi méreteit. Példának okáért a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet már a 2017. évi jelentésében közel 25 millió főre becsülte a munkacélú kizsákmányolás áldozatait, míg a 2022. évi jelentésében már több, mint 27 millió főről számolt be.¹⁵

3. A 2024/1712/EU irányelvhez vezető út főbb állomásai

Természetesen az Unió is érzékelte az emberkereskedelem jelenségével kapcsolatos változásokat és tendenciát az utóbbi évek tükrében. Az Európai Unió a 2020. évi biztonsági stratégiájában hangsúlyozta a szervezett bűnözésnek az emberkereskedelem terén betöltött jelentős szerepét. Az Európai Bizottság 2021-ben elfogadta a 2021-2025 közötti emberkereskedelem elleni uniós stratégiát. A Bizottság 2021. április 14-i közleményében foglalt szakpolitikai válasza fényében

¹⁵ A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) a modern rabszolgaság keretében a munkacélú kizsákmányolást és a kényszerházasságot különbözteti meg. Ezen előbbi körébe tartozik például okáért a szexuális kizsákmányolás is a jelentésben. Lásd: [wcms_575479.pdf](https://www.ilo.org/public/eng/mediacentre/press/2024/240528.htm) (letöltés dátuma: 2025. 02. 28.). Vö. [wcms_854733.pdf](https://www.ilo.org/public/eng/mediacentre/press/2024/240528.htm) (letöltés dátuma: 2025. 02. 28.).

nyilvánvalóvá vált, hogy az emberkereskedelem változó tendenciái és a Bizottság által azonosított hiányosságok kezelése, valamint az e bűncselekmény elleni erőfeszítések fokozása érdekében módosítani kell a szabályozást. Ennek megfelelően az emberkereskedelem elleni fellépés legfőbb uniós eszközének tekintett 2011/36/EU irányelv módosítását célzó rendes jogalkotási folyamat kezdődött 2022-ben. Az Európai Bizottság 2022. december 19-én elfogadta a jogalkotási javaslatot. Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleményezte egyrészt a 2011/36/EU irányelv módosítását célzó jogalkotási javaslatot, valamint az emberkereskedelem elleni küzdelem terén elért eredményekről szóló (negyedik) jelentést¹⁶. Az Európai Parlament első olvasati álláspontját 2024. május 27-én fogadta el a Tanács, melyet követően a Parlament és a Tanács elnöke 2024. június 13-án írták alá a dokumentumot. A 2024/1712/EU irányelvet 2024. június 24-én tették közzé az Európai Unió Hivatalos Lapjában, amely kihirdetést követő 20. napon, azaz 2024. július 15-én lépett hatályba. A 2024/1712/EU irányelvben foglalt rendelkezések nemzeti jogba történő implementálására 2026. július 15. napjáig van lehetőségük a tagállamoknak.

4. A 2024. évi módosítás főbb elemeinek áttekintése

A 2011/36/EU irányelvet a 2024/1712/EU irányelv módosította, melynek szabályozási konstrukcióját több nagy logikai egységre bonthatjuk, én ezt a következők szerint teszem meg: (I) fogalmi bővítés és az azzal összefüggő egyéb rendelkezések; (II) jogi személyekkel szembeni fellépés; (III) az áldozatoknak nyújtott specializált segítség és támogatás; (IV) tagállami koordináció és uniós együttműködés. A következőkben a 2011/36/EU irányelvet érintő egyes módosításokat tekintem át.

4.1. Fogalmi bővítés és egyes kapcsolódó rendelkezések

4.1.1. A kizsákmányolás esetköreinek bővítése

Az irányelv 2. cikk (1) bekezdésének eredeti megfogalmazása szerint emberkereskedelemnek minősül a személyek kizsákmányolás céljából való toborzása, szállítása, átadása, rejtetezése vagy fogadása – az adott személyek feletti ellenőrzés megváltoztatását vagy átadását is ideértve – fenyegetéssel, erőszakkal vagy egyéb kényszer alkalmazásával, emberrablással, csalással, megfélemlítéssel, hatalommal vagy a kiszolgáltatott helyzettel való visszaélés révén, illetve anyagi ellenszolgáltatásnak vagy előnyöknek valamely személy felett ellenőrzést gyakorló

¹⁶ Az Európai Bizottság jelentése: *Negyedik jelentés az emberkereskedelem elleni küzdelem terén elért eredményekről*. COM(2022) 736 final, Brüsszel, 2022. december 19.

személy beleegyezésének megszerzése érdekében történő nyújtásával vagy elfogadásával.

Az irányelv mellett, hogy a 2. cikk (2) bekezdésében rögzíti a kiszolgáltatott helyzetnek – a módosítással nem érintett – normatív tartalmát, a 2. cikk (3) bekezdésben kinyilatkoztatja, hogy a kizsákmányolás magában foglalja legalább a prostitúció révén történő kizsákmányolást vagy a szexuális kizsákmányolás más formáit, a kényszermunkát vagy -szolgáltatásokat – ideértve a koldulást,¹⁷ a rabszolgatartást vagy a rabszolgatartáshoz hasonló gyakorlatot és a szolgaságot is ideértve –, a bűncselekményhez kapcsolódó egyéb kizsákmányolást¹⁸ és a szervek kivételét.

A módosítás során mindenekelőtt nyelvi korrekciót eszközölt az Unió, ugyanis a korábbi „prostitúció révén történő kizsákmányolás” helyett immáron a „prostitúcióhoz kapcsolódó kizsákmányolás” fordulatot tartalmazza az irányelv hatályos szövege.

A 2024. évi módosítás első érdemi novuma az, hogy a kizsákmányolás körében tett exemplifikatív felsorolásba *expressis verbis* beemelte a béranyasághoz, a kényszerházassághoz vagy a jogellenes örökbefogadáshoz kapcsolódó kizsákmányolást is.¹⁹ Tekintettel arra, hogy ezek a formák a kizsákmányolás mint célzat körében kerülnek számbavételre, a megállapíthatósághoz az elkövetési mód fennállása is szükséges. Mindamellett, hogy a béranyasághoz, a kényszerházassághoz vagy a jogellenes örökbefogadáshoz kapcsolódó kizsákmányolás már eleve is a 2011/36/EU irányelvben meghatározott emberkereskedelem-definícióban rögzített cselekmények körébe tartozhat, az Unió úgy vélte, hogy ezen gyakorlatok súlyosságára tekintettel, valamint a szexuális-, illetve munkaerő-kizsákmányolástól eltérő célból elkövetett esetek számának és jelentőségének folyamatos növekedése ellen folytatott küzdelem érdekében a béranyasághoz, a kényszerházassághoz vagy a jogellenes örökbefogadáshoz kapcsolódó kizsákmányolást fel kell venni a 2. cikk (3) bekezdésében meghatározott módozatok közé.²⁰

A 2011/36/EU irányelv 2. cikk (5) bekezdése a gyermekek védelme érdekében speciális rendelkezést tartalmaz, amely lehetővé teszi, hogy akkor is

¹⁷ Az irányelvben a kényszer hatására folytatott koldulást egyfajta kényszermunkának vagy kényszer szolgáltatásnak kell tekinteni, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) 29. számú, a kényszer- vagy kötelező munkáról szóló egyezményében (1930) meghatározottaknak megfelelően. Ezért a kolduláshoz kapcsolódó kizsákmányolás - ideértve az emberkereskedelem áldozatává vált eltartott személyek koldulásra való felhasználását - csak akkor tartozik bele az emberkereskedelem fogalom meghatározásába, ha a kényszermunka vagy -szolgáltatás valamennyi feltétele fennáll. Lásd: 2011/36/EU irányelv, (11) preambulumbekkezdés.

¹⁸ A bűncselekményhez kapcsolódó kizsákmányolás fordulat azt jelenti, hogy egy adott személyt azáltal zsákmányolnak ki, hogy az elkövető - többek között - zsebtolvajlást, áruházi lopást, kábítószerrel való kereskedést és más hasonló, büntetendő és anyagi haszonnal járó tevékenységet követ el. Lásd: 2011/36/EU irányelv, (11) preambulumbekkezdés.

¹⁹ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 1. pontja.

²⁰ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, (6) preambulumbekkezdés.

bűncselekményként legyen megállapítható az elkövető cselekménye, ha – az (1) bekezdésben felsorolt elkövetési módokat nélkülöző cselekmény – gyermekre irányul.²¹ A béranyaság beemelésével azonban a „gyermekre irányul” szóhasználat megtévesztő lehet, ugyanis az szükségszerűen egy háromoldalú jogviszonyt feltételez, amelynek részese az elkövető és további két személy, akik közül az egyik a másikkal a leszármazottja (gyermek). A béranyasághoz kapcsolódó kizsákmányolás – éppen ezen sajátosságából fakadóan – irányulhat a gyermekre, azaz a béranyasághoz kapcsolódó kizsákmányolás keretében születendő természetes személyre is. Erre figyelemmel az Unió az értelmezés körében felmerülő kételyek eloszlátása érdekében fogalmi tisztázást hajtott végre azáltal, hogy az (5) bekezdést kiegészítette egy második mondat.²² Az (5) bekezdésben foglalt – és az imént ismertetett – speciális rendelkezés a béranyasághoz kapcsolódó kizsákmányolás esetében főszabály szerint nem alkalmazandó, ugyanis azt a módosított irányelv (5) bekezdésének második mondata csak abban az esetben engedi alkalmazni, amikor a béranyasághoz kapcsolódó kizsákmányolás keretében maga a béranya a gyermek, azaz 18. életévét még be nem töltött személy. Közérthetően és lényegre törően megfogalmazva tehát, amennyiben a béranya betöltötte a 18. életévét, az emberkereskedelemtől történő megállapíthatósághoz szükséges valamely elkövetési mód fennállása, míg abban az esetben, ha a béranya nem töltötte be a 18. életévét, a speciális szabály folytán akkor is emberkereskedelemnek minősül, ha az nem jár az (1) bekezdésben felsorolt elkövetési módok egyikének alkalmazásával sem.²³

Figyelemmel arra, hogy az emberkereskedelem definitív meghatározása körében a kizsákmányolás új formái is megjelentek, a magyar jogalkotónak is feladata mutatkozik abban, hogy ezen elemeket beemelje a nemzeti jogba. A jogharmonizáció keretében a kizsákmányolás új típusai is legalább 5 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendők a 2011/36/EU irányelv 4. cikk (1) bekezdésével összhangban.

4.1.2. Új minősített eset előírása

Az információs- és kommunikációs technológiák térhódításának, valamint az okoseszközök fejlődésének eredményeként a digitális térben is nyomot hagyó bűnelkövetés már az emberkereskedelem jelenségét is áthatja, melynek keretében példának okáért az áldozatok közösségi médiában történő toborzását, a szállításuk és az elszállásolásuk megszervezését, az áldozatok online reklámozását és a potenciális ügyfelekkel való kapcsolatfelvételt, az áldozatok feletti ellenőrzést, valamint az elkövetők közötti kommunikációt említhetjük, ideértve valamennyi

²¹ A 2011/36/EU irányelv 2. cikk (6) bekezdés értelmében gyermeknek minősül minden 18. életévét betöltött személy, amelyet a módosítást természetesen nem érintett.

²² Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 1. pontja.

²³ Lásd: 2011/36/EU irányelv, 2. cikk (5) bekezdés.

kapcsolódó pénzügyi tranzakciót is.²⁴ Az emberkereskedők által alkalmazott ezen elkövetési mód kezelése érdekében a bűnüldözésnek javítania kell a digitális képességeit és a szakértelmét, szükségszerűen lépést kell tartania a technológiai fejlődéssel. Mindemellett az emberkereskedelemre vonatkozó szankciók szintjének tükröznie kell azon nagyobb mértékű társadalmi elítélést is, amely a súlyosabb magatartások típusait, valamint az áldozatokra gyakorolt károsabb és hosszabb távú hatásokat illeti.²⁵

A 2011/36/EU irányelv 4. cikk (1) és (2) bekezdése előírta a tagállamok számára az alkalmazandó minimum büntetési tételeket, ideértve az egyes minősített eseteket is. A 2024. évi módosítás rögzíti, hogy az irányelv 4. cikk (2) bekezdés d) pontjában foglalt minősített eset második fordulatában (az áldozatnak különösen súlyos sérelmet okozva történő elkövetés körében) a sérelem alatt a fizikai, illetve a pszichológiai sérelmet egyaránt érteni kell.²⁶

A 2011/36/EU irányelv 4. cikkének közlönyállapot szerinti (3) bekezdése tartalmazta azon kritériumot, hogy súlyosító körülménynek (értsd: minősített esetnek) minősüljön, ha a 2. cikkben említett bűncselekményt hivatalos személy követte el feladatának teljesítése során. Az Unió – a 2024. évi módosítással²⁷ – megbontotta a (3) bekezdésben foglalt szabályozási konstrukciót, melynek következtében az eddigi – a hivatalos személy általi elkövetésre vonatkozó – minősülés a (3) bekezdés a) pontjába került, mellyel egyidejűleg a bekezdés egy új b) ponttal egészült ki. Jelenleg tehát a 4. cikk (3) bekezdésének hatályos szövege egy a) és egy b) pontból áll. Ezen utóbbi szerint immáron az is súlyosító körülménynek minősül (értsd: a minősített esetként büntetendő), ha az elkövető – információs és kommunikációs technológiák segítségével – elősegítette vagy elkövette az áldozatot érintő szexuális jellegű képek, videók vagy hasonló anyagok terjesztését.

Mindannak ellenére, hogy a hivatalos személy általi elkövetést a magyar jogalkotó a Btk. 192. § (5) bekezdés c) pontja szerinti differenciált büntetési tételű minősített esetként korábban már a hazai jog részévé tette,²⁸ a 2024. évi módosítás miatt szükségessé válik a 2011/36/EU irányelv 4. cikk (3) bekezdés b) pontjában foglalt tartalom implementálása. Ennek kapcsán az irányelv nem ír elő konkrét minimum büntetési tételt a 4. cikk (3) bekezdés esetére,²⁹ csupán arról rendelkezik, hogy hatékony, arányos és visszatartó erejű büntetés alkalmazását írja elő a tagállamok számára.

²⁴ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, (8)-(9) preambulumbekkezdés.

²⁵ Ide tartozik például a kizsákmányoló anyagok terjesztésével járó felerősítő hatás, beleértve a korlátozott számú résztvevő számára hozzáférhető, zárt csoportokban történő terjesztést. Lásd: 2024/1712/EU irányelv, (10) preambulumbekkezdés.

²⁶ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 2. pontja.

²⁷ Ibid.

²⁸ Hisz a 2011/36/EU irányelv eredeti szövegében is szerepelt már.

²⁹ Szemben a 2011/36/EU irányelv 4. cikk (2) bekezdésével, ahol az irányelv konkrétan meghatározza, hogy az ott felsorolt esetekben a büntetési tétel minimum 10 év szabadságvesztés.

E ponton szükséges megemlíteni a 2011/36/EU irányelv 9. cikk (3) bekezdését érintő módosítást is, amely további két mondat beékelését jelentette. A 2024. évi módosítás egyrészt előírta azon követelményt, miszerint a tagállamoknak biztosítaniuk szükséges, hogy a 2. és 3. cikkben említett bűncselekmények ügyében nyomozást és büntetőeljárást folytató személyek, egységek vagy szolgálatok – amennyiben az említett bűncselekményeket információs és kommunikációs technológiák segítségével követik el vagy segítik elő –, megfelelő szakértelemmel és technológiai képességekkel rendelkezzenek. Másrészt pedig a tagállamok ösztönzést kaptak arra vonatkozóan, hogy – adott esetben és a nemzeti jogrendszerükkel összhangban – szakosodott egységeket hozzanak létre a bűnüldöző hatóságon és az ügyészségen belül.³⁰

4.1.3. A „fogyasztó” bűncselekménye

A 2024. évi módosítás egy új 18a. cikkel³¹ egészíti ki 2011/36/EU irányelv eredeti szövegét, melyben bűncselekménnyé nyilvánítja az emberkereskedelem áldozata által nyújtott szolgáltatás – szándékos – igénybevételét is, amennyiben a szolgáltatás igénybe vevője tudomással bír arról, hogy a szolgáltatást nyújtó személy áldozat.³² E körben az irányelv szintén nem határozza meg konkrétan a büntetési tétel alsó határát, mindösszesen a hatékony, arányos és visszatartó erejű büntetés alkalmazásának követelményét rögzíti.

Ezzel összefüggésben a 2024/1712/EU irányelv (27) preambulumbekkezdése rögzíti egyrészt, hogy a „tudomással bír” fogalmát a nemzeti joggal összhangban kell értelmezni, másrészt pedig, hogy a tudomással bírás tényére objektív, ténybeli körülményekből lehet eljutni. E szerint a körülmények vonatkozhatnak I) magukra az áldozatokra, II) azon körülményekre, amelyek mellett az áldozatoknak a szolgáltatásokat kellett nyújtaniuk, valamint III) olyan konkrét tényekre, amelyek az emberkereskedő áldozat feletti kontrollja jeleinek tekinthetők.³³

³⁰ 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 7. pontjának b) alpontja.

³¹ A 18a. cikk beiktatásával kapcsolatban a 2011/36/EU irányelv egyes pontjainak kiegészítése vált szükségessé annak érdekében, hogy a fogalmi rendszer továbbra is zárt maradjon. Ezen esetekre e tekintetben technikai módosításként tekintek és arra figyelemmel, hogy a 18a. cikk novuma érdemben bemutatásra került, a beiktatással összefüggésben felmerülő valamennyi kiegészítés részletes ismertetését mellőzöm. Példának okáért lásd: 2011/36/EU irányelv 9. cikk (1) bekezdés és 10. cikk (1) és (2) bekezdés korrekciója.

³² Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 15. pontja.

³³ Az I. csoport tekintetében figyelembe lehet venni valamely nemzeti vagy regionális nyelv ismeretének hiányát, a lelki vagy testi sérülés vagy félelem nyilvánvaló jeleit, vagy azon városok vagy helyek ismeretének hiányát, amelyekben az áldozatok tartózkodnak vagy korábban voltak. A II. csoport tekintetében figyelembe lehet venni a szolgáltatást nyújtó személy életszínvonalát és munkakörülményeit, valamint a szolgáltatásnyújtás helyszínének állapotát. A III. kategória esetében pedig megállapíthatóak az emberkereskedő áldozat feletti kontrolljának jelei, amennyiben a szolgáltatásokat nyújtó személyek feletti kontrollt célzó külső intézkedéseket alkalmaznak, vagy a szabad mozgásuk korlátozott, továbbá

A Btk. 192. § (8) bekezdésében szabályozott emberkereskedelem és kényszermunka büntettének ezen tényállási eleme jelenti a „fogyasztó bűncselekményét”, mint a bűncselekmény V. alapesetét.

A magyar jogalkotó előremutató felfogását tükrözi azon tény, miszerint a Btk. már jelenleg is – tehát a 2011/36/EU irányelv rendelkezéseinek 2024. évi módosítását megelőzően – szankcionálta az emberkereskedelem áldozata által nyújtott szolgáltatás igénybevételét. A Btk. 192. § szakaszában rögzített emberkereskedelem és kényszermunka büntette törvényi tényállásának (8) bekezdésében detektálható a „fogyasztó bűncselekménye”, mint bűncselekmény V. alapesete.³⁴

4.2. Jogi személyekkel szembeni fellépés

A jogi személyek javára elkövetett emberkereskedelemmel kapcsolatos bűncselekményekre adott büntető igazságszolgáltatási válasz javítása és az ilyen bűncselekmények elkövetésétől való elrettentés érdekében már a 2011/36/EU irányelv is ismerte a jogi személyekkel szembeni szankciók alkalmazását, azonban a 2024. évi módosítás – a jelenlegi szabályozási szintet megerősítve – bővítette a szankciók körét.

A 2024/1712/EU irányelv a jogi személyeknek az 5. cikkben rögzített felelősségét a korábban ismertetett 18a. cikkben foglalt fogyasztói bűncselekményre is kiterjesztette annak érdekében, hogy a kriminalizált cselekmények rendszere továbbra is zárt maradjon.³⁵ Emellett a 2011/36/EU irányelv 6. cikkében foglalt szankciórendszer az alábbi új elemekkel bővült a 2024. évi módosítás következtében: (I) a közfinanszírozásból való kizárás, ideértve a közbeszerzési eljárásokat, a vissza nem térítendő támogatásokat, a koncessziókat és a licenceket is; (II) a releváns bűncselekményt eredményező tevékenységek végzésére vonatkozó engedélyek és felhatalmazások visszavonása; (III) közérdek fennállása esetén az elkövetett bűncselekményre és a kiszabott szankciókra vagy intézkedésekre vonatkozó bírósági határozat egészének vagy egy részének közzététele, a magánélet és a személyes adatok védelmére vonatkozó szabályok sérelme nélkül. Mindezek mellett a korábbi „gazdasági tevékenységek gyakorlásától való ideiglenes vagy végleges eltiltás” helyett már „üzleti tevékenységek gyakorlásától való ideiglenes vagy végleges eltiltás” szerepel; valamint a korábbi „bíróság által elrendelt

azon tény révén, hogy a szolgáltatásokat nyújtó személyek nincsenek a nemzeti személyazonosító igazolványuk vagy az útlevelük birtokában.

³⁴ SZOMORA Zs.: Az emberi szabadság elleni bűncselekmények. In: KARSAI K. (szerk.) *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer, online Jogtár (2024. augusztus 1-ji időállapot).

³⁵ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 3. pontja.

végelszámolás” helyett már „bíróság által elrendelt felszámolás” fordulat szerepel a hatályos szövegben.³⁶

4.3. Az áldozatok védelme, valamint a részükre nyújtott specializált segítség és támogatás

Az egyes cselekmények és elkövetési magatartások kriminalizálása, valamint az elkövetőkkel szembeni fellépés és szankciók előírása mellett az irányelv különösen nagy hangsúlyt fektet az áldozatok védelmére, ideértve a részükre nyújtandó támogatás és segítség egyes előírásait. Az alábbiakban a 2011/36/EU irányelv azon áldozati oldalt érintő rendelkezéseinek áttekintése következik, amelyeket a 2024. évi módosítás érintett.

4.3.1. Korrekció az áldozattal szembeni büntetőeljárás vagy szankciók alkalmazásának mellőzése tárgyában

A 2011/36/EU irányelv eredeti szövegének 8. cikke rendelkezett az áldozattal szembeni büntetőeljárás vagy szankciók alkalmazásának mellőzéséről. E szerint az unió előírta a tagállamoknak, hogy a saját jogrendszerük alapelveivel összhangban meg kell hozniuk a szükséges intézkedéseket annak *érdekében*, hogy a hatáskörrel rendelkező nemzeti hatóságok jogosultak legyenek az emberkereskedelem áldozatainak a büntetőeljárás, *illetve* a szankciók kiszabása alóli mentesítésére az olyan *bűncselekményekben* való részvételük miatt, amelyekre annak közvetlen következményeként kényszerültek, hogy a 2. cikkben felsorolt bármely cselekményt elkövették velük szemben.

A 2024. évi módosítás kiigazította a 2011. évi szöveget. Az iménti bekezdésben foglalt „érdekében” szó helyett ezentúl „biztosítására” szerepel, az „illetve” fordulat helyett pedig a „vagy” a hatályos megfogalmazás. Az utóbbi nyelvtani korrekcióra azért volt szükség, mert a 2024/1712/EU irányelv az áldozatok felelősségének megállapításának mellőzését immáron nem csak a bűncselekményekben, hanem – az újonnan beiktatott félmondat alapján – más egyéb jogellenes tevékenységben való részvételük miatt is lehetővé teszi, amennyiben annak elkövetésére annak közvetlen következményeként kényszerültek, hogy velük szemben a 2. cikkben felsorolt cselekményt elkövették.³⁷

Az egyéb jogellenes tevékenységről hazai viszonylatban példának okáért az emberkereskedelem keretében szexuális kizsákmányolás útján folytatott prostitúciós tevékenységgel összefüggésben felmerülő tiltott prostitúció tényállása juthat eszünkbe, amelyet nem a Btk., hanem a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról

³⁶ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 4. pont.

³⁷ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 6. pontja.

és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény (Szabstv.) 172. §-a nevesít.

4.3.2. *Az emberkereskedelem áldozatainak nyújtott segítség és támogatás*

A 2024. évi módosítás a 2011/36/EU irányelv „Az emberkereskedelem áldozatainak nyújtott segítség és támogatás” címet viselő 11. cikkét is átfogóan érinti.

A fogyatékossgal élő személyek, különösen nők és gyermekek esetében fokozottan fennáll a kockázata annak, hogy emberkereskedelem áldozatává válnak, éppen ezért a tagállamoknak figyelembe kell venniük az emberkereskedelem áldozatainak sajátos szükségleteit a részükre nyújtott segítség és támogatás körében is.³⁸ A 11. cikk (1) bekezdése – a 2024. évi módosítást követően³⁹ – az áldozatoknak a büntetőeljárást megelőzően, annak folyamán és annak lezárultát követően nyújtandó segítség és támogatás körében az időbeliség eddigi (kvázi mennyiségi) kritériuma mellett, immáron speciális (kvázi minőségi) szempontokat is tartalmaz, úgymint áldozatközpontú, a nemek közötti egyenlőség, a fogyatékossg és a gyermek szempontjait figyelembe vevő megközelítésen alapuló specializált segítség és támogatás. Az újonnan megállapított szempontok mellett pedig az áldozati jogokat tárgyaló korábbi uniós instrumentum hatályon kívül helyezésére tekintettel, a 2001/220/IB kerethatározat⁴⁰ helyett már az annak felváltásáról szóló 2012/29/EU irányelv⁴¹re⁴² hivatkozó utalószabályt tartalmazza az (1) bekezdés hatályos szövege.⁴³

A 2024/1712/EU irányelv 1. cikk 9. pontjának b) alpontja előírja a 2011/36/EU irányelv 11. cikk (4) bekezdését érintően, hogy tagállamoknak – törvényi, rendeleti, vagy közigazgatási rendelkezések útján – létre kell hozniuk egy vagy több olyan mechanizmust, amelynek célja az azonosított és a feltételezett áldozatok korai felderítése és azonosítása, azok segítése és támogatása a releváns támogató szervezetekkel együttműködésben, továbbá előírja azt is, hogy ki kell jelölni egy kapcsolattartó pontot az áldozatok határokon átnyúló átirányítása tekintetében.⁴³ A

³⁸ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, (17) preambulumbekzdés.

³⁹ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 9. pontjának a) pontja.

⁴⁰ A Tanács 2001/220/IB kerethatározata (2001. március 15.) a bűncselekmények áldozatainak a büntetőeljárásban elfoglalt jogállásáról, HL L 82., 2001.3.22., 1–4. o.

⁴¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve (2012. október 25.) a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról.

⁴² A 2012/29/EU irányelvre mutató hivatkozás több helyen is szerepel a 2011/36/EU irányelv hatályos szövegében. Ennek keretében eszközölt kifejezetten technikai módosítások ismertetésétől eltekintek. Példának okáért lásd: 2011/36/EU irányelv 12. cikk (1) bekezdés.

⁴³ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 9. pontjának b) alpontja.

módosítás meghatározza egyúttal az átirányítási mechanizmus feladatkörét érintő minimumkövetelményeket is.⁴⁴

A 2011/36/EU irányelv 11. cikk (5) bekezdésében foglalt, az áldozatok részére nyújtott segítség és támogatás körében a biztonságos szálláshely biztosításába immáron a „menedékhely és egyéb megfelelő átmeneti szálláshely biztosítása” is beletartozik.⁴⁵ A 2011. évi közlönyállapothoz képest az irányelv szövege egy új (5a) bekezdéssel is kiegészült, mely szerint a menedékhelyeket és egyéb megfelelő átmeneti szálláshelyeket elegendő számban, valamint az emberkereskedelem feltételezett és azonosított áldozatai számára könnyen hozzáférhető módon kell biztosítani. A menedékhelyeknek és egyéb megfelelő átmeneti szálláshelyeknek segíteniük kell őket a felépülésükben, azáltal, hogy kielégítő és megfelelő életkörülményeket biztosítanak az önálló élethez való visszatérés céljából. Továbbá azokat úgy kell felszerelni, hogy megfeleljenek a gyermekek – köztük a gyermek áldozatok – sajátos szükségleteinek is.⁴⁶

4.3.3. Az emberkereskedelem olyan áldozatai, akik nemzetközi védelemre szorulhatnak

A 2024. évi módosítás egy új 11a. cikket iktatott be a 2011/36/EU irányelv rendelkezései közé, amely „Az emberkereskedelem olyan áldozatai, akik nemzetközi védelemre szorulhatnak” címet viseli. Az újonnan megállapított cikk két bekezdésből áll, amellyel az Unió előírja a tagállamoknak, hogy biztosítaniuk kell egyrészt az emberkereskedelem elleni tevékenységekben részt vevő hatóságok és a menekültügyi hatóságok közötti kiegészítő jelleget és koordinációt; másrészt az emberkereskedelem áldozatai számára annak lehetőségét is, hogy gyakorolhassák a nemzetközi védelem vagy azzal egyenértékű nemzeti jogállás kérelmezéséhez való jogukat, ideértve azt is, amikor az áldozat az emberkereskedelem feltételezett vagy azonosított áldozataként kap segítséget, támogatást és védelmet.⁴⁷

Az ehhez kapcsolódó tájékoztatásnak pedig immáron a tárgyban keletkezett új uniós dokumentumokra való hivatkozást kell tartalmaznia, így a 11a. cikk beiktatásával egyidejűleg módosítani volt szükséges a 11. cikk (6) bekezdését is,

⁴⁴ A 2011/36/EU irányelv 11 cikk (4) bekezdésével összhangban működő átirányítási mechanizmusok feladatainak legalább a következőket kell magukban foglalniuk: a) az áldozatok felderítésére és korai azonosítására vonatkozó minimumszabályok megállapítása, és az ilyen felderítésre és azonosításra vonatkozó eljárások hozzáigazítása az ezen irányelv hatálya alá tartozó különböző kizsákmányolási formákhoz; b) az áldozatnak a legmegfelelőbb támogatáshoz és segítséghez való irányítása; c) együttműködési megállapodások vagy jegyzőkönyvek létrehozása a menekültügyi hatóságokkal annak biztosítására, hogy segítséget, támogatást és védelmet nyújtsanak az emberkereskedelem azon áldozatainak, akik egyúttal nemzetközi védelemre szorulnak, vagy akik ilyen védelmet kívánnak kérelmezni, figyelembe véve az áldozat egyéni körülményeit.

⁴⁵ Emellett nyelvtani korrekciókat is eszközölt a módosítás. Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 9. pontjának b) alpontja.

⁴⁶ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 9. pontjának c) alpontja.

⁴⁷ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 10. pontja.

amely az (5) bekezdésben foglalt – az áldozatoknak nyújtott – tájékoztatás tartalmi minimumkövetelményeit taglalja. Ennek eredményeként a 11. cikk (6) bekezdés hatályos szövege szerint az (5) bekezdésben említett tájékoztatásnak adott esetben ki kell terjednie a 2004/81/EK irányelv szerinti gondolkodási és felépülési időre vonatkozó tájékoztatásra, továbbá a nemzetközi védelemnek az (EU) 2024/1347 rendelet⁴⁸ és az (EU) 2024/1348 európai parlamenti és tanácsi rendelet⁴⁹ alapján, vagy egyéb nemzetközi eszközök vagy egyéb hasonló nemzeti szabályok alapján történő biztosításának lehetőségéről való tájékoztatásra.⁵⁰

4.3.4. Az emberkereskedelem gyermek áldozataira irányuló segítségnyújtási, támogatási és védelmi intézkedésekre vonatkozó általános rendelkezések

A 2011/36/EU irányelv 13. cikkének közlönyállapot szerinti szövege eredetileg két bekezdésből állt. Az (1) bekezdés rögzítette, hogy az emberkereskedelem gyermek áldozatai segítségben és támogatásban részesülnek, valamint védelmi intézkedéseket hoznak érdekükben a tagállamok. Az (1) bekezdés rögzíti továbbá, hogy az irányelv alkalmazása során elsődlegesen a gyermekek legfőbb érdekeit kell figyelembe venni. A 13. cikk (2) bekezdése értelmében a tagállamok biztosítják, hogy amennyiben az emberkereskedelem áldozatainak életkora bizonytalan, és okkal feltételezhető, hogy az említett személy gyermek, akkor gyermeknek kell tekinteni annak érdekében, hogy a 14. és 15. cikkel összhangban haladéktalanul segítségben, támogatásban és védelemben részesülhessen.

Az irányelv 2024. évi reformja – a 13. cikk eddigi rendelkezéseit érintetlenül hagyva – egy új (3) bekezdést állapított meg, amely a tagállami kötelezettségek körét bővíti. Az új rendelkezésben rögzített garancia értelmében a tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a valamely bűncselekmény bejelentésére irányuló, ezen irányelv szerinti eljárások biztonságosak legyenek, azokat a nemzeti joggal összhangban bizalmas módon folytassák le, gyermekbarát módon alakítsák ki és tegyék hozzáférhetővé, valamint azok során a gyermek áldozatok életkorának és érettségének megfelelő nyelvezetet használjanak.⁵¹

⁴⁸ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/1347 rendelete (2024. május 14.) a harmadik országbeli állampolgárok és hontalan személyek nemzetközi védelemben részesülő személyként való elismerésére, a menekültek vagy a kiegészítő védelemre jogosult személyek egységes jogállására, valamint a nyújtott védelem tartalmára vonatkozó szabályokról, a 2003/109/EK tanácsi irányelv módosításáról és a 2011/95/EU irányelv hatályon kívül helyezéséről.

⁴⁹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/1348 rendelete (2024. május 14.) az Unión belüli nemzetközi védelemre vonatkozó közös eljárás létrehozásáról és a 2013/32/EU irányelv hatályon kívül helyezéséről.

⁵⁰ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 9. pontjának d) alpontja.

⁵¹ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 12. pontja.

4.3.5. *A gyermek áldozatoknak nyújtott segítség és támogatás*

A 2011/36/EU irányelv 14. cikk közlőnyállapot szerinti (1) bekezdése értelmében a tagállamok megteszik az ahhoz szükséges intézkedéseket, hogy az emberkereskedelem gyermek áldozatainak védelmére és támogatására, fizikai és pszichoszociális gyógyulásuk érdekében hozott konkrét rövid és hosszú távú intézkedéseket minden egyes gyermek áldozat sajátos körülményeinek egyedi értékelését követően, a gyermek véleményének, szükségleteinek és aggodalmainak kellő figyelembevételével hajtsák végre annak érdekében, hogy *a gyermek számára hosszú távú megoldást találjanak*. A tagállamok saját joguknak megfelelően ésszerű időn belül biztosítják az oktatáshoz való hozzáférést azon gyermek áldozatoknak, illetve azon áldozatok gyermekeinek, akik a 11. cikkel összhangban segítségnyújtásban és támogatásban részesülnek.

A 2024. évi módosítás bővíti a gyermekek javára rendelt hosszú távú megoldások fogalmi körét, mely ementül vonatkozik kifejezetten az emancipálódást és a felnőtté válást támogató programokra. Ezen túlmenően pedig egy félmondat betoldásával az intézkedések végső célját is expressis verbis meghatározta az Unió, amely nem más, minthogy a gyermek „ne váljon újból az emberkereskedelem áldozatává”.⁵²

A 14. cikk (2) bekezdését érintően is tartalmaz új megállapításokat a módosítás. Azon szabályt, miszerint a szülői felügyeletet gyakorló személyek egymás és a gyermek között fennálló – a gyermek érdekeinek képviselését ellehetetlenítő – érdekellentét fennállása esetén gyámot kell kirendelni, immáron a gyámra és a képviselőre is kiterjesztette az Unió. Ennek megfelelően a gyám vagy a képviselő és a gyermek áldozat közötti érdekellentét fennállása esetén egy másik gyámot vagy képviselőt kell kijelölni, amelynek biztosításához szükséges intézkedés megtétele tagállami kötelezettségségment került rögzítésre.⁵³

Az imént ismertetettek felül több nyelvtani korrekciót is végrehajtott az Unió, amelyek közül – a teljesség igénye nélkül – a következőket említem példaként: a 14. cikk (1) bekezdésében szereplő „fizikai és pszichoszociális gyógyulás” helyett a „fizikai és pszichoszociális felépülés” fordulatot, míg a (2) bekezdésében szereplő „gyermek sértett” helyett a „gyermek áldozat” kifejezést; a „gyermek legfőbb érdeke” helyett pedig a „gyermek mindenképp felett álló érdeke” megnevezést tartalmazza a hatályos 14. cikk.⁵⁴ A (2) bekezdésben foglalt előbbi kiigazításra többek között azért volt szükség, hogy az irányelv eredeti szövege és a 2024. évi módosítás útján betoldott új mondat szóhasználata zárt rendszert képezzen, azaz egységes „áldozat” kifejezést használjon. A (2) bekezdést érintő utóbbi korrekció kapcsán azonban az Unió már közel sem volt ilyen következetes. Azzal, hogy a hatályos 14. cikkben immáron a „gyermek legfőbb érdeke” helyett a „gyermek

⁵² 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 13. pontja.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

mindenek felett álló érdeke” szerepel, a 2011/36/EU irányelv egységes fogalomhasználata megtört, ugyanis a gyermek áldozatokra vonatkozó általános rendelkezéseket tartalmazó (hatályos) 13. cikk a módosítás ellenére továbbra is a „gyermek legfőbb érdeke” kifejezést használja. Ez egyértelműen jogalkotási mulasztásként jelenik meg az Európai Unió részéről, amely sajnos kettős fogalomhasználathoz vezet egyazon szabályozási tárgykörben, az általános és a különös rendelkezések egymás közötti viszonyában.

4.3.6. Az áldozatok részére nyújtott kártérítés

A 2011/36/EU irányelv 17. cikkben rögzítette azon követelményt, hogy az emberkereskedelem áldozatai hozzáférjenek a szándékosan elkövetett erőszakos bűncselekmények áldozatainak rendelkezésére álló, meglévő kártérítési rendszerekhez a tagállamokban.

A 2024. évi módosítás ezzel összefüggésben a 17. cikk szövegét egy új mondat megállapításával bővítette, amelynek értelmében a tagállamok – a nemzeti jogszabályaikkal összhangban – létrehozhatnak egy áldozatok számára elkülönített nemzeti alapot annak érdekében, hogy kártérítést fizessenek az áldozatoknak.⁵⁵ Míg a 2011. évi szövegállapot az áldozatok kártérítési rendszerhez való iménti hozzáférést tagállami kötelezettséggként tartalmazta, addig a 2024. évi módosítás ösztönző jelleggel nevesíti a nemzeti alap létrehozását, tehát ezen utóbbi nem minősül kötelező előírásnak.

4.4. Tagállami koordináció és uniós együttműködés

4.4.1. Megelőzés és képzés

A korábbi négy bekezdésből álló 18. cikk szabályozási struktúráját megbontotta a 2024. évi módosítás. Egyrészt a képzésre vonatkozó (3) bekezdést kiemelte a 18. cikkből és az abban foglaltakat megreformálva az újonnan beiktatott 18b. cikkben szabályozta újra az Unió, míg a (4) bekezdés szerinti „fogyasztó” cselekményének kriminalizálására vonatkozó ösztönzést nemcsak, hogy kiemelte a 18. cikkből, hanem azt a korábban ismertetett 18a. cikk szerint kötelezővé is tette a tagállamok számára. Másrészt az ily módon a 18. cikkben meghagyott (1) és (2) bekezdést, mint a megelőzés körében előírt általános szabályokat módosította és kiegészítette.⁵⁶

A 18. cikk (1) bekezdése általános szabályként a tagállamok aktív közreműködését írta elő az emberkereskedelemhez kapcsolódó kizsákmányolás bármely formáját ösztönző kereslet visszaszorítása és csökkentése érdekében az oktatás és a képzés területén. A 2024. évi módosítás következtében, mindamelllett,

⁵⁵ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 14. pontja.

⁵⁶ Ibid.

hogy a kizsákmányolás „bármely formája” helyett „valamennyi formája” fordulat szerepel a mondatban, az Unió előírja a tagállamoknak, hogy a megelőzés keretében a különböző kizsákmányolási formák sajátosságainak figyelembevételére is hangsúlyt kell fektetni. Míg a 2011. évi szövegállapot konkrét intézkedési formaként csak az oktatást és a képzést említette, a hatályos (1) bekezdés ezzel szemben intézkedések szélesebb köréről tesz említést, tekintettel arra, hogy új fogalmi elemként beemelésre került a kampány kifejezés. A módosítás kiemeli a digitális tér jelentőségét is, amelyre tekintettel az Unió a megelőzés keretében említett intézkedések során előírja, hogy adott esetben külön figyelmet kell fordítani az online dimenzióra.

A (2) bekezdés a 2024. évi módosítás következtében is megőrzi az áldozattá válás elkerülését célzó felvilágosító és tájékoztató kampányok, valamint a kutatási és oktatási programokra vonatkozó előírást, ugyanakkor expressis verbis beemeli a nemek közötti egyenlőség és a gyermekbarát szempontok érvényesítését. Míg korábban különösen a gyermekek védelme állt a középpontban, a bekezdés hatályos szövege immáron a fogyatékossgal élő személyeket is nevesíti, továbbá célzottan előírja a digitális jártasság és készségek előmozdítását is. Mindemellett a magánszektor bevonása is egyértelműen megjelenik, ezáltal szélesebb körű társadalmi összefogást várva el a megelőzés és a kockázatsökkentés terén.

Ahogy arra már ezen alcím keretében korábban utaltam, a 2024/1712/EU irányelv 1. cikk 16. pontja beiktatta a képzésre vonatkozó 18b. cikket a 2011/36/EU irányelv szövegébe. Ezen új cikk (1) bekezdése a korábbi 18. cikk (3) bekezdését reformálta meg.⁵⁷

Az eredeti 18. cikk (3) bekezdése az emberkereskedelem áldozataival és egyúttal a potenciális áldozatokkal várhatóan kapcsolatba kerülő hivatalos személyek képzését hangsúlyozta a tagállamok számára annak érdekében, hogy azok képesek legyenek felismerni és megfelelő bánásmódban részesíteni az emberkereskedelem áldozatait és lehetséges áldozatait. A hivatalos személyek körében egyúttal külön kiemelte a helyszíni szolgálatban lévő rendőrtisztek felkészítését. Mint látjuk, a közlönyállapot szerinti megfogalmazás nem volt következetes. A 2024. módosítással beiktatott új 18b. cikk (1) bekezdése két ponton módosította a korábbi rendelkezést. Egyrészt kiszélesítette a rendszeres és specializált képzés kapcsán említett személyi kört, így az már nem csupán a készenléti rendőröket említi, hanem a bírósági személyzetet, a segítő és támogató szolgálatokat, a munkaügyi felügyelőket, a szociális szolgálatokat, valamint az egészségügyi dolgozókat is.⁵⁸ Másrészt a képzési célokon is változtatott. A hatályos bekezdés szerint a képzésre elsődlegesen azért van szükség, hogy az említett személyi kör képessé váljon az emberkereskedelem megelőzésére és az ellene való küzdelemre, a másodlagos áldozattá válás

⁵⁷ A következők szerint lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 15. pontja.

⁵⁸ A szabályozás ezen eleme egyértelműen tükrözi azt a felismerést, hogy az emberkereskedelem számos területen és sokféle élethelyzetben tetten érhető, így a hatékony megelőzés érdekében szélesebb szakmai csoportot kell felkészíteni.

megakadályozására, valamint az áldozatok felderítésére, azonosítására, segítésére, támogatására és védelmére. A 2024. évi reform egy további mondat beiktatásával egyúttal hangsúlyozza, hogy a képzésnek emberi jogokon alapulónak és áldozatközpontúnak kell lennie, valamint figyelembe kell vennie a nemek közötti egyenlőség, a fogyatékoság és a gyermek szempontjait.

Az új 18b. cikk (2) bekezdése pedig a 2024. évi módosítás útján megállapítja, hogy az igazságszolgáltatás függetlensége és az igazságszolgáltatás szervezeti felépítésében Unió-szerte fennálló különbségek sérelme nélkül a tagállamok ösztönzik mind az általános, mind a specializált képzést a büntetőeljárásokban részt vevő bírák és ügyészek számára azzal a céllal, hogy képessé váljanak az emberkereskedelem megelőzésére és az ellene való küzdelemre, továbbá a másodlagos áldozattá válás megakadályozására, valamint az áldozatok felderítésére, azonosítására, segítésére, támogatására és védelmére. Az (1) bekezdés utolsó mondatában kiemelt szempontok fontosságát e ponton is hangsúlyozza az Unió.

4.4.2. Az emberkereskedelem elleni küzdelem nemzeti koordinátorai vagy azzal egyenértékű mechanizmusok, valamint független szervek

A 2011/36/EU irányelv 19. cikke is a 2024. évben módosított rendelkezések körébe tartozik. Míg a cikk eredetileg egy bekezdésből állt, a hatályos szöveg négy bekezdést foglal magában. A közlőnyállapot szerinti előírás értelmében a tagállamoknak létre kellett hozniuk „nemzeti előadó” szerepkört vagy azzal egyenértékű mechanizmust, amelyek legfőbb feladatai közé tartozott többek között az emberkereskedelem alakulásának nyomon követése, a statisztikai adatok gyűjtése és a jelentéstétel.⁵⁹

A 2024. évi módosítást követően immáron az emberkereskedelem elleni küzdelem nemzeti koordinátora elnevezés jelenik meg az irányelvben, amely kifejezetten operatív, szervezési és együttműködésre irányuló feladatkört takar a szöveg szintjén. Ezt az (1) bekezdést érintő kiegészítés is megerősíti, amely szerint fent nevezettnek együtt kell működnie a releváns nemzeti, regionális és helyi szervekkel és ügynökségekkel, különösen a bűnüldöző hatóságokkal, a nemzeti átirányítási mechanizmusokkal és az e területen tevékenykedő releváns civil társadalmi szervezetekkel. A módosítás hangsúlyt fektet a nemzeti koordinátor vagy azzal egyenértékű mechanizmus létrehozásán túl a megfelelő erőforrások biztosítására is, ugyanis a korábbi szöveg pusztán a kijelölés vagy a mechanizmus

⁵⁹ Magyarországon az emberkereskedelem elleni fellépés összehangolásáért a Belügyminisztérium felel. A minisztérium európai uniós és nemzetközi helyettes államtitkára látja el az emberkereskedelem elleni nemzeti koordinátor szerepét, őt a munkájában pedig az Emberkereskedelem Elleni és Horizontális Ügyek Osztálya segíti. Az emberkereskedelem ellen folytatott küzdelem intézményi kereteivel kapcsolatban bővebben lásd: <https://emberkereskedelem.kormany.hu/> (letöltés dátuma: 2025. 02. 25.)

létrehozásának kötelezettségét tartalmazta, anélkül, hogy külön rendelkezett volna a működéshez szükséges anyagi feltételekről.⁶⁰

Az irányelv – a 2024. évi reformra figyelemmel – a kapcsolódó feladatkört immáron a 19. cikk (2) bekezdésében szabályozza, amely az eredeti rendelkezések átemelésével egyidejűleg új elemeket is megállapít. Fent nevezett feladati közé tartozhat ugyanis a szükséghelyzeti reagálási tervek kidolgozása, valamint az emberkereskedelem elleni programok előmozdítása, koordinálása és adott esetben finanszírozása is.⁶¹

A 2024. évi reform az újonnan beiktatott (3) bekezdés értelmében – ösztönző jelleggel – már szövegszerűen is tartalmazza annak lehetőségét, hogy a tagállamok független szervezetet hozzanak létre,⁶² amelyeknek feladatkörére vonatkozó uniós megállapításokat szintén a (3) bekezdés tartalmazza.⁶³

A 2024./1712/EU irányelv 1. cikk 16. pontja a tartalom mellett a címet is átszabta, melyre tekintettel a hatályos 19. cikk már „az emberkereskedelem elleni küzdelem nemzeti koordinátorai vagy azzal egyenértékű mechanizmusok, valamint független szervek” címet viseli.

4.4.3. Adatgyűjtés és statisztika

A 2024. évi módosítás beiktatta az „Adatgyűjtés és statisztika” címet viselő 19a. cikket.⁶⁴ Az újonnan megállapított cikk (1) bekezdésében az Unió előírja annak követelményét a tagállamok számára, hogy a 2011/36/EU irányelvben említett bűncselekmények elleni küzdelmet szolgáló rendszereik hatékonyságának nyomon követése érdekében minden tagállamban rendelkezésre kell álljon egy olyan rendszer, amely anonimizált statisztikai adatokat rögzít, állít elő és szolgáltat. Ehhez kapcsolódóan a (2) bekezdésben rögzíti azon adatok körét a 2. cikkben és a 18a. cikkben foglaltak kapcsán, melyeknek legalább a központi szinten rendelkezésre szükséges állnia.⁶⁵ A vonatkozó adatokat – a (3) bekezdés értelmében – a tagállamoknak évente, elvben a tárgyévét követő év szeptember 30. napjáig, legkésőbb azonban a tárgyévét követő év december 31. napjáig szükséges megküldeniük az Európai Bizottságnak.⁶⁶

⁶⁰ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 16. pontja.

⁶¹ Ibid.

⁶² Ezzel összefüggésben lásd: 2024/1712/EU irányelv, (30) preambulumbekkezdés.

⁶³ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 16. pontja.

⁶⁴ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 17. pontja.

⁶⁵ Lásd: 2011/36/EU irányelv, 19a. cikk (2) bekezdés.

⁶⁶ Ezzel összefüggésben lásd: 2024/1712/EU irányelv, (31) preambulumbekkezdés.

4.4.4. Az emberkereskedelem elleni nemzeti cselekvési terv

Mindemellett a 2024/1712/EU irányelv „Az emberkereskedelem elleni nemzeti cselekvési terv” elnevezésű 19b. cikket is beiktatta,⁶⁷ amely előírja a tagállamoknak, hogy emberkereskedelem elleni nemzeti cselekvési tervet kell elfogadniuk,⁶⁸ amelyet – a 19. cikkben említett – az emberkereskedelem elleni küzdelem nemzeti koordinátoraival vagy azzal egyenértékű mechanizmusokkal, a független szervezetekkel, valamint az emberkereskedelem megelőzése és az ellene való küzdelem területén tevékenykedő releváns érdekelt felekkel konzultálva dolgoznak ki és hajtanak végre annak egyidejű garantálásával, hogy a tervet rendszeres időközönként, de legfeljebb ötévente felülvizsgálják és aktualizálják. További követelmény a tagállamok felé, hogy a nemzeti cselekvési terveiket nyilvánosan hozzáférhetővé kell tenniük, s egyúttal a tervüket és annak minden aktualizált változatát az elfogadásuktól számított három hónapon belül meg kell küldeniük az Európai Bizottságnak.

A 19b. cikk (2) bekezdése a nemzeti cselekvési terv tartalmi minimumkövetelményeit is rögzíti, melyre tekintettel a dokumentumban legalább az alábbiakról szükséges rendelkezniük a tagállamoknak: a) az emberkereskedelem kezelésére vonatkozó célkitűzések, prioritások és intézkedések, ideértve a gyermek áldozatokra vonatkozó különös intézkedéseket is, a kizsákmányolás valamennyi formája tekintetében; b) megelőző intézkedések, így például oktatás, felvilágosító kampány és képzés, valamint adott esetben megelőző intézkedések a humanitárius válságok okozta emberkereskedelem kockázataira adott szükséghelyzeti reakálás részeként; c) az emberkereskedelem elleni küzdelem megerősítését célzó intézkedések, ideértve az emberkereskedelemhez kapcsolódó ügyekben folytatott nyomozások és büntetőeljárások javítását, valamint a határokon átnyúló együttműködés javítását; d) az emberkereskedelem áldozatainak korai azonosítását és segítségét, támogatását és védelmét erősítő intézkedések; e) az emberkereskedelem elleni nemzeti cselekvési tervek végrehajtásának rendszeres nyomon követésére és értékelésére szolgáló eljárások.

4.4.5. Az emberkereskedelem elleni uniós stratégia koordinálása

A 2024. évi módosítás a közlönyállapotban foglalt 20. cikk szövegét – apróbb módosítást leszámítva – javarészt meghagyta, azt az (1) bekezdésben újra szabályozta s egyúttal egy új (2) bekezdéssel is kiegészítette. A 2024/1712/EU irányelv 1. cikk 18. pontja a 2011. évi szövegben található helyesírási hiba (szóismétlés) korrekciója mellett elvi szinten szélesíti az adattovábbítás körét. Ennek keretében az (1) bekezdésben foglalt adattovábbítás nem csak és kizárólag a 19.

⁶⁷ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 17. pontja.

⁶⁸ Legkésőbb 2028. július 15. napjáig, azaz a tagállami átültetési határidőt (2026. július 15.) követő két éven belül.

cikkben foglalt adatkörre kell kiterjedjen, hanem a tagállamoknak *legalább* a 19. cikkben említett információkat szükséges továbbítaniuk az európai uniós koordinátornak. Mindazzal, hogy az adatszolgáltatásnak minimum a meghatározott adatoknak közlésére kell kiterjednie, az Unió megteremti annak elvi lehetőségét, hogy az adatgyűjtés és a statisztika területére vonatkozó szélesebb körű információ áramlás is biztosított legyen. A 20. cikk új (2) bekezdése a koherens és átfogó megközelítés biztosítása érdekében előírja, hogy az európai uniós koordinátornak biztosítania kell a koordinációt az emberkereskedelem elleni küzdelem nemzeti koordinátorával és az azzal egyenértékű mechanizmusokkal, a független szervezetekkel, az uniós ügynökségekkel és az e területen tevékenykedő releváns civil társadalmi szervezetekkel, többek között az európai uniós koordinátornak a Bizottság által az emberkereskedelem elleni küzdelem terén elért eredményekről két évente elvégzett jelentéstételhez való hozzájárulása céljából is.

4.4.6. *Jelentéstétel*

A 2011/36/EU irányelv 23. cikke egy új (3) bekezdéssel egészült ki, amely rögzíti, hogy az Európai Bizottság 2030. július 15. napjáig jelentést nyújt be az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak, amelyben egyrészt azt értékeli, hogy a tagállamok milyen mértékben hozták meg az irányelvnek való megfeleléshez szükséges intézkedéseket, másrészt azon intézkedések hatását.

4.4.7. *Lefoglalás és elkobzás*

A 2024/1260/EU irányelv⁶⁹ minimumszabályokat állapít meg a büntetőügyekben a bűncselekmény elkövetési eszközeinek és az abból származó jövedelemnek a befagyasztására és elkobzására vonatkozóan, melyet alkalmazni kell a 2011/36/EU irányelv hatálya alá tartozó bűncselekményekre.⁷⁰ Tekintettel arra, hogy a fentiek értelmében a 2011/36/EU irányelvnek a „Lefoglalás és elkobzás” címet viselő 7. cikke elavult, azt a 2024/1712/EU irányelv hatályon kívül helyezte.⁷¹

5. Záró gondolatok

Láthatjuk, hogy az Unió még tovább kívánta erősíteni az emberkereskedelem áldozatainak védelmét és a bűncselekmény elkövetőinek felelősségre vonását. A jogalkotás reagált az emberkereskedelem jelenségével kapcsolatos egyes fejleményekre, példának okáért a kizsákmányolás további formáinak kriminalizálásával, valamint a digitális térben történő elkövetés szankcionálásával,

⁶⁹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/1260 irányelve (2024. április 24.) a vagyonvisszaszerzésről és -elkobzásról, HL L 2024/1260, 2024.5.2.

⁷⁰ Lásd: 2024/1712/EU irányelv, (13) preambulumbekkezdés.

⁷¹ 2024/1712/EU irányelv, 1. cikk 5. pontja.

együttal hangsúlyozva a nemzetközi együttműködés fontosságát a határokon átnyúló bűnözés elleni globális küzdelemben. Mindamellett azonban, hogy az Európai Unió jogi szabályozása fokozatosan bővül és válik egyre hatékonyabbá, a jogi keret állandó felülvizsgálata és a társadalmi-gazdasági változásokra való gyors reagálás továbbra is elengedhetetlen a hatékony fellépéshez.

Irodalomjegyzék

CZINE Á.: *Az emberkereskedelem, mint a szervezett bűnözés egyik megjelenési formája. Doktori értekezés.* Pécs: PTE-ÁJK, 2011.

DOMOKOS A.: Európai normák a magyar áldozatvédelemben. *Magyar Jog*, 2023/3., 149-153.

FEHÉR L.: Az emberkereskedelem komplex problémája. *Állam és Jogtudomány*, 2012/4., 397-420.

HOLLÁN M.: Az emberkereskedelem büntetni rendelve a nemzetközi instrumentumok tükrében. *Állam és Jogtudomány*, 2007/2., 273-287.

KUBISCH K.: *Az emberkereskedelem büntetőjogi megítélésének morális és szabályozási vonatkozásai. Doktori értekezés.* Budapest: KRE-ÁJK, 2021.

MIHALKÓ V. - NAGY B. - SZABÓ M.: *Az emberiség tragédiája. Modernkori rabszolgaság.* Budapest: Anthropolis Egyesület, 2017.

SZOMORA Zs.: Az emberi szabadság elleni bűncselekmények. In: KARSAI K. (szerk.) *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez.* Budapest, Wolters Kluwer, online Jogtár (2024. augusztus 1-ji időállapot).

SZÜCS D.: Az emberkereskedelem történelmi gyökereinek vizsgálata, avagy a rabszolgák helyzete az ókori Rómában. *KRE-DiI*, 2023/2., 127-140.

WINDT Sz.: Gondolatok az emberkereskedelemről. *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/2. különszám, 459-469.

WINDT Sz.: *A láthatatlan emberek.* Budapest: Országos Kriminológiai Intézet, 2021.